

PRVA RUSKA REVOLUCIJA I GRAĐANSKA JAVNOST U HRVATSKOJ

Rene Lovrenčić

Na početku 1905, dok je bjesnio prvi oružani obračun između imperijalističkih sila — na Dalekom istoku, buknuła je dugo očekivana ruska revolucija. Od »krvave nedjelje« 22. siječnja ona će mjesecima uzbuđivati velik dio svijeta. Niz razloga prouzročio je veliku, dugotrajnu i rasprostranjenu pažnju koju joj je međunarodna javnost poklonila kao i snažne odjeke koje je u raznim sredinama izazvala.

Ta revolucija nije imala premca u nemirnoj prošlosti ruske zemlje. Ustanci Bolotnjikova, Razina i Pugačeva bili su opasni za vladajuću klasu, ali nijedan od njih nije zahvatio veći dio ruskog imperija. Uostalom, ti su se prolomi narodnog nezadovoljstva sve više gubili u maglama prošlosti. Rusko XIX. stoljeće nije uzdrmao neki slični društveni potres. Dekabristička pobuna bila je samo mali jarki požar koji je brzo utrnuo. Seljački nemiri ustrajno su uznemirivali plemićki veleposjed i carsku vlast, ali nijednom se nisu slili u veliki ustanak. Javnost izvan Rusije o njima je malo što čula i znala jer im je poprište bila daleka, od svijeta gotovo posve odsječena provincija a carska se cenzura brinula da ostanu što više nepoznati i zemlji i inozemstvu. Zbog svega toga postepeno se oblikovala predodžba Zapada o velikoj istočnoj despociji kao tromoj, uspavanoj masi. Hici i bombe ruskih narodnjaka bili su previše osamljeni da bi tu sliku mogli jače oštetiti. Prvi radnički štrajkovi 70-ih godina i kasnije bili su skromnih razmjera pa nisu pobudili veću pažnju inozemstva. Međutim, od 1899. do 1902. opasne munje počele su sjeći nebo Rusije. Telegrami s vijestima o burnim istupima studenata, a zatim i radnika i seljaka, sve su se češće javljali na stranicama evropskih listova. Tako se javnost izvan Rusije polako pripremala za iznenađenje koje se približavalo. Ustaljena predodžba o Rusiji počela se rušiti. Revolucija ju je zatim rastepla dokraja i poput golemog magneta privukla pažnju evropske, a i ostale svjetske javnosti. Pri tom su svakako djelovale i dimenzije ove revolucije, prostorne i vremenske. Ne samo što je buknuła u središtu najveće zemlje svijeta već je kao neka golema, lančana eksplozija zahvatila gotovo sve njezine krajeve, od Finske, Poljske i Krima do Kavkaza, obala Tihog oceana i sjeveroistočne Kine. Činilo se da će u tom neobuzdanom požaru izgorjeti cijela stara Rusija, da će se srušiti golema politička zgrada koja se dugo smatrala jednom od najsnažnijih ili čak najmoćnijom u svijetu. Revolucija je brzo obuhvatila gotovo sve slojeve

društva sa 140 milijuna pripadnika, od seoske sirotinje do nezadovoljnog dijela plemstva. Način i intenzitet njihova sudjelovanja u revoluciji bili su neizbježno različiti, ali je izvanredni polet političke, socijalne i nacionalne borbe zamaglio te diferencije, stvorio i mjesecima pothranjivao dojam o jedinstvu stanovništva Rusije u nestrpljivoj težnji korjenitim promjenama. Osim toga, ruska revolucija nije bila snažna ali kratkotrajna oluja, već niz dramatičnih zbivanja koja su svojim naglim usponima i brzim zaokretima održavala zanimanje svjetske javnosti za svoj tok i ishod, ne dopuštajući dugo da taj interes splasne. To su sprečavala još dva momenta. Revolucija izvanrednih razmjera, velikog intenziteta i širokog vremenskog raspona drmlala je temelje velesile prvog ranga, člana vojno-političkog saveza čije su se brojne i prostrane sfere interesa i utjecaja protezale na tri kontinenta, saveza suprotstavljenog jakim i opasnim protivnicima. Svi oni činioци u svijetu koje je carska Rusija plašila ili hrabrila čekali su s napregnutom pažnjom kakav će biti ishod uzbudljivih zbivanja na njezinu tlu. Napokon, ruska je revolucija bila prvi veliki socijalni potres u Evropi poslije Komune. Udio proletarijata, radničkog pokreta i stranaka bio je u njoj naglašeniji negoli u ijednoj od buržoasko-demokratskih revolucija XIX. st. Osnovne klase razvijenih sredina ostale Evrope, u većoj ili manjoj mjeri razdvojene oprečnim ili barem dosta različitim orijentacijama u političkom i društvenom životu, mogle su u ruskim događajima naći potvrdu svojih gledišta ili negaciju protivnih, stimulanse za promjenu u teoriji i praksi, podstreke za življe nastupanje, važne opomene ili privlačne uzore.

U jugoslavenskim zemljama te su opće razloge snažnog dojma i odjeka prve ruske revolucije podupirali posebni, specifični momenti. Većinom još uvijek u kliještima strane dominacije a ostalim, slobodnim dijelom izvrgnute pritisku Habsburškog carstva oslonjenog na sve moćniju Njemačku, one su pokazivale čas jače čas slabije izraženu težnju za vanjskim oslonom, potporom i zaštitom. Kako je postepeno rastao njemačko-austrijski »Drang nach Osten« u modernim oblicima, odgovarajućim imperijalističkoj dobi zrelog kapitalizma, tako je i ta težnja jačala. Velikim dijelom baš zato u jugoslavenskim zemljama dalje živi koncepcija općeslavenske uzajamnosti i s njome često povezana misao o pozivu Rusije da se kao jedina slavenske velesila brine o balkanskim Slavenima, da ih brani od nasrtljivih neprijatelja, ugnjetavača i izrabljivača te da ih jednom, možda u bliskoj budućnosti, pomogne u završetku borbe za samostalnost i sigurnu nezavisnost. Razna razočaranja i sa slavenskom solidarnošću i s vanjskom politikom Rusije odbila su mnoge od tih ideja a druge učinila skeptičnima, ali se ipak broj njihovih pristalica nijednom na prijelazu stoljeća nije toliko smanjio da bi postao beznačajan u općem sklopu političkih gibanja i strujanja. Uza sve oscilacije u broju i važnosti privrženika, obje su ideje trajale kao funkcija teških, više ili manje nepovoljnih prilika u kojima većina tadašnjih političkih snaga jugoslavenskih zemalja djeluje. Stvarnost ih je potkopavala, ali i pothranjivala. Naime, ni prva ni druga, s njom usko povezana misao, nisu bile puke zablude; iluzorne crte u njima su se isprepletale s realističkim. Stanovite koristi donijela su nastojanja da se slavenska solidarnost uspostavi i razvije, a carska Rusija je povremeno, bez obzira na prave motive, pružala manju ili veću potporu jugoslavenskim narodima u teškoj borbi za opstanak.

Na tom se skupu razloga zasnivala stalnost interesa i brige znatnog dijela jugoslavenskih političara, grupa i stranaka za carsku Rusiju. Prije svega njih je zanimala njezina snaga u sadašnjosti i budućnosti. Dakako, nisu mogli zanemariti unutrašnje stanje i izgledе razvoja Rusije jer je o tome ovisila njezina vanjska moć, odnosno sposobnost da bilo koga u svom inozemstvu uspješno zaštiti ili pomogne. No specifična podloga tog interesa time se ne iscrpljuje.

Domaće prilike, zadaci, problemi jugoslavenskih zemalja u mnogočemu su sličili onima u Rusiji. Kao i u carstvu Romanova, u većini njih teče, čas jače čas slabije, borba za građanska prava i političke slobode. Osim toga, jugoslavenske zemlje kao i Rusiju tereti nacionalno i agrarno pitanje. Napokon, njihovu javnost ili barem stanovit njezin dio morale su privući i najopćenitije crte ruske revolucije — njezino energično lomljenje starih, preživjelih struktura, stremljenje da se izađe iz zaostalosti i širokom cestom uđe u doba brzog napretka.

Iako je zbir spomenutih općih i posebnih činilaca izazvao snažan odjek prve ruske revolucije na području jugoslavenskih naroda, ipak su tek prije desetak godina tome posvećeni prvi znanstveni radovi.¹ U hrvatskoj historiografiji ova tema još nije dobila mjesto koje joj pripada.²

Početak uzbudljivog i dugog spleta revolucionarnih događaja u Rusiji zatekao je Hrvatsku u općem nepovoljnom položaju: rascjepkanu u nekoliko političko-upravnih teritorija, izvrgnutu raznim oblicima izrabljivanja, podređenu režimima u službi tuđinske vlasti. Narodni pokret 1903/4. ostavio je brojne pozitivne tragove, ali se val otpora stranoj dominaciji postepeno povukao. Politika »novog kursa« tek se mučno i polagano probijala u sferu akcije koju će tek pri kraju 1905. naglo oživiti. Poslije agilnog sudjelovanja u Narodnom pokretu i radništvo je, također, iako u nešto manjoj mjeri, zahvatila opća oseka borbenog poleta masa. Takav položaj i stanje, još živo sjećanje na nedavnu veliku provalu narodnog nezadovoljstva a i opasnost od povratka u stare kolotečine strpljivog podnošenja nedaća predstavljali su skup specifičnih uvjeta koji su u Hrvatskoj pojačali djelovanje spomenutih razloga snažnog dojma i odjeka prve ruske revolucije.

Iako već dosta oslabljena, ideja o misiji Rusije na slavenskom jugu zapaža se u Hrvatskoj i na prijelazu iz XIX. u XX. st. Štoviše, iz dulje silazne faze ona ulazi u svoj novi period rasta. Pri tom je znatnu ulogu imalo oživljavanje šire koncepcije slavenske solidarnosti. Zahvaljujući u prvom redu inicijativi češke publicistike, zaredali su 90-ih godina kongresi novinara svih slavenskih

¹ Vidi B. Pavičević, Odjek prve ruske revolucije u Srbiji, *Istorijski časopis*, Beograd 1955, br. 2, 3—40; D. Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija, Ljubljana 1960.

² Utjecaj ruske revolucije na socijaldemokraciju u Hrvatskoj nije još istražen, iako se spominje u više radova: M. Gross, Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske 1890—1905, Zagreb 1956, 243—244, rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu; ista, Socijalna demokracija u Hrvatskoj i politika »novog kursa«, *Radovi*, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, 2, Zagreb 1959, 6; E. Tomac, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u aneksionom razdoblju, *Putovi revolucije*, g. V, Zagreb 1967, br. 9, 30, 47. i dr.

zemalja. Kako su oni većinom bili političke ličnosti znatnog ugleda i utjecaja u raznim strankama i grupama, njihovi su skupovi imali veće značenje od profesionalnih sastanaka neke druge struke. Od šest takvih kongresa dva su održana u Hrvatskoj, iako se ondje nije formiralo novinarsko udruženje kao u nekim drugim slavenskim zemljama.³ To je, s jedne strane, svjedočilo o živosti ideje slavenske solidarnosti u Hrvatskoj, a, s druge, dalo je toj misli na hrvatskom tlu nove podstreke.

Već zbog brojnosti Rusa, snage i mjesta u Evropi njihove države, pristalice misli o međusobnoj potpori i raznolikoj suradnji Slavena neizbježno su osobitu pažnju poklanjali velikom sjevernom ogranku slavenstva. Slijedeći svoje vanjskopoliitičke interese i ambicije, carska Rusija je tu težnju i simpatije koje su je pratile potpomagala na razne načine.

Od 1900. primjećuju se znakovi življe djelatnosti slavenskih potpornih društava u Petrogradu i Moskvi. Ta udruženja, u čijim su upravama odlučivale utjecajne ličnosti s visokim vezama, predstavljala su 70-ih i na početku 80-ih godina XIX. st. glavna, vrlo agilna središta panslavističke propagande. Kasnije, kad se usporilo nastupanje ruskog imperijalizma, ona su zapala u stagnaciju. Međutim, na samom kraju XIX. st. ekspanzija carske Rusije pojačava se i suglasno tome ova se udruženja aktiviziraju. Poslije dugotrajnog unutrašnjeg trvenja suparničkih koterija, Slavensko društvo u Petrogradu sređuje se i zatim izrađuje program obnove svoga rada.⁴ Još u toku tih promjena tajnik društva Aristov posjetio je Beograd.⁵ Gotovo istodobno Slavensko potporno društvo u Moskvi pokrenuo je rezervni pukovnik, kasnije general, A. Čerep Spiridovič.⁶ On je uskoro, 1903. i još više 1904, razvio veliku djelatnost od Praga i Beča do Rijeke, Splita, Dubrovnika, Cetinja i Beograda, uspostavljajući poznanstva i veze s nizom političkih ličnosti, među ostalima i s A. Tresić-Pavičićem, F. Supilom, A. Trumbićem, M. Čingrijom.⁷ Oživljavanje tih društava hrabrilo je većinu pristalica slavenske solidarnosti u Habsburškoj monarhiji, pa i u Hrvatskoj. Dojam je ondje još pojačao izraziti interes moskovskog društva, odnosno njegova poduzetnog predsjednika za Hrvatsku. Razni su listovi, većinom uz očiglednu naklonost, registrirali obnovu rada slavenskih

³ Prema odluci kongresa slavenskih novinara u Krakovu slijedeći se njihov opći skup trebao održati 1900. u Zagrebu. Međutim, kad je Š. Mazzura, vodeća ličnost stranke nezavisnjaka, zatražio potrebnu dozvolu, khuenovska uprava mu ju je uskratila (v. *Obzor*, br. 96, 26. IV. 1900). Taj je kongres ipak održan u Hrvatskoj, ali ne u Zagrebu, već u Dubrovniku, na tlu austrijske Dalmacije, gdje je režim bio tolerantniji prema hrvatskoj, pa i slavenskoj ideji (isto, br. 81, 9. IV. i br. 83, 11. IV. 1901). Slijedeći kongres slavenskih novinara, u Plznju, koji je započeo radom neposredno poslije vrhunca Narodnog pokreta u Hrvatskoj, izabrao je za svog predsjednika baš Mazzuru (isto, br. 124, 2. VI. 1903). Domaćini su predložili da se izraze simpatije za pohapšene hrvatske novinare. Na osnovu toga uskoro se pojavila protestna izjava čeških novinara koji su oštro osudili progone opozicione štampe u Hrvatskoj (isto, br. 125, 3. VI. 1903). U proljeće 1905. sastao se šesti kongres, ponovno u Hrvatskoj, ovaj put u Voloskom. Ondje je među prisutnim bio i predstavnik petrogradske brzojavne agencije (v. *Novi list*, br. 133, 15. V, br. 134, 16. V. i br. 135, 17. V. 1905).

⁴ *Obzor*, br. 113, 16. V. 1900.

⁵ Isto, br. 192, 23. VIII. 1900.

⁶ Isto, br. 116, 22. V. 1903.

⁷ Pobljiže o tome v. R. Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa« u Hrvatskoj, Zagreb 1965, 492—499, rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

udruženja u Rusiji.⁸ S. Radić, najustrajniji i najglasniji zagovornik slavenske solidarnosti, očigledno privržen carskoj Rusiji, čak je u svom časopisu »Hrvatska misao« objavio članak s karakterističnim naslovom *Da ti se duša raduje*, u kojem je s neprikrivenim ganućem pozdravio nove impulse u petrogradskom slavenskom društvu.⁹ Iz krugova pristalica slavenske solidarnosti začuo se samo jedan oštri kritički glas. Osječka »Narodna obrana«, koju su tada uređivali I. Lorković i V. Wilder, istaknuti naprednjaci, popratila je nastojanje da se oživi panslavističko udruženje u starom središtu Rusije izrazito negativnim komentarom: »Ovo petrogradsko slavensko društvo očito propada. Osnovano na onim starim panslavističkim idejama pod pokroviteljstvom autokratske Rusije, nije se znalo prilagoditi duhu vremena. Manji slavenski narodi dotle su kulturno napredovali i hoće da slavenska uzajamnost bude osnovana na pravednosti i slobodi svakog pojedinca.«¹⁰ Taj sud, svakako ispravniji od Radićeva, nije izazvao odjek. Oni politički krugovi u Hrvatskoj kojima je Rusija još uvijek bila velika nada nisu željeli polemiku o jasnoj odjeli slavenske solidarnosti i ruskog panslavizma u suvremenim prilikama. Čuvajući se razmatranja o pravom značenju, pravcu razvoja i stvarnim izgledima petrogradskog i moskovskog slavenskog društva, oni su u njihovu oživljavanju našli neke vrste potvrdu da moćna Rusija neće i ne može zapustiti ugnjetene Slavene evropskog jugoistoka, iako se sve više zanima za Daleki istok.

To uvjerenje potpomagalo je i pisanje petrogradskih, moskovskih i drugih ruskih novina koje su povremeno izvještavale o teškim političkim prilikama u Hrvatskoj. Kad bi u svojim osvrtima dotakle hrvatsko-srpske odnose u Hrvatskoj i razmatrale stanje i perspektivu Bosne i Hercegovine, jednostrano, prosrpsko stanovište bilo je posve očigledno.¹¹ Koliko je tu pristranost odobravalasrpska štampa, toliko je, dakako, bila zazorna hrvatskom novinstvu, ali je ono većinom reagiralo umjereno, izbjegavajući raspru s utjecajnom ruskom panslavističkom strujom.¹² Čak ni oštra osuda poznatih rujanskih nemira u Zagrebu 1902. nije navela hrvatske listove da promijene svoje držanje. Njihovi su odgovori bili nešto gorči, ali ipak bez žestine.¹³ Međutim, te je sjene u hrvatsko-ruskim odnosima uskoro dobrim dijelom izbrisao Narodni pokret. Od svih evropskih listova koji su izvještavali o burnim događajima u Hrvatskoj 1903/4. najagilniji su uz talijanske bili ruski. U većem broju članaka s očiglednom simpatijom prikazan je otpor Hrvata tuđinskoj dominaciji, odobravalasrpska pomirba, a i pozitivna promjena hrvatsko-talijan-

⁸ *Srbobran*, br. 131, 19. VI/2. VII. 1901; *Novi list* (dalje NL), br. 143, 25. V. 1904.

⁹ *Hrvatska misao* (dalje HM), g. III, 1904, br. 5, 317—319.

¹⁰ *Narodna obrana* (dalje NO), br. 12, 16. I. 1903.

¹¹ Panslavističkim krugovima koji su imali veći ili manji utjecaj na te listove nisu pri tom bile važne samo stare veze Rusije sa Srbijom i Crnom Gorom, koja je tada također smatrana srpskom državom. Njima su kao privrženicima ortodoksije bili a priori bliži pravoslavni od katoličkih Slavena. Posebno su zamjerali Hrvatima da u Bosni i Hercegovini provode i podupiru katoličku prozelitsku propagandu po volji Vatikana i Beča. S. Radić je tvrdio da se te zamjerke osnivaju na izmišljotinama koje iz srpskih izvora struje u Rusiju (v. Za jedinstvo hrvatske opozicije, *Hrvatska misao*, g. II, 1903, br. 2).

¹² Rusi o hrvatstvu i srpstvu, *Obzor*, br. 137, 17. VI. 1899; Hrvati u ruskom svijetlu, isto, br. 266, 20. XI. 1900. i dr.

¹³ Rusko novinstvo o Hrvatima i Srbima, isto, br. 214, 18. IX. 1902.

skih odnosa, kao što su kasnije isti listovi pozdravili ideju o hrvatsko-mađarskoj suradnji.¹⁴ Važan dio motivacije tih napisa nije teško otkriti: kroz njih je govorila stara averzija ruskog panslavizma prema njemačkom Beču i neprijateljstvo rođeno u dugotrajnoj, sad otvorenoj sad podmukloj borbi carske Rusije i Habsburške monarhije za Balkan i njegovu okolinu. Hrvatska javnost nije se brinula za te motive, koji za nju i nisu bili odbojni, pogotovu poslije novih neprijatnih iskustava s bečkim vladajućim krugovima u jeku Narodnog pokreta. U jednom od najdramatičnijih trenutaka novije hrvatske povijesti toj je javnosti bila važna podrška sama po sebi. No za razliku od talijanske, ruska je došla s one strane odakle ju je znatan dio hrvatske politike priželjkivao. Pristalicama proruske orijentacije ona je bila novi, važni i jasni dokaz da su u pravu. Mnoge nesigurne, sumnjičave privukla je toj orijentaciji, raspršivši ili barem prilično smanjivši njihove rezerve.

Tim faktorima koji su prvih godina XX. st. krijepili hrvatsko-ruske veze i s njima povezano zanimanje političkih krugova u Hrvatskoj za carsku Rusiju treba dodati još jedan. Naime, ruska je diplomacija ubrzo poslije prve, burne faze Narodnog pokreta počela graditi svoje posebne, tajne veze s onim političkim krugom u Hrvatskoj koji je inaugurirao protuaustrijski »novi kurs«. U pismu od 17. III. 1904. Supilo je obavijestio Trumbića: »Akačić ti je bio pisao, ako možeš, da dođeš ovamo. Važna je stvar. Jedna vrlo ozbiljna osoba želi govoriti s tobom; jedna od onih koje imaju u svojim rukama mnogo niti: ruski konzul na Rieci, koji izgleda, da je konzul za naše stvari i prilike.«¹⁵ Kako se ta linija hrvatsko-ruskih veza dalje razvijala, tek bi trebalo ispitati. U ovom radu dovoljno je konstatirati da je postojala, i to kao neka vrsta logične karike u lancu ruske aktivnosti okrenute prema Balkanu i posebice Hrvatskoj. Mada su ti kontakti bili sakriveni od pogleda javnosti, ipak su na nju posredno utjecali. U tim tajnim dodirima sudjeluju s hrvatske strane važne političke ličnosti koje su raspolagale djelotvornim sredstvima, napose listovima, za popularizaciju svojih gledišta i sklonosti.

Spomenuti činioци koji su podupirali interes znatnog dijela hrvatskih političkih krugova za Rusiju djelovali su u većoj ili manjoj mjeri i na srpsku javnost Hrvatskoj, kako u Banovini tako i u Dalmaciji. Međutim, njezin odnos prema Rusiji jače su odredili neki drugi, već mimogred navedeni momenti:

¹⁴ *Obzor*, br. 104, 7. V; br. 112, 16. V; br. 115, 20. V; br. 129, 8. VI. 1903. i dr. *Narodni list* (dalje NRL), br. 49, 20. VI; br. 52, 1. VII; br. 55, 11. VII; br. 59, 25. VII. 1903. i dr.

¹⁵ *Gradska biblioteka u Splitu*, Arhiv Trumbić, F. Supilo — A. Trumbiću, Rijeka, 17. III. 1904. Ako je vjerovati izvještaju jednog austrijskog konfidenta iz Beograda, ruska se diplomacija već sredinom 1903. živo zanimala i aktivno upletala u hrvatske prilike. U tom se opširnom izvještaju, uz ostalo, kaže: »Es war mir schon längst aufgefallen, dass Murawjew (zamjenik ruskog poslanika u Beogradu — R. L.), so oft wir zusammen kamen, immer in consequenter Weise die 'kroatische Frage' erörterte. Andererseits wurde ich auch an kompetenter Stelle in Pest informiert, es sei starker Verdacht vorhanden, dass Russland im Wege des Fiumaner Consuls und der Agramer Agentie die kroatische Aktion unterstütze. Hiezu kommt, dass oben-erwähnten Stemberg (ruski dvorski savjetnik koji je tada boravio uglavnom u Pragu — R. L.), wie ich als sicher erfuhr, die Linie Agram — Brod und Agram — Fiume häufig bereist.« (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien* — dalje HHSA) Ministerium des Äussern, I. B., ad 3215-4/I. B. 1903, Grundzahl 1235/1784—4/I. B. 1903).

stare veze tog carstva sa Srbijom i Crnom Gorom te dosta živo zanimanje ruske štampe za stanje i položaj Srba pod habsburškom vlašću, obilježeno redovno naglašenom simpatijom.

U javnosti Hrvatske na početku XX. st. postojali su, dakako, i takvi elementi koje Rusija zbog ranijih razočaranja njezinom politikom ili pak njihovih vlastitih uskih horizonata uopće nije zanimala, ali i takvi kod kojih je negativan odnos bio očigledan. Politički krugovi u službi tuđinskih režima, kao i oni koji su ih indirektno pomagali ili im barem bili skloni, raspoloženi su prema carskoj Rusiji neprijateljski ili je, u najboljem slučaju, promatraju s jedva prikrivenom antipatijom. Razlozi takva stava lako su shvatljivi. Oni leže u dugotrajnom suparništvu Austro-Ugarske i Rusije na Balkanu, kao i u općoj usmjerenosti onog interesa koji je ruska politika pokazivala za Hrvate i Srbe u Habsburškoj monarhiji. U skladu sa spomenutim suparništvom taj je interes pretežno okrenut proturežimskoj opoziciji ili barem onim političkim snagama koje joj naginju. Stoga spomenuti krugovi prate razvoj Rusije na pragu XX. st. s pažnjom zburadih koji vrebaju na njezine neprilike, na sve što ju je moglo iznutra oslabiti i umanjiti joj vanjsku moć i ugled.

Napokon, političku javnost Hrvatske čini i mlada socijaldemokracija koju u carskoj Rusiji privlači radnički pokret svojom požrtvovnom borbom za elementarna politička i socijalna prava. Međutim, taj se interes zbog svojih specifičnih obilježja može izdvojiti, odnosno posebno obraditi. S obzirom da je na građansku javnost Hrvatske vršio sekundarni utjecaj, u ovom se radu o njemu neće govoriti.

* * *

O zbivanjima koja su potresla Rusijom u toku njezine prve revolucije pisale su u Hrvatskoj sve novine i mnoge druge publikacije. Naročiti interes zaslužuju ona glasila buržoaske politike koja su bila odana ili blizu ideji o velikoj ulozi Rusije kao moćnoj zaštitnici Južnih Slavena. Kako su baš ta glasila najjače utjecala na poglede građanske javnosti Hrvatske, naša će se razmatranja na njih ograničiti.

Posljednjih godina XIX. st., a i kasnije, do 1904, politički krugovi i ličnosti u Hrvatskoj koje su još vjerne ili barem sklone proruskoj orijentaciji vide carstvo Romanova kao izvanredno snažnu političku tvorevinu, velesilu prvog ranga. U vrijeme grčko-turskog rata 1897. »Obzor« smatra Rusiju najvažnijim faktorom evropske politike.¹⁶ Tri godine kasnije u jednom se uvodniku istog lista tvrdi da je ruska vojska najjača na svijetu.¹⁷ Razvrstavajući velesile po snazi, »Dom« Antuna Radića istodobno stavlja Rusiju na prvo mjesto, ispred Velike Britanije i Francuske.¹⁸ »Srbobranu« je i to bilo premalo pa je carsku Rusiju proglasio hegemonom svijeta.¹⁹ Čak i u tom pogledu trezniji »Novi list« smatra da Rusija ima golemu snagu.²⁰ U raznim se prilikama

¹⁶ Iztočno pitanje II, *Obzor*, br. 50, 3. III. 1897; Dvie zdravice, isto, br. 10. VIII. 1897. i dr.

¹⁷ Uzkrš u Rusiji, isto, br. 92, 21. IV. 1900.

¹⁸ *Dom*, br. 9, 1. V. 1900.

¹⁹ *Srbobran*, br. 17, 10/22. II. 1898.

²⁰ *NL*, br. 80, 12. VIII. 1903.

ističu i hvale veliki uspjesi ruske ekspanzije, naročito na Dalekom istoku. U nizu članaka pod naslovom *Iztočno pitanje i Azija* »Obzor« predočuje Rusiju kao veličanstveno oruđe civilizacije; u svom prodiranju prema jugu, na golemom potezu od Koreje do Perzije, ona donosi svjetlo Aziji, a ne odnarođivanje i izrabljivanje kao engleska i njemačka kolonijalna ekspanzija u raznim drugim područjima svijeta.²¹ Autor tih članaka možda je bio S. Radić koji je šest godina kasnije (1904) na posve isti način, samo znatno opširnije, pisao o ruskoj ekspanziji u knjizi *Moderna kolonizacija i Slaveni*. Jednaki pristup tom imperijalističkom širenju opaža se u »Srbobranu«. List se divi novim vanjsko-političkim dostignućima Rusije smatrajući ih jasnim dokazima njezina unutrašnjeg zdravlja i snage, sjajnim plodovima plemenite težnje za kultiviranjem zaostalih zemalja kojoj je strano svako tlačenje.²² Velike uspjehe ruske ekspanzije zapaža i pravaška »Hrvatska« kao i Supilov »Novi list«, iako ih nisu zanosili njezini rezultati.²³

Vanjskopolitička aktivnost Rusije na Balkanu, pogotovu u onom njegovu većem dijelu koji se nalazi izvan Austro-Ugarske, procjenjuje se u Hrvatskoj pretežno pozitivno. Prevladava gledište da je Rusija bila i ostala zaštitnica i oslonac Južnih Slavena. »Obzor« je najrevniji u isticanju ruske brige za balkanske Slavene.²⁴ U listu se iskazuje nada da će narodi Balkana uz pomoć Rusije kad-tad ispuniti svoje opravdane težnje. Takvo se gledište javlja i u »Hrvatskoj domovini«²⁵ i »Srbobranu«.²⁶ »Dom« ide još dalje tvrdeći da će Hrvati tek onda znati na čemu su kad se u velikom obračunu sukobe Rusi i Nijemci, što je zapravo neizbježno.²⁷ Odmah poslije vrhunca Narodnog pokreta u Hrvatskoj zadarski »Narodni list« zaključuje da se balkansko pitanje treba riješiti u korist Rusije jer Austro-Ugarska vodi neslavensku politiku. Možda će skoro doći do sudara, nastavlja list i poziva da se tada »pokažemo«.²⁸ Taj izazovni apel, koji su austrijske vlasti mogle proglasiti veleizdajničkim, jasno govori o tome kakvu je naročitu ulogu u razrješavanju balkanskog a i hrvatskog pitanja pripisivao Rusiji glavni organ dalmatinske Stranke prava ujesen 1903, tj. uoči objave »novog kursa«.

Kolikogod je u slavenski orijentiranoj javnosti Hrvatske bilo prošireno uvjerenje da je Rusija jamstvo budućnosti Balkana, ipak kritički osvrti ili primjedbe na njezinu političku djelatnost u tom dijelu Evrope nisu bili rijetki. U jeku grčko-turskog rata »Obzor« sumorno konstatira da se Rusija baš nije proslavila svojim držanjem i izvlači gorku pouku: ne treba se ničem nadati od velesila.²⁹ Gotovo isto gledište javlja se u »Narodnoj obrani« nekoliko godina kasnije. Izvješćujući o putu ruskog ministra vanjskih poslova grofa Lamsdorffa po Balkanu, list piše o velikim krutim rukama kojih se slabo tiču

²¹ *Obzor*, br. 182, 11. VIII; br. 183, 12. VIII; br. 185, 16. VIII. i br. 186, 17. VIII. 1898.

²² *Srbobran*, br. 90, 1/13. VIII. 1898.

²³ *Hrvatska*, br. 63, 16. III. 1901; *NL*, br. 96, 29. IV. 1903.

²⁴ *Obzor*, br. 50, 3. III. 1897; br. 81, 9. IV. i br. 96, 28. IV. 1898.

²⁵ *Hrvatska domovina*, br. 55, 9. III. 1897.

²⁶ *Srbobran*, br. 64, 1/13. VI. 1899.

²⁷ *Dom*, br. 17, 1. IX. 1900.

²⁸ *NRL*, br. 76, 23. IX. 1903.

²⁹ *Obzor*, br. 54, 8. III. 1897.

patnje Makedonaca,³⁰ a odmah zatim u jednom drugom članku podsjeća na to svoje razmatranje koje sažima u trpki sud da se »malene države ne smiju slipeo pouzdati u pomoć velikih sestara i braće«.³¹ Supilov »Novi list«, iako tvrdi da je »francezko-ruski savez najčvršći, najprijateljski savez na svijetu, a jest u isto doba i najjači...«,³² ne sakriva posebne, sebične interese carske Rusije na Balkanu. U jednom uvodniku naglašava da udruživanje Srbije i Crne Gore pod istom dinastijom ne bi dopustila ne samo Austro-Ugarska već ni Rusija jer i »... ona ima svoje razloge, da zaprieči formiranje jedne velike državne vlasti na Balkanu«.³³ Drugom prilikom »Novi list« opominje: »U više prigoda smo se uvjerali, da kolosalni ruski brat, koji se izpružio od Baltičkog do Žutog mora i pod svoje žezlo spravio petinu svijeta, niti pozna niti shvaća težnje one svoje pigmejske braće naroda od 3 do 4 milijuna.«³⁴ Nekoliko mjeseci ranije »Dubrovnik« registrira glasove da se ruska diplomacija okreće od Dalekog istoka ponovno na Bliski istok te podvlači da bi se time iskupila od prijašnjih grijeha.³⁵ Glasilo dubrovačkog ogranka Srpske stranke dalo je time naknadni odušak svom negodovanju zbog prijenosa težišta vanjskopoliitičke aktivnosti Rusije u krajeve istočne Azije.

Ti kritički sudovi ipak nisu bili toliko česti koliko izrazi vjere u Rusiju kao zaštitnicu balkanskih Slavena. Ta je vjera u onom velikom dijelu političke javnosti Hrvatske koji nije napustio misao slavenske uzajamnosti bila jača od sumnji i mračnih očekivanja. Na njoj se pak uglavnom održavao stalno živi interes za carsku Rusiju.

Usprkos brojnim prijevodima djela ruske literature koja su na razne načine otkrivala crno naličje carstva Romanova, unatoč dosta brojnim vijestima o društvenoj krizi tog imperija, u Hrvatskoj se nisu izgubile idealizirane predodžbe o ruskoj stvarnosti. Težnja za snažnim vanjskim osloncem hranila je iluzije o unutrašnjem stanju sile kojoj je bila usmjerena.

Na početku 1897. »Obzor« na istaknutom mjestu slavi veliku skrb vlade i cara za seljaštvo.³⁶ No nekoliko mjeseci kasnije konstatira da je u sklopu pri-vrednih problema Rusije agrarni najteži i najvažniji jer se položaj seljaštva poslije 1861. pogoršao krivnjom plemstva koje je prigrabilo većinu obradiva tla.³⁷ Bez obzira na to, drugom prilikom prikazuje Nikolu II. kao velikog pobornika mira, pravde i prosvjete, naglašava jedinstvo koje spaja mladoga cara s njegovim narodom i nalazi da je ruska politika u najpotpunijem skladu s osjećajima puka.³⁸ U »Srbobranu« se pak moglo pročitati da je Rusija veliko poprište mirnog stvaralačkog rada kojim je poslije 1861. ostvaren izvanredni napredak.³⁹ Pod utjecajem ruske reakcionarne štampe buntovni se elementi ne

³⁰ NO, br. 35, 30. XII. 1902.

³¹ Isto, br. 1, 1. I. 1903.

³² Rusko-francezki savez, NL, br. 67, 22. III. 1902.

³³ Balkan na dnevnom redu, uvodnik, isto, br. 60, 13. III. 1902.

³⁴ Položaj na Balkanu, uvodnik, isto, br. 75, 3. IV. 1902.

³⁵ Dubrovnik, br. 26, 29. VI. 1901.

³⁶ Glasovi iz Rusije, uvodnik, Obzor, br. 9, 13. I. 1897.

³⁷ Poljodjelstvo u Rusiji, Gospodarstvo, isto, br. 212; 17. IX; br. 214, 20. IX. i br. 215, 21. IX. 1897.

³⁸ Uzkrš u Rusiji, uvodnik, isto, br. 92, 21. IV. 1900.

³⁹ Srbobran, br. 43, 23. II/8. III. 1901.

jednom karakteriziraju kao tuđe oruđe. »Obzoru« se čini vjerojatnim da je Engleska stajala iza nihilista koji su ubili Aleksandra II.⁴⁰ »Srbobran« pak odlučno tvrdi da su oni bili djelo Bismarcka.⁴¹ Prema »Domu« Njemačka i na početku XX. st. djeluje na isti način: šalje nihiliste — »švabske učenike« u Rusiju da je rastroje i unište.⁴²

Potkraj XIX. st. slika Rusije kao zemlje s idealnim odnosom vladara i naroda, u kojoj su nemiri umjetni plod podmuklih akcija vanjskih neprijatelja, nije imala izgleda za dulje održanje. Vijesti o burnim zbivanjima u Rusiji trgat će je dio po dio, ali je sve do 1905. od nje ipak još dosta preostalo.

Nagli polet borbe masa protiv postojećih političkih i društvenih odnosa u Rusiji nisu mogli prešutjeti ni oni listovi u Hrvatskoj koji su ostali najprivrženiji ideji o posebnoj misiji te zemlje na Balkanu. Na početku 1901. »Obzor« priznaje da su studentski neredi zahvatili ruska sveučilišta, da je pri njihovu suzbijanju bilo žrtava i brojnih hapšenja te da radnici, intelektualci i seljaci pristaju uz pokret. Pojavu proleterijata na političkoj pozornici smatra list prirodnom posljedicom stvaranja industrije u Rusiji, ali dodaje da radnike truju socijalizmom koji preko Poljske prodire iz Njemačke. Ipak cijeli pokret nije preozbiljan, nema karakter prethodnice revolucije, osim u zlonamjernoj projekciji neprijatelja Rusije. Doduše, politički sistem, dopušta list, nalazi se u stagnaciji, jer se Rusija, previše zauzeta vanjskim problemima, malo bavi unutrašnjima, ali će mudri Nikola II. vjerovatno uskoro naći pravi put.⁴³ Nekoliko mjeseci kasnije »Obzor« sudi da ruska vanjska i unutrašnja politika uglavnom zadovoljavaju. Umjesto katastrofe, koju su prorokovali zloguki promatrači, odvija se normalno kretanje naprijed, koje pomaže car — pronicavi otac naroda. Kao i raniji članak, i ovaj uvodnik završava dobrim željama: neka Rusija provede potrebne liberalne reforme a u vanjskoj se politici vrati Balkanu.⁴⁴ Glasilo zagrebačkih nezavisnjaka očigledno je nastojalo uvjeriti čitaoce da Rusija nije u pravoj krizi pa zato ni njezina vanjskopolitička uloga ne dolazi u pitanje, ali je ipak priznalo nužnost stanovitih promjena. »Srbobran« se nije htio odreći ni djelića starih iluzija. U vrijeme žestoke borbe ruskih studenata protiv brutalnog pritiska carskog režima, koji je visokoškolske ustanove pretvorio u neke vrste kasarne, taj je list pisao: »Mjesto ropske Rusije imamo pred sobom Rusiju sa prosvjetom i kulturom koje izazivaju duboko strahopoštovanje i najkulturnijih naroda...«⁴⁵ Dostignuća ruske kulture u drugoj polovici XIX. st. bila su doista impozantna, ali politički uvjeti u kojima je rasla nisu bili daleki od ropskih. Dok su se istupi ruskih radnika množili, »Srbobran« je negodovao što njemačka i sva »ćifutska štampa« ne propušta spomenuti bilo koji »samovoljni, nezakoniti događaj«. Zapravo uvjerava list, radnici u Rusiji žive bolje nego u mnogim »prosvjećenim zemljama«. Štiteći ih od zloupotreba nepoštenih tvorničara, carska vlast donosi takve zakone kojima se Rusija stala na čelo socijalno-politič-

⁴⁰ *Obzor*, br. 61, 16. III. 1898.

⁴¹ *Srbobran*, br. 90, 1/13. VIII. 1898.

⁴² *Dom*, br. 7, 4. IV. 1901.

⁴³ Đački nemiri u Rusiji, uvodnik, *Obzor*, br. 70, 26. III. 1901.

⁴⁴ Politika u Rusiji, uvodnik, isto, br. 83, 11. IV. 1901.

⁴⁵ Oslobođenje mužika, uvodnik, *Srbobran*, br. 43, 23. II/8. III. 1901.

kog napretka.⁴⁶ Tako su prvi skromni, zakašnjeli koraci u pravcu zaštite ruskih radnika proglašeni vrhunskim dostignućem u svijetu.

Međutim, uznemirujuće vijesti o događajima u Rusiji od 1901. su učestale, i iz mjeseca u mjesec postojalo je sve teže naći objašnjenja u skladu s odavno usvojenim iluzijama. »Obzor« je bio prisiljen napustiti optimistički način prikazivanja ruskih prilika. Komentirajući smrt Sipjagina, list zaključuje da taj ministar unutrašnjih poslova carske Rusije nije uspio ugušiti već vrlo široki pokret za građanske slobode, pa je atentat koji mu je presjekao život samo dokaz potpunog bankrota njegove politike.⁴⁷ Nešto kasnije »Obzor« je dospio do oprezne sumnje o tome da li je baš situacija u Rusiji onakva kao u Francuskoj uoči 1789,⁴⁸ a u prvomajskom broju lista 1902. već izvještava o velikim razmjerima nemira u kojima sudjeluju studenti, radnici, razni neruski narodi i seljaci, osobito u Ukrajini, za koju se kaže da je gotovo čitava zahvaćena požarom revolucije.⁴⁹ Potkraj ljeta 1902. list u više navrata piše o moćnoj plimi seljačkih ustanaka na jugu Rusije i o njihovu tragičnom završetku. Lišene zemlje, natjerane bijedom u vrlo nepovoljne zakupničke odnose, digle su se seljačke mase; reakcionarni režim umirio ih je tek groznim represalijama.⁵⁰ Otada sve do početka rusko-japanskog rata »Obzor« se više ne trudi da zavije u smirene fraze vijesti o nezadrživom rastu revolucionarnih snaga Rusije, ali se susteže od komentara. »Srbobran« je vrlo rijetko javljao o događajima u Rusiji koji su proturječili njegovim ranijim hvalospjevima, a i tada je prikazivao revolucionarne elemente kao nesvjesno oruđe, »ćivutskih« spletki.⁵¹

Dva lista izvan Zagreba, iako odana slavenskoj solidarnosti, bila su odlučnija u otkrivanju ruske stvarnosti. Supilov »Novi list« u maloj je seriji članaka prvih dana 1902. izložio historijat studentskog pokreta u Rusiji. Vraćajući se u nešto dalju prošlost, list je ocrtao razvoj prilika od krimskog rata, označio nade i razočaranja naprednih krugova 60-ih godina i istakao postepeni rast reakcije u slijedećem desetljeću, kao i njezin agresivni nastup poslije smrti Aleksandra II. Nije prešućen prijelaz Katkova i Suvorina u tabor autokracije, kao ni surovo tjeranje ruskih sveučilišta u gustu mrežu državnog nadzora. Po sudu pisca članaka, potpisanih pseudonimom Nemo, nezadovoljna obrazovana mladež nije imala 60-ih i 70-ih godina izgleda da uzdrma široku javnost jer još »nije bilo onog življa, bez kojeg nema ni jednog revolucionarnog pokreta — nije bilo gradskog proletarijata«. Međutim, na kraju stoljeća tu su klasu stvorili »česta glad, nedostatak zemlje u seljaka i izrabljivanje ovih od strane pomještika«, što je sve tjeralo seljačke mase u gradove, kao i jaka potpora kojom je carska vlast poticala mladu industriju. Ubrzo je započelo zbližavanje a zatim i zajednička borba studenata i radnika kojoj je proleterska prinova dala širi politički i revolucionarni karakter. Bujanje njihova pokreta nisu mogle zataškati ili potkopati ni vlasti ni »beznačelne novine« kao »Novoe vremja«, »St. Peterburgskie« i »Moskovskie vedomosti«. Zatim list potanko opisu-

⁴⁶ Socijalna politika »varvarske« Rusije, isto, br. 161, 26. VII/8, VIII. 1901.

⁴⁷ *Obzor*, br. 88, 17. III. 1902.

⁴⁸ Isto, br. 95, 25. IV. 1902.

⁴⁹ Nemiri u Rusiji, isto, br. 100, 1. V. 1902.

⁵⁰ *Obzor*, br. 185, 12. VIII; br. 187, 14. VIII. i br. 192, 22. VIII. 1902.

⁵¹ *Srbobran*, br. 9, 11/24. I; br. 74, 4/17. IV. 1902. i dr.

je velike demonstracije u Petrogradu i njihovo nemilosrdno gušenje u veljači i ožujku 1901. kad je studentsko-radnički pokret uzbudio i niz drugih ruskih gradova od Sibira do Ukrajine. Iako su se sveučilišta pod pritiskom surove sile, ali i djelomičnih koncesija, donekle smirila, borba za političke promjene nije prestala: »Krajnje krilo izazvalo je nov pokret, koji je po svom značaju čisto radnički«. Prvomajske demonstracije 1901. su stoga završile oružanim sukobom na barikadama u radničkim četvrtima Petrograda.⁵² Svojim potankim prikazom političkih borbi u Rusiji, jasno izraženim simpatijama prema studentskom revoltu i u osnovi ispravnim shvaćanjem o mjestu proletarijata u općem razvoju masovnog pokreta ovaj niz članaka jedinstven je u tadašnjoj hrvatskoj publicistici. Bez obzira da li je stvarno napisan u Petrogradu, kao što je na njegovu početku označeno, anonimni autor dobro je poznao ruska zbivanja. Voljom redakcije »Novog lista« hrvatska javnost je prvi put dobila u jednom svom nezavisnom glasilu obilne informacije i nove poglede o glavnim tokovima unutrašnjeg političkog razvoja carske Rusije. Slika, dakako, nije bila potpuna, ali je po svojim glavnim elementima bila realistička, bez lažnih ukrasa.

Supilove su novine 1902. nastavile izvješćivati o nemirima u Rusiji, ponajviše o seljačkim ustancima, ne upuštajući se u šire komentare.⁵³ Smeten različitim verzijama o povodima i uzrocima seljačkih istupa, list se žali da je »teško stvoriti si duševno raspoloženje ruskoga puka«, ali ne sumnja da se seljaštvo nalazi u žalosnom stanju.⁵⁴

Osječka »Narodna obrana« bila je prema Rusiji još kritičnija, bilo preuzimajući tuđa gledišta bilo po vlastitim komentarima. U »povjestnoj crtici« o dekabristima, autor, koji se potpisao incijalima A. K., povukao je povezni pravac od prve ruske revolucionarne generacije do suvremene: »Sa ruskim dekabristima nije umrla ideja, koja ih je vodila. Svojim patnjama, progonima i promlivenom krvlju, oni su joj udahnuili snažan, besmrtn život. Težnja za slobodom, za oslobođenjem ruskoga društva ispod autokratske državne vlasti dobila je i dobiva u Rusiji sve više tako iskrenih, plemenitih i uzvišenih boraca, kakvih nam povjest zapadne Evrope ne može pokazati.«⁵⁵ Tu se nije ispoljila tek naklonost prema protivnicima službene Rusije, kao u »Novom listu«, već pravo divljenje. Uskoro je list u informaciji o gubernijskim odborima, osnovanima radi ispitivanja stanja ruskog sela, objavio teške riječi kritike koje su njihovi članovi uputili vlastima i veleposjedu. Jednostavno i hrabro oni su crtali mračnu sliku o seljaštvu bez zemlje izloženom barbarskom sudovanju. Posebno je istaknut njihov otvoren zahtjev slobode govora koji su vlasti ne samo odbile već i prigušile oštrim sankcijama.⁵⁶ O stanju na sveučilištima i nagovještaju novih ustupaka vlasti u visokom obrazovanju »Narodna obrana« je s jasnim negodovanjem pisala: »Danas su oni (fakulteti i druge visoke škole — R. L.) samo zavodi, čija se sloboda sastoji u tome, da slobodno među profesorima i đacima harači policajna ruka raznih birokrata. Moralo je prohujati toliko

⁵² Đački pokret posljednjih godina u Rusiji, *NL*, br. 1, 2. I; br. 2, 3. I. i br. 5, 8. I. 1902.

⁵³ Događaji u Rusiji, isto, br. 102, 6. V. 1902.

⁵⁴ *NL*, br. 109, 15. V. 1902.

⁵⁵ *NO*, br. 33, 25. XII. 1902. (Božićni prilog).

⁵⁶ Isto, br. 34, 28. XII. 1902.

đačkih buna, morala je biti prolivena tolika nevina krv i ubijeno progonom toliko plemenitih značajeva, da se dođe do jedne komisije, koja tek pretresa — reforme«. ⁵⁷ Osvrćući se na denacionalizatorski pritisak u ruskoj Poljskoj, list uspoređuje nasilnu rusifikaciju s germanizacijom na njemačkom dijelu poljskog teritorija i zaključuje da je razlika samo u tome što »kruti ruski apsolutizam ne pruža takova sredstva narodne obrane, kao konstitucionalizam njemački«. ⁵⁸ Objavljivanje carskog manifesta s najavom stanovitih socijalnih reformi potaklo je »Narodnu obranu« na šire razmatranje: »Rusija je posljednjih decenija pozorištem neprestanih trzavica, neprestanih buna. Prije samo đaćkih, a sada i radničkih, dapače i seljačkih«. Posebnu važnost pridaje baš konvulzivnim gibanjima sela: »One široke nesvjestne mase ruskoga mužika, koje su dosada bile najsigurnija zaprieka svakoga državnoga prevrata, počele su se micati i buniti. Natjerala ih je na to silna gospodarska briga. Klika oko cara zgrozila se pred pomisli, da bi i te dosada sliepo pokorne mase mogle odkazati svoje robstvo i zaželile, da budu jednom ljudi«. Sud o seljačkoj pokornosti kao najpouzdanijoj garanciji opstanka carizma nije bio bez osnove, ali je ipak bio pretjeran. Međutim, ostalom, većem dijelu zapažanja jedva se što moglo prigovoriti. Nabrojivši predviđene reforme, napis završava prijekorom i sumnjom: »Malo, vrlo malo, što obećava car svomu narodu, ali barem da to malo ne ostane — na papiru«. ⁵⁹

Naglo zaoštavanje sukoba carske Rusije i Japana potaklo je »Narodnu obranu« da prvih dana 1904. jače osvijetli opće stanje, prilike i kretanja u najvećoj slavenskoj zemlji. Već na početku prvog dijela članka, objavljenog u više nastavaka, kritički je stav anonimnog pisca izražen drastično: »Rusija, despotska Rusija to je ona kloaka koja već stoljeća okužuje zrak ciele Evrope žandarskim manirima, svojim podupiranjem svake vrste despotizma«. U najnovije vrijeme ona smiruje napaćene Makedonce dajući potpuno pravo svom bratu po duhu — sultanu«. Toj mračnoj karakteristici Rusije ogorčeni autor dodaje još crnih namaza: »Nigdje i nikada nisu nasilje i samovolja imali odanijeg žreca od ruskoga samodržavlja. Nigdje se na svijetu nije laž, provokacija, lukavština i spletkarstvo, gruba šaka i bajuneti u borbi s istinom i pravednošću upotrebljavali u tako golemom obsegu, kao za sadašnjeg ruskog despotstva.« ⁶⁰ Vlastodršci ondje bez milosti tjeraju na vješala najbolje sinove ruskog naroda koji ne priznaju sveta načela samodržavlja, pravoslavlja i narodnosti. U zanosu osude pisac je pretjerao, vješala su ipak čekala samo atentatore i dio vođa seljačkih pobuna. U prvom nastavku članka otkriva se dodatni, posebni razlog piščeve oštine, razlog koji nije rodila ruska već domaća stvarnost. Naime, on upozorava da mu se sudovi temelje na informacijama iz četiri ruska lista, a ne iz njemačkih ili židovskih novina kako bi to mogli pomisliti »neki naši panslaviste«. Od tih listova navodi dva — liberalno »Osvobođenje« i socijaldemokratsku »Iskru«, tj. najznačajnija glasila tadašnje ruske emigracije. Ono što je iz njih doznao o suvremenoj Rusiji pobudilo je pisca na tužne misli o velikom nerazmjeru između zla u svijetu i broja boraca koji mu

⁵⁷ Isto, br. 8, 11. I. 1903.

⁵⁸ Isto, br. 28, 5. II. 1903.

⁵⁹ Isto, br. 60, 14. III. 1903.

⁶⁰ Rusija na početku 20. stoljeća, isto, br. 12, 16. I. 1904.

se protive, ali ga je i potaklo na svojevrsni apel. Po njegovu je sudu »za nas Slavene nadošlo doba, da napustimo panslavističke priče o ujedinjenju svih Slavena pod 'otčinskom' vlašću Nj. V. ruskoga cara, nego treba stvoriti krepki i pouzdani duševni savez *svih ljudi* u ime *prava* i *pravednosti* protiv samovolje pod kakvom god firmom«. ⁶¹ Prijedlog je za hrvatsku sredinu bio nov; bez obzira na nacionalnu pripadnost bilo potlačenih bilo ugnjetača svi su se pobornici pravde imali udružiti u zajedničkom otporu svakom jarmu. Sugestija je bila čist zalet u svijet mašte, ali se oslanjala na kritički stav prema panslavizmu koji je imao realnu podlogu.

Koliko je što veće proširenje fronta boraca za spomenute ideale nužno u samoj Rusiji pokazuje se u prikazu njezina razvitka posljednjih desetljeća. »Mračan despota, bojažljivi i plašljivi« car Aleksandar III. brinuo se samo za to da narod drži na uzici pa je pronašao odgovarajuće savjetnike — Pobjedonosceva, A. K. Tolstoja i grofa Ignjatjeva. To je »sveto trojstvo« sapelo zemstva, postavilo svuda svoje satrape, trošilo sredstva za štetne pothvate, svelo na ništa pravne garancije građana, zatiralo prosvjetu, podjarivalo Ruse protiv drugih naroda carstva, dovelo seljačke mase do masovne gladi 1891/2. itd. Nade u njegova nasljednika raspršio je već prvi nastup mladog Nikole II. Opisujući kako se otada nastavilo pritiskom na zemstva, u kojima se okupljaju imućni i obrazovani pristalice reforama, i nastojanjem da se spriječi širenje prosvjete, pisac se još jednom obraća domaćoj publici: »Ovo bi trebali uvažiti naši 'panslaviste', da spoznadu već jednom, komu trebamo posvetiti svoje simpatije, kao *napredni* slavenski narod.« ⁶²

Predzadnji nastavak ovog dugog razmatranja crta položaj radnih masa Rusije. Užasno zapušteno seljaštvo trpi od brutalnih postupaka svemoćnih organa lokalne vlasti. Neprosvijećeno i bijedno, stalna je žrtva gladi i bolesti. Radnici, iako žive u krajnjem siromaštvu, ne smiju se boriti za svoja prava. Vlasti ih zbog prekida rada šalju pod šibe, pa i na robiju, a često čak zabranjuju provođenje sporazuma zaposlenih i poslodavaca. Međutim, ni najokrutniji progoni nisu spriječili postepeni rast radničkog pokreta. Drakonski postupci nisu pokolebali ni inteligenciju, zahvaljujući njezinoj izvanrednoj požrtvornosti i ljubavi prema slobodi narod se osvješćuje. Borba protiv samodržavlja dobiva sve šire razmjere: »Ali ne samo seljaštvo, radništvo i čačtvo, nego i mnoštvo najboljih književnika sudjeluje u pokretu, a dapače i ljudi iz najviših slojeva.« Ne praveći razlike između revolucionarne i opozicione struje, pisac ih je stopio u umjetnu cjelinu; njegova procjena pravog značenja nedavnog poleta opće borbe sa samodržavljem bila je, međutim, ispravna: »Sve te demonstracije napokon su završile pod kraj netom prošle godine preludijem revolucije, znamenitim u Evropi još neviđenim nemirima seljaka i radnika na cijelom jugu Rusije...« ⁶³ Borbeno nastupanje nezadovoljnih masa 1903, kao i 1902, bilo je zaista predigra revolucije, prvi udarci velikog potresa.

Posljednji, peti dio članka bavi se uglavnom ranije dotaknutom politikom carizma prema neruskim narodima. Uvidjevši da u borbi za pravo i slobodu

⁶¹ NO, br. 13, 18. I. 1904.

⁶² Isto, br. 14, 19. I. 1904.

⁶³ Isto, br. 16, 21. I. 1904.

složno sudjeluju pripadnici raznih naroda Rusije, carski se režim poslužio propalicama i nerazboritim elementima kako bi raspalio nacionalnu mržnju između Velikorusa s jedne i Finaca, Poljaka, Armena, Židova s druge strane. Iako se potonji u Rusiji ističu rodoljubljem, darovitošću, radošću i obrazovanjem, najviše stradaju. Na podstrek režima podmitljiva i reakcionarna štampa, među njima »Novoe vremja« i »Svet«, bude divlje instinkte. No vlasti se tim nisu zadovoljile, već su organizirale pogromaške bande koje su uz pomoć policije i vojske izvele strašni pokolj Židova u Kišinjevu. Ugledni advokati koji su kasnije dokazivali i dokazali vladinu krivicu završili su u progonstvu. Na kraju pisac se okreće sukobu Rusije i Japana citirajući jedan napis P. Struvea, vjerojatno iz njegova »Osvobođenija«. Nekadašnji markist a tada istaknuti predvodnik ruskih liberala opovrgao je korist i potrebu daljnjeg širenja Rusije na Dalekom istoku i unaprijed osudio vrlo vjerojatni oružani obračun zbog Mandžurije i Koreje kao veliki zločin birokratskog samodržavlja, koji će, međutim, upropastiti krivca kod kuće bez obzira na ishod rata.⁶⁴

Općom intonacijom, širinom zahvata, određenošću i žestinom napada, taj je veliki članak bio jedinstven ne samo u »Narodnoj obrani« već u cijeloj građanskoj publicistici Hrvatske koja se držala slavenskog kursa. Njegov autor nije skrivao negodovanje što se hrvatska javnost još nije oslobodila već prilično rasklimanih predrasuda o carskoj Rusiji. U vrijeme dok se »Obzor«, »Novi list«, »Novi Srbobran« i drugi kad pišu o Rusiji najčešće služe listovima ruske desnice kakvi su bili »Novoe vremja«, »Svet«, »St. Peterburgskie« i »Moskovskie vjedomosti«, »Narodna obrana« je potražila obavještenja iz čistih izvora. Ne samo što ih je pisac članka naveo već je u bilješki uz jedan od nastavaka izravno preporučio onima koji se žele uputiti u pravo stanje Rusije da čitaju »Iskru« i »Osvobođenije«. Prvi uređuje »poznati sociolog« Plehanov, a drugi »odlični ruski politički ekonom« P. Struve, navodi se u bilješki, koja sadrži i adrese oba lista.⁶⁵ Tako je »Narodna obrana« i po vrelima informacija o carskoj Rusiji predstavljala iznimku u tadašnjoj publicistici građanske Hrvatske. U njezinoj preporuci zainteresiranima za stanje i razvoj te zemlje da se tim izvorima sami posluže ogleđa se želja da se dokraja razbiju pogrešni pogledi o ruskom imperiju koji su odavno pratili ideju slavenske solidarnosti.

U izloženim člancima »Novog lista« i »Narodne obrane« primjećuje se drugačiji, vrlo različit pristup ruskoj problematici od onog u »Obzoru«, »Srbobranu« ili »Domu«. Carski režim ocrtan je kao surovo, okrutno, zapravo nerazumno oruđe i glavno uporište jedne snažne reakcije koja se ipak uzalud trudi da očuva monopol vlasti i društvenih privilegija. Taj politički činilac i njegova pozadina prikazuju se kao osnovni krivci nezadovoljstva — uzročnici pokreta masa. Društvenoj podlozi revolucionarnog i opozicionog pokreta poklanja se manje pažnje, o životnim uvjetima radnika i seljaka govori se općenito, bez podataka. Te će se slabosti novog pristupa ruskoj stvarnosti u hrvatskoj publicistici zapažati i kasnije. No, i uz njih, promjena je bila velika, obmane i varke se gube ustupajući mjesto realnijim predodžbama o ruskim prilikama. Definitivni nestanak starih iluzija ipak nije neposredno predstojao. Nove okolnosti čak će ih uskoro pothraniti.

⁶⁴ Isto, br. 18, 23. I. 1904.

⁶⁵ Kao u bilj. 63.

Kad je na početku 1904. japanski prepad izazvao prvi oružani sukob imperijalističkih velesila modernog doba, politička javnost Hrvatske svojom se većinom opredijelila za Rusiju. Nedavne zamjerke njezinoj vanjskoj politici, a i kritički pogledi o unutrašnjem stanju, bili su nesvjesno ili namjerno zaboravljeni. Očitovanja gorljivih simpatija ispreplela su se s izrazima brige o ishodu rata, ruskoj moći i sudbini Hrvata i Srba.

Tri dana prije japanskog početnog udara po ruskoj tihooceanskoj floti »Novi list« objavio je treći nastavak *Praških pisama* S. Radića. Autor je završio dopis ovim konačnim zaključkom: u sporovima Rusije s Njemačkom, Engleskom, Turskom i Japanom svi Slaveni moraju podržati Rusiju.⁶⁶ Onog istog dana kad je japanskom objavom o početku neprijateljstva rat i službeno započeo, »Novi list« se izjasnio posve u skladu s Radićevim postulatom. Obarajući se na Veliku Britaniju i Njemačku kao podstrekače sudara sila na Dalekom Istoku, zauzeo je odlučno prorusko stanovište. Motivacija toga stava posve je otvoreno izložena. Znajući da samo Rusija može zapriječiti napredovanje »Drang nach Osten«, Njemačka ju je gurnula u teški zaplet na drugoj strani svijeta; sada, kad je sukob prerastao u rat, o njegovu ishodu ovisi i razvoj situacije na Balkanu. Ondje će se povoljno odraziti novi uspjesi Rusije na Dalekom istoku, zaključuje list, kao što bi njezin poraz bio poraz slavenstva koji bi »naši dušmani« sigurno upotrijebili.⁶⁷ To će stanovište Supilovo glasilo ustrajno zastupati. »Obzor« je deklarirao isto gledište, podvlačeći da su svi slavenski narodi, a osobito Južni Slaveni, na strani Rusije jer su tek sada ispravno shvatili njezino značenje na Balkanu.⁶⁸ S. Radić, potpuno u skladu sa svojom odanošću ideji o velikoj misiji carske Rusije na slavenskom jugu, bio je najaktivniji u propagiranju potrebe i dužnosti hrvatske politike da se bez rezervi opredijeli za tu državu u ratu s Japanom. Pišući o tome u »Hrvatskoj misli«, on je čak upozorio: ne treba ljutiti Rusiju, inače bi nas mogla prepustiti njemačkoj pohlepi.⁶⁹ U zadarskom »Narodnom listu« izašao je kasnije njegov članak u kojem je uvjeravao čitaoce da je ruska pobjeda sigurna usprkos početnim neuspjesima carske vojske.⁷⁰ Iste su novine odmah poslije objave rata donijele pismo A. Trumbića koje sigurno nije izražavalo samo njegov sud. Vodeća ličnost dalmatinskih pravaša, budući gradonačelnik Splita i predsjednik Hrvatske stranke, u političkim izjavama nerijetko oprezan, nije ovom prilikom ostavio ni najmanje mjesto sumnji o svom pravom stanovištu. On ga je čvrsto i strastveno izložio riječima: »Ako Rusija podlegne, niemstvo, koje se ušančilo u dvjema srednjoevropskim velesilama, provaliti će kao bujica u pitome slavenske krajeve Balkana, da svoj prokleti Drang nach Osten primakne što bliže konačnom cilju. Toj provali hrvatski je narod na prvom udarcu...« Njegovi izgledi da odoli germanskoj aždaji ovisе o tome »bude li se ta proždrljiva neman bojala sile ruskog oružja.«⁷¹ Kao ranije S. Radić i drugi hrvatski publicisti, Trumbić je prodor Rusije u istočnu Aziju proglasio

⁶⁶ *NL*, br. 37, 6. II. 1904.

⁶⁷ Isto, br. 41, 10. II. 1904.

⁶⁸ Rusija i Slaveni, uvodnik, *Obzor*, br. 49, 1. III. 1904.

⁶⁹ Za slavensku politiku u Češkoj i Hrvatskoj I, *HM*, g. III, 1904, br. 6.

⁷⁰ Rusko-japanski rat sa slavenskog stanovišta, uvodnik, *NRL*, br. 69, 27. VIII. 1904.

⁷¹ *NRL*, br. 14, 17. II. 1904.

posve opravdanim jer nikome ne otima slobodu i imetak, kao engleska i njemačka penetracija, već kultivira puste krajeve. Dubrovačku »Crvenu Hrvatsku« obuzeo je isti strah, samo što je u njezinu obrazloženju ozbiljnosti situacije zazvučila nota žalbe: iako osobito ne mari za nas, Rusija nam je kao slavenska vojna velesila posredna zaštita koje se plaši nametljiva njemačko-austrijska ekspanzija.⁷²

Vjeran orijentaciji svog prethodnika, »Novi Srbobran« se također odmah opredijelio za Rusiju. Na to ga je naveo i jedan važan vanjski moment — kurs kraljevine Srbije, čije je političke sklonosti i težnje od Majskog prevrata 1903. redovno uvažavao. Nekoliko dana poslije početka rata list je obznanio intervju sa Sv. Simićem, načelnikom u srpskom ministarstvu vanjskih poslova. Taj visoki funkcionar zazvonio je na uzbunu: ruska zauzetost na Dalekom istoku odlična je prilika za akciju Austro-Ugarske na Balkanu.⁷³ »Novi Srbobran« je tu opomenu primio kao potkrepljenje vlastite bojazni. Pola godine kasnije organ srpskih samostalaca priznaje da sa zebnjom prati tok rata, jer ako Rusija bude poražena, već će to nekako podnijeti, ali će balkanski Slaveni podleći brutalnom pritisku germanske sile.⁷⁴

Otvorene simpatije za Rusiju u ratu nisu buknule samo na stranicama većine hrvatske i srpske štampe. Svega tjedan dana poslije japanskog napada u Splitu su priređene prve proruskе manifestacije.⁷⁵ Desetak dana kasnije one su ponovno uzbudile pravo središte Dalmacije. Razmjeri su im ovaj put bili takvi da se austrijska uprava zabrinula.⁷⁶ Zadarski »Narodni list« započeo je sabirnu akciju za ruske ranjenike. Prvi je darovatelj bio A. Trumbić,⁷⁷ kojem se odmah pridružio »Novi list«, tj. Supilo, uz izjavu da Rusima ta pomoć nije materijalno nužna, već se daje kao dokaz bratskih osjećaja.⁷⁸ Na komersu za Makedonce u borbi za nacionalnu slobodu, koji je zagrebačka organizacija »Sokola« najavila još prije početka rata, Đalski je u posebnom govoru poželio skorou pobjedu ruskom oružju. Skup je tu želju telegramom uputio caru Nikoli II.⁷⁹ Nekoliko dana kasnije srpski i hrvatski studenti zagrebačkog sveučilišta zaključili su da se odži molebstvije za rusku pobjedu u pravoslavnoj crkvi. Do toga nije došlo, ali su zato izbili ulični neredi kad su se ti studenti sukobili s čistim pravašima koji su izazivački zastupili proturusko stanovište. U toku demonstracija i izgređa koji su potrajali tri dana policija i oružnici morali su čuvati kuću J. Franka, prozvanu »japanskim konzulatom«.⁸⁰ Ljeti 1904. posjet Čerep-Spiridovića Dalmaciji potakao je u Splitu i Dubrovniku oduševljene proruskе manifestacije.⁸¹

⁷² *Crvena Hrvatska* (dalje CH), br. 7, 13. II. 1904.

⁷³ *Novi Srbobran* (dalje NS), br. 24, 3/16. II. 1904.

⁷⁴ Poraz Slovenstva, isto, br. 32, 12/25. VIII. 1904.

⁷⁵ *NL*, br. 49, 18. II. 1904.

⁷⁶ *Historijski arhiv u Zadru*, Dalmatinsko namjesništvo, Praesid. br. 957, od 26. III. 1904.

⁷⁷ *NRL*, br. 14, 17. II. 1904.

⁷⁸ *NL*, br. 50, 19. II. 1904.

⁷⁹ *Obzor*, br. 54, 7. III. 1904.

⁸⁰ Isto, br. 63, 17. III. 1904.; *NL*, br. 78, 18. III; br. 79, 19. III. i br. 80, 20.

III. 1904

⁸¹ HHSA, Ministerium des Äussern, I. B., Z. 2108/4, Grundzahl 1255/1784 — I. B. / 1903.

Prateći s većom pažnjom nego ranije zbivanja u slavenskim zemljama, ruska nacionalistička štampa registrirala je i toplo pozdravljala stanovište većine hrvatskih i srpskih listova o ratu na Dalekom istoku, kao i spomenute masovne iskaze simpatija prema Rusiji u ratu. To nije promaklo novinama u Hrvatskoj, u prvom redu onima koje su tada i ranije bile najviše sklone pro-ruskoj orijentaciji.⁸²

Rat uz daleke obale istočne Azije naglo je pojačao hrvatsko-ruske veze. Burni rast interesa hrvatske i srpske građanske politike za Rusiju bio je toliko usko povezan s brigama o sudbini Balkana da je njima u velikoj mjeri određeno i shvaćanje ruskih unutrašnjih prilika. Tjedan dana poslije početka rata u »Novom listu« je »ruska revolucionarna stranka« proglašena zakletim neprijateljem svoje zemlje i cijelog slavenstva. Njezini pokušaji da izrabi novi položaj u koji je Rusija zapala zbog japanskog napada raspirujući proturežimsko raspoloženje u revolucionarne svrhe ocijenjeni su kao krajnje nepatriotski, čak zločinački. Akciju, po mišljenju anonimnog autora, i ne vode pravi Rusi, nego vjerojatno Židovi. Završni sud bio je nemilosrdan, kao da ga je izrekao carski državni tužilac: razumni Rus koji bi sada sudjelovao u revolucionarnom pokretu zaslužio bi samo jednu kaznu — vješala.⁸³ »Obzor« je pisao slično, samo bez ljutitog negodovanja. Žaleći se što dio revolucionara radi u prilog neprijatelja Rusije, tješio se nadom da će se buntovnici ipak opametiti i uvidjeti da je zemlji potreban evolutivni napredak koji se postiže mirnim radom.⁸⁴ S. Radić je istodobno ustvrdio da u Rusiji nema despocije, jer se takvim oblikom vladavine ne smije smatrati samodržavlje koje je zapravo nužno i korisno. Stranu štampu i rusku emigraciju nazvao je neiskrenim bukačima koji se ponašaju kao da nigdje nema nasilja osim u Rusiji. Najbolji znak o pravoj vrijednosti te emigracije vidio je u tome što ne vole i ništa ne drže do boga.⁸⁵ Izlažući nešto kasnije, sredinom 1904, što je o nekim važnim političkim pitanjima mislio 1896, kad je boravio u Moskvi, naveo je i svoja tadašnja zapažanja o ruskim liberalima. Oni su ga, navodno, jedili isticanjem gluposti u društvenoj sredini koja ih je okruživala, a zapravo su sami bili »gnjili«.⁸⁶ Zašto ih je takvima smatrao, nije obrazložio. Možda su za nj samo bili unutrašnjoruski pandan one emigracije koju je ranije okrstio neiskrenom i uopće bezvrijednom već zbog njezine areligioznosti.

Zajedničku podlogu tih osuda ruskih revolucionarnih, pa i opozicionih snaga nije teško naći. Želeći Rusiji pobjedu zbog stvarnih simpatija ili političkih kalkulacija, spomenuti listovi i ličnosti mogli su o elementima koji su stvarali neprilike carskom režimu pisati i govoriti samo negativno, sa žaljenjem ili s pogrdama. Ona ista pristranost zbog koje su rusku ekspanziju u istočnu Aziju odobravali odredila im je i stav prema ratu. Ne oklijevajući poistovetili su oružanu zaštitu tekovina te ekspanzije s obranom civilizacije i ruske zemlje. Svaki revolucionar postao je za njih, kao i za rusku naciona-

⁸² *Obzor*, br. 54, 7. III; br. 59, 12. III. i br. 76, 2. IV. 1904. i dr.

⁸³ *NL*, br. 48, 17. II. 1904.

⁸⁴ Kao u bilj. 68.

⁸⁵ *Slavenska narodna sviest*, *HM*, g. III, 1904, br. 5, 272.

⁸⁶ Neke moje misli-vodilje od g. 1896, isto, br. 9, 542.

listićku štampu, izdajnik svoje domovine, a in ultima linea i neprijatelj Južnih Slavena, čija je budućnost po njihovu sudu ovisila upravo o Rusiji.

Bez obzira na plimu osjećaja prema najvećoj slavenskoj zemlji, koja se smije usporediti samo s bujanjem proruskog raspoloženja u vrijeme rata 1877/8, negativno stanovište prema njezinim revolucionarnim elementima nije imalo izgleda da se dulje održi. Nepunih godinu dana poslije početka dalekoistočnog rata Rusija je iz nemira naglo skrenula u bunu golemih razmjera. Ako se prije morao zauzimati stav prema revolucionarnim elementima, sad je trebalo odrediti odnos prema revoluciji jer je pokret masa preko noći razbio obale svojih dotadašnjih kolotečina, uskih za prostranu rusku zemlju, i pojurio novim, zapanjujuće širokim koritom.

Pod snažnim pritiskom dugog i bezuspješnog ratovanja na Dalekom istoku desetljećima sabirano nezadovoljstvo radnih masa Rusije doseglo je kritičnu točku na kojoj je moralo doći do serije revolucionarnih eksplozija izvanrednih dimenzija. Ona je započela »krvavom nedjeljom« 9/22. I. 1905. usred ruske prijestolnice. Odjoci toga krvoprolića u nekoliko su tjedana aktivirali borbeni potencijal širokih slojeva, od Visle do kavkaskih planina oni su zapodjeli desetine žestokih bitaka sa samodržavljem. Novovjeka historija Rusije rasječena je na dva različita perioda; prvi, u kojem su carski režim i vladajuća klasa bez većih teškoća odolijevali nasrtajima nezadovoljnika, upravo je završio, drugi, u kojem su masovne bujice zaprijetile da će zdrobiti postojeći politički poredak, započeo je. Promjena je bila tako velika i snažna da su je morali zapaziti i ocijeniti svi politički krugovi koji su oblikovali javno mnijenje u Hrvatskoj, dakle i pobornici slavenske solidarnosti, odnosno prorúske orijentacije.

Uzbudljivi glasovi koji su prvih dana 1905. stali pristizati iz Rusije uvjerali su redakciju »Obzora« da je ondje opće stanje vrlo ozbiljno i da se zemlja nalazi na pragu velike prekretnice. Upoznavši svoju čitalačku publiku s pismom caru knezu Trubeckog, rektora moskovskog sveučilišta i predsjednika moskovskog zemstva, koji je pun brige saopćio Nikoli II. da je Rusija ušla u epohu anarhije i revolucije i pozvao ga da se bez odlaganja osloni na narod i konstruktivne društvene snage uvođenjem narodnog predstavnništva ako želi smirenje i napredak carstva, list je u kraćem komentaru taj istup jednog od najistaknutijih ruskih liberala povezao sa širokim pokretom koji sve glasnije traži hitne i korjenite reforme: »Grad za gradom, občina za občinom, skupština za skupštinom stvara zaključke, da se postojeći odnošaji u zemlji ne dadu više održati, te da treba radikalne promjene.« Njezin bi osnovni sadržaj bio zamjena autokratskog ustavnim uređenjem. Komentar završava riječima: »Mi kao Slaveni živo želimo, da sudbonosni dani, što ih sada proživljuje veliko rusko carstvo, budu početak velike i sjajne budućnosti, uvjereni da će glas svjetlih umova i najboljih sinova ruskog naroda naći slobodan i otvoren put k srcu i razumu odlučujućih krugova Rusije prije, nego li će biti prisiljen, da ta vrata sebi otvori sam.«⁸⁷ »Obzor« je tim završetkom izrazio ne samo veliki interes političkog kruga oko lista za zbivanja u Rusiji već i opće stanovište prema revoluciji koja je stvarno kucala na njezina velika vrata. Nije ju unaprijed osudio, ali ni sakrio koliko želi da je Rusija izbjegne.

---

⁸⁷ Sudbonosni događaji u Rusiji, uvodnik, *Obzor*, br. 5, 7. I. 1905.

U trenutku kad su iz Rusije doprle prve vijesti o »krvavoj nedjelji«, »Obzor« je ponovno istakao izvanredne razmjere tamošnjeg pokreta za promjenu političkog uređenja. On dobiva »sve veće dimenzije u svim slojevima i stališima ogromnoga ruskog carstva, te se čini, da će autokratska vlada morati u brzo prignuti glavu pred glasom naroda«. ⁸⁸ Dok se ranije u listu iskazuje nada da će taj pokret uvjeriti vladajuće krugove u nužnost promjena, sad se očekuje rasplet od njegova pritiska, diktata. Već u idućem broju, nakon što su se potvrdile vijesti o petrogradskom krvoproliću, »Obzor« se priklonio revolucionarnom pokretu: »Dan 22. siečnja je u Petrogradu početak krvave borbe za ustav i slobodu. Borba je započela sa svom žestinom ojađenog i potlačenog naroda.« Komentatora nisu zabrinuli prvi pokušaji da se ta borba razvije u obračun oružjem pa je bez riječi osude javio da se u Petrogradu »već radništvo oruža i podiže barikade, odlučiv se vojenom silom boriti do zadnje kapi krvi.« Iako je primijetio da se »buna« širi diljem »prostranoga ruskog carstva«, nije se ponadao skorom ishodu borbe masa sa samodržavljem, već je predvidio da će ona »još mnogo i mnogo ljudskih žrtava progutati, dok ne dođe do jednakosti, bratstva i slobode«. Napominjući da ne treba povjerovati svakoj vijesti koju strana štampa o burnim ruskim zbivanjima donosi, »Obzor« ih ipak u osnovi prihvaća jer dobro ilustriraju »živu i odlučnu želju naroda za novim redom, radom i zakonom u duhu naprednom, dok službene viesti još hoće da prikriju i priguše pokret...« ⁸⁹

U idućem osvrtu na rusku situaciju list konstatira da je za pokolj »mirnih radnika i puka« odgovorna carska vlada. Tome pisac osvrtu dodaje da se misli da je ruska vlada proigrala i ono malo povjerenja i simpatije što ih je uživala u širokim slojevima i tako sama sebi počela kopati grob. Iako se ne spominje čije je to mišljenje, iz nastavka teksta slijedi da ga »Obzor« zapravo dijeli. Izvješćujući o naglom širenju pokreta protiv carskog režima, list piše: »Povjerenje u cara izčezlo je, te se čuje obćenito povik: 'Dolje s monarhijom'«. U dugoročni uspjeh represivnih mjera ne valja vjerovati: »... svakako nije prilike da će vojna sila na dugo moći prigušiti s tolikom žestinom na javu izašlu težnju radničkih i pučkih slojeva za ustavnim životom, koje još podupire sva ruska inteligencija, te će absolutizmu doći smrtna ura i u Rusiji...« ⁹⁰

Nije proteklo ni tjedan dana od »krvave nedjelje« a »Obzor« je počeo napuštati poziciju očite sklonosti prema revolucionarnom pokretu. Iako u novom uvodniku o stanju u Rusiji priznaje da odatle stižu sve uzbudljivije vijesti, ipak više ne govori o »buni«. Ni naziv revolucija njegovu se autoru ne čini prikladnim. U Rusiji se prije radi o snažnoj težnji »da se rat izrabi u svrhu demokratizovanja državne organizacije...« Uvodničar dopušta da su promjene poželjne jer je »u toj unutrašnjoj organizaciji bilo mnogo toga trulo, zastarjelo, pače i demoralizovano«, ali drži da zemlja u ratu ne može revolucijom ukloniti te svoje mane. Protiv suprotnog gledišta govori iskustvo čovječanstva: »Historija svih naroda pokazuje, da je u ratno vrijeme revolucija nemoguća.« Prelazeći preko nedavnih vlastitih tvrdnji o izvanredno širokom pokretu koji teži ukidanju samodržavlja uvođenjem ustavnog uređenja i onih

⁸⁸ Ustavni pokret u Rusiji, isto, br. 18, 23. I. 1905.

⁸⁹ Buna u Rusiji, isto, br. 19, 24. I. 1905.

⁹⁰ Događaji u Rusiji, isto, br. 20, 25. I. 1905.

još svježijih o početku velike borbe naroda s carskim režimom, »Obzor« još samo dopušta da možda »vlada ogorčenost i nezadovoljstvo, može biti da se diže ova ili ona klasa puka«, ali važnijim od toga smatra rat i njegove imperitive. Taj svoj sud pisac nastoji učvrstiti napomenom da pogotovu narodni rat ne podnosi slabljenje vlasti u zemlji koja ga vodi, već naprotiv, traži njezino jačanje, a da je oružani sukob na Dalekom istoku baš takav rat. U »Obzoru« se, međutim, pred nepunih mjesec dana moglo pročitati da se reakcionarnoj dvorskoj koteriji oko cara »rata pod svaku cienu htjelo«. ⁹¹ Kako je rat koji je taj politički faktor izazvao postao narodni, u ovom se uvodniku ne tumači, već se kao dokazi za tu tvrdnju navode japanski fanatizam i kinesko veselje zbog ruskih poraza. Po krhknoj logici »Obzorova« uvodničara iz takva je odnosa stvarnih i potencijalnih protivnika Rusije slijedilo da njezino stanovništvo mora na isti način primiti rat kao i ovi, mada se vodi uz rub države udaljen tisuće kilometara od njezina težišta, i to na tuđem teritoriju. Smatrajući da je narodni karakter rata dokazao, pisac zaključuje: »I dok je tako, revolucija je u Rusiji nemoguća, ona je samo liepa željica njenih i naših 'prijatelja'.« Kad bi se ostvarila, to bi bilo naročito opasno za Južne Slavene jer svako slabljenje Rusije znači nazadak slavenstva koje je njegov jedini oslonac u odupiranju germanskoj bujici. ⁹²

Naglim zaokretom »Obzor« se ponovo opredijelio za stanovište ruske umjerenе desnice koja je, ne pobijajući potrebu promjena političkog uređenja, pozivala da se s njima pričekava dok ne završi rat i mašući nacionalnom zastavom napadala revolucionare jer svoje težnje pretpostavljaju časti i uspjehu ruskog oružja. Pri tom su na list utjecala dva momenta. U Petrogradu se nije razvio oružani ustanak jer je radništvo za takav, najviši oblik borbe s autokracijom bilo još potpuno nespremno. Vrlo snažan odjek »krvave nedjelje« širom Rusije ograničio se ipak uglavnom na demonstracije, protestne skupove i štrajkove. Prognoza o općoj »buni«, shvaćenoj kao oružana borba, nije se ostvarila pa je »Obzor« naglo korigirao svoje poglede o neposrednoj perspektivi Rusije. Pri tom se zadržao u obratnom pravcu tvrdnjom da u Rusiji zbog rata revolucija nije moguća. Nastojeći potkrijepiti promjenu stanovišta, list je pribjegao izmišljenom iskustvu prošlosti. Iako je prošlo svega 35 godina od francusko-pruskog rata i Pariške komune, »Obzor« je proglasio općom istinom da u vrijeme rata ne dolazi do revolucije. Drugi moment koji je navratio list u staru kolotečinu negativnog odnosa prema revoluciji u Rusiji bilo je reagiranje velikog dijela evropske štampe, pogotovu engleske, koja je dala velik publicitet »krvavoj nedjelji« i njezinu odjeku, često pretjerujući i jedva skrivajući zadovoljstvo novim nepravilnostima u koje je ta velesila zapala.

Taj se drugi razlog »Obzorova« zaokreta dobro vidi u članku kojim se oborio na strano obavješćavanje o najnovijim ruskim zbivanjima. Iz dana u dan, upozorava list, objavljuju se »grozne vesti« iz Rusije. One pretežno dolaze iz Londona — velike kovačnice laži kojima Velika Britanija želi demoralizirati rusku vojsku i time pomoći svom savezniku — Japanu. Iako revoltiran, pisac dopušta da u nekim gradovima Rusije postoje prikladni uvjeti za izazi-

---

⁹¹ *Obzor*, br. 2, 3. I. 1905.

⁹² *Revolucija i rat*, uvodnik, isto, br. 22, 27. I. 1905.

vanje nemira: »U tim (je) gradovima puno svakojakih prevratnih elemenata, puno radnika nezadovoljnih svojom sudbinom, puno mladeži, ugrijane idejalima slobode, — a malo tko zadovoljan s upravom moćne, pohlepne birokracije.« Tako su od impozantne slike o velikom, općedruštvenom pokretu koji neodoljivo stremi slobodama ustavnog uređenja, ostali u »Obzoru« samo neki, nepovezani dijelovi bez pravog sjaja, skup uvjeta koje su neodgovorni ili zlonamjerni iskoristili. Trebalo je samo naći, nastavlja list, nekoliko fanatičara poput Gajona i pobuna je buknula. Ali ona nije bila golem, opći požar kao što su je protivnici Rusije prikazivali. Čitaocima nije razjašnjeno zašto je sam »Obzor« odmah poslije »krvave nedjelje« pisao: »Glavni je grad ruski počeo, a ostali će nastaviti, da se napokon samovlada skrši, koja je narod sapinjala u teške lance.«⁹³ Prešutjevši da je pred svega nekoliko dana sam predstavio »krvavu nedjelju« prvim proplamsajem požara koji će zahvatiti svu Rusiju, list je ipak priznao da su nemiri ondje ozbiljni i da imaju svoje stvarne uzroke. Tome je još samo dometnuo želju da oni »gore« u Rusiji napokon shvate koliko je »svevlast« okrutne i pohlepne birokracije neodrživa te da uvedu ustav.⁹⁴ Dakle, kao uoči »krvave nedjelje«, ove velike zagrebačke novine opet se zavaravaju iluzijom da bi se vrhovi carske Rusije mogli urazumiti, ukrotiti birokraciju i ustavom sami sebe politički ograničiti.

Poslije tog članka u »Obzoru« se još povremeno javljaju odbljesci kratkotrajnih simpatija za revolucionarni pokret, ali je list bez ikakva komentara samo s upitnikom na kraju objavio informaciju, koju je na molbu »Agence latine« S. Radić razaslao svim zagrebačkim dnevnicima. U njoj se tvrdilo da su krvavi događaji u Petrogradu djelo popa Gajona, bivšeg Plehveova špijuna, i Japanaca, koji su mu preko Londona uputili veliku sumu da se njome posluži u pripremi bune. Uz njega su pristali vođe pojedinih revolucionarnih skupina, nadajući se da će pobunjeni radnici uz ekonomske postaviti i političke zahtjeve. Plan je uspio samo »radi neukosti radnika i naivnosti đaka«. Međutim, poslije svega što se zbilo puk je ispunjen većim bijesom »na zavodnike nego ikada bijaše i na same vladine okrutnike«.⁹⁵ Osim navoda da je Gapon djelovao kao policijski agent i da su radnici zbog neukosti pošli u akciju koju je on organizirao, sve su drugo u toj informaciji bile izmišljotine kakve su istodobno širile vlasti i njoj bliski krugovi u Rusiji s prozirnim ciljem da zablata revolucionarne snage, udare im pečat izdajnika domovine i nahuškaju na njih politički neprosvijećene elemente donjih slojeva. Poslije ocrtanog zaokreta »Obzoru« nije bilo teško da takvu verziju petrogradskog krvoprolića primi bez primjedaba, tek sa znakom pitanja iz elementarnog opreza. Za S. Radića, kako ćemo vidjeti, ni upitnik nije bio potreban.

Negativan stav prema revoluciji u Rusiji nije zaveo »Obzor« u šutnju o njezinim teškim problemima. Dok su ostali listovi u Hrvatskoj pisali o ruskom proletarijatu vrlo sažeto, — najčešće ga samo spominju kao prvog ili barem vrlo važnog činioca u buri ruskih događaja, — ovaj mu je list posvetio posebni uvodnik. Autor najprije upozorava da je reforma iz 1861. god. prouzročila propast plemićkih »tvornica« s jedne a rast kapitalističkih poduzeća s druge

⁹³ Kao u bilj. 89.

⁹⁴ Rusija u plamenu; *Obzor*, br. 23, 28. I. 1905.

⁹⁵ *Obzor*, br. 28, 4. II. 1905.

strane. Oni koji su zaposleni u sve većoj industriji, dobrim dijelom podignutoj stranim investicijama, prestaju biti poluseljacima i pretvaraju se u prave radnike. Umnoživši se, ovi su sada započeli od vlade i kapitalista tražiti »prava kakva su njihovi kolege na zapadu većim dielom postigli«. Pogriješili su samo time što su »u svoje interne stvari umiešali politiku« zahtijevajući prekid rata i ustav. Dakle, ruski su radnici s punim pravom povelili borbu za svoje zasebne ekonomske ciljeve, opća pitanja cijele zemlje nisu ih se imala ticati. No u nastavku teksta taj se zaključak izričito ne potvrđuje, štoviše nagovještava se veliko političko značenje ruskog proletarijata u budućnosti: »Nema sumnje, da je radnički elemenat najpogibeljniji za rusku autokraciju, i da će joj on najprije zavrnuti vratom, ali to je pitanje vremena i postepenog rada . . .« Na kraju članka miješaju se gledišta navedena iz ruskog lista »Slovo« s tekstom uvodničara pa je nejasno čija je zapravo završna misao o povoljnim preduvjetima za rješenje radničkog pitanja u Rusiji jer ondje kapitalisti ne utječu na državne poslove, kao na Zapadu, pa bi vlada mogla djelovati kao nepristrani arbitar.⁹⁶ Veza između te napomene i prethodnog predviđanja velike uloge radnika u budućem političkom razvoju Rusije nedostaje; možda je pisac članka smatrao da će se radništvo oboriti na autokraciju ako se režim ne postavi između zaposlenih i poslodavaca kao pravedni sudac. Kako to nije i napisao, primjedba i prognoza u očitom su raskoraku. S obzirom na opći pristup radničkom pitanju uvodničara lista mora mu se prigovoriti što je to pitanje izdvojio iz velikog sklopa socijalnih problema Rusije. Usto je i pokazao da ne uviđa kako su beznačajni izgledi radnika da uz samodržavlje postignu ozbiljnije poboljšice svog položaja.

Dok su Rusijom još tekle plamteće rijeke lave prve revolucionarne erupcije, u »Obzoru« su objavljeni veliki izvaci iz članka *Riječ Rusima i ostalim Slavenima* koji je za neki ruski list napisao K. Heruc. Iselivši se odavno iz Hrvatske, on je već gotovo dva desetljeća živio u Rusiji, osnovao malu knjižaru u Petrogradu i bavio se uz svoje trgovačke poslove publicističkim radom. Pozivajući se na dugi boravak u Rusiji, Heruc u svom članku najprije karakterizira opće stanje zemlje koja mu je postala nova domovina tvrdnjom da ona stalno drijema. Godinama uspavanu, ne zanima je tko su joj pravi prijatelji a tko neprijatelji. Ako se tako nastavi, plaši se pisac, jednog će joj dana Englezi, Nijemci pa čak i Francuzi oteti što uzmognu jer sama nije znala iskoristiti svoje bogatstvo i golemi prostor. Veliki sukob Zapada, koji će se udružiti, i Rusije on smatra neizbježnim. Koliko bi snažno ruski neuspjeh, po njegovu mišljenju, pogodio ostale Slavne, lako je zaključiti iz ove postavke: »Sva njihova (ostalih Slavena — R. L.) narodna i ekonomska budućnost tvrdo je spojena s budućnošću Rusije.« Dok se velika slavenska država ravnodušno odnosi prema svojim jednim i prirodnim saveznicima u gigantskoj borbi koja dolazi, ne spremajući za nju ni sebe ni njih, njemačko prodiranje jača na cijelom području od Praga do Sofije. Svuda se šire njemački došljaci i kultura, pri čemu im svojim anacionalnim djelovanjem pomažu latinska crkva i socijalizam.⁹⁷ Ako se ruska politika ne promijeni, proriče Heruc, ostali će se Slaveni prikloniti njemačkoj penetraciji, što bi se kasnije osvetilo i samoj Rusiji. Koliko god ojađen njezinim ma-

⁹⁶ Gospodarsko pitanje u Rusiji, uvodnik, isto, br. 31, 8. II. 1905.

⁹⁷ K. Heruc o Slavenima I, isto, br. 33, 10. II. 1905.

nama, pisac ipak ne gubi nade. Sve se još može spasiti ako se Rusija trgne iz drimeža i shvati da mora izvršiti svoju veliku historijsku zadaću. Ona je, po njegovu sudu, u tome »da prisvojivši što prije svu temeljnu tehniku zapada i presađivši u sebe najbolje plodove starodavne istočne kulture izradi novu formu za socijalni i moralni napredak svojih građana«. Osim toga, potrebno je da se što više poveže s ostalim Slavenima na osnovi široko zamišljenog programa kulturnog zbliženja. Autor još dodaje da bi se pripadnici malih slavenskih naroda trebali iseljivati u Rusiju, a ne u Ameriku, čime bi povećali njezino duhovno i materijalno bogatstvo.⁹⁸

Bez obzira na svoj dugi boravak u Rusiji, Heruc nije mnogo o njoj naučio. Letargija o kojoj je pisao obuhvatila je znatan dio ruskog društva, osobito gornjih slojeva, ali su kroz šest-sedam posljednjih godina naglo rasle snage prožete aktivizmom, nesnosno budne za carski režim. Nemira koji je brzim širenjem rasanjivao dio po dio ruskog društva za nj nije bilo. Na osnovi njegove primjedbe o štetnosti socijalizma u sredinama ostalih slavenskih naroda može se pretpostaviti da ga burni nastup ruskog proletarijata u koji je to učenje prodrlo, iako još u skromnoj mjeri, nije nimalo privlačilo, štoviše, da ga je osuđivao. Tu vrstu buđenja nije htio vidjeti, iako je u Petrogradu, gdje je živio, imao za to mnogo prilika. Njegove misli o neizbježnom sudaru udruženog Zapada sa slavenskim Istokom potjecale su iz reakcionarnog amalgama kasnog, degeneriranog slavjanofilstva i imperijalizma carske Rusije, već protkanog rasističkim nitima. Uz postojeći politički poredak ondje nije bilo moguće brže usvajanje moderne tehnike Zapada, kao ni osiguranje društvenog i moralnog napretka, dok se rad na kulturnom zbližavanju svih Slavena mogao kretati samo uskim stazama. Upoznavši čitaoce s člankom opširnim izvodima, objavljenim u dva broja, bez ikakve primjedbe, iako su sadržaj citata i stvarne prilike u Rusiji tražile velike korekcije, redakcija »Obzora« pokazala je da ni sama nije daleko stigla u shvaćanju stanja, problema i perspektive ove zemlje. O tadašnjem dometu lista u tom pogledu govori i osvrst na umorstvo velikog kneza Sergija, istaknutog pripadnika reakcionarne dvorske klike s jakim utjecajem na cara i vrhove uprave, kojeg je u Moskvi jedan student raznio bombom. atentat nije ogorčio »Obzor«, štoviše, pokazao je stanovito razumijevanje za taj čin, ali ga nije ocijenio naročito važnim: »Sve jasnije biva, da se ni s ovim krvavim djelom ne će svršiti divska borba, koja se vodi između tvrdih i neprisutnih (?) zastupnika autokracije i idealističkih fanatika, koji na ovaj način žele uskoriti podpunu slobodu Rusije.« Posljednji hoće pod svaku cijenu postići nagli i temeljiti preobražaj Rusije, što je neizvedivo: »Naravski je, da se ogromna Rusija ne da preko noći pretvoriti u državu, uređenu republikanski.« Shvaćajući teškoće zbog kojih se »odlučujući krugovi tako polagano pomiču«, evropska ozbiljnija štampa poklanja glavnu pažnju »reformnim osnovama, ne će da se zagrijeva utopističkim idejama neke komunističke Rusije, koja bi imala da se rodi iz krvi štrajkujućih radnika i bombama ubijenih knezova«. Ne razjasnivši da li u Rusiji djeluju dvije struje »fanatika«, jedna koja želi izboriti politički preokret i druga kojoj je cilj stvaranje novog društva, ili postoji samo jedna, isto tako revolucionarna u političkom koliko u socijalnom smislu, »Obzor« nalazi ključ situacije u riječima šefa varšavske policije: »Za

⁹⁸ Isto II, br. 34, 11. II. 1905.

sada treba nam *čvrsta ruka* i *slobodan duh*...⁹⁹ Dakle, unutrašnje smirenje i reforme imali su teći usporedo. S tim potpuno suglasan pisac osvrtu podvlači da to gledište dijele gotovo svi važniji evropski listovi. Mogao je dodati da se za to zalažu i glasila ruske umjerene desnice. Tako se »Obzor«, smatrajući da je Rusiji potreban unutrašnji mir kao uvjet za nužne promjene, složio s upotrebom represivnih mjera nepunih mjesec dana poslije pravog masakra koji su carske vlasti priredile u Petrogradu. Komentator lista nije, čini se, ni pomislio neće li mir uspostavljen policijskom silom ohrabriti rusku reakciju na još odlučniji otpor reformama.

Ne shvaćajući da se stara Rusija neće u miru, bez velikih neprilika i snažnih pritisaka, sama dokinuti, »Obzor« se do kraja prve faze ruske revolucije bavi najviše problemom reformi, posve u skladu s orijentacijom dijela evropskog novinstva koju je izričito prihvatio. Najvažnijom od nužnih promjena drži uvođenje javnog nadzora uprave. Ovaj je nemoguć »bez parlamenta i slobodne rieči«, »bez odgovorne vlade«. Kako će Rusija stići do parlamentarnog uređenja, list i ne pokušava nagađati, već jednostavno izjavljuje da to znadu samo Rusi.¹⁰⁰

Iako je redakcija »Obzora« bila i ostala uvjerena u potrebu ustava sa širokim građanskim slobodama u Rusiji, ipak je bez primjedaba prenijela dva intervjua K. Kramařa, poznatog češkog političara i gorljivog pobornika slavenske solidarnosti, od kojih je prvi objavljen u »Novoe vremja« a drugi u »Tempsu«, oba podjednako nespojiva s gledištima koja je ovaj zagrebački list tada, pa i ranije zastupao. Prema Kramařu, ruska je autokracija dobra, blaga, zadojena najboljim namjerama, ali birokracija, stara, nepoštena, nesposobna i neodgovorna, upropaštava zemlju, sramoti carsku vlast koja je zbog golemosti ruskog državnog teritorija ne može nadzirati, i terorizira puk. Malobrojna inteligencija, često progonjena od birokratskog aparata, više je sklona krajnostima nego ona na Zapadu. Usred rata, kad bi trebala svoje snage posvetiti ugroženoj Rusiji, ona buni radnike. U intervjuu »Tempsu« Kramař se čudi zahtjevima petrogradskih studenata da se u Rusiji uvede predstavnički sustav uz opće, tajno, jednako i izravno pravo glasa. Po njegovu sudu, seljaci mnogo ozbiljnije shvaćaju državu i život od te nepatriotske omladine koja samo ponavlja fraze Zapada. Seljaci, golema većina ruskog stanovništva, odani su caru, vjeri i domovini. Izlaz iz teške krize u kojoj se nalazi Rusija Kramař ne vidi u reprezentativnom sistemu, jer bi, navodno, moćna birokracija uvijek mogla postići prevagu svojih sljedbenika u narodnoj skupštini, nego u savjetodavnom tijelu, koje bi ne samo utjecalo na zakonodavstvo već i nadziralo upravu, u uvođenju nezavisnog sudstva i slobode štampe, poboljšanju materijalnog položaja činovništva i decentralizaciji vlasti. Seljaci bi trebali imati većinu u savjetodavnoj skupštini jer su najbrojniji i najzreliji. Popravljanje njihova gospodarskog stanja Kramař je ocijenio isto tako važnim kao i političke promjene. Tek tim reformama Rusija bi se smirila i stekla uvjete za pobjedu u ratu s Japanom. Inače, ona će izgubiti svoju veliku ulogu u Aziji, što bi bilo ravno samoubojstvu.¹⁰¹

---

⁹⁹ *Obzor*, br. 41, 20. II. 1905.

¹⁰⁰ Isto, br. 56, 9. III. 1905.

¹⁰¹ Isto, br. 59, 13. III. i br. 64, 18. III. 1905.

Objavljivanjem Kramařovih pogleda bez ikakvih zamjerki ili ograda, iako su odgovarali desničarskoj manjini pokreta ruskih liberala, »Obzor« je navodio čitaoce na pomisao da je napustio sud o potrebi parlamentarnog uređenja u Rusiji. Kako je svega nekoliko dana ranije javio, također bez primjedbe, da je carskim reskriptom oglasen početak rada na zakonskoj osnovi o uvođenju savjetodavne skupštine kao neke vrste narodnog predstavništva.¹⁰² tj. takva tijela koje je Kramař preporučio, može se pretpostaviti da je baš ova odluka Nikole II. utjecala na »Obzor« da se prikloni konceptu skromnih političkih promjena kojima samodržavlje ne bi bilo pogođeno.

Bez obzira na snagu i dugotrajnost prve revolucionarne ofenzive najugledniji zagrebački list samo je privremeno, za nekoliko dana, napustio svoje opće stanovište o Rusiji, odnosno njezinu razvoju. No iako se brzo vratio shvaćanju da je revolucija nepotrebna i čak ustvrdio da je zbog rata nemoguća, njezine pristaše i borce ni jednog prilikom nije vlastitim komentarama sumnjičio ili blatio, što su neki drugi listovi u Hrvatskoj tada činili. »Obzorova« negacija revolucije u Rusiji bila je blaga, bez elemenata strastvene osude uvjerenog protivnika spremnog na žučne napade, pretjerivanja, pa i klevete.

Već potkraj 1904. »Novi list« je u osvrtima na kongres predstavnika zemstava i najavljene upravne reforme konstatirao da Rusija ispravnim, evolutivnim putem ulazi u novo doba slobode.¹⁰³ Uoči »krvave nedjelje« list tvrdi da su ondje za opoziciju »... ne samo đaci i radnici nego i građani, aristokracija, vlastela, industrialci, dio činovnika i seljaci«. U Rusiji se sve što je »inteligentno« udružilo u velikoj borbi za ustav. Njima se suprotstavlja »moćna struja reakcije« s uporištima na dvoru i u sv. Sinodu. Car, koji je još neodlučan, po svoj će se prilici prikloniti velikoj većini zemlje. Anonimni pisac članka ne isključuje ipak mogućnost drugačijeg razvoja, ali mu se Rusija čini tako »zrela«, »moralno jaka« da ga to ne plaši: »A opet, ako bi i došlo do revolucije, nije straha, da će je voditi slijeпа masa, da će doći do razora i komune jer inteligencija i kultura u jednu ruku, a struja reakcije u drugu će brzo uzpostaviti ravnovjesje.« Pariška komuna ovdje se javlja kao najgori domet revolucije, zbirni pojam za grozote društvenog kaosa. Navedeno jamstvo od »razora i komune« bilo je svakako čudno. Dok je, s jedne strane, reakcija glavna smetnja uspostavi slobodne Rusije, s druge je zapravo nužna kao protuteg »inteligenciji«. Završetak članka posve je u skladu s općenitim optimističkim očekivanjem koje ga obilježava: »Car može da ima pouzdanje i vjere u Ruski narod!! A imamo je i mi, ostali Slaveni.«¹⁰⁴

Svega deset dana poslije tog članka »krvava nedjelja« natjerala je »Novi list« da ponovno, u svjetlu novih, uzbudljivih zbivanja, razmotri unutrašnje stanje i perspektivu razvoja Rusije. Složivši se s velikim značenjem petrogradskih događaja, list predviđa licemjerno zgražanje Evrope, engleske i njemačke štampe u prvom redu, i upozorava: »Ali to nisu prijatelji ruske slobode, nego ruske revolucije, koja bi imala oslabiti vanjsku snagu ruske države. Prijatelji Rusije pako, sa zebnjom će čekati daljnje događaje, ali sa čvrstim uvjerenjem, da dok je ruskog naroda, biti će i ruske države, i da ju časovite nedaće mogu

¹⁰² Isto, br. 58, 11. III. 1905.

¹⁰³ NL, br. 334, 2. XII. i br. 357, 25. XII. 1904.

¹⁰⁴ Pokret u Rusiji, isto, br. 12, 12. I. 1905.

samo ojačati.« Zaista su određeni politički krugovi Evrope priželjkivali što veće unutrašnje teškoće i zaplete Rusije jer su im njezina vojna snaga i politički utjecaj smetali. »Novi list« je pak ispoljio obratnu pristranost — revoluciju je suprotstavio slobodi iz straha da prva ne razgradi vanjsku moć, ugled i utjecaj Rusije. Tome je odgovarala karakterizacija trenutka u nastavku članka. Iako se priznaje da je Rusija ušla u »dva rata«, jedan — vanjski — radi daljnijeg jačanja moći i utjecaja samodržavlja, za nove uspjehe svoje ekspanzije, i u drugi — unutrašnji — za slobodu i napredak, u dvije borbe u kojima su interesi i želje carskog režima i opozicije potpuno suprotni, ipak se opravdavaju oba: »Rusija je morala na Iztok«, ali ona i »mora do slobode«. Zato list ne žali što se »većina integilencije« opredijelila za slobodu, samo zamjera caru što joj nije pošao u susret obećanjem ustava. Vjerojatno je autor smatrao da je Rusija time mogla osigurati pobjedu u »oba rata«. Uz ovu prvu dodaje se još jedna careva krivica: »Radništvo nije diglo revoluciju«, već je samo htjelo da ga vladar sasluša, ali je on to pod pritiskom reakcionarnih laškavaca odbio. Usprikoš takvoj umjerenosti radnika, koja se piscu članka sviđa, na njih se svalio teror odozgo. Tako je došlo do fatalne situacije koju će nastojati izrabiti pristaše reakcionarnog i zastupnici revolucionarnog nasilja, što će dovesti u pitanje »jaki dosele moralni vez i pouzdanje između naroda i vladara«. Ipak je završni pasus, kao i u ranije spomenutom članku, obojen nadom za Rusiju i njezine štitićenike: narod će već ispraviti što je režim pokvario pa se »nemaju uzroka protivnici veseliti, niti Slaveni zabrinjavati«. ¹⁰⁵ Dakle, »Novi list« je petrogradski pokolj uznemirio uglavnom zbog mogućnosti razlaza cara i naroda, u koju ipak nije htio povjerovati. Taj je razlaz shvaćen kao otvaranje vrata revoluciji. Zapravo, o nekim mogućnostima više se nije radilo. Tradicionalne su veze ruskog samodržca i znatnog dijela njegovih podanika u »krvavoju nedjelji« pokidane u velikoj mjeri; revolucija je počela istog dana u uličnim sukobima i na prvim barikadama.

Nepuna tri tjedna poslije njezina stvarnog početka u »Novom listu« pojavio se članak potpisan slovima S.G. U njemu nije bilo ni riječi protiv revolucionarne borbe, štoviše, ona je proglašena nužnom i korisnom: »Da je, dakle, ruski narod bio proniknut idejom revolucionarnom, da ju je shvatio, kao što je to znao francuzki i danas bi još tekla po Petrogradskim ulicama krv, jer tako se i bori za svoju slobodu...« ¹⁰⁶ Autor je time izrazio ne samo najradikalnije gledište o potrebnom pravcu unutrašnjeg kretanja Rusije već i svoje principijelno stanovište o revoluciji koje je bilo kategorički potvrdno. Takav pristup ruskim zbivanjima nije se u »Novom listu« ustalio. Uskoro je ondje izašao članak u kojem se naglašava »dobrota i plemenština« Nikole II. Iako se te osobine vladara ne mogu posve ispoljiti zbog reakcionarne okoline u kojoj djeluje, to ipak »široki slojevi naroda« razumiju i »ne pokolebaše se ni časa u svojoj vjernosti i odanosti«. Ranije izražena bojazan od razlaza cara i naroda ovdje se i ne spominje. Pisac je ipak iz te, caru odane narodne mase izdvojio buntovne studente i radnike kao neke vrsti iznimke, ali ih nije osudio. Konačni zaključak, koji ovaj put nije bio umirujući kao u ranijim člancima, zaobilazi te iznimke i upravlja zabrinutu pažnju u drugom pravcu: »Što će biti — veliko

¹⁰⁵ Dva rata Rusije, isto, br. 24, 24. I. 1905.

¹⁰⁶ Uvjeti uspjeha, isto, br. 42, 11. II. 1905.

pitanje. Kako da se ukloni upliv mjerodavnih, kako da se volja vladara oslobodi brojnih zapreka?« Uz ovako postavljen ključni problem pridodana je posve neodgovarajuća posljednja nada u povoljan ishod događaja: »Utješno je samo to, da ti oblaci ne dopiru nad djetstvena seljačka polja, i da u njima vlada još čisti poljski zrak, od kojeg se mnoga bolest savlađuje.«¹⁰⁷ Tražeći svijetlu točku, pisac članka samo je otkrio svoju konzervativnu sklonost. Isti »Novi list« u više je navrata od početka XX. st. izvijestio o ozbiljnim neredima seljaka i uključio ih u široki front borbe protiv carizma. Utjeha je bila isprazna, značajna samo u jednom pogledu — kao indikator straha od revolucije.

Sagledani u cjelini, članci u »Novom listu« o ruskim događajima na početku 1905. pokazuju da to glasilo — vrlo važno u oblikovanju javnog mnijenja u tadašnjoj Hrvatskoj — nije dospjelo do bilo kakve stalne orijentacije. Ono nije ustrajalo u gledištu da je revolucionarna akcija za svaku osudu u Rusiji uvučenoj u teški oružani sukob, koje je zastupalo na njegovu početku, ali se nije moglo odlučiti ni za suprotno stanovište. Zbivanja u Rusiji nisu »Novi list« ni ogorčila ni zanjela, već zabrinula. Okosnica te brige bila je isti onaj strah od slabljenja Rusije koji se ispoljio već na samom početku rata. Uz vojne poraze sada su nadošle i ozbiljne unutrašnje komplikacije. Mogućnost neželjenih reperkusija kršenja moći i ugleda Rusije na slavenskom jugu još je porasla.

Među zabrinutima bio je i zadarski »Narodni list«. Nekoliko dana prije »krvave nedjelje« i te su novine objavile pismo kneza Trubeckog caru. Kao i »Obzor«, suzdržale su se od svakog komentara.¹⁰⁸ Petrogradsko krvoproliće uskoro je pobudilo »Narodni list« da izrazi vlastiti sud. Vjerojatno iz straha od promašaja u ocjeni zbivanja on je izložen škrtu i nesigurno. Opširnomo izvještaju o »krvavoj nedjelji« dodana je konstatacija da je Petrograd, čini se pred prevratom jer se pokrenula »masa svieta gladna pravice«.¹⁰⁹ U svemu što se događalo 22. I. 1905. u ruskoj prijestolnici list je samo zapazio znakove revolucije. No kad je ondje došlo do stanovitog smirenja, glasilo dalmatinskih pravaša naglo je skrenulo u pravcu ruske službene interpretacije proteklih zbivanja. Suprotno ranije izraženom sudu o njihovu karakteru, u jednom se uvodniku tvrdilo da se u Rusiji dogodilo »ono, što se svake godine događa amo na zapadu«. Natjerani kapitalističkim izrabljivanjem, radnici su stupili u štrajk, ali su ih tada zaveli revolucionarni elementi potisnuvši pokret »na temelj politički, zlorabeći težak položaj, u kom se danas Rusija nalazi«. Taj je položaj, smatra uvodničar, zahtijevao najoštrije mjere. Zatim se ispričava carski režim upozorenjem da je samo postupio onako kao talijanska vlada u vrijeme etiopskog rata gušeći masovni pokret na Siciliji i u Carrari, a kasnije u Milanu, ili kao austrougarske vlasti u Pragu 1897, Trstu 1902. i u banskoj Hrvatskoj 1903. Zgražanje evropskog novinstva zbog događaja u Petrogradu licemjerno je, pogotovu ono kojim se razmeće »čifutska liberalna« štampa u Austriji. Njoj je jedino stalo, ističe se u članku, da Rusija što više oslabi kako bi »Drang nach Osten« mogao da »podavi malene slavenske narode, koji u bratskoj Rusiji imadu jedinog zaštitnika«. Suglasujući se s »St. Peterburgskim vedomostima«, anonimni je autor završio uvodnik s toplim željama: Rusiji pobjeda na Dalekom

¹⁰⁷ Događaji u Rusiji, uvodnik, isto, br. 52, 21. II. 1905.

¹⁰⁸ NRL, br. 3, 11. I. 1905.

¹⁰⁹ Isto, br. 7, 25. I. 1905.

istoku i mir kod kuće pa tek onda pozitivne unutrašnje promjene.¹¹⁰ Svojim ispričavanjem postupaka carskih vlasti »Narodni list« jako se približio poziciji načelne reakcije; u brizi za snagu Rusije, njezin uspjeh u ratu i budućnost Južnih Slavena prešao je preko vlastite liberalne tradicije.

Iako opterećena istom brigom, dubrovačka »Crvena Hrvatska« nije dospjela do takve krajnosti. Znatno jače od »Novog lista« i »Narodnog lista«, to glasilo ističe ulogu proletarijata u prvim koracima ruske revolucije: »Vrenje u Rusiji uslied radničkog pokreta u Petrogradu zauzelo je takova maha, iskazi, proglaši i sukobi porasli su do takove mjere, da ako ovaj pokret još za sada ne možemo prevratom nazvati, to smo ipak uoči velikih događaja, koji mogu biti sudbonosni po čitav današnji sustav u prostranoj slavenskoj carevini.« List se ipak tješio da Rusija nije pred katastrofom, kako bi to željeli njezini vanjski neprijatelji. Kao i u »Novom listu«, istaknuta je i ovdje plemenitost i dobrota Nikole II, a njegova se reakcionarna okolina osuđuje kao krivac za sve nevolje koje Rusija u posljednje vrijeme proživljava.¹¹¹ I u jednom drugom članku »Crvena Hrvatska« izriče osudu visokih krugova Rusije napadajući njihovu »birokratsku megalomaniju i zasukanost«. Oni se uzalud trude da iskorijene pokret za građanske slobode jer je »ekonomni razvitak« stvorio u Rusiji proletarijat koji se »zagrijao za jednakost i pravu«. Njegove opravdane težnje ne mogu se »istjerati ni prahom ni olovom, proti kojima (težnjama — R. L.) i kozački knut i svećenički krst postaje nemoćan«. Bilo kako — revolucijom ili evolucijom — Rusija mora doći do »zauzdanja birokracije i kontrole uprave«. Pisac članka je ili zbog slabog poznavanja ruskih prilika, vlastite umjerenosti ili možda iz bojazni od teških inozemnih posljedica korjenitih zahvata proglasio nuždom u Rusiji posve skromne promjene kojima se ni jedna prava revolucija ne bi zadovoljila. Svi se Slaveni, nastavlja anonimni autor, slažu s potrebom reformi u Rusiji, dok njihovi i njezini neprijatelji žele da burna zbivanja rastroje slavenski imperij i izbace ga iz kola velesila. Oni se nisu raspisali o događajima u Rusiji zato što im je stalo »do biednoga radnika« ili »zapuštena mužika«, već iz otvorene mržnje prema sili koja im kao zmiji »ne da ispod kamena«. Baš je to njihovo »nepritajeno veselje« zbog ruskih neprilika izazvalo onu »pažnju kojom pratimo razvitak događaja i na dalekom istoku i u samoj Rusiji«. Na kraju u članku se, kao i u »Narodnom listu«, ističe velika opasnost za male slavenske narode: »Oslabi li Rusija, oni, koji sada jare mržnju na nju, svom će se silom oboriti na nas, da nas satru dok je na vrijeme.«¹¹² Naglašujući vezu između snage Rusije i sudbine drugih ogranaka slavenskog svijeta, »Crvena Hrvatska« ne utvrđuje što bi to zapravo moglo osim vojnog neuspjeha oslabiti njezinu moć — zavlačenje unutrašnjih promjena, pobjeda reakcije ili kakav drugi moment. Jasna je u tom pogledu samo razlika koja dijeli taj članak od ranije spomenutog iz »Narodnog lista«. Naime, »Crvena Hrvatska« nije poput zadarskog lista otvoreno prihvatila gledište nekih ruskih desničarskih novina blizih službenim krugovima po kojem je pozitivne promjene u Rusiji trebalo provesti tek poslije pobjedonosnog završetka rata s Japanom.

¹¹⁰ Ruski događaji i evropska štampa, uvodnik, isto, br. 11, 8. II. 1905.

¹¹¹ CH, br. 4, 28. I. 1905.

¹¹² Pokret u Rusiji i Slaveni, isto, br. 5, 2. II. 1905.

Naročiti publicitet dala je početku ruske revolucije »Hrvatska kruna«, organ Prodanove stranke čistih pravaša u Dalmaciji. Već su naslovi članaka odavali da list ne želi štedjeti carsku Rusiju. Prvi, posve informativan, imao je dramatičan naslov *Radnička krv u Rusiji*,¹¹³ dok je drugi, objavljen u slijedećem broju preko cijele prve i dijela druge strane, počeo još zvučnijim riječima: *Rusija u plamenu*.¹¹⁴ U petrogradskim događajima i njihovim odjecima »Hrvatska kruna« nije vidjela tek znakove revolucije, kao »Narodni list«, niti je izbjegavala dati određeni naziv tim zbivanjima poput »Novog lista« i »Crvene Hrvatske«, već ih je jedina ispravno karakterizirala: »Od prošle nedjelje skoro po svim ovećim krajevima europske Rusije buknuo je revolucionarni požar.«¹¹⁵ Međutim, prognoza lista bila je tmurna. Malobrojni radnici, bez potpore seljaka koji se ne miču, podržavani od inteligencije samo materijalno i moralno, a ne i neposrednim sudjelovanjem u borbi, vjerojatno će brzo podleći velikoj vojnoj sili, osim ako i nju ne zahvati opća pobuna. Toj procjeni slabo pristaje pretpostavka komentatora da bi u Rusiji, ako vlasti hitno ne uspostave mir, moglo doći do građanskog rata. Inače list ne vjeruje u službene podatke o broju žrtava »krvave nedjelje« smatrajući ih znatno umanjena. Zbog nastale, zapaljive situacije sumnja u izgleda da Rusija u bližoj budućnosti postigne »ustavne tečevine« i preporučuje mirnu borbu, bez krvi, koja je poželjna već i zato što je zemlja u ratu. Dakle, »Hrvatska kruna« ne daje ruskim događajima revolucionarnu oznaku jer odobrava najodlučniji način borbe, već isključivo zbog njihova stvarnog sadržaja.

Već u slijedećem broju Prodanov se list primakao verziji o proteklim burnim zbivanjima koju je zastupala službena Rusija. Ne samo što se više ne govori o revolucionarnom požaru nego o buni, već se pretpostavlja da je ona djelo vanjskih faktora i nihilista, anarhista i »internacionalnih elemenata« u samoj zemlji. Oštre vladine mjere »počele su rek bi dozivat buntovnike pameti i mir se stao vraćat u patničku Rusiju«. U listu se ipak želi što prolivena krv nije dala ni građanske slobode, ni poboljšanje radničkog položaja, već je dovela do porasta represivnog pritiska. Iz tog razvoja »Hrvatska kruna« čak izvlači vrlo važnu pouku: »Hrvati učite se i vi, i iz ovoga primjera: ne prisluškivat tuđe glasove: nego slušati domaću sviest i saviest ...« U vezi s time ističe loše plodove Jelačićeva pohoda u Mađarsku, ali i Narodnog pokreta protiv Khuena — u oba se slučaja lila krv bez koristi za hrvatski narod. Njegov je spas samo u dosljednoj primjeni Starčevićevih načela, koja traže mirnu borbu za pravo. Kao uzor se navodi nedavna akcija protiv dalmatinskog namjesnika Handela. Tako se uz pogrešni sud o razlozima revolucionarne oluje u Rusiji i mogućnostima da se ondje postignu ozbiljnije promjene ispoljilo Prodanovo neispravno shvaćanje novije prošlosti Hrvatske, odnosno nekih njezinih važnih trenutaka. Na kraju se izražava radost zbog smirivanja u Rusiji jer to traže interesi čovječnosti i njezini vlastiti.^{115a} Ipak se list suzdržao da izvuče odgovarajući zaključak o »oštrim« mjerama režima koje su dovele do

¹¹³ *Hrvatska kruna* (dalje HK), br. 7, 25. I. 1905.

¹¹⁴ Isto, br. 8, 28. I. 1905.

¹¹⁵ Isto.

^{115a} Plamen se gasi, HK, br. 9, 1. II. 1905.

rezultata koji hvali. »Hrvatska kruna« zastala je na rubu odobravanja brutalnih postupaka carskih vlasti kojim se uprljao »Narodni list«.

Posebni pristup prvoj fazi ruske revolucije susreće se u tadašnjim radovima S. Radića, koji su većinom objavljeni u njegovu časopisu »Hrvatska misao«.¹¹⁶ Dok se ostala hrvatska štampa zadovoljava većim ili manjim komentarima ruskih događaja, Radić piše o stanju u Rusiji i razmišlja o njezinoj budućnosti u sklopu opširnih razmatranja o općim bitnim pitanjima suvremenog političkog i društvenog razvoja. Na taj se način dotiče Rusije još ujesen 1904. u velikom članku *Za napredak bez revolucije proti aristokratizmu*. Već ovako odabran naslov najavljuje opću temu, a i opredjeljenje autora. Radić prvo uspoređuje Rusiju s drugim velikim zemljama te dolazi do zaključka: »I kolikogod bilo u Rusiji sile i nepravde, i to, spomenimo odmah, najviše po uzoru pruskom —; kolikogod seljaštvo bilo neuko i zapušteno, ipak u čitavom svijetu jedino Rusija napreduje orijaškim korakom jer samo u njoj puška je obrana rataru, a nije sluškinja kramaru; samo u njoj rat je odvratnim zlom, a nije narodnim evanjeljem, samo u njoj i car je čovjek, i to jedino toliko, koliko kršćanski živi i radi.« Usprkos svojoj odanosti Rusiji, Radić dakle priznaje njezine mračne strane, koje dijelom pripisuje stranom utjecaju, što će — kao i ruska nacionalistička publicistika — još više isticati u vrijeme revolucije, ali odmah pronalazi druge, po njegovu mišljenju očito mnogo važnije crte po kojima ta zemlja nadvisuje sve ostale. Zapravo, te prednosti Rusije bile su čista izmišljotina. Čak ni njegove aluzije na Njemačku nisu posve opravdane, jer ako je ondje na početku XX. st. zaista postojao jak militaristički duh, puška nije bila »sluškinja kramara«, već mnogo važnijih i snažnijih društvenih faktora. Još manje je ona služila rataru u Rusiji, kojem su je gurnuli u ruku carski oficiri pripremajući ga da pogine na poljima Mandžurije za interese koji nisu bili ničim povezani s njegovom obranom. Inače se mogao upoznati s djelovanjem puške pri kaznenim ekspedicijama koje su u krvi gušile seljačke nemire. No za Radića ruski je ratar sa svojim oružjem vršio veliku misiju: »Rusija jakom ljevicom supreže Istok, još jačom desnicom štiti Zapad...« Zaplovivši još dalje vodama velikog panslavističkog mita, on slavi Rusiju jer je »nepokolebiva u svojim kršćanskim temeljima, kao ratarska država, to je zemlja rada; kao slavenska velesila, to je jedan veliki obrambeni savez, a kao evropska učenica, bolja od svoje učiteljice«, pa je takva za sve narode, a »pogotovo za nas male Slavene, onaj uzor kojim je i Japan imao poći, da mjesto boga trgovine ima Boga ljubavi...« Od tog hvalospjeva, koji nije baš pristajao prethodnim konstatacijama o unutrašnjem stanju Rusije, autor je skrenuo u opća razmatranja o revoluciji. Njegov je sud vrlo odrešit: zbog napretka obrazovanja i razvoja nacionalne ideje, u biti demokratske, revolucija je postala »nepotrebna, gdje god imade i koliko jamstva barem za osobnu slobodu i imovinsku dužnost«. Iz teksta se nazire da to vrijedi i za Hrvatsku. Pisac, naime, ističe da je njegov puk ipak napredovao u prosvjeti, ali štiti o drugim uvjetima koji po njegovu vlastitom sudu isključuju revoluciju. O tome da je ona i u Rusiji nepotrebna ne kaže se izravno ništa. Autoru se, izgleda, i samo postavljanje

¹¹⁶ O odnosu braće Radić prema ruskoj revoluciji 1905/7. prvi je pisao J. Šidak, Idejno dozorevanje Stjepana Radića, *Sodobnost* VIII, Ljubljana 1940, 337.

takva pitanja činilo suvišnim. U nastavku članka gubi se svaki trag kondicionalnog pristupa revoluciji. Radić je ne podvrgava kritici, već je negira kao apsolutno neprihvatljivu zbog njezinih mračnih obilježja i neizbježnih posljedica. Konstruktivni, otvoreni, javni rad potpuno joj je stran, ona samo čeka zgodan čas da raspali narodno nezadovoljstvo ili, ne birajući sredstva, potajno rovari. Ako pobijedi, pretvara se u tiraniju nad onima kojima bi trebala služiti, a u slučaju poraza izlaže narod još većem nasilju starih izrabljivača. Radić završava razmatranje o revoluciji kategoričkim zaključkom da je ova ne samo »neprirodna i nemoderna, nego da je i za svaki prosvjetljeni narod štetna, a s obzirom na revolucionarne začetnike onako bezdušna, kako su ti sakriveni 'vođe' i sebični i kukavni i podli«. Piscu je, dakle, revolucija samo velika prevara i zabluda, s posljedicama u svakom slučaju negativnima, kao što je i ona sama. On je ne ispituje s ciljem da je odbaci, već je osuđuje bez i najmanje rezerve, polazeći od svog općeg odnosa prema nasilju koje je za nj apsolutno zlo. Silu u službi starog, preživjelog, nedemokratskog poretka skršit će politička zrelost širokih masa naoružanih razboritom odvažnošću u mirnom otporu, a ne suprotno orijentirana sila. To stanovište Radić ne nastoji dokazati logičkom argumentacijom ili historijskim primjerima, već ga zastupa kao čistu istinu. Taj aprioristički stav čini važan dio podloge njegova općeg shvaćanja suvremenog svijeta. U njemu, po Radićevu mišljenju, prevladaše »dvie glavne struje: imperijalizam i nacionalizam (Socijalizam sve to više služi židovskom kapitalizmu i njemačkom imperijalizmu)«. Najopasniji je njemački imperijalizam koji prijeti da »... pomoću rastrovane Austrije i magjarizacijom oslabljene Ugarske ovlada Podunavljem, a onda Malom Azijom, Sirijom i Egiptom«. To bi upropastilo male slavenske narode a oštetilo druge velike evropske zemlje, pa i Rusiju. Uz taj njemački razmahao se i engleski, američki i japanski imperijalizam. Sve ih odreda suspreže Rusija, koja nije evropski žandar, kao što tvrde odavno revolucionari, već »međunarodna savjest«. Takva ona je »glavno uporište modernog nacionalizma«, koji je po svojoj biti demokratski. Među najsvjesnije nacionaliste novoga kova ubrojio je u prvom redu Francuze, pa zatim Čehe, Poljake i narode Podunavlja i Balkana. Uporni neprijatelj tog zdravog nacionalizma je »kosmopolitska, internacionalna socijalna demokracija«. Kao posvuda po Evropi, ona će »i kod nas... simpatizovati s imperijalizmom i svakom prigodom navaljivati na nacionalizam, osobito u Francuskoj i Rusiji, ne znajući, da je nacionalizam jedini prirodni i naravski put k pobjedi plebejaca nad patricijima, a onda k međunarodnom bratimstvu«. ¹¹⁷

Dvije glavne Radićeve komponente — imperijalizam i nacionalizam — zapravo su svjetske kristalizacije zla i dobra, nasilja moćnih, agresivnih i zaludjelih, i mirnog stremjenja naroda sreći, slobodi i blagostanju. Socijalizam je pridružen prvog jer računava sa silom u borbi za svoje ciljeve i suprotstavlja se oprečnoj, pozitivnoj komponenti. Rusija je njezina glavna nada, veliko jamstvo da u svijetu neće pobijediti nasilje, ma kako jake snage se njime služile.

U cjelini uzevši, to je Radićevo razmatranje bilo u maloj mjeri originalno. Kroz njega se nazire odlučno odbacivanje revolucije i socijalizma I. Aksakova, uvjerenje o miroljubivosti ratara A. Homjakova, vjera u mesijansku ulogu Ru-

¹¹⁷ HM, g. IV, 1904, br. 1, 1—20.

sije I. Kirjejevskog i N. Lapo-Danilevskog.¹¹⁸ Radić je uglavnom od slavojanofilskih i panslavističkih konstrukcija podigao idejnu zgradu modernijeg izgleda, primjerenog imperijalističkoj epohi, ali u biti isto tako nerealnu kao što je bila i većina njezinih sastavnih dijelova. Međutim, u Hrvatskoj je tada jedva tko poznavao teoretsku građu koju je on upotrijebio, pa su se njegove postavke činile znatno originalnije nego što su zaista bile. Osim toga, on je sve do 1904. bio jedini od istaknutih hrvatskih novinara i političara koji je stanovito dulje vrijeme boravio u Rusiji,¹¹⁹ uspostavio veze s raznim ruskim ličnostima i pisao u panslavističkim glasilima, što je u nizu prilika sam naglašavao. Sve mu je to osiguralo znatan utjecaj u krugovima sklonim ili privrženim slavenskoj solidarnosti i ideji o posebnoj misiji Rusije, osobito poslije početka dalekoistočnog rata, kad je struja ruskih simpatizera naglo prerasla u maticu javnog mnijenja u Hrvatskoj. Taj se utjecaj, međutim, neće dugo održati, razvoj u Rusiji prilično će ga brzo svesti na beznačajnu mjeru.

Pod pritiskom sve snažnije kritičke ofenzive u ruskoj javnosti sjajna slika o Rusiji kao »međunarodnoj savjesti« i uzoru ostalih Slavena počela se raspadati čak i u »Hrvatskoj misli«. Njezin je prvi broj u 1905. objavio podulji članak kneza E. Trubeckog, profesora kijevskog sveučilišta. U uvodnoj je bilješci navedeno da je članak, koji se prvo pojavio u kijevskom časopisu »Pravo«, sam autor uz popratno pismo slao redakciji »Hrvatske misli«. Dajući ocjenu ruske situacije, knez Trubeckoj je najoštrije napao rusku birokraciju optužujući je da je godinama činila sve što je bilo u njezinoj moći kako bi zatrla svaku nezavisnu misao. Njezinom je krivnjom zemlja uspavana, aktivni, stvaralački patriotizam je zabranjen da bi se moglo nesmetano kočeperiti službeno, paradno rodoljublje. Umjesto da se sprema za borbu protiv vanjskih opasnosti, ta je svevideća a zapravo slijepa birokracija zaludila samu sebe uvjerenjem da je »neprijatelj unutar državnih granica«. Zato je upravo ona kriva za poraze Rusije u ratu s Japanom, a ne carska vojska. Njezina bezglava politika zapravo je dezorganizirala i onemogućila rad umjerenih krugova koji žele obnovu Rusije, što je dobro poslužilo »skrajnim elementima«. Njihov se utjecaj raznim podzemnim kanalima naglo širi jer su umjerenima zatvorena usta. To bi moglo završiti s još težim posljedicama nego što su vojni porazi. Napokon autor daje jezgro programa plemićke opozicije: staviti činovništvo pod javnu kontrolu i prožeti ga narodnim duhom kako bi služilo prijestolju oslanjajući se na rusko društvo.¹²⁰ Koliko god umjeren, članak nije bio umirujući. Njime su se najviši krugovi Rusije upozoravali da je krajnji čas za razumne, nužne promjene; režim se ničim nije ispričavao, već je prikazan kao teški prestupnik odgovoran za ratne nedaće, umrtvljenje narodnih snaga, pa čak i za uspjehe revolucionarne propagande. Iako u njemu nije bilo ni slova o »orijaškom napredku« velike nade slavenstva i svijeta, S. Radić je kratkim komentarom izrazio zadovoljstvo s tim člankom »kakvih u Rusiji hvala Bogu izlazi ovih dana sve to više, te se već pomalo organizuje onaj dio prosviećenog ruskoga društva koje je jednako protiv tiranije i proti revolucije«. Mada je u je-

¹¹⁸ Usp. T. Masaryk, *Rusija i Evropa*, Zagreb 1923, 180, 181, 200, 207.

¹¹⁹ Te je godine u Rusiji boravio Tresić-Pavičić. V. njegov članak u *NL*, br. 329, 28. XI. 1905.

¹²⁰ *HM*, g. IV, 1905, br. 4, 163—167.

dinoj primjedbi umetnutoj u tekst Trubeckog dao znati kako cenzuru u Hrvatskoj smatra mnogo težom nego rusku, ipak je komentar završio žaljenjem što objavljivanje članaka poput ovog nailazi na velike zapreke jer se vlast ponaša kao da želi da se sva Rusija okupa u krvi.¹²¹ Radić se očigledno zabrinuo, oblači revolucije na nebu Rusije nisu mu, čini se, više bili čista fatamorgana, izmišljotina mržnjom užarenih mozgova njezinih neprijatelja.

Snažnije od tih kritičkih glasova iz Rusije Radićeva je uvjerenja pogodila »krvava nedjelja«. Suzdržavši se od bilo kakve šire ocjene i prognoze, »Hrvatska misao« ograničila se na izjavu da događaji u Rusiji »na našu tugu i žalost« dokazuju kako tamošnji konzervativni i liberalni elementi slijepo oponašaju zapadnu tiraniju vlasti i nasilja masa. Tome je samo dodala opomenu Njemačkoj i Engleskoj da bi im se moglo teško osvetiti podupiranje ruskih revolucionarnih snaga i njihovi napadi na carsku ličnost: pobjednička revolucija ne bi vjerojatno stala na granicama Rusije a sadašnjeg bi cara lako mogla zamijeniti »kakva zvier iz Apokalipse«.¹²² Opomena je vidovita, ali je njezino polazište neosporno reakcionarno.

Žaljenje i crne slutnje nisu dugo mučili urednika i pisca gotovo svih tekstova »Hrvatske misli«. Čim se oluja prve faze ruske revolucije nešto povukla, S. Radić se počeo vraćati svojim ranijim uvjerenjima. U časopisu se opet pojavilo opširno razmatranje o općim problemima političkog razvoja u suvremenim prilikama, ali je ovaj put Rusija bila mnogo više prisutna negoli u prethodnom. Obarajući se ponovno na revoluciju, autor je osjetio potrebu da svoja gledišta potkrijepi historijskim primjerima. Priznajući da su revolucije u Francuskoj 1789, 1830. i 1848. dale jake podstreke demokratskim promjenama širom Evrope i Amerike te pomogle ujedinjenju Njemačke i Italije, on ih je ipak istodobno okrivio za negativne posljedice s velikim stupnjem i dometom štetnosti. Naime, po njegovu sudu, te su revolucije utrle put klerikalizmu i socijalizmu, pa i prusko-njemačkom imperijalizmu koji upropaštava male narode. Tvrdnje su bile i lucidne i pogrešne. Radić je upozorio na jedan dugi lanac veza koji je zaista postojao, ali je njegov početak i neke dijelove predstavio univerzalnim i jedinim uzrokom svih karika. Zapravo, poslužio se grubom simplifikacijom kako bi svoj apriorni sud pokrio uvjerljivim plaštem iskustva Evrope. Zato je konstruirao umjetnu negativnu bilancu triju francuskih revolucija. Odatle je onda izvukao zaključak da »ne može ni u srcu, ni u razumu našem biti trunka simpatije za takvu političku metodu (revolucionarnu — R. L.), koja u ime demokracije puk prezire i gazi, a u ime narodnosti, ili u ime slobode i jednakosti male države i narode podjarmljuje, proždire«. Nema bitne razlike, ističe autor, između »tiranije gospodskih odaja i tiranije što se roti po modernim velegradskim razbojničkim špiljama«, obje su jednako okrutne, neiskrene prema puku, željne vlasti i slave. U suvremenim uvjetima može biti riječi »samo o socijalnoj, ili bolje socijalističkoj revoluciji pod vodstvom jednoga diela izbaštinjene inteligencije, inteligentnoga prolitariata«. Radić je, dakle, isključio mogućnost buržoaskih ili buržoasko-demokratskih revolucija upravo uoči pojave moćnog vala baš takvih revolucija od Baltika do Žutog mora. Ako je njegova tvrdnja imala određeni smisao u pogledu zapadne Evrope, podignuta

¹²¹ Isto, 167.

¹²² *HM*, g. IV, 1905, br. 5, 240.

na razinu generalizacije najširih razmjera bila je bez ikakve osnove. No Radić ju je primijenio i na konkretni slučaj, onaj koji ga je zanimao više od mogućih: »Takvo čisto socijalističko obilježje imadu i sve sadašnje bune u Rusiji.« Tim se riječima Radić približio shvaćanju o naročitoj, vodećoj ulozi radnika u ruskoj revoluciji, ali je i otkrio da ne razumije njezin pravi karakter. To potvrđuje i glavni dokaz kojim je htio učvrstiti svoj sud: »vođama pokreta ne samo što ništa ne smeta izvanjska pogibao, rat na ime s Japanom, nego ti vođe žele i poraz ruske vojske«. Ne shvaćajući da su se na Dalekom istoku sukobila dva imperijalizma, Radić je u negativnom odnosu ruskih revolucionara prema tom ratu pronašao potvrdu svoje premise da su oni anacionalni i da čak rade protiv bitnih interesa svoje zemlje slijedeći svoje pogrešne ideale. Kako bi umanjio dojam o težini situacije u koju je Rusija zapala, on naglašava da takva, socijalistička revolucija prijeti svim zapadnoevropskim državama, pogotovu Francuskoj gdje su socijalisti uzdrмали temelje društvenog poretka. Ne pokušavši dovesti tu tvrdnju u kakvo-takvo suglasje s ranijom postavkom o nesuvremenosti revolucije, Radić zatim navodi negativna mišljenja »najdubljih mislioca« o socijalističkoj revoluciji, u koje je ubrojio Proudhona, belgijskog publicista Laveleya, Spencera i »nenatkriljivog« francuskog psihologa i sociologa Le Bona. Šutke je prešao preko činjenice da je Proudhon ipak bio socijalist, a Le Bon izraziti antidemokrat. Ne isključujući mogućnost da slavenska lakovjernost gurne Rusiju na kobni put socijalističkog eksperimenta, Radić prelazi na dokazivanje o nepostojanju carske tiranije u ovoj državi. Ruski su carevi, osobito posljednjih sto godina, »vanredne naobrazbe i neobično tankočutne kršćanske sviesti«. Aleksandar I. bio je »najslobodumniji vladar svog doba«, Nikola I. je »uz svoju opravdanu konzervativnost i nesretnu odvisnost od Pruske ... najviše doprinio za oslobođenje Grčke i za unutarnju vriednost svete alijanse« kao velike kršćanske zajednice, Aleksandar II, osloboditelj i mučenik, proveo je »najveću socijalnu reformu, pravu pravcatu socijalnu revoluciju bez i jedne kapi krvi«. Iako je već takva karakterizacija ruskih careva i ocjena njihovih djela u XIX. st. bila smjesa pretjerivanja, poluistina i izvrtanja činjenica, Radić ju je produžio još drastičnijim odstupanjem od stvarnosti. Mračnog, nesposobnog, sirovog reacionara Aleksandra III. proglasio je za »prvog ruskog seljačkog cara«, koji »ne bijaše, doduše, i to s punim pravom, takav poklonik liberalnih ideja, kao njegov predčastnik«, ali je zato s najvećom odlučnošću zastupao »rusku narodnu misao« kršeći štetni njemački utjecaj u najvišim krugovima. Ni riječju nije spomenuto što je ta gorljivost Aleksandra III. donijela Poljacima, Ukrajincima, Fincima i drugim neruskim narodima, iako to Radiću nije bilo nepoznato. Njegova apologetika ruskih careva dosegla je čudovišni vrhunac u tvrdnji da je Nikola II. »prava personifikacija slavenske humanitarnosti i sentimentalnosti«. Taj pravi mediokritet na carskom prijestolju, rijetko kratkovidan u većini svojih postupaka, ljubomorni čuvar samodržavlja, koji je, primivši 1895. vijest o gušenju jednog štrajka u Tveru, pri čemu je poginulo 13 radnika, slao telegram zahvalnosti na dobroj službi oficirima odgovornima za to krvoproliće,¹²³ predstavljen je u »Hrvatskoj misli« kao uzor vladara. Nikola II. je »tako široke i duboke naobrazbe, i tako sigurna pogleda na evropske i azijske prilike, da njegove stalnosti nije slomio ni naj-

¹²³ Vidi V. G i t e r m a n n, *Geschichte Russlands*, Hamburg 1949, sv. III, 340.

strašniji rat, što je Rusiju do sada iznenadio, ni unutrašnje pobune, kojima je na čelu najsmeteniji dio ruske inteligencije i najpokvareniji računđizije zapadnoevropskog društva«. Pohvalivši time indirektno cara za »krvavu nedjelju«, pisac članka je vodstvu ruske revolucije, koju nije htio nazvati pravim imenom, osporio svaku vrijednost. U tom se vodstvu, po njegovu sudu, udružuju neodgovorni elementi ruskog društva, potpuno nesposobni da se snađu u prilikama svoje zemlje, ali gorljivi u razornoj akciji, i inozemni faktori najnižih moralnih kvaliteta. Podtekst te ocjene bio je jasan: uz takvo vodstvo »pobune« Rusije mogle su biti samo velike pogreške. To je trebala da dokaže i spomenuta karakterizacija ruskih careva. Ali se Radić nije zaustavio na tim navodnim argumentima protiv revolucije, već im je dodao nove: »da se ruska vladajuća kuća upravo ne odlikuje ljudima jake volje, svestrane naobrazbe i ustaljena značaja — carska bi tiranija u Rusiji bila ipak nemoguća; Rusija je za nju suviše velika, previše kršćanska, i naobražena i napredna«. Ipak se autor nije odlučio na tvrdnju da u Rusiji uopće nema tiranije. Ona postoji, priznaje se u članku, ali njezin tvorac i nosilac nije dinastija, već »birokratska oligarhija«, odnosno njemački utjecaj koji ovu inspirira. Čitaoci su ostavljeni u nedoumici zašto ruski carevi »jake volje« i »tankočutne kršćanske sviesti« podnose da ta tiranija tlači njihov imperij. Nije bilo odgovora ni na drugo moguće pitanje koje je tekst izazivao: ako je carska tiranija nemoguća i zbog spomenutih općih svojstava Rusije, zašto ova nisu nepremostiva zapreka i za tiraniju birokracije? Napokon, ostalo je nerazjašnjeno da li činovnička svemoć može biti razlog za revoluciju, odnosno u kakvoj je vezi ta svemoć s »pobunama« koje traju. Ne uviđajući slabe strane svoje interpretacije stanja u Rusiji, Radić na kraju zaključuje da bi do prave »narodne revolucije« ondje moglo doći samo kad bi se pobunjenim gradovima pridružile »ruske seoske potleušice«, ali odmah dodaje da se to u dugoj doglednoj budućnosti neće dogoditi. Kao i »Novi list«, i »Hrvatska misao«, slijedeći vlastite želje, ispustila je iz vida jarke znakove seljačkog bunta golemih razmjera. Pri kraju članka Radić je glavnu krivnju za revolucionarni pokret u Rusiji još jednom pripisao inteligenciji »najnesređenijoj na svijetu«, prožetoj štetnim utjecajima njemačke kulture koja se samo igra opasnim idejama zarazujući njima naivne. Radnike nije ni spomenuo, vjerojatno su oni za nj bili samo sredstvo, nesvjesna masa koju je zaludila inteligencija. Spas Rusije vidio je u tome što ondje »ima na vladi i takvih ljudi, koji vjeruju u princip ruskog života: u kršćansku misiju ruskog naroda, i koji se u svojoj vjeri mogu potpuno osloniti na oružanoga ruskoga mužika«. Autora očito nije smetalo što su takvi mužici u službi kršćanske Rusije posijali 22. siječnja 1905. mrtvim radnicima ulice i trgove Petrograda. Njemu je bilo najvažnije da se očuva snaga, vanjska moć carske Rusije. Inače lako bi postala žrtva »najjačih i najljučih osvajača« koji sa svih strana na nju vrebaju. »I da ništa drugoga nema«, završava S. Radić svoje dugo razmatranje, »ovo bi za nas Slavene bilo dosta, da jednako odlučno ustanemo proti svakoj tiraniji, koja Rusiju sramoti, i proti svakoj revoluciji koja ju slabi«. ¹²⁴ Stanovište se zasnivalo na dvjema pretpostavkama koje je autor shvaćao kao aksiome. Po prvoj, interesi svih Slavena i carske Rusije su istovjetni, po drugoj, revolucija zbog svoje razorne, štetne biti može samo oslabiti zemlju koju je zahvatila. Usvojene kao notorne

¹²⁴ Proti tiraniji i proti revoluciji, *HM*, g. IV, 1905, br. 6, 241—253.

istine i povezane, one su isključivale svaku dilemu: jedini ispravni stav prema revoluciji u Rusiji mogla je biti samo bezrezervna osuda. Njoj je tendiralo i cijelo razmatranje, što se ne može reći i za komplementarnu osudu »svake tiranije«. U članku je na mala vrata uvedena birokratska tiranija s tim da je ostalo posve nejasno na koji bi je način trebalo ukloniti. Štete koje je ona nanosila Rusiji nisu Radića ni izdaleka tako zabrinjavale kao mogućnost da Rusija zahvati revolucionarni požar sa socijalističkim obilježjem.

Znatnom je pažnjom ruske događaje pratio »Hrvatski narod«, tjednik koji je 1904. naslijedio »Dom« Antuna Radića i poslije osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke postao njezinim neformalnim glasilom. Ipak se list u svojim osvrtima na ruske prilike nije previše povodio za izloženim pogledima S. Radića, osnivača te stranke. Već u prvom broju 1905. »Hrvatski narod« pisao je o sve snažnijem zahtijevanju ruske javnosti da se uvede narodno predstavništvo, o otporu reakcionarnih krugova toj težnji i o njihovu štetnom utjecaju na cara.¹²⁵ Međutim, uoči »krvave nedjelje« list je s indignacijom napao odnos svjetske javnosti prema carskoj Rusiji. Taj je odnos, prema »Hrvatskom narodu«, protkan mržnjom koja izvire iz straha od ruske snage i veličine. Dok su se evropske države kroz posljednje stoljeće borile »danas više, sutra manje s bunom, revolucijom — dotle je Rusija sve u robstvu rasla i tako ojačala, da su se nje počele bojati sve države, osobito Engleska i Njemačka s Austrijom...« Anonimnom se autoru nesloboda u Rusiji nije činila baš posve stvarna, u njegovu isticanju uspona moći te države bez obzira na unutrašnje stanje primjetan je zadovoljni podsmijeh na račun evropskih kritičara. Dajući poleta mašti, čak je ustvrdio da se »nitko nije usudio ni pomisliti štogod proti Rusije, osobito od onda, od kada se Rusija svezala s Franceskom«. Tek su njezini neuspjesi u ratu s Japanom oslabili taj strah. Uplašenima su se razvezali opaki jezici, osobito židovskoj štampi koja sada prikazuje Rusiju kao diva na glinenim nogama, zemlju u kojoj svi stenju u ropstvu te se puni nezadovoljstva dižu u bunu protiv cara. Po njihovu tvrđenju Rusiji nema spasa bez slobode, koju joj car neće da pruži. Članak je proturječio ranije spomenutoj konstataciji samog »Hrvatskog naroda« o sve široj i glasnijoj težnji za narodnim predstavništvom u Rusiji. Ne obazirući se na to, pisac je, napomenuvši da i u Hrvatskoj ima ljudi koji su otvoreno uz »ruske buntovnike«, pokušao oslabiti neke od prigovora carskoj Rusiji koje je izdvojio kao glavne. Zamjerku što ondje nema narodnog predstavništva proglasio je bez ikakva obrazloženja malovrijednom, okove štampe nije doveo u pitanje, ali je istakao da njih ima i u ostaloj Evropi, npr. u Hrvatskoj. Prigovor na postupanje sa Židovima u Rusiji glatko je odbacio. Široku skalou ograničenja, šikaniranja i progona kojima su Židovi ondje bili podvrgnuti sveo je na zabranu njihova naseljavanja na selu i ocijenio kao posve ispravnu jer bi ovi kao »pametniji u trgovini i novčarstvu« mogli lako prevariti »bedastije« — ruske seljake.¹²⁶

Pod dojmom »krvave nedjelje« »Hrvatski narod« odmakao se od te reakcionarne pozicije, ali promjena nije bila naročita. Već je naslov osvrta na petrogradsko krvoproliće — *Židovske suze nad Rusijom* — nagovijestio pristrani

¹²⁵ *Hrvatski narod* (dalje HN), br. 1, 3. I. 1905.

¹²⁶ *Evropa proti Rusiji*, isto, br. 3, 19. I. 1905.

aspekt. Ipak je članak bez one sigurnosti koja se ispoljila u prethodnom. Događaji u ruskoj prijestolnici okršteni su revolucijom, ali pod navodnicima, uz napomenu da još »ne znamo« da li je do nje zaista došlo ili ne. Usprkos negodovanju zbog pisanja »bečkih židova« o ruskim zbivanjima, list je priznao kao općepoznatu istinu da u » Rusiji nije dobro«, ali je burni nastup nezadovoljnih masa ocijenio normalnom pojavom koja se viđa gotovo u svakoj zemlji uvučenoj u veliki i dugi rat.¹²⁷ No u posebnoj informaciji koja je slijedila poslije ovog osvrta događaji u Petrogradu nazvani su ozbiljnima. U listu se čak moglo pročitati da je vojska »u opće nesmiljeno postupala sa svietom, a sve po nalogu okrutnog velikog kneza Vladimira, kojemu je car predao svu vlast nad Petrogradom«. Mada nije bila izričita, osuda se dosta jasno razabirala, od nje ni car nije bio posve pošteđen. U nastavku se izvještavalo o naglom rastu masovnog pokreta izvan Petrograda.¹²⁸ O tome je »Hrvatski narod« pisao prilično opširno i kasnije. Stanovište da je nezadovoljstvo u Rusiji izmišljotina vanjskih neprijatelja napustio je list kao posve neodrživo. No kad je prvi revolucionarni nalet počeo slabiti, »Hrvatski narod« požurio se s tvrdnjom da je u Rusiji zavladao unutrašnji mir i čak je, mada mlako, opravdao represalije: »Židovske novine tuže se doduše na velika nasilja od strane redarstva i vojske, no kako bilo da bilo, nešto je trebalo učiniti, da se mir povрати, barem tako dugo, dok traje rat s Japanom.«¹²⁹ Produženje masovnih istupa i atentata navelo je taj tjednik da prijeđe preko tvrdnje o smirivanju: plašeći se vjerojatno novih promašaja u ocjeni situacije, ograničio se kroz stanovito vrijeme na informacije o Rusiji.¹³⁰

Sličnim se putom u svojim napisima o ruskim zbivanjima kretala i srpska štampa u Hrvatskoj. Njezino glavno glasilo — »Novi Srbobran« — bilo je u predvečerje »krvave nedjelje« još ogorčenije inozemnim prikazivanjem stanja u Rusiji negoli »Hrvatski narod«. Ono se ljutito zgraža zbog »neistina i izmišljotina« po kojima »Rusiji prijeti politički bankrot, unutrašnji prevrat« i slavodobitno ističe uspjeh novog velikog ruskog zajma, posebice u Njemačkoj, kao protudokaz kojem ne treba ništa dodati: »Klevetnicima, lažnim prorocima, koji proglašavahu, da Rusija stoji na pragu takve revolucije, prema kojoj će biti francuska revolucija od g. 1789. samo sitnica, odgovorili su Nijemci tako silno i udarili ih po obrazu tako, da većeg fijaska nije svijet skoro dočekao.«¹³¹ Svega tjedan dana kasnije u »Novom Srbobranu« pojavile su se vijesti o predstojećoj golemoj radničkoj manifestaciji. List je čak citirao poznatu Gaponovu peticiju. Čitaocima koji su povjerovali ranijem članku morao je zaprepastiti njezin tekst u kojem su radnici nazvani robovima, izručenima zajedno sa seljacima samovolji carskih činovnika — hrpi razbojnika i kradljivaca državnog novca. Izvjestivši da je peticiju potpisalo 50.000 radnika, a da ih je u štrajku već 100.000, »Novi Srbobran« suho je primijetio da je stanje »vrlo ozbiljno.«¹³²

¹²⁷ *HN*, br. 4, 26. I. 1905.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ *HN*, br. 7, 16. II. 1905.

¹³⁰ Isto, br. 8, 23. II; br. 9, 2. III. 1905. i dr.

¹³¹ Sjajan uspjeh ruskog zajma, *NS*, br. 1, od 3/16. I. 1905.

¹³² Radnički pokret u Petrogradu, *Politički pregled*, isto, br. 6, 10/23. I. 1905.

Slijedećeg je dana u komentaru »krvave nedjelje« odmakao još dalje od nedavne samouvjerene obrane carske Rusije. Premda događaje koji su se ondje desili nije nazvao revolucijom, kao ni većina hrvatskih listova, već samo pokretom za politička prava, upozorio je da ga se ne smije ni podcijeniti ni precijeniti, da će vjerojatno biti potučen grubom silom, ali ne i uništen jer su se napredne ideje jako proširile. U skladu s time komentar je završio mišlju da su promjene u Rusiji neizbježne.¹³³ Vehementna osuda »klevetnika« i »lažnih proroka« gotovo se posve izgubila, na nju je podsjećala samo primjedba da ima vijesti s očitim pretjerivanjima. Doduše, uskoro je list pojačao tu napomenu čitaocima, naglašavajući u više navrata kako zlonamjerni novinari senzacionalističkim glasinama koje šire, siju zabunu o stanju u Rusiji, ali sam nije prešućivao novosti o demonstracijama, štrajkovima i nemirima koji su potresli razne krajeve ruskog imperija.¹³⁴ Prenoseći jedan članak iz »St. Peterburgskie vedomosti«, »Novi Srbobran« popratio ga je tužnim priznanjem: »Neizvjesnost i tjeskoba pritište rusku dušu.«¹³⁵ Čim je prvi revolucionarni val prešao svoju kulminaciju, glasilo srpskih samostalaca, kao i spomenuti hrvatski listovi, počelo se vraćati polaznoj poziciji. U nekoliko navrata donosi izmišljene tvrdnje ruskih reakcionarnih i konzervativnih novina o velikoj financijskoj pomoći koju su tobože revolucionari primili iz Japana, Engleske i Njemačke.¹³⁶ Komentari su ili izostali ili su tako spojeni s citiranim izvorom da se ne mogu s punom sigurnošću izlučiti. Međutim, nepunih mjesec dana poslije »krvave nedjelje« »Novi Srbobran« stigao je do čvrstog suda. Članak jednog krakovskog lista u kojem su se optuživali Židovi da su nahuckali Poljake protiv ruskih vlasti potakao je te srpske novine da izraze punu suglasnost s insinujacijama ruske reakcije o karakteru revolucionarnog pokreta na cijelom teritoriju carstva Romanova: »Milo nam je, što ovaj list, neprijateljski raspoložen prema Rusiji, priznaje da su nemiri u Rusiji izazvani spolja.«¹³⁷ U toku te male evolucije u »Novom Srbobranu« jačali su napadi na inozemno novinstvo kao nosioca kampanje s prljavim ciljevima. U jednom se članku žalilo što je tipografski štrajk spriječio ruske listove da odmah »odbiju onaj bjesomučni juriš zapadnoevropske štampe na Rusiju, koji je bio kombinovan s pokušajem revolucije«. Zatim su citirani napisi iz »Novoe vremja« i »Sveta« u kojima se naknadno grdila engleska i druga evropska štampa zbog iskrivljenog prikazivanja »krvave nedjelje« i dana koji su je slijedili.¹³⁸ Razni strani listovi zaista su donosili obilje dezinformacija o ruskim događajima, pri čemu je možda bilo i smišljenog djelovanja. No u poplavi uzbudljivih vijesti bilo se teško snaći i naklonim promatračima; nekim je pak Rusija bila odbojna ili su je čak i mrzili pa su bez razmišljanja preuzimali svakojake glasine, što još ne znači da su svi tako postupali s nekom posebnom, dalekosežnom namjerom. Znatan dio stranih reportera jednostavno je, kao i drugdje, letio za senzacijama. Međutim, rusku reakciju nisu bjesnila

¹³³ NS, br. 7, 11/24. I. 1905.

¹³⁴ Isto, br. 8, 12/25. I; br. 9, 13/26. I. 1905. i dr.

¹³⁵ Isto, br. 12, 18/31. I. 1905.

¹³⁶ Isto, br. 10, 15/28. I; br. 13, 19. I/1. II; br. 15, 22. I/4. II. 1905.

¹³⁷ Isto, br. 26, 5/18. II. 1905.

¹³⁸ Isto, br. 15, 22. I/4. II. 1905.

samo pretjeravanja, već i istina o zbivanjima. Moćna cenzura pod njezinom kontrolom nije mogla spriječiti široki publicitet revolucije koji je ova stjecala širom svijeta. Preostalo joj je samo da ga kroz svoja glasila pokuša potkopati. Tuđe dezinformacije nastojala je potisnuti vlastitima, kako bi što više zasjenila istinu koja se zajedno s prvima probijala preko ruskih granica. Ne mogavši se osloboditi predrasuda o carskoj Rusiji, »Novi Srbobran« žustro je prihvaćao razne ispravke, demantije, naknadne obavijesti kojima su novine poput »Novoe vremja«, »Ruskog invalida« i »Sveta« zavijale u maglu protekla zbivanja. Istovremeno je list donosio takve osvrtne na ruske događaje iz evropske štampe koji su se u cjelini ili djelomice podudarali s pisanjem ruskih reakcionarnih i konzervativnih novina. Ponekad je navodio samo odlomke inozemnih napisa kako bi na njih nadgradio svoje sudove. Tako je upotrijebljen jedan članak L. Gumpłowicza u »Sozialistische Monatshefte« u kojem se uz ostalo napominjalo da se revolucionarni pokret najviše rasplamsao u Poljskoj, Litvi i Gruziji. »Novi Srbobran« je nadovezao: »Dakle, pravi Rusi su mirni. Ruski narod se ne buni... Zašto onda trube ti slobodnjaci (socijalisti — R. L.) po svoj Evropi, da je sva Rusija, sav ruski narod kao jedan čovjek?« Pravo raspoloženje Rusa nije odalo umorstvo velikog kneza Sergija, već »hrpe svijeta« koje su klečale oko njegova odra i linč koji je zaprijetio studentima na ulicama Moskve jer je jedan od njih izvršio atentat na ovog člana kuće Romanova.¹³⁹ »Novi Srbobran« prešao je preko vijesti o ozbiljnim nemirima i u posve ruskim gradovima koje je ranije sam objavljivao a u postupcima zaostalih, mračnih elemenata moskovskog stanovništva pronašao izraze nepatvorene duše ruskog naroda. Drugim riječima, list se mjesec i pol poslije »krvave nedjelje« jako približio svom stanovništvu o Rusiji na samom početku 1905. No sve ono što se u Rusiji dogodilo u tom kratkom periodu nije mu dopustilo da pri povratku ide dokraja. U više je navrata »Novi Srbobran« pisao o predviđenim promjenama ruskog upravnog, političkog i socijalnog sistema kojima je carski režim nastojao smiriti duhove.¹⁴⁰ U jednom uvodniku usmjerenom protiv zlonamjernog prikazivanja ruskih zbivanja u Hrvatskoj, »Novi Srbobran« izjavio je da se »svi misaoni ljudi u Rusiji slažu u tome, da bi ruskoj državi trebale unutarnje reforme«.¹⁴¹ Način obrane carske Rusije u listu se očigledno promijenio. Štiteći je, »Novi Srbobran« nije više pisao kao da njezini unutrašnji problemi ne postoje, osim u opakoj mašti ruskih i slavenskih neprijatelja, ali je te probleme shvaćao samo kao efemerne pukotine sistema koji u cjelini nije postao neodrživ. Prema tome, u Rusiji su bile nužne tek adaptacije postojećeg poretka novim potrebama stvarnosti, neke preinake, a ne temeljite promjene.

Drugi organ srpske građanske politike u Hrvatskoj — tjednik »Dubrovnik« — u tumačenju ruskih prilika i zbivanja uglavnom se podudarao s »Novim Srbobranom«, s tim da je svoja konzervativna, pa i reakcionarna gledišta još otvorenije izlagao. Komentirajući izjavu Nikole II. potkraja 1904. o predviđenim reformama koje su trebale popraviti položaj radnika i seljaka, ublažiti cenzuru i smanjiti pritisak na nepravoslavne konfesije, glasilo Srpske stranke u Dal-

¹³⁹ Isto, br. 39, 21. II/6. III. 1905.

¹⁴⁰ Isto, br. 19, 27. I/9. II; br. 32, 12/25. II; br. 38, 19. II/4. III. 1905. i dr.

¹⁴¹ Isto, br. 35, 16. II/1. III. 1905.

maciji ističe da su baš te promjene moguće u Rusiji i potrebne njezinu narodu, a ne uvođenje ustava koje zbog zlih namjera zastupa strana štampa.¹⁴² Bujanje revolucionarnog pokreta u Rusiji dovelo je ipak uskoro »Dubrovnik« u nedoumicu koju je još prije »krvave nedjelje« pokazao riječima: »Teško je ocjeniti pravo stanje u Rusiji...« Tražeći kakvo-takvo uporište, list je pronašao da je »... najbolje držati se suda Pariške burze, koja je surazmjerno malenim sniženjem kursa ruskih papira čutke izrazila svoje mišljenje, da je stanje u Rusiji doduše ozbiljno, ali da se računa, da će unutrašnji nemiri biti otklonjeni mudrim popuštanjem vlade«. ¹⁴³ Početak ruske revolucije nije »Dubrovnik« uvjerio da pariška burza griješi. U osvrtu na »krvavu nedjelju« list je dopustio da se događaji u Rusiji ne smiju podcijeniti, priznao je da ondje ima dosta razloga za nezadovoljstvo koje naročito podjaruje »obijest birokracije«, ali je naglasio da bi »u velike pogriješio, ko misli, da je ruski narod za ustav ili čak za revoluciju, kao što to voli da predstavi svijetu neprijateljska štampa na zapadu«. Razloge te navodne konzervativnosti »Dubrovnik« je našao u tome što »preko devet desetina naroda u Rusiji pripada seljačkoj ruci a da ne govorimo o mnoštvu još poludivljih neruskih naroda«. Ni riječju nisu spomenuti Poljaci, Finci, Ukrajinci, Gruzini i Armeni, koje, vjerojatno, ni taj list nije smatrao »poludivljima«. Kao »Novi list« i »Hrvatski narod«, »Dubrovnik« nije uzeo u obzir moćni val seljačkih nemira koji je zajedno s poletom radničkih štrajkova i usponom studentskog pokreta najavio rusku revoluciju. Uz politički ona će imati i vrlo izražen socijalni sadržaj i te će se dvije komponente međusobnim utjecajima razvijati u sve koherentniju cjelinu. Apolitičnost velikog dijela ruskog sela nije imala perspektivu trajanja, već slabljenja, pogotovu u revolucionarnim prilikama. »Dubrovnik« je mali interes ruskog seljaštva za promjenu političkog sistema apsolutizirao te zatim stvorio zaključak da se »Rusija nalazi velikim dijelom u onom stanju, gdje baš seljaku treba prosvijećenoga apsolutizma, da mu popravi prilike«. Iz te tobožnje istine zatim je izvučen najopćenitiji sud da se »lijek ne sastoji u ustavu, za koji Rusija nije zrela, već u prosvijećenom apsolutizmu i u proširenju autonomije gradova, gubernija i organizovanih poziva (profesija — R. L.) što poravnjuje putove i sprema narod za ustavni život«. Zato je list žalio što su reakcionarni elementi omeli ostvarenje programa kneza Mirskog, nasljednika Plehvea na dužnosti ministra unutrašnjih poslova. Nastojeći potkrijepiti postavku da ruski narod nije za revoluciju, »Dubrovnik« je zavodio čitaoce na stranputicu tvrdeći da su pokretu na čelu strani elementi te da se »otišlo do skrajnosti« samo u Petrogradu jer je ondje nacionalni sastav stanovništva vrlo šarolik. Tvrdnja je posuđena iz ruske reakcionarne štampe, koja se trudila da prikaže kako ruski narod, nepokolebivo odan Uvarovljevu trojstvu samodržavlja, narodnosti i pravoslavlja, nema nikakve veze s revolucijom. Budući da je ipak bilo očito da u revolucionarnoj ofenzivi ne nastupaju samo pripadnici neruskih naroda, »Dubrovnik« je dopustio iznimke, ali bez veće važnosti i perspektive: »No bilo kako bilo, ovaj će pokret ostati, ma koliko se proširio ograničen na vrlo mali dio ruskog naroda, koji nije umio ostati pri zastupanju svojih istinskih potreba već se zaboravio i dao zavesti teorijskim utopijama, rovarenjem ruskih neprijatelja i ličnim računima

¹⁴² Reforme u Rusiji, *Dubrovnik*, br. 1, 1. I. 1905.

¹⁴³ Rusko-japanski rat, br. 3, 15. I. 1905.

pojedinaca.¹⁴⁴ Pisac članka nije definirao pokret; ako ga je i smatrao revolucionarnim, što se može pretpostaviti već zbog navedenih zamjerki njegovim sudionicima, nije se htio poslužiti tim nazivom, vjerojatno zato da njime ne pobudi makar i malu sumnju u postavku da ruski narod nije za revoluciju. U svakom slučaju, taj je pokret za nj bio zabluda, kao revolucija za »Hrvatsku misao«, ali ne sudbonosna za Rusiju, nego efemerna i malih razmjera.

Već u slijedećem broju, dva tjedna poslije »krvave nedjelje«, list se opredijelio za gotovo apsolutnu negaciju revolucije u Rusiji. Sad više nije dokazivao da ona ne može zahvatiti veći dio te zemlje, već je s otvorenim zadovoljstvom istakao da su se glasovi o njezinu nastupu pokazali posve neosnovanima: »Uza sva pretkazivanja o revoluciji, što je tobože zahvatila svu Rusiju, svi se nemiri postepeno staložuju.« Više nije bilo govora ni o pokretu, već samo o nemirima i neredima, a revolucija je gotovo pri svakom spomenu stavljena pod navodnike. Njezin vrlo skori završetak imao je dokazati »čije su maslo nemiri i kako Rusiji trebaju mirne reforme a ne 'revolucijom' iznuđeni ustav, za koji ona nije ni izdaleka zrela.«¹⁴⁵ Međutim, »Dubrovnik« je uskoro, poslije ubojstva velikoga kneza Sergija, ipak morao izraziti zabrinutost unutrašnjim stanjem u Rusiji. Atentat nije ni požaljen ni pohvaljen, ali je spomenut reakcionarni utjecaj tog Romanova na Nikolu II.¹⁴⁶ Briga za razvoj Rusije zapaža se i kasnije. Tako potkraj veljače 1905. list ističe da su ruski visoki krugovi neodlučni, bez prave orijentacije.¹⁴⁷ Time je suzdržano izraženo žaljenje zbog zavlacenja s onim skromnim reformama koje je »Dubrovnik« smatrao korisnima i nužnima.

Posve drugačije od svih hrvatskih i srpskih listova privrženih slavenskoj solidarnosti pisali su o predvečerju i početku ruske revolucije »Narodna obrana« i »Pokret«. Prve novine nisu dugo ustrajale u stavu da je zbog rata »sasvim neumjestno« protestirati protiv ruskog carizma.^{147a} Već na početku travnja 1904. napominje da se u Rusiji »sve više i više šire težnje za reformom uprave i samog državnog temeljnog sustava«, a zatim prenosi oštre osude rata iz ruskih emigrantskih listova, liberalnog »Osvobođenija«, socijaldemokratske »Iskre« i eserske »Revolucionnaja Rossija«. Navode se i umjerenije primjedbe na rat koje se javljaju u samoj Rusiji, a i energični proturatni stav L. N. Tolstoja. »Narodna obrana« nije usvojila radikalno stanovište, ali se priklonila struji ruske publicistike koja je opet počela naglašavati važnost i hitnost unutrašnjih pozitivnih promjena: »Kako se dakle vidi, vojna rusko-japanska vodi se danas više radi časti Rusije, nego li radi drugih interesa. U tom pogledu imade Rusija kod kuće mnogo bitnijih interesa, pa se rusko društvo samo boji, da ti interesi ne bi trpili uslied te vojne.«¹⁴⁸ Nešto bliže ranijem izrazito negativnom odnosu prema carskoj Rusiji pogurnuo je »Narodnu obranu« uspješni atentat na Plehvea. Uvodnik posvećen tom događaju nalazi u njemu i još nekim atentatima puno opravdanje gledišta onih »koji su predviđali, da će rusko-japanski rat

¹⁴⁴ Nemiri u Rusiji, isto, br. 5, 29. I. 1905.

¹⁴⁵ *Dubrovnik*, br. 6, 5. II. 1905.

¹⁴⁶ Isto, br. 8, 19. II. 1905.

¹⁴⁷ Isto, br. 9, 26. II. 1905.

^{147a} Slavenska uzajamnost, *NO*, br. 54, 5. III. 1904.

¹⁴⁸ Rusko novinstvo i rusko-japanski rat, isto, br. 77, 2. IV. 1904.

prouzročiti u unutrašnjosti Rusije nemire i nezadovoljstva...« Istakavši da su stradali pobornici reakcionarne politike koja je posebno mučila i izazivala neruske narode svojim denacionalizatorskim mjerama, osiječki list ipak nije atentate odobrio. Ubojstvo Plehvea, raznesenog bombom, karakterizira kao »užasni čin koji napunja stravom«, ali istobodno »rađa tešku slutnju, da stojimo pred težkim, sudbonosnim događajima u Rusiji«. Poslije opsežnog citata iz pisma jedne visoke ličnosti o okrutnom, a ipak bezuspješnom djelovanju poginulog ministra, objavljenom u francuskoj štampi, »Narodna obrana« primjećuje da je i to ubojstvo čin revolucije koja svakog dana napreduje.¹⁴⁹ Do početka 1905. list se kreće između umjerene i oštre kritike vladajućih krugova Rusije. Kad je zbog pritiska reakcionarnih snaga knez Svjatopolk Mirski dao ostavku na položaj ministra unutrašnjih poslova, »Narodna obrana« više žali nego što ikog osuđuje. Reforme za koje se on zalagao mogle su, po sudu komentatora lista, uvesti Rusiju u novo doba pa su se stoga »poveselili svi pravi prijatelji ruskog naroda«. Od takva političkog kursa mogli su se očekivati posve drugačiji plodovi od onih koje je dala tiranija njegova prethodnika. »Djela Pleveova«, naglašava list, »ustalasila su veliku Rusiju, ako nevelikim gibanjem, ali gibanjem, koje bi moglo biti veliko. Opažali su to svi Rusi, kojima vlada razum umjesto prkosa, koji su gledali više na sadašnje i buduće potrebe društvenog života u Rusiji, nego na puste zastarjele tradicije.«¹⁵⁰ Taj je pristup ruskim zbivanjima bio posve drugačiji negoli prije godinu dana. Umjesto o preludiju velike revolucije, snažnom općenarodnom pokretu, govori se o stanovitom gibanju. Sva zla stare Rusije o kojima je ranije »Narodna obrana« pisala opširno, gorko, pa i bijesno, svela su se na »puste zastarjele tradicije«. Čak se u članku krugovi krivi za demisiju kneza Mirskog ne krste reakcionarnima, nego konzervativnima. Time je, međutim, završilo udaljšavanje tog lista od pogleda koje je izlagao uoči dalekoistočnog rata. Već slijedećeg dana »Narodna obrana« objavila je spomenuti članak E. Trubeckog, koji je preuzela iz »Hrvatske misli«.¹⁵¹ Zatim su u listu učestale vijesti o revolucionarnom gibanju i pokretu za reforme, ali uz dosta škrte primjedbe. S manjim skraćenjima objavljeno je otvoreno pismo drugog kneza Trubeckog, rektora moskovskog sveučilišta, koje je u ovom radu također već spomenuto. »Narodna obrana« obrazlaže publiciranje pisma željom da čitaoc upozori na ozbiljno stanje u koje je samovolja birokracije bacila Rusiju. Njezinom krivnjom ruski je narod natjerran u dilemu: »propasti ili se buniti«.¹⁵² Desetak dana prije »krvave nedjelje« »Narodna obrana« već je odbacila svaki obzir prema carizmu. U jednom napisu o izgledima za poboljšanje rusko-poljskih odnosa izražena je nada i u pozitivne posljedice rata. Usprkos žestokim progonima želja za »dostojanstvenim narodnim životom« obuzela je sve slojeve, od plemića do bosjaka, epoha bliži se kraju. U njoj je dugo »čamila prostrana Rusija pod robstvom svojih imperatora i njihovih loših i šarenih savjetnika. Sistematski, kamo god je segla vlast samodržavlja, jaukao je narod pod njegovim teretom«.¹⁵³ Uzbudljivi

¹⁴⁹ Umorstvo ministra Plevea, uvodnik, isto, br. 173, 29. VII. 1904.

¹⁵⁰ NO, br. 3, 4. I. 1905.

¹⁵¹ Isto, br. 4, 5. I. 1905.

¹⁵² Isto, br. 6, 9. I. 1905.

¹⁵³ Isto, br. 10, 13. I. 1905.

dogadaji koji su najavili revolucionarnu oluju naveli su list da raskrsti s uviđavnošću, da prestane štedjeti cara, njegove pomagače i cijeli politički sustav. Otada »Narodna obrana« revno izvještava o rastu revolucionarnog pokreta, naročito o štrajku u tvorničkom gigantu Putilova.¹⁵⁴ Dva dana prije petrogradskog krvoprolića u jednom telegramu javlja da je u Petrogradu pravo revolucionarno raspoloženje.¹⁵⁵ Makar spremnija za revolucionarnu eksploziju u Rusiji od bilo kojih drugih građanskih novina u Hrvatskoj, »Narodna obrana« u trenutku kad je do nje zaista došlo priznaje da je ipak donekle zatečena: »Iako smo marljivo pratili razvoj prilika u Rusiji, iako smo pokretu za konstitucionalno uređenje ruske države davali veliko značenje, u velike nas iznenađuje današnje stanje bratskog nam ruskog naroda.« To je stanje vrlo ozbiljno i zaoštreno jer je »revolucionarni pokret zahvatio... cijelo neodvisno rusko društvo i došao do svoga vrhunca prije, nego se itko nadao«. Pisac članka tu je najopćenitiju tvrdnju o širini pokreta i malo razradio: »U prijestolnici, u svim gradovima velike Rusije uzavriela je ulica, selo prisluškuje gradskim demonstracijama i ne ostaje ravnodušno.« Nije se tješio pronalaženjem mirnih sektora ruskog društva poput »Novog lista«, »Hrvatske misli« i »Dubrovnika, radije je pretjerao ističući potpunu jednodušnost cijele zemlje u borbi protiv preživjele autokracije. U skladu s time dao je najšire moguće značenje petrogradskoj peticiji Gaponovih udruženja proglašivši ih ultimatumom vladaru kojem se time poručuje: »... ili ćemo živjeti kao ljudi, podpuni, slobodni ljudi, ili... ćemo svi s reda pomrijeti.« Taj moćni polet borbe za slobodu zapravo nije došao iznenada, pripremao ga je kroz stotinu godina »živi konstitucionalni pokret« uz stalnu i veliku pomoć ruske književnosti. Progoni nisu režimu nimalo pomogli. Poslije dugog trpljenja »pod jarmom bezdušnog sistema« tom su se pokretu smjelo pridružile »široke mase pučanstva — seljaštvo i radništvo«. Pred tom novom snagom »strepri samodržac i državnici Pleveova kova«. Svoj prikaz stanja u Rusiji uoči revolucije pisac je zaključio riječima nade: gruba sila ruske autokracije valjda će »konačno i pasti na sreću i slobodu bratskog nam naroda«.¹⁵⁶ Slijedile su opširne informacije o burnoj situaciji u Petrogradu i telegrami o krvoproliću. Novi broj »Narodne obrane« popratio ih je strastvenim, ogorčenim komentarom: »Petrogradskim ulicama lije se krv, čista, nevina, radnička krv... Tisuće radnika padoše, tražeći što ih po prirodnom i čovječjem pravu spada: da žive kao ljudi i ništa više.« Krivcem za te strahote označena je samo jedna ličnost: »krvoločni samodržac počinio je izdaju, sramotnu izdaju, koja će ostati neoprana ljaga na njegovoj kući«. Prvo se ponašao kao da je sklon zahtjevima radnika, a zatim ih je dao strijeljati. U nekom smislu taj se postupak ipak listu činio razumljiv: »Što je stalo samodršcu do pasje radničke krvi, što osjeća samodržavlje boli uciviljenih, biednih radničkih obitelji...« Bez dovoljno razloga list se iz sve snage oborio samo na Nikolu II. To ipak nije bio promašaj, meta je pogođena tek malo dalje od pravog središta. Osobna odgovornost cara za petrogradsko krvoproliće bila je znatna; osim toga, Nikolu II. se kao apsolutnog vladara smjelo smatrati personifikacijom cijelog političkog sistema. Napad lista na tu ličnost ciljao je kroz nju u sve ono što

¹⁵⁴ Isto, br. 15, 19. I; br. 16, 20. I. 1905.

¹⁵⁵ Isto, br. 16, 20. I. 1905.

¹⁵⁶ Dogadaji u Rusiji, uvodnik, NO, br. 18, 23. I. 1905.

je predstavljala, u staru Rusiju kojoj je bila simbolom. Pisac članka nije, dakle, promašio. Isto se može reći i u pogledu njegova čvrstog uvjerenja da će ruski samodržac snositi isključivu krivicu i za sve ono čime će taj krvavi izazov uroditi. Drugim riječima, ruski se car optuživao i za žrtve koje će pasti u neizbježnom nastavku borbe za slobodu. Kakav će karakter ona imati, nagovještava završetak članka u kojemu se kaže da će se u velikom ruskom narodu naći »osvetnici« za petrogradski pokolj.¹⁵⁷ Izabravši takav naziv za nastavljajuće borbe protiv samodržavlja, autor je dao znati da predviđa zaoštrenje sukoba vladara i naroda, obračun u kojem jedna strana mora podleći.

Ovakvom reakcijom na vijesti o »krvavoj nedjelji« »Narodna obrana« potpuno se vratila na svoje ranije gledište bezrezervne osude carskog samodržavlja. Time je opet zauzela posebno, jedinstveno mjesto u publicistici Hrvatske. Od listova odanih slavenstvu samo je taj list progovorio o Nikoli II. kao o zločincu koji barbarskom okrutnošću zapravo priprema slom reakcionarnog sistema u Rusiji. U žarištu napada bili su pri tom i ruski car i samodržavlje kao nerazdvojna cjelina. Tog se pravca »Narodna obrana« pridržava u nizu osvrta na dalji tok ruske revolucije.

Već nekoliko dana poslije »krvave nedjelje« u jednom se uvodniku primjećuje da »samodržavlje ne prestaje izazivati«. Bez ikakva shvaćanja za »potrebe razvitka i napredka« ono se ne obazire na to da se cijela Rusija ustalasala stremeći promjenama, već i dalje nastoji nasiljem očuvati postojeće stanje. Njegovo je bitno obilježje da zemljom samovoljno upravlja car, birokracija i kapital kao »treći sudionik vlasti« koji je plod novijeg privrednog razvoja. Uvrštavanjem buržoazije u vladajuće faktore »Narodna obrana« je pogriješila. Ta se klasa svojim vrhovima tek primakla najutjecajnijim krugovima Rusije, njezini se interesi samo dijelom uvažavaju. Ono što je postigla nije bilo beznačajno, ali ni toliko važno da bi se smjelo govoriti o pravom udjelu u vlasti. Međutim, pisac članka ne griješi kad ističe da se radničko zakonodavstvo u Rusiji podešava u prilog kapitala. U toj strani samodržavlja nalazi uzrok proleterskog nezadovoljstva: »Rusko radništvo ne diže se toliko radi sadašnjega svoga lošega položaja, koliko radi toga, što mu je najnovije zakonodavstvo onemogućilo u daleku budućnost svaka ljudska prava, materijalna i moralna.« To je svakako nedovoljno, parcijalno objašnjenje poleta radničkog pokreta u Rusiji, ali drugi listovi nisu stigli ni dotle, zadržavajući se na najopćenitijim formulacijama o bijedi i bespravljy ruskih proletera. U nastavku članka »Narodna obrana« odaje da usprkos žestokoj osudi samodržavlja i simpatijama za slobodarski pokret ipak nije sklona revolucionarnom putu: »Pravi ruski patriote nastoje, da narod izbjegne kritičnim momentima, koji su već izbili na površinu, dok su još strašniji na vidiku.«¹⁵⁸ Ni u tom članku ni u opširnim obavijestima o zbivanjima u Rusiji slijedećih tjedana nema bilo kakva suda o revoluciji, a niti se tim nazivom označuje opći zbir brojnih istupa masa. Tek prvih dana ožujka 1905. »Narodna obrana« odmakla se od tog stanovišta. Pišući o grozničavoj aktivnosti esera i socijaldemokrata, list zaključuje: »Očajna borba podigla se protiv carizma, te će ta borba zauzimati sve više revolucijo-

---

¹⁵⁷ Događaji u Rusiji, Politički pregled, isto, br. 19, 24. I. 1905.

¹⁵⁸ Događaji u Rusiji, uvodnik, isto, br. 20, 25. I. 1905.

naran karakter.«¹⁵⁹ Takav razvoj nije ni osuđen ni pozdravljen, već jednostavno shvaćen kao neminovnost zbog tvrdoglavog izazivanja naroda od strane nepopravljivog samodržavlja. Osječki se list time prvi u slavenski orijentiranoj publicistici Hrvatske primakao spoznaji da se ruska autokracija ne može popraviti, već je treba revolucijom skršiti. Zadnju pregradu do te istine »Narodna obrana« nije prekoračila. O tome indirektno govori vrlo kratka uvodna primjedba ispred otvorenog pisma L. N. Tolstoja Nikoli II, koji je list preuzevši ga iz »Osvobođenija«, objavio u tri nastavka. U primjedbi se samo kaže da je pismo vrlo zanimljivo jer daje preglednu sliku zbivanja u Rusiji. Taj dokument bio je zaista interesantan, ali ne samo u tom smislu već i po svojim zaključcima. Osuđujući samodržavlje općenito i njegove brutalne postupke posebice, veliki se pisac trudio da otvori oči malom caru uvjeravajući ga u neosnovanost službene ideologije po kojoj je Rusiji prirodan baš takav politički sistem kao i pravoslavna ortodoksija te da ih zato treba pod svaku cijenu braniti. Samodržavlje je posve preživjelo, izgubilo je oslon u puku, koji ga ljubi samo u perfidnim izmišljotinama i namještenim paradama birokracije, odgovara prilikama centralne Afrike, a ne i ruskom narodu koji se sve više prosvječuje svjetskom kulturom. Tolstoj apelira na vladara da se urazumi i stavi na čelo pokreta za potrebne promjene time što će pozvati narodne predstavnike da mu iskažu opće težnje. Po njegovu mišljenju one bi bile: jednakost, sloboda govora, obrazovanja, vjere i, kao najvažnije, — zemlja stomilijunskoj seljačkoj masi u opće vlasništvo. Provođenjem tih želja presjekli bi se korijeni socijalističkog i revolucionarnog pokreta koji se sve više šire u radništvu i prijete velikom opasnošću u vladi i narodu. Na kraju upozorava cara na njegovu veliku odgovornost pred bogom i narodom.¹⁶⁰ Dosljedan svojem odbacivanju socijalizma i revolucije zbog njihove materijalističke podloge i nasilnih crta, Tolstoj se založio za veliku socijalnu i umjerenu političku reformu u carskoj režiji. »Narodna obrana« nije dodala pismu nikakav komentar; stoga se, i zbog navedene primjedbe, smije pretpostaviti da su joj ta gledišta bila više-manje uvjerljiva i bliska.

Glavno naprednjačko glasilo — »Pokret« — pisalo je o početku ruske revolucije mnogo manje od drugih hrvatskih novina, što se uglavnom može protumačiti time da je inozemnoj problematici općenito posvećivalo malo prostora. U rijetkim osvrtima na ruska zbivanja list je zauzeo srednju poziciju između umjerene kritike carizma kakva se opaža u »Novom listu« i njegove oštre osude u »Narodnoj obrani«. U predvečerje »krvave nedjelje« »Pokret« je konstatirao da se u Rusiji razmahao silan pokret za »duševne i građanske slobode« u kojem sudjeluju »svi bolji umovi« ruskog naroda. Nikolu II, koji se u svom kolebanju već priklonio struji reformi, vratili su na staru stazu »ruski reaktionarci, zasukani i natražnjački klerikalci na čelu s Pobjedonoscevom«, zloduhom Aleksandra III.¹⁶¹ Odabrani naziv za poblizu oznaku pristalica reakcije nije bio prikladan, ali je odgovarao tadašnjoj strastvenoj kampanji »Pokreta« protiv podređivanja politike interesima crkve. Poslije vijesti o »krvavoj nedjelji« i njezinu burnom odjeku širom Rusije, list je

¹⁵⁹ NO, br. 55, 8. III. 1905.

¹⁶⁰ Isto, br. 52, 4. III; br. 53, 6. III; br. 56, 9. III. 1905.

¹⁶¹ Pokret, br. 4, 22. I. 1905.

težište kritike pomakao od reakcije, koju je okrstio klerikalnom, na upravni aparat: »Odkako je započela velika vojna na dalekom istoku pokazao se ruski birokratizam u svoj svojoj golotinji. Birokratizam pritisnuo je kao mora narod, pak ga izmožduje, siše i krutom silom brani svaki pokušaj da se narodu dade upliv na državno poslovanje.« Njegovom krivnjom Rusija trpi poraze. Razloge narodnog nezadovoljstva »Pokret« je našao u ekonomskim posljedicama oružanog sukoba Rusije s Japanom: »Ratom trpi i industrija, radnici ostaju bez posla, a time biva socijalna bieda radnika još veća.« Plima proleterske akcije bila je u skladu s time »Pokretu« posve shvatljiva, ali je nije ocijenio samo kao rezultat pogoršavanja položaja jednog društvenog sloja, nego joj je dao šire značenje: »Kao odraz volje narodnje bili su radnički iskazi prošle nedjelje u Petrogradu.« Upotrebom grube sile veliki knez Vladimir postigao je »sjajnu pobjedu« nad golorukim narodom. Taj čin otkriva do čega je jedino stalo upravljačima Rusije: »Birokratska vlada traži narod pokoran i robski.« No komentator lista ipak vjeruje u bolju budućnost ruske zemlje. U članku se naglašava da će već doći kraj sramoti kojom najviši krugovi blate Rusiju. Njezin preporod imat će važne vanjskopolitičke posljedice: »Ustavna Rusija biti će bedem slavenstva, nepredobiva tvrđa, koja će moralno zaštićivati sve slavenske narode izvrgnute danas na milost i nemilost tuđincima.«¹⁶² »Pokret« je ostao vjeran ideji o velikoj misiji slavenske Rusije, ali ju je modernizirao. Efikasna zaštita manjih slavenskih naroda od jakih neprijatelja povezana je s unutrašnjim napretkom Rusije, s njezinim liberalnim preobraženjem. Tim naglaskom u osvrtu na »krvavu nedjelju« glasilo naprednjaka prvo je u Hrvatskoj postavilo temelje posebnog zanimanja za ruska zbivanja. Očekivanje unutrašnjih promjena nije bilo previše radikalno — preobrazba Rusije shvaćena je kao uvođenje ustava. Osuda samodržavlja zbog petrogradskog krvoprolića nije dosegla žestinu kojom se istakla »Narodna obrana«. Razlika ipak nije bila velika, pa se ne može govoriti o dva pristupa prvoj fazi ruske revolucije, već o nijansama jednog, zajedničkog. Više nego u komentarima ruskih događaja bliskost shvaćanja »Narodne obrane« i »Pokreta« ispoljila se u istosmjernoj reakciji na pisanje onih novina i časopisa koje nastup ruske revolucije nije pokolebao u njihovu stavu prema samodržavlju.

Dok je još Rusiju plavio snažni val odjeka »krvave nedjelje«, osječka »Narodna obrana« zapodjela je novinsku bitku u šarolikom taboru pristalica slavenske solidarnosti. Ocijenivši pisanje njemačke i židovske štampe o Rusiji na početku 1905. kao zlonamjerno, zaraženo mržnjom ne samo prema ruskoj vladi već i prema ruskom narodu, list je naglasio i ukratko obrazložio vlastito stanovište: »Za posljednjih događaja u Rusiji pisali smo i mi oštro protiv ruske vlade, jer nas vodi ljubav prema bratskom ruskom narodu, koji je samodržavlje okovalo i neđa mu napried.« Tako će, opominje redakcija, list pisati i ubuduće. Odmah se i kaže kome je to upozorenje upućeno: u Hrvatskoj je i »ona naša publika, koja diše slavenskim duhom, odlučna protivnica ustavnog pokreta u Rusiji i tim... protivnica sreće i slobode ruskog naroda«. Generalizacija nije bila opravdana; velik dio publicistike u Hrvatskoj, odane slavenskoj misli, nije bio protivan ustavnom pokretu u Rusiji. »Narodna obrana« imala je kome zamjeriti, ali je, ne želeći imenovati određene listove, pribjegli općenitom pri-

¹⁶² Isto, br. 5, 29. I. 1905.

govoru pretjerana raspona. Nije ga suzila ni pri razvijanju svoje zamjerke: »Hrvatska i srpska slavenofilska štampa, ostala je i ovaj puta gluha na vapaje ruskog naroda, ostala je bez osjećaja, kad je autokracija prolievala radničku krv i sve odobravala.« Kao ni prethodna, tvrdnja nije bila opravdana. Mjera gluhoće, zbog koje je »Narodna obrana« negodovala, jako je varirala od jednog do drugog lista, a često i u jednom te istom listu. U skladu s time novine u Hrvatskoj na razne su načine primale vijesti o okrutnim postupcima carskih vlasti. Kad se u njima doista javlja odobravanje tih postupaka, rijetko je kategorično, većinom naknadno i uvjetno. Ne tražeći nikakve razlike i nijanse, »Narodna obrana« je slavenski orijentirane publikacije u tom pogledu podijelila u dvije cjelovite skupine. Dok je u prvu uvrstila gotovo sve listove slavenskog pravca, predočivši ih kao nerazumne podupirače ruskog samodržavlja, u drugu, suprotnu grupu, koja se solidarizirala s pokretom za slobodu Rusije, ubrojila je samo sebe i »Pokret«. Zapravo, zagrebačko glasilo Napredne stranke znatno se manje bavilo početkom ruske revolucije nego osječki list, a u osudi ruske autokracije nije se naročito udaljilo od većine hrvatskih novina. Što se same »Narodne obrane« tiče, imala je puno pravo da se distancira od ostale proslavenske štampe u Hrvatskoj jer se odlikovala oštrim kritičkim stavom prema carskoj Rusiji. Osnovni razlog zbog kojeg se štampa slavenskog pravca u Hrvatskoj nije pokazala doraslom historijskom trenutku Rusije bio je po mišljenju pisca tog osvrta, odnosno redakcije lista, u tome što je »naše novinstvo još daleko od pravog demokratizma, koji inače rado ističe. A kakovo novinstvo — takova i publika.«¹⁶³ To je ipak bila samo zamjerka, ozbilina doduše, ali bez oštine teške optužbe.

Posve je drugačije nastupila »Narodna obrana« u novinskom sporu koji je izazvala »Slavenska misao«. Taj časopis, koji je A. Jakić izdavao u Trstu, godinama se zalagao za solidarnost Slavena, ali shvaćenu u panslavističkom duhu koji je obilježavao velik dio ruske nacionalističke i imperijalističke propagande. »Slavenska misao« napala je »Obzor« zbog komentara o ruskim događajima zamjerajući mu da je poput »Narodne obrane« i »Hrvatskog prava« postao rusofopski. Što su ta dva lista takva, Jakićevu se časopisu činilo posve razumljivim, smatrao ih je tuđinskim oruđem u »ćifutskim rukama«, ali se zgražao nad »Obzorom«, koji im se pridružio iako je pravo hrvatsko glasilo. Na to je odmah odgovorila »Narodna obrana« teškom optužbom da je »Slavenska misao« zapravo »sluškinja ruske vlade, koja mete nečiste i griješne poslove onih elemenata, koji su propast bratskom (da! bratskom) nam ruskom narodu«. Obavljajući tu mračnu funkciju, Jakićev časopis ustrajno laže o Rusiji. Koliko je pri tom besraman, pokazuje da se »ne žaca pisati, da pokret u Rusiji vodi židovski novac i tako se blatom nabacivati na čast, poštenje i dostojanstvo ruskog naroda, jer se najveći dio naroda buni protiv vlade i birokracije«. »Narodna obrana« pronašla je samo dva moguća razloga te slугanske lažljivosti: »Ili ste to gadno svojstvo usisali s majčinim mliekom ili imate koristi?«¹⁶⁴ Naglaskom drugog razloga upozoreni su čitaoci da pravog pitanja i nema: »Slavenska misao« najvjerojatnije je nečiji plaćenik. Taj žestoki napad »Narodne obrane« nije bio popraćen atakama na one listove i čas-

¹⁶³ NO, br. 34, 11. II. 1905.

¹⁶⁴ Isto, br. 39, 17. II. 1905.

pise slavenske orijentacije u Hrvatskoj koji su o Rusiji pisali slično kao »Slavenska misao«. Najvjerojatnije zbog političkih obzira, oni su pošteđeni.

Poslije toga kratkog ali žestokog novinskog dvoboja »Narodna obrana« se u toku prve faze ruske revolucije samo još jednom, i to uzgred, sjetila tog dijela štampe u Hrvatskoj. U jednom osvrtu na ruske prilike list je pozvao »naše novinstvo« da se napokon prestane zalagati za službenu Rusiju koja je svoje mračno povjerenje poklonila tuđincima, uglavnom »dotepencima« nje-mačke narodnosti. Zbog njih — protuha, lopova i varalica — ova Rusija nije nikakav predstavnik slavenske misli, a još manje usrećitelj ruskog naroda.¹⁶⁵ Apel je usprkos neispravnom obrazloženju imao smisao. Proces raspada starih iluzija o carskoj Rusiji pod neposrednim se dojmom nastupa revolucije ubrzao, ali se zatim, kad se pokazalo da carizam neće skoro kapitulirati, usporio. Bez obzira na to što je »Narodna obrana« griješila ignorirajući taj proces, njezina kritika štampe u Hrvatskoj imala je realnu podlogu. Argument o »dotepenci-ma« bio je, međutim, promašen. Službena Rusija zaista nije bila predstavnica slavenske misli, osim u njezinoj iskrivljenoj imperijalističkoj verziji, a još manje usrećitelj naroda pod jarmom autokracije, ali su za to u prvom redu bili odgovorni ruski samodržac i dvorske koterije oko njega, povezane s vrhovima aristokracije. Kao i neki drugi listovi u Hrvatskoj, »Narodna obrana« povela se za ruskom nacionalističkom štampom koja je pokušala prikriti prave krivce ruskih nedaća žigosanjem tuđinskog utjecaja — sekundarnog faktora. Ali je osječki list otišao dalje izvlačenjem negativnih zaključaka o službenoj Rusiji koji se nisu odnosili na neke njezine strane, već na bitne značajke.

Zagrebački »Pokret« pridružio se »Narodnoj obrani« u napadu na novinske zaštitnike carske Rusije u Hrvatskoj. Njegova je kritika pogodila pravi cilj — »Hrvatsku misao«. U kraćem članku suprotstavljeni su napis kneza Meščarskog iz njegova lista »Gračdanin«, gdje je taj poznati desničar napisao da u ruskoj birokraciji prevladavaju lopovi, i odlomci iz već spomenutog velikog članka S. Radića u »Hrvatskoj misli« u kojima se slave ruski carevi i daje krajnje nepovoljna ocjena vodstva revolucionarnog pokreta. Smatrajući da je svaki komentar suvišan, »Pokret« je samo naglasio da je autor tih odlomaka ličnost koja se ponaša kao da je u Hrvatskoj »jedini Slaven i jedini demokrata«.¹⁶⁶ U jednoj bilješci istog broja list je hvalio pravu slavensku uzajamnost nasuprot »onom maglovitom slavenstvu i demokratizmu nekih naših ljudi, koji bi nam u ime tih gesala htjeli sugerirati servilno plazenje pred tiranima ruskog naroda«.¹⁶⁷ Aluzije gotovo i nije bilo, svakom je čitaocu već zbog prethodnog članka moralo biti jasno da se među tim »našim ljudima« nalazi u prvom redu S. Radić.

Opće shvaćanje o sudbonosnoj fazi u koju je Rusija na početku 1905. ušla nije u Hrvatskoj ovisilo samo o nastupu revolucije i njezinu daljem toku već i o usporednom razvoju rusko-japanskog rata. Udarci koji su u prvoj polovici 1905. pogodili carsku Rusiju — pad Port Artura, poraz u velikoj bici kod Mukdena i pomorska katastrofa kod Cušime — potkopali su ostatke nade u njezinu pobjedu i pojačali kritičnost hrvatske javnosti prema toj zemlji.

---

¹⁶⁵ Isto, br. 60, 14. III. 1905.

¹⁶⁶ *Pokret*, br. 12, 19. III. 1905.

¹⁶⁷ Isto.

Predaja Port Artura poslije višemjesečne opsade, ispunjene vrlo krvavim borbama, nije doduše obeshrabrila redakciju »Obzora«, ali ju je potakla da bez nepotrebnih obzira progovori o unutrašnjem stanju carske Rusije, odnosno o njezinim upravljačima i političkom poretku. U uvodniku posvećenom tom događaju tvrdilo se da je Port Artur dugotrajnim herojskim otporom izvršio svoju zadaću. Time što je njegova desetkovana posada napokon kapitulirala, uvjeravao je list, ništa se bitno nije promijenilo jer ishod rata ovisi o floti Rožestvenskog, koja je iz Baltika pošla na svoj daleki put do japanskih voda, i o obrani mnogo važnijeg ruskog uporišta — Vladivostoka.¹⁶⁸ Osvrćući se u posebnom članku na pismo generala Stössela, komandanta Port Artura, koji se žalio da mu kroz jedanaest mjeseci opsadnih bojeva nije pružena potrebna pomoć, »Obzor« piše da je ono »najteža optužba birokratske, reakcionarne službene Rusije i one 'ratoborne' skupine oko ruskog vladara kojoj se rata pod svaku cenu htjelo...« Nikakve opomene kojima su »najveći umovi ruskog naroda upozoravali mjerodavne krugove na zlo, kojim rađa današnji autokratski i klerikalni režim u Rusiji« nisu djelovale, umjesto da uvažavaju njihove apele — nemilosrdno su ih progonili. Bili su nužni teški vojni porazi da potresu »ratobornom klerikalnom reakcijom u Rusiji i prikažu svu njezinu ograničenost i nemoć.« Slom obrane Port Artura, drži »Obzorov« komentator, potaći će slobodoumne krugove da potraže naknadu za taj poraz u dokidanju »birokratske samovolje, a uvedenju slobodnih uredaba«.¹⁶⁹ Tim se napisom »Obzor« udaljio od onih političkih krugova u Hrvatskoj koji su još uvijek vjerovali da se Rusija morala sukobiti s Japanom radi zaštite svojih vitalnih interesa i evropske civilizacije. Dajući ruskoj reakciji i režimu klerikalno obilježje, list je učinio istu pogrešku kao ranije »Pokret«: pre naglasio je ulogu pravoslavlja i crkve u političkom životu Rusije. Međutim, drugi su hrvatski listovi gore grijeshili prešućujući tu komponentu. Isticanjem neposredne veze ruskih vojnih poraza i akcije snaga koje su težile zamjeni samodržavlja novim političkim poretkom, »Obzor« je prvi u hrvatskoj građanskoj publicistici nagovijestio veliku krizu u koju će vladajući krugovi Rusije uskoro zapasti. Suglasno svom umjerenom političkom opredjeljenju, nije predvidio revolucionarnu eksploziju, već pojačani pritisak ruskog liberalizma. Ako nije pogodio maticu predstojećeg razvoja Rusije — golemu bujicu radničke a zatim i seljačke akcije — barem je pokazao na dodatnu struju koja će je pratiti.

Novi ruski poraz u višednevnoj krvavoj bici kod Mukdena sigurno je uzdrmao, ali nije razorio nadu redakcije »Obzora« da će Rusija napokon ipak nadvladati svog snažnog protivnika. Priznajući da je ruska vojska ponovno potučena, list napominje da se ne radi o istočnoazijskoj verziji Sedana jer se ona, iako jako oslabljena, uspjela povući na sjever.¹⁷⁰ O vjerojatnom ishodu rata »Obzor« se u tom trenutku ne izjašnjava, kao ni o mogućem utjecaju mukdenskog krvoprolića na unutrašnji, politički razvoj Rusije. Međutim, tjeđan dana poslije bitke upoznao je čitaoce s člankom »Tempa« u kojem se sugeriralo Rusiji da bi se mogla časno povući s Dalekog istoka jer su zbog tvrdokornog otpora njezinih vojnih snaga Japanci skupo platili svoje pobje-

¹⁶⁸ Rusko-japanski rat, uvodnik, *Obzor*, br. 2, 3. I. 1905.

¹⁶⁹ Pad Port Artura, isto.

¹⁷⁰ Rusko-japanski rat, *Obzor*, br. 61, 15. III. 1905.

de.¹⁷¹ Primjedba koju je »Obzor« dodao prikazu članka — da je takvo gledište previše pesimističko — govori o još uvijek živoj, mada opreznoj nadi u preokret ratnih zbivanja. Čim se ruska vojska poslije prilično kaotičnog povlačenja ponovno sredila i uspostavila novu liniju obrane u srednjoj Mandžuriji, redakciji lista vratilo se pouzdanje. Osvrćući se u jednom uvodniku na štampu koja nije naročito ili uopće skrivala zadovoljstvo zbog ruskih poraza i početka revolucije, »Obzor« upozorava: »Neprijatelji Rusije varaju sami sebe i druge kada se nadaju, da će nezadovoljstvo nekih slojeva ruskog društva, koje je došlo do izraza raznovrsnim pobunama, štrajkovima i prosvjedima, onemogućiti Rusiji, da svoj obračun s Japanom na čistac izvede.« Prešavši tako preko vlastitih tvrdnji o općenarodnom karakteru borbe za novo političko uređenje Rusije, list se dotakao i Tolstoja napominjući da uzalud »filozof iz Jasne Poljane ugađa protivnicima Rusije svojim umovanjem o besmislenosti ratovanja među Rusijom i Japanom za tobože tuđe maslo«. Pisac članka nije shvatio ili htio priznati da veliki umjetnik i mislilac nije istupio protiv rata zbog inozemne javnosti, već dosljedno svojoj negaciji svakog nasilja koju su još učvrstila strašna krvoprolića oko Port Artura i Mukdena. Iako je još nedavno suprotstavio ratobornu stranku ruske reakcije »najvećim umovima ruskog naroda«, »Obzor« je glatko odbacio Tolstojevu osudu rata kao štetnu za Rusiju. Napustivši oprez u prosuđivanju perspektive rata na koji ga je nagnala mukdenska bitka, list je završio razmatranje novim izrazom čvrste nade: »Mi vjerujemo u snagu Rusije i ne dielimo skepse o konačnom ishodu rata.«¹⁷²

Kao i ranije, to je uvjerenje bilo povezano s brigama o sudbini Balkana. To pokazuje uvodnik »Obzora« u kojem je ocrtana opća situacija na tom području u proljeće 1905. Oslanjajući se dijelom na alarmantne glasove iz ruske štampe, komentator lista navijestio je sudbonosne događaje na evropskom jugoistoku jer zbog zauzetosti Rusije dalekoistočnim ratom ondje bujaju austrijske i engleske spletkes, osobito u Makedoniji.¹⁷³ Iz članka je jasno zračila bojazan da se balkanski čvor ne počne razrješavati u izrazito nepovoljnom trenutku za Južne Slavene, kad im Rusija ne može pomoći. Zaključak koji »Obzor« ovom prilikom nije izvukao iz tako shvaćene situacije na Balkanu sam se nametao: zbog sudbine jugoslavenskih naroda potrebno je da Rusija što prije dobije rat. Briga je, dakle, podupirala uvjerenje.

Ono ipak nije bilo tako čvrsto kao što bi se na osnovi ranije spomenutog članka moglo misliti. Slaveći admirala Rožestvenskog, koji je uspješno vodio svoju eskadru sve bliže vodama zapadnog Pacifika, »Obzor« je ipak napomenuo da se ne treba »podavati prevelikim nadama«.¹⁷⁴ Prve vijesti o katastrofalnom porazu ove flote kod Cušime list je primio s rezervom, ali je odmah razmotrio njegove moguće posljedice. Po mišljenju komentatora, Rusija će možda definitivno izgubiti Port Artur, a i Vladivostok, njezin će ugled jako opasti, što će pogoditi i Evropu u cjelini jer je na Dalekom istoku zapravo započela velika borba rasa, pri čemu je slavensko carstvo djelovalo kao predstraža izložena

¹⁷¹ *Obzor*, br. 64, 18. III. 1905.

¹⁷² *Neprijatelji Rusije*, isto, br. 75, 1. IV. 1905.

¹⁷³ *Balkanensia*, uvodnik, isto, br. 91, 19. IV. 1905.

¹⁷⁴ *Prije bitke*, uvodnik, isto, br. 95, 25. IV. 1905.

prvom naletu provale barbara.¹⁷⁵ Zabacivši što je pisao o ruskoj reakciji kao izazivaču ratnog sukoba, »Obzor« je prihvatio već staru izmišljotinu te iste društveno-političke snage o nužnosti i pravom smislu oružanog obračuna Rusije i Japana.

Na očitu žalost redakcije lista vijesti o propasti ruske mornarice u kušimskim vratima pokazale su se istinitima i »Obzor« je morao priznati da je ona zaista doživjela »grozan posvemašnji poraz«.¹⁷⁶ Uskoro se u listu pojavilo razmatranje općeg položaja u koji je Rusija tim novim, spektakularnim neuspjehom zapala. Pisac članka potrudio se da dokaže kako horizont carske Rusije ipak nije previše mračan, štaviše, da se na njemu jasno vide znakovi sjajne budućnosti. Razmatranje je započelo priznanjem da »žalostne viesti o katastrofi ruske mornarice uvelike sneveseljuju i zabrinjuju prijatelje velike slavenske države...« Ipak Rusija neće pokleknuti pred Japanom jer posjeduje dovoljno sredstva za nastavak rata. Ruski su se neprijatelji prevarili očekujući da će Nikola II. hitno zatražiti mir, a propale su i njihove nade o »provali revolucije usljed katastrofe ruskog brodovlja«. Umjesto toga Rusija se primiče preporodu. Porazi su razotkrili »pokvarenost ruske vojske i upravne birokracije, što se osilila jer nije pod okom ustavnoj kontroli«, ali i pojačali napore da se njezino bezdušno pašovanje privede kraju time što će se ona staviti pod nadzor javnosti. Svojim oblikom novi politički red neće odgovarati zapadnoevropskom parlamentarizmu, koji se već izrodio i dobro osramotio. Bez te promjene bile bi i najplemenitije odredbe careve nekorisne, s njom Rusija ulazi u novo doba.¹⁷⁷ »Obzor« je time ponovio gledište o neizbježnim pozitivnim političkim posljedicama ruskih poraza koje je zastupao još na samom početku 1905, poslije pada Port Artura, samo što ga je sada izložio opširnije i s više žara, tražeći naknadu za neispunjeno ustrajno očekivanje pobjede Rusije u ratu.

Reagiranje »Novog lista« na ratna zbivanja velikim se dijelom poklapalo s pisanjem »Obzora«. U uvodniku o predaji Port Artura Supilove se novine tješe da su njegovi branitelji višemjesečnim hrabrim otporom opravdali slavu ruske vojske i posve izvršili svoju funkciju, popravivši time ono što su ruska birokracija i diplomacija ranije pokvarile svojom nebrigom i pogrešnim potezima zbog kojih je Rusija nesprijetna dočekala rat.¹⁷⁸ Usprkos toj samoutjesi list poslije dva mjeseca primjećuje da zbog nedaća Rusije raste zabrinutost na Balkanu, ali i opći metež, što pogoduje Austriji i Velikoj Britaniji. Kako je Rusija zauzeta vlastitim teškim problemima, balkanski bi narodi morali »sve sile uprijeti, da se ekonomski emancipiraju, a narodnosno izmire«.¹⁷⁹ Ipak se Supilov list nije prepustio depresiji ni gledom na dalekoistočni rat. Na to ga nije navela ni mukdenska bitka. Jednim je uvodnikom štoviše iz svega srca slavio generala Kuropatkina jer je, zbog poraza ruske vojske u ovoj bici lišen vrhovne komande, zatražio da ostane na nižoj dužnosti u mandžurskoj armiji. Taj je zahtjev »Novi list« proglasio najprije jedinstvenim a

¹⁷⁵ Poražena Rusija, uvodnik, isto, br. 125, 30. V. 1905.

¹⁷⁶ *Obzor*, br. 127, 2. VI. 1905.

¹⁷⁷ Preporod Rusije, isto, br. 131, 7. VI. 1905.

¹⁷⁸ Čovječja snaga, uvodnik, *NL*, br. 4, 4. I. 1905.

¹⁷⁹ Balkanske bolesti, isto, br. 60, 1. III. 1905.

zatim vrlo rijetkim primjerom u povijesti, kojem se divi cijeli civilizirani svijet, te pun ganuća zaključio: »Uz ovakve muževe Rusija je nepobjediva.« Ni ovom prilikom nije napadnuta ruska vojska, ali je zato ponovno teški prijekor ošinio »famoznu rusku diplomaciju... koja nije vidjela što joj neprijatelj pod nosom radi«. Čak je i caru zamjereno što je, umjesto da se ozbiljno bavio ratnim pripremama, čitao Tolstojeve »utopije« i poput ovoga snivao o svjetskom miru.¹⁸⁰

Nedugo zatim »Novi list« našao je potrebnim da razmotri negativne posljedice vojnih neuspjeha Rusije u Hrvatskoj, iako ih je nazvao prividnima. Čim je izbio rat, podsjećao je list, gotovo svi su u Hrvatskoj pristali uz Rusiju shvaćajući da će međunarodne konzekvence sukoba biti vrlo značajne. Međutim, njezini porazi postepeno su smanjivali broj ruskih simpatizera. »Slavjanstvo je u hrvatskim zemljama«, tuguje list, »doživjelo novo razočaranje: tuđinska natruha slavi novu pobjedu.« To uzmicanje slavenskog duha, odnosno simpatija prema Rusiji u ratu, moguće je zato što u hrvatskim krajevima »uz najslavenskijske programe i izjave kao da fali stalnost, koju može dati individualno uvjerenje, značaj i znanstvena sprema, jedine i bezuvjetne predpostavke svakog ozbiljnog pokreta«. U nastavku članka tvrdilo se da su »empirizam i polovna inteligencija« rodile »poluslavenstvo, uvjetno slavenstvo« kao što su donijeli na svijet i »poluhrvatstvo, uvjetno hrvatstvo«.¹⁸¹ Supilo je uzalud nastojao oslabiti teške dojmove ruskih poraza i protumačiti osecu zanosa slavenskim imperijem u obračunu s Japanom nekim drugim razlozima. On nije htio ni mogao priznati da se taj zanos od početka zapravo oslanjao na slabo poznavanje i uzroka ratnog zapleta i stvarne moći carske Rusije.

Katastrofa ruske mornarice kod Cušime zasjekla je duboki rez i u Supilovu »stalnost«. Izvješćujući o velikoj žalosti Hrvata i Srba zbog tog događaja, o mnogobrojnim telefonskim i telegrafskim upitima redakciji kojima se traži sigurna obavijest o bici, »Novi list« javlja da je uredništvo i samo duboko pogođeno gledajući »kako propada stvar, u kojoj i sam, na drugom polju, i u drugim prilikama, surađuješ, kojoj si posvetio svoj rad, sve svoje sposobnosti, zdravlje i život«.¹⁸² Iako članak nije potpisan, po duhu i stilu očito je da se radi o Supilovoj ispovijesti, o jedinstvenom iskazu njegove odanosti ideji slavenske solidarnosti i nedvojbenom dokazu velikog pouzdanja u misiju Rusije na slavenskom jugu u njegovoj borbi za slobodu. Tih se ideja čak ni u momentu koji je nazvao »užasnim« nije htio posve odreći. Ruski slom kod Cušime »Novi list« objavio je i porazom Hrvata, Srba, Slovenaca, Bugara, Slovaka i Čeha zbog kojeg svi oni, bez obzira na političko opredjeljenje, podjednako tuguju. U tom je vidio svjedočanstvo njihovih snažnih zajedničkih osjećaja.¹⁸³ Ta potpuna jednodušnost bila je, dakako, izmišljena; pripadnici socijal-demokracije u zemljama Južnih i Zapadnih Slavena nisu zapali u veliku tugu zbog teškog udara vojnom prestižu carske Rusije a žalost sigurno nije prožela ni klerikalce i vladinovce tih zemalja, kako je to list ustvrdio. Nesumnjivo je, međutim, da je cušimska katastrofa oštetila ideju

¹⁸⁰ Kuropatkin, uvodnik, isto, br. 83, 24. III. 1905.

¹⁸¹ Japanofilija i uvjetno Slavenstvo, uvodnik, isto, br. 91, 1. IV. 1905.

¹⁸² Poraz, uvodnik, isto, br. 150, 1. VI. 1905.

¹⁸³ Isto.

slavenske solidarnosti i uzdrmla temelje vjere u Rusiju kao djelotvornu zaštitnicu malih slavenskih naroda. No iako je shvatio svu težinu udarca toj ideji i vjeri, Supilo nije napustio svaku nadu, već je članak završio tvrdnjom da se nipošto ne radi o konačnoj japanskoj pobjedi, jer Rusija raspolaže neiscrpnim vrelima snage pa može nastaviti borbu.

Već su u ovom članku uzrocima poraza označeni »bajoslovna nespremnost Rusije za rat, opći nemar i zloporabe«. Mnogo opsežnijoj kritici podvrgnuta je carska Rusija u velikom uvodniku koji je napisao A. Tresić-Pavičić, veliki pobornik slavenske solidarnosti i oslona malih slavenskih naroda na Rusiju. On je prvo podsjetio na vlastite poglede koje je uoči rusko-japanskog rata izložio u svom listu »Jadran«. Tada je savjetovao carskoj Rusiji da se povuče pred Japanom na Dalekom istoku jer je predviđao da će »rat biti krvav i dugotrajan«, kao i zato što bi ratište bilo predaleko od ruskih izvora snage, a osim toga bi »mogla buknuti vatra na Balkanu i slavenstvo tih krajeva podleći niemstvu«. Tada je, nastavlja Tresić-Pavičić, dokazivao »da bi Rusija morala rješavati iztočno pitanje najprije na najbližem iztoku, po starom programu svoje politike, te slomiti pangermansku silu, koja poplavljuje Balkan i koja prijeti postati odlučujućim čimbenikom u svjetskoj politici«: Nesretni tok rata, ističe autor, uvjerio ga je da je njegova prognoza bila posve promašena. Na veliku sreću Rusije i slavenstva ratni požar izbio je na Dalekom a ne na Bliskom istoku. Onakvi udarci kakvi su slavenski imperij zahvatili na obalama Pacifika mogli su ga pogoditi i na zapadu, što bi imalo mnogo teže posljedice i za nj i za njegove štitičenike. Tresić-Pavičić je privlačnom konstrukcijom našao sreću u nesreći; zapravo, mogućnost da se Rusija upusti u definitivno rješavanje Istočnog pitanja već 1904. ili 1905. bila je vrlo mala jer bi je takva odluka suočila s opasnošću sudara s velesilama, čiju je vojnu snagu cijenila znatno više nego japansku. Autor se veselio što se nije dogodilo ono što se nije moglo desiti. Da bi Rusija i u ratnom sukobu na Balkanu također doživjela velike nedaće, on nije nimalo sumnjao. Razloga je za to, po njegovu mišljenju, bilo dosta, i to teških: neosnovano samopouzdanje poslije uspjeha u ratu s Turskom 1877/8, slabljenje vojne discipline, »najsramnije zloporabe, korupcija i otimačina, upravo bezdušna, državnog erara«. Glavnu krivicu za sve to autor je svalio na »bezsavjestnu birokraciju« koja vlada »bez ustavne kontrole«. Njezina trulost, koja je dovela do »ogavne pljačke« državnih imovine, i nesposobnost generala pravi su uzroci ruskih poraza. Posebnim se bijesom Tresić-Pavičić oborio na admirala Rožestvenskog, krsteći ga »mahnitom ludom« koja je upropastila rusku flotu, ali i na komandu mornarice jer je takvom čovjeku povjerila najodgovorniji zadatak. Od drugih mračnih strana tadašnje Rusije upozorio je još samo na dvije: »mnogo crkava, mnogo lavri, mnogo popova i kaluđera, a malo škola i učitelja«. Iako je Tresić-Pavičić zaobišao akutne socijalne probleme i tek dotakao pitanje političkih sloboda spominjući nedostatak nadzora uprave, spisak mana carske Rusije bio je u članku povelik. Usprkos tome on se, kao i Supilo, tješio da Cušima nije završni poraz, da će prije ili kasnije doći »viest pobjede«, da će Rusija izaći iz rata »preporođena u upravi i državnom ustavu; preporođena u ratnoj vještini, spremna i izvježbana za svaki drugi eventualni rat u Evropi«. To su bile riječi ohrabrenja pokolebanim istomišljenicima, u prvom redu onima u Dalmaciji. Ondje, pisao je Tresić-Pavičić, ima »ljudi, koji

po čitave noći stoje pred brzojavnim uredima, čekajući glasove sa bojišta, ne bi li već jednom došao koji vjestnik pobjede, da im podigne povaljeni ponos«. Iako mu je bilo shvatljivo njihovo mučno raspoloženje, opomenuo ih je da je »malodušan i kukavan« onaj tko se pokolebao te je završio s pozivom: »Ne pokazujemo, kao Slaveni, pred neprijateljima klonulost duha, i vjerujemo u pobjedu Rusije, jer će doći.«¹⁸⁴

Uvjeravanje Tresić-Pavičića bilo je osuđeno na neuspjeh. Predodžba o nepobjedivoj Rusiji gubila se iz javnosti Hrvatske. To se moglo zapaziti i u samom »Novom listu«. Ovo je glasilo uskoro objavilo poveći članak potpisan imenom Silvije. Njegov je autor, potresen potvrdom vijesti o propasti ruske flote, gorko izjavio: »Bio bih mislio, da će mi usahnuti desnica prvo neg budem prisiljen da napišem: Japanci su Ruse hametom porazili — a malo je ili nimalo nade, da će im naša braća za sada odmazditi.« Gorljivi interes Hrvata za ishod dalekoistočnog rata od prvih okršaja protumačio je iskrenom ljubavlju za slavensku braću, ali i spoznajom da će u slučaju ruskog neuspjeha njihova »koža« postati jeftinija »na svjetskom pazaru«. Nabrojivši većinu mana carske Rusije koje je već žigosao Tresić-Pavičić, potražio je posljednju utjehu u njezinoj historiji: kao više puta u prošlosti grozne nevolje i teško iskustvo podići će je do nove veličine.¹⁸⁵ Ali se to očekivanje odnosilo na dalju, a ne, kao u Tresić-Pavičića, na blisku budućnost Rusije. Bila je to slaba nada, bez pravog uporišta u datom trenutku, neuvjerljivi plod jedne želje protkane strahom.

U dalmatinskoj štampi ruski su porazi primljeni na sličan način. »Narodni list« je povodom pada Port Artura također napao korumpiranu birokraciju i nedoraslu diplomaciju i navijestio da bi taj nemili događaj mogao »odlučno djelovati i na unutrašnje prilike Rusije«,¹⁸⁶ Poraz ruske vojske kod Mukdena nije Biankinijev list, kao ni »Obzor«, pobudio da razvije tu misao, a ni pokopao njegovo uvjerenje da će Rusija ipak pobijediti. O tom, uz ostalo, govori jedna posudba ovih novina. Naime, »Narodni list« je, posluživši se nekim ruskim novinama objavio skraćeni sadržaj razgovora biskupa Strossmayera s nekom »slavjanofilkom«, održanog posljednjih dana njegova života. Tom prilikom on se navodno požalio na Vatikan zato što ondje mnogi pristaju uz Japan umjesto uz »mirne ruske orače« koji se bore protiv budista i šintoista, ali je poraze carske Rusije nazvao zasluženom kušnjom kojom ju je bog kaznio jer je zbog bogatstva Dalekog istoka zaboravila svoju oslobodilačku misiju u Evropi. Na kraju, po preuzetoj verziji tog razgovora, ipak je izrazio nadu u pobjedu Rusije, kao i vjeru da će ona izvršiti svoj poziv glede pomirbe crkava.¹⁸⁷ »Narodni list« nije komentirao te navodne Strossmayerove misli i očekivanja, nije ih donio na istaknutom mjestu, ali se već na osnovi toga što ih je objavio, i to bez primjedbe, smije pretpostaviti da se barem s nekim od njih slagao. Da je uvjerenje u rusku pobjedu svakako dijelio sa Strossmayerom, dokazuje kasniji prijem vijesti o kušimskoj bici. Zgranut njihovim sadržajem, zbog kojeg ih je nazvao groznim udarcima »batom u slavensku glavu«, »Narodni list« savjetovao je da se još pričekna na konačnu potvrdu. Ako se pokažu istinitima, mogle bi, sudio

¹⁸⁴ Rožestvenskova mahnitost, uvodnik, *NL*, br. 153, 4. VI. 1905.

¹⁸⁵ Rusija i njezina vojska, isto, br. 157, 8. VI. 1905.

¹⁸⁶ *NRL*, br. 2, 7. I. 1905.

¹⁸⁷ Isto, br. 37, 10. V. 1905.

je list, imati kobne posljedice za dovršetak rata, ali možda i dobre za unutrašnji razvoj Rusije.¹⁸⁸ Kad se napokon »Narodni list« uvjerio da je svaka sumnja o potpunom slomu ruske mornice isključena, još je jednom nasrnuo na trulež administracije i nespремnost diplomacije, dodavši da su njihove mane proizašle iz apsolutističkog i birokratskog sustava koji je sputao stvarnu snagu Rusije. Njegovu zamjenu političkim poretkom u kojem bi vlast vršili car i birana skupština ocijenio je kao dobru naknadu za taj teški poraz. Da se članak nije pojavio nekoliko dana prije ranije spomenutog u »Obzoru« s istim gledištem, moglo bi se pomisliti da ga je zadarski list jednostavno prepričao. Ako se politički poredak u Rusiji ne promijeni, »Narodni list« predviđao je još veće i teže potrese od onih koji su dotada uzdrмали tu državu. Što se tiče odjeka novog ruskog poraza u Hrvatskoj, list je također svuda zamjećivao veliku žalost, ali se nije na tom zadržao. Plašeći se da će neprijatelji slavenstva pokušati da izrabe neprilike Rusije, koje je ipak nazvao časovitima, pisac članka upozorava: »... mi, južni Slaveni, prvi smo na dohvatu njihovih pohlepnih težnji«. Ugroženi, privremeno bez ruske zaštite, oni se moraju braniti svojom slogom.¹⁸⁹ Savjet je u biti odgovarao onom koji je tri mjeseca ranije uputio »Novi list« političkim snagama Južnih Slavena.

Komentar kojim je eušimsku bitku popratila »Crvena Hrvatska« bio je manje obojen gorkim i mračnim priznanjima. Iako je ruski poraz ocijenila kao vrlo težak, a možda i nepopravljiv, ipak joj se veselje slavenskih neprijatelja činilo preuranjeno, zasnovano na pogrešnom sudu da je Rusija spala na rang velesile drugog reda. Odbacujući ga, list se pozivao na veličinu ruske zemlje. Tom argumentu, zapravo vrlo relativnom, pridružen je drugi, tek nešto manje uvjetan: Rusija će se brzo oporaviti »kad se narod prene iz onog mrtvila, u kojem ga je crkveni i svjetovni autokratizam uljuljao ne davajuć sposobnostima naroda da se razviju, a stvarajuć u samoj državi široko polje za rad prevratnih elemenata«. Čime bi trebalo taj štetni sistem zamijeniti, u listu se ne kaže, ali se podvlači da je pitanje rata sada sporedno. Glavna je potreba Rusije »unutarnje preustrojstvo«. Ako u pogledu konkretnog sadržaja nužnih promjena u Rusiji »Crvena Hrvatska« nije napredovala, Cušima ju je uvjerila da je promjena političkog sustava u toj zemlji akutne, prvostepene važnosti. Time list određuje i pravac interesa javnosti u Hrvatskoj u pogledu ruske pozornice: kao što je prije napeto iščekivala vijesti s dalekoistočnog ratišta, tako sad s velikom pažnjom osluškuje glasove u unutrašnjem kretanju carstva Romanova.¹⁹⁰ Vjerojatno je »Crvena Hrvatska« pogodila tek pola istine — teški dojam zbog ruskog poraza, i to na kraju niza neuspjeha, morao je, barem privremeno, smanjiti bilo kakav interes za slavenski imperij, ali su ostaci stare vjere u nju i nedavnog poleta simpatija koje je pobudila njezina krvava borba s Japanom svakako spriječili da se to zanimanje brzo ugasi. Uostalom to nije bilo moguće ni zbog novih koraka revolucije.

Nešto drugačiji pristup završnoj fazi dalekoistočnog rata zapaža se u »Hrvatskoj kronici«. Prigodom pada Port Artura prenijela je veći odlomak već spomenutog komentara »Novog lista« koji je operativnu situaciju procijenio

¹⁸⁸ Isto, br. 43, 31. V. 1905.

¹⁸⁹ Isto, br. 44, 3. VI. 1905.

¹⁹⁰ Ruski poraz, CH, br. 23, 8. VI. 1905.

pogodnijom za rusku nego za japansku stranu. Suglasujući se s time, Prodanov je list naročito naglasio dodatni aspekt događaja: godinu dana opsjednutoj tvrđavi nije stigla efikasna pomoć. Odatle je »Hrvatska kruna« zaključila: »To pokazuje u upravi carstva kolosalna nereda, jer ne možemo ga zaminit s predpostavkom kolosalne nesposobnosti.«¹⁹¹ Osuda je, dakle, kao i u »Novom listu« poštedjela vojsku, usredotočivši se na upravu. Uoči mukdenske bitke glasilo dalmatinskih čistih pravaša predviđa da bi daljnji »neuspjesi bojni« mogli u Rusiji dovesti do prevrata na veliku radost njezinih brojnih neprijatelja. Poput spomenutih hrvatskih listova, »Hrvatsku krunu« muče pri tom zle slutnje, samo što se one ne odnose na Južne Slavene uopće već na hrvatski narod. Prodanov list negoduje ne samo zbog loše unutrašnje već i vanjske politike carske Rusije. Zato ona nema »uza se, nego nešto bezsviesnih balkanskih plemena, koja tetoši za se, a ne uzgaja ih...« Na svoju štetu ona »ignoriše vas ostali svijet, te i one Slavene, koji joj ne bi mogli bit s vremenom kao podnožje za njenu veličinu«. To su u tekstu zazvučali stari prijekori znatnog dijela hrvatske štampe koji je predbacivao Rusiji da se na Balkanu odnosi pristrano prema srpskoj strani. Kao i ranije, oni nisu bili bez temelja, ali im se od 1903. stvarna podloga svakako znatno smanjila. Iako ih je s napadnom gorčinom ponavljala, »Hrvatska kruna« ipak je strahovala zbog slabljenja Rusije. Iako Hrvatima nije podarila nikakvih milosti »nit joj je u namjeri, da ih udieli, nu u koliko od njezine nemoći crpli bi kapitala svi neslaveni, da nas gnječe, želit je i želimo toj velikoj državi i oporavak od nutarnje slabosti i raztrovanosti.«¹⁹² Vojni neuspjesi i napredovanje revolucije naveli su taj list da izrazi, uza sve rezerve i prigovore, isto uvjerenje u povezanost sudbine Rusije i ostalih Slavena koje je od početka rata glasno ispovijedala većina hrvatske i srpske publicistike. Cušimska bitka nije, čini se, zaprepastila »Hrvatsku krunu«; registrirala ju je bez uzbuđenja, suzdržavajući se iskazati da li je porastao njezin strah za sudbinu Hrvata.¹⁹³

Premda je »Narodna obrana« po oštrini kritike Rusije bila bliža »Hrvatskoj kruni«, s kojom je u domaćoj politici ništa nije vezalo, nego s »Novim listom«, s kojim se inače slagala više nego s bilo kojim drugim novinama u Hrvatskoj, na ratne događaje 1905. reagirala je gotovo isto onako kao Supilovo glasilo. Prilikom pada Port Artura slavila je toplim riječima njegove branitelje koji nisu »dali pakosnicima da Rusiju izvrgnu ruglu i preziru.«¹⁹⁴ Kad je prohujala mukdenska bitka, »Narodna obrana« čemerno je priznala: »... mi, koji smo čvrsto vjerovali u snagu i moć ruskog oružja, presenećeni pitamo se: koji su uzroci ruskim porazima na dalekom iztoku.« Odgovor je odmah uslijedio. Te je poraze skrivilo korumpirano i demoralizirano samodržavlje.¹⁹⁵ Poslije niza ruskih vojnih neuspjeha vijesti o Cušimi nisu list prenerazile, već su samo produbile njegovo razočaranje, što je izrazio riječima: »I zadnje naše nade potonuše u japanskim vodama.« Shvaćajući da više nemaju smisla ni retorska pitanja, »Narodna obrana« i za katastrofu ruske flote krivi autokraciju i biro-

¹⁹¹ Pad Port Artura, uvodnik, *HK*, br. 2, 7. I. 1905.

¹⁹² Ruske nevolje, isto, br. 18, 4. III. 1905.

¹⁹³ *HK*, br. 42, 3. VI. 1905; br. 43, 7. VI. 1905.

¹⁹⁴ Pad Port Artura, uvodnik, *NO*, br. 3, 4. I. 1905.

¹⁹⁵ Pokret u Rusiji, Politički pregled, isto, br. 60, 14. III. 1905.

kraciju. No Cušima, ističe list, nije samo njihovo djelo već i njihov poraz, a ne zdravog ruskog naroda; stoga možda pobjeda nad pokretom nezadovoljnika, koju su postigli krvavim represalijama, nema budućnosti. Tmurni osvrt na bitku, koja je raspršila ostatke očekivanja »Narodne obrane« da će Rusija na kraju dobiti rat, završio je ipak, kao i u drugim hrvatskim novinama, najavom nove nade: poraz će možda pospješiti preporod najveće slavenske zemlje.¹⁹⁶

Članci srpskih listova o ovoj fazi dalekoistočnog rata tek se ponekom nijansom razlikuju od pisanja hrvatskih novina. Poput »Obzora« i »Novog lista«, ni »Novi Srbobran« nije se dao smesti padom Port Artura ni mogućnošću odraza revolucije na dalekoistočnom bojištu. Čim je njezin prvi nalet jenjao, list je bez dvoumljenja izjavio: »Izgledi za rusku pobjedu su svakako tu i nema sumnje, da će Rusija naposljetku pobijediti.«¹⁹⁷ Kad su stigle prve vijesti iz kojih se dalo zaključiti da je za Rusiju i krvava mukdenska bitka izgubljena, »Novi Srbobran« je uspjeh Japana proglasio Pirovom pobjedom.¹⁹⁸ Sutradan, poslije novih i potpunijih informacija, glasilo srpskih samostalaca dopušta da je japanski uspjeh stvaran, ali se odmah tješi da tek predstoji odlučujuća glavna bitka na sjeveru Mandžurije gdje će se sudariti znatno prorijeđene japanske snage i ruska vojska koja, iako oslabljena, nije razbijena.¹⁹⁹ Makar se »Novi Srbobran« od Mukdena do Cušime čuvao odviše kategoričnih tvrdnji o konačnoj ruskoj pobjedi, ipak se nije posve odrekao optimističkih proročanstava, samo što se ova sad u list miješaju s turobnim objašnjenjima dotadašnjih ruskih poraza. Uglavnom se navode isti razlozi koje ističu hrvatske novine: vojna nespremnost Rusije, prometne teškoće, grijesi carske uprave itd.²⁰⁰ S vremenom se gotovo sve što je preostalo od velike nade redakcije u pobjedu Rusije koncentriralo na flotu Rožestvenskog, koja je jedinstvenim vojno-pomorskim pot-hvatom trebala poništiti japanske uspjehe na moru, a i na kopnu.²⁰¹ Kad je napokon došlo do njezina sudara s japanskom mornaricom, »Novi Srbobran« nije htio povjerovati prvim glasovima o ruskoj katastrofi. Nije ih stavio samo pod pitanje, poput »Narodnog lista« ili »Obzora«, već ih je proglasio očiglednom neistinom.²⁰² No, kao i poslije mukdenske bitke, već sutradan je priznao potpuni poraz Rusije. Ovaj put gorko priznanje nije popratio nikakav pokušaj utjehe. Ranije jače uvjeren u rusku pobjedu od hrvatskih listova, »Novi Srbobran« doživio je dublje razočaranje; ono ga je grubo gurnulo prema realističkoj kolo-tečini. Zahvaćena tjeskobnim dojmom, redakcija se nije odlučila ni da oprezno nabaci mogućnost ratnog preokreta na Dalekom istoku. Komentar lista nije takvoj nadi ostavio ni najmanje mjesto u svojoj procjeni situacije: »Rusija nema više izgleda, da pobjedonosno diktira Japanu mir. Ona ga mora tražiti.« Kao i u hrvatskim novinama, nisu izostale žaoke protiv autokracije i birokracije, ali ih je i u ovom listu natkrilila nada u obnovu Rusije, u podmlađivanje »slovenskog diva« unutrašnjim promjenama. Spoznaja da je »Rusija na moru definitivno pobijedena« i time izgubila rat ipak nije razuvjerila »Novi Srbobran«

¹⁹⁶ Rusija poražena, uvodnik, isto, br. 127, 31. V. 1905.

¹⁹⁷ NS, br. 22, 31. I/13. II. 1905.

¹⁹⁸ Isto, br. 43, 25. II/10. III. 1905.

¹⁹⁹ Isto, br. 44, 26. II/11. III. 1905.

²⁰⁰ Isto, br. 47, 2/15. III; br. 50, 5/18. III; br. 64, 23. III/5. IV. 1905. i dr.

²⁰¹ Isto, br. 69, 30. III/12. IV; br. 71, 1/14. IV; br. 72, 2/15. IV. 1905. i dr.

²⁰² Isto, br. 106, 17/30. V. 1905.

u potrebu i dobre izgledе njezine ekspanzije na istoku Azije. Uviđajući da Japan u naglom usponu nije sličan turskom imperiju, list je bez obzira na to pretpostavio sličnost razvoja na Dalekom s onim na Bliskom istoku. Rusiji je navodno predstojao niz ratova s Japanom kao prije s Turskom.²⁰³ Kroz usporedbu se prilično jasno nazirala prognoza o konačnom ishodu rusko-japanskog suparništva. Po njoj, očno carstvo na zapadnom rubu Tihog oceana moralo je napokon ustuknuti pred »slovenskim divom« isto onako kao ranije otomanski imperij u međuprostoru jugoistočne Evrope i Azije. Koliko god duboko, razočaranje »Novog Srbobrana« nije bilo potpuno, ono se ograničilo na trenutnu situaciju i neposrednu budućnost, nada u ruski uspjeh nije posve napuštena, već se povukla u dalju perspektivu.

Tek što se malo oporavio od teškog dojma izazvanog ruskom katastrofom u korejskim vodama, »Novi Srbobran« pronašao je razlog za neku nadu i u bližoj budućnosti. Čim japanska vojska u svom prodiranju na sjever zađe na pravi ruski teritorij, rat će, ističe list, dobiti novo, nacionalno obilježje pa će jako porasti otpor ruske armije. Kako to Japanci dobro znaju, skloni su miru. Njemu teže i mnogi ruski patrioti uviđajući da se službena Rusija »pokazala nesposobnom« te je zato »pobijeđena do nogu«. Kivan na nju, »Novi Srbobran« čak je zaključio da je neuspjesima u ratu s Japanom »autokratsko-birokratska Rusija završila bijedno svoj život«.²⁰⁴ Takvim sudom, posve oprečnim svojim ranijim hvalospjevima carskoj Rusiji, list je dospio do druge krajnosti. Napustivši ponovno realistički kolosijek, precijenio je neizbježni utjecaj ratnih zbivanja na unutrašnji razvoj Rusije i istodobno podcijenio otpornu snagu samodržavlja. Lanac vojnih poraza carske Rusije natjerao je »Novi Srbobran« ne samo do neopozive osude njezina političkog sistema već i do kritičkog stajništa o ulozi koju je dotad imala na općeslavenskoj pozornici. Ono se pojavilo u ljutitom osvrtu na članak »Grazer Tagespost« u kojem je s neprikrivenim zadovoljstvom istaknuta potištenost od Praga do Beograda zbog neočekivanog ishoda dalekoistočnog rata a ruski su porazi ocijenjeni kao teški udarci po svim Slavenima na korist njihovih protivnika. »Novi Srbobran« pokušao je uvjeriti čitaoce da je radovanje slavenskih neprijatelja ipak bezrazložno. Međutim, onu Rusiju koju je ranije slavio kao moćnu zaštitnicu malih slavenskih naroda, sad je ocijenio posve drugačije: »Dojakošnja Rusija u slovenskom svijetu nije vršila one zadaće, koja joj je po pravu pripadala, jer je zvanična Rusija plovila strujom, koja nije tekla u skladu s interesima slovenskih naroda.« Kad se napokon provedu nužne unutrašnje promjene i pobijedi narodni duh, »onda će preporođena slovenska Rusija imati drukčiju vrijednost i drukčiji utjecaj na ostale slovenske narode«.²⁰⁵ Neprijatelji Slavena, prema tome, prevarili su se, — vojni porazi Rusije neće im donijeti koristi, već naprotiv trajnu štetu jer će uskoriti ozdravljenje velikog slavenskog imperija, pa i njezin prekid s dugotrajnom neispravnom orijentacijom u vanjskopoličkoj djelatnosti. Ovakvom reakcijom na spomenuti članak »Novi Srbobran« ponovno je u zlu ruskih poraza tražio skriveno dobro, ali ovaj put ne samo za Rusiju već za sve Slavene. Sudom o njezinoj dotadašnjoj ulozi u slavenstvu

²⁰³ Isto, br. 107, 18/31. V. 1905.

²⁰⁴ Isto, br. 108, 20 V/2. VI. 1905.

²⁰⁵ Isto, br. 110, 23. V/5. VI. 1905.

čak se približio takvu nepoštednom kritičaru samodržavlja kakav je često bila osječka »Narodna obrana«. Pišući kasnije o dalekoistočnom ratu, list se nije vraćao tom gledištu, ali je bez ograde donosio vijesti o nesposobnosti najviših ličnosti u ruskoj vojsci,²⁰⁶ o napadu predstavnika zemstava i gradova na politiku koja je neodgovorno gurnula zemlju u vojni sukob,²⁰⁷ o pauku birokracije koji je svojom otrovnom mrežom paralizirao armiju,²⁰⁸ itd. Uz te se vijesti doduše ponekad pojavljuju i navodi iz ruskih i drugih inozemnih listova o mogućnosti da se rat ipak završi na štetu Japana ili barem neodlučno.²⁰⁹ No poslije Cušime »Novi Srbobran« nije se više usudio da ih prihvati i brani. Od stare, nepokolebive vjere u rusku pobjedu ostali su gotovo posve izgorjeli iveri — trunke pljašljive nade.

Usprkos razočaranju iste vrste i sličnih razmjera dotle na kraju nije stigao i »Dubrovnik«, iako se u svojim pogledima o Rusiji u mnogočemu slagao s »Novim Srbobranom«. Predaju Port Artura popratio je riječima: »Težina udara osjeća se ne samo u ruskom već i u svakom slavenskom a i inače poštenom ljudskom srcu«, ali je bez svake mjere hvalio »velikana« Stössela tvrdeći da je »u društvu s mudrim Kuropatkinom spasao otadžbinu od katastrofe, koja je skoro neizbježiva bila uslijed teških pogrešaka bezbrižne diplomacije, nesavjesne uprave i lakoumnosti morskih zapovjednika«. Prave uzročnike velikih mana carske Rusije nije vidio u njoj samoj, već u otvorenom stranom utjecaju: »... dosadanji porazi i udarci nijesu bili za slavensku Rusiju već za onu gnjiloću, koja se je uvukla sa zapada, da joj podgriza mladu ali neizmjernu snagu«. Pretekavši za nekoliko mjeseci »Novi Srbobran«, »Dubrovnik« je zaključio »da će konačni izlaz ovog rata donijeti ruskom narodu pobjedu slavenskog i narodnog duha nad nezdravim i smrtonosnim djelovanjem duševno propalog zapada«.²¹⁰ Prognoza se razlikovala od one iz zagrebačkog glasila, postavljene tek poslije cušimske bitke, samo produžetkom s protuzapadnom oštricom koja podsjeća na slavjanofilski prilaz problemima Rusije.

Tok operacija u južnoj Mandžuriji i burni početak ruske revolucije naveli su ipak »Dubrovnik« na put opreza pa se u njemu do mukdenske bitke ne susreću slične izjave. Kad je postalo jasno da je i mukdensko krvoproliće završilo japanskim uspjehom, list se nije prenerazio, niti pokušao umanjiti težinu poraza, već se samo tješio da sve nade u konačnu rusku pobjedu nisu pokopane.²¹¹ Previše se nije pouzdao ni u pomorsku ekspediciju Rožestvenskog uviđajući brojne zapreke koje su se ispriječile između carske Rusije i njezine eventualne pobjede: nespremnost za rat, unutrašnje nezadovoljstvo »koje prelazi na mjestima u otvorenu bunu«, proturatno raspoloženje naroda, posljedice dotadašnjih neuspjeha, nedovoljna energija i nesuglasice u vrhovnom vodstvu zemlje.²¹²

Mjesec dana prije Cušime »Dubrovnik« tvrdi da je Rusiji neophodan preporod jer ga zahtijevaju ne samo njezini nezadovoljnici već i opći glas svjetske

²⁰⁶ Isto, br. 112, 25. V/7. VI. 1905.

²⁰⁷ Isto, br. 114, 28. V/10. VI. 1905.

²⁰⁸ Isto, br. 124, 13/26. VI. 1905.

²⁰⁹ Isto, br. 117, 2/15. VI; br. 120, 7/20. VI. i dr.

²¹⁰ Pad Port Artura, uvodnik, *Dubrovnik*, br. 2, 8. I. 1905.

²¹¹ *Dubrovnik*, br. 11, 12. III. 1905.

²¹² Isto, br. 14, 2. IV. 1905.

javnosti. Kad se oslobodi truleži u upravi i vojsci, bit će nova Rusija »sebi spas a vragovima (neprijateljima — R. L.) strah, a svima Slovenima radost, dika i zaštita...« List je čak branio stanovište da se nužne promjene u Rusiji moraju izvršiti dok traje rat jer bi kasnije, bez njegova pritiska, sve opet moglo poći po starom. Razmatranje o tome sadržalo je posve otvoren sud koji se kasnije u spomenutom osvrtu »Novog Srbobrana« mogao tek nazrijeti: Japan je svojim vojnopoličkim uspjesima zapravo učinio uslugu Slavenima prisilivši Rusiju na vrlo korisne promjene. One su, po komentaru »Dubrovnika«, trebale smiriti radnike i seljake, uvesti građanske slobode i nacionalnu ravnopravnost; time obnovljena Rusija moći će nastaviti i uspješno dovršiti svoje ratovanje na Dalekom istoku.²¹³ Čušimski poraz list je također primio bez zaprepaštenja, štoviše, rezignirano je izjavio da je teško naći u prošlosti primjer takva poraza, ali je, za razliku od »Novog Srbobrana«, odlučno odbacio ikakvu mogućnost mira.²¹⁴ Smatrajući da ponos ne dopušta Rusiji prihvaćanje nepovoljnih mirovnih uvjeta kakve bi mogao zatražiti Japan poslije svojih pobjeda, »Dubrovnik« je i kasnije tvrdio da će se rat svakako nastaviti. Toga se gledišta nije htio odreći ni uoči portsmutskih pregovora, uvjeravajući čitaoce da je japanska vojska iscrpljena a ruska puna borbenosti, pa će možda skoro doći dan »kada će bojna sreća da malo svrne i k Rusima«, što »nestrpljivo čeka cio svijet, svi Slaveni«.²¹⁵ U listu nije objašnjeno zašto cijeli svijet želi rusku pobjedu. Zapravo, list je to očekivanje izmislio kao i odgovarajuću jednodušnost svih Slavena, zaboravivši raniju tvrdnju o proturatnom raspoloženju u samoj Rusiji.

Sredinom 1905. »Dubrovnik« izbjegava razmatranje o mogućnosti preokreta u ratu, ali ne napušta gledište da će Rusija radije produžiti ratovanjem nego sklopiti nepovoljni mir. Braneći taj sud, list u jednom članku čak pretpostavlja da bi diranje u ponos i ugled Rusije sklapanjem mirovnog sporazuma s teškim uvjetima za nju rascijepilo zemlju u dva neprijateljska tabora spremna da obračunaju među sobom u građanskom ratu.²¹⁶ Takva je procjena bila puki plod mašte, rezultat neshvaćanja ruskih prilika. Zbog ishoda jednog rata koji je većina politički aktivnog stanovništva osudila i mirovnih uvjeta koji su mogli teško periferno pogoditi nacionalni ponos — nitko ne bi pokušao izazvati građanski rat. Izmišljajući takvu mogućnost, komentator »Dubrovnika« predvidio je drugu, stvarnu: za Rusiju nepovoljan mirovni ugovor mogao je još jednim udarcem pogoditi samodržavljе i time se pretvoriti u dodatni poticaj nastavku revolucije.

Pod pritiskom teških dojmova izazvanih ratnim zbivanjima u Dalekom istoku listovi u Hrvatskoj koji su Rusiji pripisivali veću ili manju važnost u obrani malih slavenskih zemalja i naroda uvjeravaju se sve više da su njezine mane brojne i ozbiljne te se moraju što prije ukloniti unutrašnjim promjenama kako u ruskom tako i u općeslavenskom interesu. Vjera u moć Rusije zbog tih se zbivanja dalje ruši, ali se taj proces ni do kraja rata nije dovršio. Pri tom nije djelovalo samo još uvijek nedovoljno poznavanje stvarne trulosti

²¹³ Rusija se preporuča, isto, br. 19, 7. V.1905.

²¹⁴ *Dubrovnik*, br. 23, 4. VI. 1905.

²¹⁵ Isto, br. 32, 6. VIII. 1905.

²¹⁶ Isto, br. 34, 20. VIII. 1905.

carske Rusije već i prkos koji su budili komentari njemačke i talijanske štampe u Monarhiji i izvan njezinih granica. Bijesne zbog toga što Rusiju prikazuje u mračnim bojama publicistika koju su odavno smatrale protuslavenskom, odnosno protuhrvatskom i protusrpskom, što se njezine prognoze o ratu uglavnom potvrđuju, novine u Hrvatskoj hvataju se za slamke, traže razne utjehe, pronalaze velike kompenzacije, nastojeći barem nešto spasiti od predodžbe o sjevernom orijašu koji već svojom golemom sjenom obuzdava nasrtaje jakih protivnika Zapadnih i Južnih Slavena. Tim se pokušajima bave čak i oni listovi koji do rata, pa i kasnije, nisu uvažavali službenu Rusiju smatrajući štetnom i njezinu unutrašnju i vanjsku politiku.

Nastojanju da se makar nešto očuva od stare slike snažnog ruskog imperija pogodovalo je stišavanje revolucionarnih borbi na početku proljeća 1905. ali je ono bilo kratkotrajno. Druga faza revolucije, koja je otprilike započela prvomajskim manifestacijama, trgala je postepeno slabu podlogu tih napora čineći ih sve očiglednije promašenima.

Napustivši svega nekoliko dana poslije »krvave nedjelje« pozitivno stanište prema revoluciji, »Obzor« se na nj nije vratio ne samo u prvoj već i u drugoj fazi revolucionarnih borbi. List je, međutim, ustajao u zastupanju potrebe umjerenih reformi. Smatrajući temeljite zahvate opasnim, bremenitima mogućnošću izazivanja općega kaosa, sa zadovoljstvom je registrirao tako ograničene reforme kao ukaz o uvođenju vjerske tolerancije.²¹⁷ Poslije eušim-ske bitke »Obzor« je tumačio da Rusiji treba mir kako bi mogla demokrati-zirati svoje političko uređenje pružanjem udjela naroda u vođenju državnih poslova.²¹⁸ O parlamentarnoj monarhiji ili bilo kakvu obliku republike list više nije ni pomišljao. Vijesti o masovnim akcijama bile su u njemu vrlo rijetke sve do ustanka u Lodzu i velikih nereda u Odesi. Taj žestoki nalet nove revolucionarne bujice »Obzor« je pratio s očitom brigom. Javljajući da s juga Rusije dolaze »strahovite viesti«, napomenuo je da mnogobrojni pljač-kaški ispadi u Odesi nisu djelo radnika-štrajkaša i demonstancija, već kriminalnih elemenata. Ovoj ispravnoj primjedbi dodao je, međutim, jednu smušenu tvrdnju: »Toj okolnosti valja pripisati, što se nemiri u Odesi razvijaju do posve ulične revolucije.« U listu nije objašnjen pravi sadržaj i smisao takve revolucije; čini se da je komentator lista pod tim nazivom podrazumijevao opći metež, onaj kaos kojeg se »Obzor« ranije plašio kao posljedice preneglih promjena. Nemire u Varšavi i Lodzu ocijenio je ozbiljnijima jer je ondje »zbilja radnička nevolja i težnja za sticanjem ljudskih prava uzrok krvopro-lića«. Zato je oštre mjere smirivanja u Odesi pravdao, dok je represalije u spomenutim poljskim centrima proglasio promašenima, pogodnima za dalje razbuktavanje požara.²¹⁹ Tako je »Obzor« bez razmišljanja utopio masovnu borbu odeskog stanovništva s carizmom u ispadima gradskog ološa, koji je zaista ondje bio krivac velikih pustošenja. Revolucionarna borba odeskih rad-nika i studenata otisnuta je u sjenu, a nečovječne mjere vlasti opravdane navodno razumljivom željom da se uspostavi elementarni red.

²¹⁷ *Obzor*, br. 103, 4. V. 1905.

²¹⁸ Isto, br. 131, 7. VI. 1905.

²¹⁹ Nemiri u Rusiji, isto, br. 149, 1. VII. 1905.

»Obzor« se mnogo bavio i istodobnom pobunom krstarice »Potemkin«, ali način na koji je o njoj obavještavao čitaoce nije bio sretan. Kad je taj veliki ratni brod pristao prvi put u Constanzi, mornari su mjesnim vlastima opisali svoje patnje prije bune. List je njihove izjave primio kao vjerodostojne ne baš prikladnom primjedbom da one bacaju »vrlo čudno svjetlo na odnošaje u ruskoj mornarici kao i u cijeloj Rusiji«. Iz nastavka osvrta slijedilo je da su ti odnosi krajnje nehumani. Autor je tome dodao informaciju da se bune i mornari u Kronštatu i Revalu.²²⁰ Već sutradan se »Obzor« upustio u šire tumačenje pobune »Potemkina«. Po mišljenju njegova komentatora, to je bio važan simptom općeg stanja u Rusiji i velika opomena njezinu vladajućem vrhu. Pobunivši se pod utjecajem socijalističkih vođa, mornari su krenuli u borbu za nestvarno, nemoguće rješenje bitnih pitanja Rusije — za nagli preobražaj.²²¹ Oni su podlegli tom utjecaju, proizlazi iz konteksta članka, jer najmoćniji faktori još uvijek ne shvaćaju da su neizbježne postupene ali odlučne promjene. No, prateći iz dana u dan peripetije s »Potemkinom«, »Obzor« je uskoro bez primjedbe preuzeo sliku nekog stranog lista po kojoj je brodom zavladała pijana, zločinačka rulja,²²² a već je slijedećeg dana posudio posve suprotni prikaz po kojem je na krstarici vladao uzorni revolucionarni red.²²³ Čitaoci su morali sami zaključiti koja je od tih verzija istinita.

Poslije završetka burne epizode s »Potemkinom« »Obzor« je ponovno zašutio o revolucionarnim borbama iako su one u nekim krajevima Rusije, pogotovu na Kavkazu, dalje plamtjele punom snagom. Svu je pažnju list prebacio na novi kongres predstavnika zemstava i gradova koji je odbacio Buljginov projekt ustava i izradio vlastiti. Tom je skupu »Obzor« pridao najveće moguće značenje: »Ovo velevažno i historičko zasjedanje u Moskvi dostojanstvenošću svojom znalo je naći onaj pravi put, kojim bi se imalo danas u Rusiji udariti.« Komentator lista prešutio je da se kongres zemstava založio za parlamentarni oblik novog političkog pokreta, tj. za onu formu upravljanja zemljom o kojoj je to isto glasilo ranije pisalo da se izrodila i osramotila na Zapadu i u Rusiji se neće uvesti. Dalji razvoj ondje ovisi, sudi »Obzor«, o držanju vladajućih krugova — ako se nasiljem obore na »pasivni otpor« koji je najavio pokret zemstava, tada će »radikalna struja posve prevladati«. Ali, predviđa list, i u slučaju razumnijeg postupanja vlade još će sigurno biti sukoba i kriza prije nego što Rusija stigne do nove političke strukture koja joj je potrebna. Prognoza je u oba svoja sastavna dijela bila u osnovi ispravna. Upravivši pogled prema maglovitoj budućnosti, »Obzor« je naslutio glavnu crtu razvoja do Oktobarskog manifesta, pa i kasnije. Međutim, zbog svoje opće liberalne pozicije prevario se u ocjeni značenja pokreta zemstava. Ne shvaćajući pravu vrijednost masovnih pokreta, list je pisao: »Do sada su se bunili po ulicama radnici, gdjegdje ulični elementi bez odgovornosti. Do sada je bilo pobuna u vojsci, bilo je prosvjednih skupština, ali je cijeli pokret bio više demonstrativne naravi, neorganizovan. Vladala je prilična anarhija«. Tek kad je svojim novim kongresom pokret zemstava i gradova preuzeo »odgovornost

²²⁰ *Obzor*, br. 153, 6. VII. 1905.

²²¹ Isto, br. 154, 7. VII. 1905.

²²² Isto, br. 156, 10. VII. 1905.

²²³ Isto, br. 157, 11. VII. 1905.

i inicijativu«, borba za novu Rusiju dobila je potrebno agitaciono središte. Tim je sudom lista ovaj pokret znatno precijenjen; njegova je uloga u održavanju političke napetosti u Rusiji bila velika, ali je dalji razvoj ovisio u prvom redu o hodu revolucije, o nastupanju masa bez obzira na to što je njihova organiziranost često bila manjkava. Završno mišljenje u članku bilo je mnogo bliže stvarnosti: »reforme ili velika revolucija«. ²²⁴ »Obzor« nije uvidio da revolucija traje jer ju je shvaćao samo u finalnom obliku — kao oružani sraz režima i nezadovoljnika u kojem cijeli politički red odjednom dolazi u pitanje, ali je razabrao osnovnu dilemu zaista historijskog trenutka za Rusiju: značajnije političke promjene ili opći slom opće strukture vladanja.

Supilov »Novi list« također je mjesecima rijetko kad što javljao o revolucionarnim borbama u Rusiji a i tada bez komentara. Mnogobrojni čitaoci njegovih novina mogli su steći utisak da se ta velika zemlja uglavnom smirila. Tek sredinom 1905, poslije glasova o velikim nemirima u ruskoj Poljskoj i na Kavkazu, o pobuni »Potemkina« i krvavim događajima u Odesi, »Novi list« prekinuo je svoju dugu šutnju o ruskoj revoluciji. Proglasivši opću situaciju vrlo ozbiljnom, list je pokušao objasniti uzroke novog naleta revolucije. Do njega je u prvom redu došlo zato što je »strpljivost tlačenog naroda doprla do krajnje granice«. Glavni krivac bila je, po »Novom listu«, carska birokracija, a ne Nikola II, za kojeg kaže da »ide u susret željama naroda, rado bi da im udovolji, jer je takovo i njegovo nagnuće«. Ruski samodržac zapravo je zarobljenik te birokracije, koja, još uvijek svemoćna, guši »svaki dah društvene i individualne slobode« ne obazirući se na careva jasna obećanja o unutrašnjim promjenama. U dugom popisu njezinih grijeha nalaze se »krađa, varanje, ubojstva, libertinaža i raskalašenost«, kojima se sramotila svuda — »u vojsci, kao u unutarnjoj upravi, tako u svim granama državne organizacije«. Potankosti o početku pobune u crnomorskoj floti, a i one o prilikama na mandžurskom ratištu, otkrivaju da je u vojnim snagama Rusije rasprostranjena »ona divljačka sklonost i skroz životinjski nagon u predpostavljenima, da sprema nižim postupaju kao s marvom«. No taj barbarski odnos u armiji nije nikakva iznimka, svuda u Rusiji zamjećuje se »despotska nadutost, sa bičem i knutom u ruci, spremna da ošine onoga, koji i slova usudi se da primjeti«. Rat je strgao s ruske zemlje onaj plašt moći i snage koji je brižno čuvala autokracija i pred očima javnosti pokazala se trulež zapanjujućih razmjera. Zato se ogorčeni narod diže, srdžba u njegovim širokim slojevima prekipljuje. Uviđajući neodrživost postojećeg stanja u Rusiji, »Novi list« ipak ne izriče nikakav sud o njenoj budućnosti, već samo zabrinuto pita: »Lopta sudbine počela se kotrljati nizbrdo, tko da je zaustavi?« ²²⁵ Ni ovakvim upitom ni cijelim tekstom pisac članka ne odaje dublje shvaćanje ruskog razvoja. Usprkos svoj oštirini osude utvrđen je samo dio stvarne podloge tog razvoja — politički uzroci i oni moralne prirode koji se iz njih mogu izvesti. Birokracija je prikazana kao neka opavna zvijer iznad društva; na čemu počiva i kome služi, mogli su čitaoci samo nagađati. Nikola II, kao i ranije, odvojen je od te mračne snage i predstavljen nedužnim, njegova obećanja o političkim promjenama, data pod snažnim tlakom događaja u zemlji i na ratištu, proglašena su izrazom dobrih namjera. Revolucija se explicite

²²⁴ Kongres zemstva, isto, br. 168, 24. VII. 1905.

²²⁵ U Rusiji, uvodnik, NL, br. 179, 1. VII. 1905.

ne spominje, nosioci borbe protiv samodržavlja pobliže se ne određuju. Bez obzira na te slabosti, pozitivna srž članka lako se razabire: pobunjeni su nezadovoljnici u pravu.

»Novi list« nije ostao dosljedan tom stanovištu, već je uskoro razdvojio revolucionarni pokret u dva, navodno nespojiva dijela: »Kolikogod bilo u Rusiji gnjila, opet izgleda po zadnjim viestima, da dobar dio izgreda otpada na ruske židove, koji su poznati kao smrtni neprijatelji slavenstva. Radi toga su zadnje dane mnogi brzojavili nagovještali, da će biti protužidovskih izgreda. Valja razlikovati pokret ruske demokracije za ustav i proti birokraciji od židovskog pokreta jer su im ciljevi oprečni. Prvi je slavenski, drugi protuslavenski.«²²⁶ Tako je opet izbio na javu onaj antisemitizam koji je list odavno zastupio i pri razmatranju domaćih prilika. U skladu s tim apriorističkim opredjeljenjem nedostaje ikakvo objašnjenje datih atributa jednog i drugog pokreta. Pogromi, koje su carske vlasti ponovno spremale, nisu ni odobreni ni osuđeni, ali je iz konteksta upozorenja proizlazilo da su neizbježni, pa i opravdani.

U slijedećem osvrtu na ruska zbivanja »Novi list« odmakao je još dalje od svoje ranije interpretacije. Na početku se doduše na sličan način ocrtava opća situacija: »U zemlji, u Rusiji, u indolentnoj, apatičnoj Rusiji, vrienje, neredi, atentati, umorstva; kod vojske pobune a po gradovima opsadna stanja i prieka sudišta.« Vijesti o tome više ne uzrujavaju pristalice slavenske misli u Hrvatskoj, smatra pisac članka, oni su se na njih privikli, ali zato neprijatelji slavenstva s uživanjem slušaju glasove »o sve to snažnijim zahtjevima za parlamentarnom vladavinom, koja bi njihovim štićenicima židovima, pomogla da se dočepaju ruskog kapitala, ruskog zemljišta, novinstva, katedra i sjajnih karijera«. Antisemitizam i bijes zbog zadovoljstva kojim je znatan dio velike štampe u Austro-Ugarskoj i u inozemstvu pratio sve veće neprilike carske Rusije rezultirali su u tom članku indirektnim opovrgavanjem korisnosti parlamentarnog sustava na njezinu tlu. U nastavku pisac je čak, zaboravivši početak svog razmatranja, bagatelizirao ozbiljnost situacije tvrdeći kako protivnici Slavena izmišljaju propast Rusije zbog nekoliko izgubljenih bitaka, par bombaških atentata i zato što je »Potemkinova rulja oslobodivši se zapovjednika veselo zaplovala crnomorem, tražeći po lukama bolju hranu no što ju je na brodu dobivala«. Ne brinući se o logičnoj povezanosti svojih pogleda, autor je zatim onom što je sam netom podcijenio pripisao nemalu važnost: vojni neuspjesi, otkrivajući unutrašnju gnjilež, potiču narod da je ukloni. Uz tu misao, koja ni u »Novom listu« ni u drugim hrvatskim novinama nije više bila nova, nabačen je sud o značajkama pokreta pobunjenih masa: »Ti pokreti, koji osim bilježki (? , valjda: obilježja — R. L.) prošlih građanskih revolucija nose i svoju posebnu karakteristiku, socialnu karakteristiku, dopriniet će državnom ozdravljenju.« Pisac nije ni pokušao obrazložiti što pod tim misli, vjerojatno zato što je tu karakterizaciju od nekog preuzeo ne shvaćajući njezin pravi sadržaj. Za nj je bilo najvažnije uvjeriti čitaoce kako slavensko carstvo neće oslabiti, već naprotiv postati još silnije. Tu nadu, koja se provlači cijelim tekstom, još je posebno podvukao riječima: »I izaći će Rusija iz tog rata ozdravljena i snažna na veću slavu Slavjanstva.«²²⁷

²²⁶ Pokret u Rusiji, isto, br. 193, 15.VII. 1905.

²²⁷ Rusija, isto, br. 194, 16. VII. 1905.

Kad se revolucionarni pokret stao ponovno povlačiti, »Novi list« je na mjestu uvodnika donio članak o neposrednoj budućnosti Rusije, posuđen iz francuskog nacionalističkog lista »Matin«. Po njemu, prevrat je ondje neizbježan, a provest će ga ljudi reda a ne uzbuđeni narod. Tvorci obnovljene Rusije bit će trgovci, obrtnici, posjednici i seljaci, svi »koji su prijatelji rada, tišine u nutarnjosti i mira vanjskog«. No zatim se tvrdi da je za prevrat cijeli narod, čak i plemići i činovnici, sve stranke. Njegovi su pravi, neuništivi organizatori odbori predstavnika pokreta zemstava i gradova koji stalno rade u Moskvi.²²⁸ Toj viziji o korjenitoj političkoj promjeni, koju bi poslije dugog pripremnog rada preko noći izvele posjedničke klase uz sveopću suglasnost stanovništva, »Novi list« prepustio je svoje najistaknutije mjesto, bez ijedne primjedbe, iako je nekoliko dana ranije upoznao čitaoce s podacima o brojnosti ruskog radništva u gradovima i na selu zbog njegova važnog udjela u revolucionarnim borbama.²²⁹ Kao što Supilove novine nisu pokazale stabilno opredjeljenje u vrijeme drugog velikog naleta revolucije, tako se nisu mogle odlučiti ni u jeku njezine druge ofenzive. Strah da protivnici malih slavenskih naroda ne izrabe pogodnu zgodu — zaokupljenost Rusije ratom i unutrašnjom krizom — bio je svakako važan uzrok kolebanja »Novoga lista«. Pri tom su djelovale i opće političke sklonosti njegova izdavača i glavnog urednika, koji je iz liberalne lako prelazio u radikalnu opoziciju, ali se rijetko odmicao još dalje ulijevo.

Dok je »Novi list« barem u trenutku kulminacije drugog razdoblja revolucionarnih borbi dospio do njihova odobravanja, iako je izbjegao da im dade pravo obilježje, »Narodni list« nijednom se nije pomakao od stanovišta zagovornika postepenih političkih promjena mirnim putem. O stanju i burnom razvitku Rusije pisao je dosta često. Kao i »Obzor«, bez komentara je prepričao sadržaj spomenutih intervjuva s K. Kramařom.²³⁰ U jeku druge faze revolucije te su zadarske novine upoznale čitaoce sa sadržajem članka koji je za ruski list »Rasvet« napisao K. Heruc. U tekstu s naslovom *Čto delat'* on je predstavio ekonomsku zaostalost kao glavni problem suvremene Rusije. Čak je ustvrdio da se posljednjih tridesetak godina u cijeloj ruskoj privredi zapaža nazadak. Njega prati moralni regres u kojem cvjetaju klevete i uvrede, širi se pijanstvo, raskalašenost i kartanje. Opće kulturno nazadovanje moglo bi se teško osvetiti Rusiji, a i svim Slavenima, jer pogoduje prodiranju razvijenih naroda Evrope na istok kontinenta. Izlaz nije ni u kakvim političkim promjenama, ni umjerenima ni temeljitima, već u preporodu slavenske duše. Brzim prilivom energije trebalo bi istjerati iz nje tromost, opasnu pasivnost. To bi se moglo postići upućivanjem većeg broja mladih seljaka i obrtnih naučnika u najrazvijenije zemlje Evrope. Naučivši ondje kako se radi i privređuje na moderan način, oni bi po povratku unijeli novi poletni duh u ruske gradove i sela, što bi dovelo do stvarnog preporoda najveće slavenske zemlje.²³¹

Herucov pokušaj da odredi dijagnozu i terapiju za veliki slavenski imperij bio je u osnovi promašen. Privredna zaostalost zaista je predstavljala vrlo težak problem Rusije, ali se nije mogla ukloniti bez korjenitih političkih promjena.

²²⁸ Prevrat u Rusiji, uvodnik, isto, br. 211, 2. VIII. 1905.

²²⁹ NL, br. 201, 23. VII. 1905.

²³⁰ NRL, br. 20, 11. III. 1905. i br. 22, 18. III. 1905.

²³¹ Isto, br. 51, 28. VI. 1905.

Tvrđnja o ekonomskom regresu posljednjih tridesetak godina bila je posve proizvoljna. Od 80-ih godina XIX. st. Rusija je velikim koracima napredovala u industrijalizaciji, što je više-manje povoljno utjecalo na sve privredne grane. Taj progres nije na golemom ruskom prostoru dosegao razmjere potrebne za brže vladavanje opće zaostalosti, ali je zato imao dovoljno snage da stvori nove i produbi stare socijalne probleme pripremajući tako tlo revoluciji. Moralna dekadansa bezrazložno je protegnuta na cijelo rusko društvo kao njegova opća crta, dok je zapravo zahvatila samo plemstvo — klasu u raspadanju. Dakako, navedenih mana bilo je i u drugim slojevima, ali se ondje ne šire nekom zabrinjavajućom brzinom. No usporedo s njima u znatnom dijelu ruskog društva rasle su i pozitivne moralne crte u sve življoj revolucionarnoj i opozicionoj borbi koju su privredni napredak i drugi činioци poticali. Heruc sve te važne strane ruske stvarnosti nije otkrio, već je, pomiješavši nešto činjenica i dosta izmišljaja, konstruirao naivni prijedlog o njezinu preobražaju. »Narodnom listu« ipak se članak učinio toliko vrijednim da ga je in extenso prepričao i to na mjestu uvodnika. Pridavanje takve važnosti Herucovu razmatranju u trenutku kulminacije druge faze revolucije odaje koliko se redakcija »Narodnog lista« slabo snalazila u zbivanjima koja su drmala Rusijom, iako joj je bilo naročito stalo do njezine sudbine.

Vijesti o pravom naletu nemira, pobuna, pa i ustanaka bile su tako alarmantne da je Biankinijevo glasilo već u slijedećem broju moralo priznati da stanje u Rusiji zabrinjava svakog »slavenskog rodoljuba« te je uzbuđeno zapitalo što još car čeka s davanjem ustava koji je neophodan.²³² Herucov sud o nekorisnosti političkih promjena zaboravljen je preko noći, kao da u istim novinama nije nikad ni spomenut. Postepeno stišavanje druge revolucionarne oluje pošteditelj je »Narodni list« od novih razočaranja i mučnih, silom zbiivanja iznuđenih izjava. Manje zabrinut nego ranije, preuzeo je iz »Hrvatske misli« članak u kojem se hvalilo Nikolu II. što se nije suglasio za zahtjevima delegacije zemstava da se uvede narodno predstavništvo te time, tobože, ostao vjeran slavenskom načelu jedinstva cara i naroda.²³³ »Narodni list« nije tu posudbu popratio ni jednom riječi ograde, iako su iz članka jarko zračile stare slavjanofilske zablude čije je zastupanje u suvremenim prilikama služilo samo ruskoj reakciji. Bez primjedbe je prenio i pismo Heruca iz ruskog časopisa »More i ego žiznj«. U njemu se zamjeralo Rusiji što se pažljivo čuva svakog utjecaja Zapadnih Slavena pa zato u njezinoj mornarici nema »nas Slavena«, posebice mladih Hrvata. Slijedeći štetnu rutinu, žalio se kritičar, Rusija je ostala slijepa i gluha za nastojanja »zapadnih Slavena« koji je već sto godina na razne načine potiču da se probudi i shvati nužnost kulturne i ekonomske zajednice svih Slavena. Nepokretna, ona ustrajno trpi utjecaj »lukavog Nijemca« i »bahatog Engleza«.²³⁴ Za razliku od Radićeve »Hrvatske misli«, Heruc nije ništa hvalio, već naprotiv, kao i u svojim drugim napisima, predbacivao i zamjerao, ali je idejna srodnost ovih dviju posudbi »Narodnog lista« ipak bila očita. Povezivao ih je isti osnovni stav: budućnost Rusije je u njezinu slavenstvu, kojem strani politički utjecaji mogu samo štetiti. »Narodni list« prihvatio

---

²³² Rusija na pragu prevrata, isto, br. 52, 3. VII. 1905.

²³³ NRL, br. 62, 7. VIII. 1905.

²³⁴ Isto, br. 65, 17. VIII. 1905.

je to zamagljivanje ključnih problema Rusije kao i ranija Kramafova gledišta sličnog karaktera, pokazujući da ni iz novog, snažnog poleta revolucionarne akcije u Rusiji nije izvukao ispravne zaključke o njezinoj situaciji i perspektivi.

Druga faza ruske revolucije prošla je bez većeg odjeka u »Hrvatskoj kruni« i »Crvenoj Hrvatskoj«. Oba su se lista ograničila na kraće vijesti kojima su tek ponekad dodavale kakvu manju primjedbu.

I u osječkoj »Narodnoj obrani« komentari ruskih zbivanja dosta su dugo bili rijetki, iako je kao i ranije revno izvještavala o njima. Ni krvoproliće u Varšavi prilikom prvomajskih manifestacija, ni novi val protužidovskih pogroma koji je započeo masakrom u Žitomiru, ni seljačke pobune u Ukrajini nisu potakle list na samostalne sudove. Iako je poraz kod Cušime »Narodna obrana« teško podnijela, nije se zbog njega vratila ranijem radikalnom stanovištu. Prelazeći preko vlastite nedavne primjedbe da bi se tom neusjehu mogao uskoro pridružiti unutrašnji poraz službene Rusije, osječki je list u katastrofi njezine flote uskoro pronašao sigurnu osnovicu povoljnog razvoja dalekosežnih posljedica: »... nema sumnje, da će zajednička nesreća izgladiti one opreke, koje su je porodile, te da će na jednoj strani pobediti pravednost, a na drugoj politički razbor.« Osviještena birokracija i opamećeni nezadovoljni elementi združiti će svoje snage: »Složnim radom oko državne reforme i konsolidacijom unutarnjega života ojačat će Rusija i postati u skoro vrijeme opet ono, što je bila, a njezin glas u međunarodnoj politici bit će isto tako važan, kao što je bio i do sada.«²³⁵ Svega nekoliko dana kasnije, poslije novog krvavog sukoba petrogradskih radnika s carskom policijom, »Narodna obrana« malo je zatamnila rusku perspektivu, ali joj se još uvijek nije činila mračna. Uzdizanje generala Trepova na položaj svojevrstnog diktatora ocijenila je kao dokaz da službena Rusija želi pod svaku cijenu unutrašnji mir kao uvjet uspješnog nastavka rata. Poslije stišavanja, tvrdio je list, sigurno će doći do reformi. O slozi birokracije i njezinih protivnika više nije bilo govora, ali se srednji pravac obostranog »razbora« ipak nije sasvim izgubio. Dok je tvrdnja o reformama poslije smirivanja pretpostavljala shvaćanje da su vladajući krugovi došli do čvrste spoznaje o nužnosti većih promjena, u slijedećem sudu razabire se uvjerenje o razumnosti druge strane: »Da će doći do podpune revolucije, u to ne može nitko vjerovati, a napredna Rusija će još trebati silnoga i ogromnoga rada, da joj cijeli pokret uspije.«²³⁶ U trenutku kad su u redakciji »Narodne obrane« napokon uvidjeli da je nastavak rata za Rusiju bezizgledan, misao o slozi opet se pojavila u čvršćem obliku, ali malo izmijenjena sadržaja. Ne skrivajući potištenost zbog toka rata na Dalekom istoku, list je pronašao jake razloge radovanju: narod se pokrenuo da zajedno s carem poradi za spas i sretnu budućnost Rusije, što je vladar i prihvatio.²³⁷ Partner narodu u toj navodnoj slozi više nije bila birokracija nego Nikola II, onaj car kojeg je »Narodna obrana« poslije »krvave nedjelje« prozvala narodnim krvnikom, varalicom i zločincem.

Veliki radnički ustanak u Lodzu, pobuna »Potemkina« i odeski pokolj raspršili su idilične predodžbe o mogućem ili već postignutom zblizenju vladaju-

²³⁵ NO, br. 128, 2. VI. 1905.

²³⁶ Isto, br. 135, 10. VI. 1905.

²³⁷ Rusko-japanski rat, isto, br. 136, 13. VI. 1905.

ćih činilaca Rusije i naroda. Nova bujica revolucionarne akcije zaniijela je »Narodnu obranu« ponovno u sferu briga. Uviđajući da je nemira sve više, list se pobojao »da će se po cijeloj Rusiji tako razmahati, da će vojna vlast biti preslaba, da ih uguši«. Takvu strahovanju nisu odgovarale nikakve simpatije za mase u borbi i zaista im u listu nema ni traga. Još niže, do osude revolucionarne akcije »Narodna obrana« ipak se nije spustila, ali se sustegla i od bilo kakve zamjerke vlastima. Čak je ni grozote u Odesi nisu sklonule da potraži krivca, iako ih je oglasila strašnjim od onih u vrijeme Pariške komune. Izostala je i prognoza o putu kojim će bura događaja uputiti Rusiju, premda je već sama konstatacija lista da je pobuna zahvatila 3000 ruskih gradova i sela tražila kakav-takav sud o budućnosti.²³⁸ U jeku druge faze ruske revolucije »Narodna obrana« ispoljila je samo zabrinutost, što bi se prije moglo očekivati od »Hrvatske misli« ili »Novog Srbobrana« nego od novina koje su ranije tako odlučno napadale službenu Rusiju i njezine branitelje u Hrvatskoj. Sa slabljenjem druge revolucionarne ofenzive povlači se i ta briga. Na početku ovećeg članka o nemirima na Kavkazu moglo se doduše proćitati da se prilike u Rusiji sve više zapleću te da se anarhija naglo širi, ali je prikaz ustanaka, buna, štrajkova, atentata i pokolja koji su bjesnjeli od Vladikavkaza do Erevana i Bakua bio čisto informativan, kao da ga je napisao promatrać kojeg se malo tiće čime će taj strašni požar završiti.²³⁹ Tako je »Narodna obrana« izvještavala i o nastavku seljaćkih nemira na jugu Rusije, kao i o općem vrenju u Moskvi uoći novog skupa predstavnika zemstava i gradova.²⁴⁰

Takvim odnosom prema ruskoj revoluciji »Narodna obrana« izgubila je ono istaknuto mjesto u slavenski orijentiranoj publicistici Hrvatske koje je svojom oštrom osudom samodržavlja i njegovih raznih mana ranije zauzela. Podlogu za tu promjenu dalo je povlaćenje naprednjaka iz redakcije netom poslije »krvave nedjelje«. To se u pisanju lista o Rusiji dosta dugo nije odrazilo. No poslije prve faze revolucije novo je uredništvo pokolebao strah da dalje slabljenje carske Rusije — rezultat nastavka revolucije — ne pogodi male slavenske narode. Spoznaja da je rat na Dalekom istoku ruskim porazom kod Cušime stvarno dovršen još je taj strah ojaćala. Napušćanje prijašnjeg pristupa zbivanjima u Rusiji možda se temeljilo i na utjecaju generalnog štrajka u Osijeku koji je prvih dana svibnja 1905. stavio »Narodnu obranu« na ozbiljnu probu. List se na njoj nije iskazao. Od rezerviranog stava uskoro je dospio do načelnog osporavanja opravdanosti posebnog radnićkog pokreta u suvremenim uvjetima Hrvatske. Pri tom je osjećkim socijalistima predbacio da uz naklonost utjecajnih krugova ometaju hrvatsku nacionalnu borbu.²⁴¹ Taj otvoreni sukob s domaćim radnićkim pokretom možda je za dulje vrijeme oslabio simpatije »Narodne obrane« za istovrsni pokret u Rusiji. S obzirom na njegovu važnu ulogu u ruskim zbivanjima to je vjerojatno djelovalo na opći odnos lista prema revoluciji.

U zagrebaćkom »Pokretu« nema traga sličnom odstupanju. List se, kao i u većem dijelu prve faze ruske revolucije, zadovoljava brzojavnim vijestima.

²³⁸ NO, br. 150, 1. VII. 1905.

²³⁹ Isto, br. 160, 13. VII. 1905.

²⁴⁰ Isto, br. 165, 19. VII. i br. 166, 20. VII. 1905.

²⁴¹ Poslije štrajka, uvodnik, isto, br. 116, 18. V. 1905. i »Narodna obrana« i štrajk, uvodnik, isto, br. 118, 20. V. 1905.

Ni vrhunac njezina drugog razdoblja nije ga pobudio na veći ili manji komentar. Pomanjkanje samostalnih osvrta na ruska zbivanja može se, kao i ranije, tumačiti time što je ovo glasilo Napredne stranke i dalje izlazilo kao tjednik zaokupljen gotovo isključivo domaćim temama. U svakom slučaju ruskoj revoluciji nije poklonio tako skromno mjesto zbog neke promjene svog općeg odnosa prema radničkom pokretu. Uoči proslave 1. maja u Zagrebu hvalio je radnike da su, došavši do samosvijesti, postali svojom borbom jedan od glavnih faktora ljudskog napretka i kulture.²⁴² Poslije generalnog štrajka u Osijeku »Pokret« je opovrgao spomenutu tvrdnju »Narodne obrane« o navodnom favoriziranju socijalista od mjesnih vlasti, ističući da su ih ove uvijek najviše progonile, i predbacio osječkim rodoljubima da nemaju ni trunke smisla za socijalna pitanja, čime su i prisilili naprednjake da se povuku iz lista.²⁴³

U »Pokretu« se moglo naći i direktnih dokaza da se odnos lista prema carskoj Rusiji nije nimalo promijenio. Kad se »Hrvatska misao« oborila na M. Begovića zbog pjesme *Život za cara*, inspirirane krvoprolićem na Dalekom istoku, naprednjački tjednik ponovno je napao S. Radića zbog bezuvjetnog poklonstva »ruskim tiranima«. Pri tom je izrazio nadu da ni u njegovoj stranci nema nekog drugog člana koji bi tako »padao pred ruskim carevima, a tako neopisivo mrzio sve one progonjene i ubijene ruske heroje, koji se bore protiv nesnosnog apsolutizma«. ²⁴⁴ Bez obzira na to koliko opravdana, ta osuda sama po sebi svjedoči da se »Pokret« nije pomakao od svojih ranijih gledišta o samodržavljju i pobornicima nove Rusije. To potvrđuje i slijedeći napad lista na istu ličnost. Izazvala ga je bilješka »Hrvatskog naroda« o članku u »St. Peterburgskie vedomosti« posvećenom S. Radiću i njegovim publicističkim radovima. Naglasivši da su ovi u tom članku dobili najvišu ocjenu, pisac notica, možda sam S. Radić, upozorava da te ruske novine izdaje knez Uhtomski, persona grata na carskom dvoru, ličnost koja osobito »ljubi manje slavenske narode«, među njima i Hrvate. Bilješka je bila neke vrste odgovora na ranije naprednjačke napadaje, što se razabire iz ove napomene: »U Rusiji, kako se vidi, sude o g. S. Radiću malo drukčije nego po našim kavanama.« ²⁴⁵ Već zbog tih riječi »Pokret« je odmah reagirao. Njegova je replika bila puna bodlji, suglasno tadašnjim općim odnosima naprednjaka i Radićeve stranke. Pri kraju se podvlači da su »St. Peterburgskie vedomosti« natražnjački list a knez Uhtomski jedan od onih koji »pomaže tlačiti i ubijati hiljade ruskog naroda.« ²⁴⁶ Tako je »Pokret« uzgredno pokazao da mu je ostala strana pomisao o nekom zbliženju vladajuće ruske reakcije i njezinih žrtava.

Naprednjački napadaji nisu promašili metu — S. Radić ni u ovom razdoblju nije bitno promijenio svoje stanovište prema carskoj Rusiji. Zbivanja koja su njome drmala ipak nisu prošla bez traga u njegovoj »Hrvatskoj misli«. Pri svom obavještavanju hrvatske javnosti o događajima u Rusiji i njezinim problemima S. Radić se u znatnoj mjeri oslanjao na nacionalističke, panslavističke i desničarske listove poput »Sv. Peterburgskie vedomosti« i »Novoe vremja«.

²⁴² *Pokret*, br. 18, 30. IV. 1905.

²⁴³ Isto, br. 21, 21. V. 1905.

²⁴⁴ Isto, br. 15, 9. IV. 1905.

²⁴⁵ *HN*, br. 22, 1. VI. 1905.

²⁴⁶ *Pokret*, br. 23, 4. VI. 1905.

Jaki valovi društvene kritike, koji su se podigli već uoči revolucije, a zatim poslije njezina nastupa postali još snažniji, zahvatili su i taj dio ruske publicistike. Ni listovi desnice, osim one krajnje — crnostotinaške, nisu se više usuđivali dosljedno krivotvoriti sliku o ruskoj stvarnosti. Postepeno su se i na njihovim stupcima pojavila gorka priznanja i oštre zamjerke, pa i vatreni protesti i ozbiljne opomene. Prateći novine koje je smatrao pravim zastupnicima slavenske misli i zato im poklanjao puno povjerenje, Radić je mogao zapaziti kako se polako i u njima ruši velika zgrada iluzija o carskoj Rusiji. Stoga je ponešto od tih, za nj svakako neugodnih istina doprlo i u »Hrvatsku misao«. Iz »St. Peterburgskie vedomosti« S. Radić je posudio protestni članak jednog ruskog seljaka koji se žalio da se njegov društveni sloj prezire, tražio za nj vlastite predstavnike u predviđenoj državnoj dumi i posve slobodne izbore za tijela lokalne samouprave. Urednik »Hrvatske misli« popratio je članak riječima: »Dakle i u velikoj, nezavisnoj, bratskoj Rusiji seljaku je baš tako, pa i gore, nego u malenoj, raztrganoj Hrvatskoj.«²⁴⁷

Uskoro je časopis objavio veći, mnogo mračniji članak o ruskom seljaštvu, posuđen iz istih novina. Njegov autor, J. Žilkin, započeo je svoje razmatranje bez ikakva okolišavanja: »Ma kojim putem pošle reforme našega unutarnjega života, neodgodivim pitanjem naše domovine, koje traži, da se riješi, bit će siromaštvo na selu, koje se sada javlja pravim uzrokom zaraznih bolesti neznanja, izumiranja, izgladnjelosti, nečovječnog pijanstva, užasnih bolesti i svih drugih posljedica gladnoga zamračeno-narodnoga života« (prijevod je očito loš!). To je siromaštvo već tako »grozno i pogibeljno« da može prouzročiti fizičko uništenje velikog dijela seljaštva. Pisac spominje prijedloge pobornika reformi koji traže veću brigu za narodnu prosvjetu, ukinuće tutorstva vlasti nad seljacima, slobodu udruživanja svih vrsta, proširenje gubernijske samouprave i druge zahtjeve, ali sve to smatra korisnim samo za onog »koji je još kadar stajati na svojim nogama«. Za pretežnu većinu seljaštva trebalo bi nešto drugo da je spasi: bitno smanjenje nesnosnog poreznog tereta. Njegovu je težinu ilustrirao podacima iz jednog »kotara« (valjda uezda), pokazavši da preko polovine seljaka mora povremeno gladovati ako ne želi doći u sukob s vlastima zbog neispunjavanja poreznih obaveza. Iako se ostvaruju uz takve žrtve, porezni prihodi gotovo se isključivo troše izvan sela, za pokriće općih državnih rashoda, dok seljačke općine i zemstva ne mogu doći ni do najnužnijih sredstava za javne službe.²⁴⁸ Koliko god realistička, ta je slika stanja ruskog sela ipak imala jedan veliki nedostatak: ni riječju nije spomenut još uvijek golem plemićki i carski veleposjed, odnosno oblici izrabljivanja kojima su se služili njegovi vlasnici iskorištavajući brojnu seosku sirotinju. Zaobišavši to pitanje, autor je mogao ponuditi samo parcijalno rješenje. Velikim smanjenjem poreznog tlaka položaj seljaštva svakako bi se popravio, ali bez podjele veleposjeda masi bezemljaša i vlasnika malih gospodarstava bez dovoljno zemlje bitna promjena njegova stanja nije bila moguća. Međutim, urednik »Hrvatske misli« objavio je članak bez ikakve primjedbe, iako je često pri posudbama dodavao ili umetao u tekst svoj sud ili barem kraću opasku. Bez obzira na to, pojava članka s takvim sadržajem na stranicama njegova časopisa značila je

²⁴⁷ Glas sa sela, *HM*, g. IV, 1905, br. 7, 312—315.

²⁴⁸ Siromaštvo na selu, isto, br. 8, 363—365.

stanovito, makar privremeno odstupanje S. Radića od njegovih pogleda o ruskom društvu.

U tom je pravcu možda na nj utjecala i njegova supruga Marija Radić-Dvoržak. Na tu pretpostavku navodi njezin članak o svjetskoj borbi žena za emancipaciju iz istog broja časopisa. U posljednjem dijelu članka izložen je pravni položaj žena u Rusiji i razvoj mogućnosti njihova obrazovanja od Petrovih reformi do suvremenog doba. Prikazujući razvoj srednjeg i visokog školstva za ruske žene vrlo trijezno, s dosta zanimljivih podataka, ona nije osporila neke zasluge carskih vlasti, ali ni prešutjela brojne smetnje kojima su ometale napredak tih obrazovnih ustanova iz straha od širenja revolucionarne misli i akcije.²⁴⁹ Nikakva predrasuda o Rusiji nije provirila iz tog teksta, ništa u njemu nije podsjećalo na one slavjanofilske ideje koje su u S. Radiću dobile svog iskrenog sljedbenika i propagatora. Ako je njegova mlada supruga, koja je stvarnije prilazila ruskim prilikama, uopće utjecala na nj, taj utjecaj nije imao veće razmjere.

U vrijeme kad se druga faza ruske revolucije bližila svom vrhuncu, poslije velikih nemira u Podoliji, u »Hrvatskoj misli« izašao je veliki članak S. Radića o seljačkom pitanju u slavenskim zemljama. Prelazeći preko svoje ranije tvrdnje o ruskoj inteligenciji kao »najsmetenijoj na svijetu«, autor ju je uvelike hvalio zato što već pedesetak godina pridaje prvorazredno značenje seljačkom pitanju. Njezinu je odlučnom glasu pripisao što su reformom 1861. seljaci dobili ne samo slobodu već i zemlju. Koliko su zemlje dobili i uz kakve uvjete, odnosno u kojoj je mjeri taj glas stvarno uvažen, članak ništa ne kaže, već se odmah prelazi na suvremene prilike. I u najnovije vrijeme, smatra Radić, u Rusiji je »demokratsko mišljenje« toliko jako i priznato »da se i car i vlada bave seljačkim pitanjem kao prvom i glavnom državnom brigom...« Kako je moguće da se seljaštvo usprkos tome nalazi u strašnom stanju koje je oslikao Žilkin, čitalac je morao sam odgonetnuti. Radića to pitanje nije uznemirilo, umjesto toga je u navodnom održavanju interesa za seljaštvo na vrhu društvene pažnje pronašao spasonosnu crtu općeruskog razvoja: »Istina, bilo se i u Rusiji bojati, da će se radničko pitanje (rabočij vopros) u zapadnjačkom obliku prevratnog socijalizma za duže vremena nametnuti caru i vladi... Nego na svu sreću ogromna većina ruske inteligencije uviđa, da je rusko radničko pitanje samo mali dio seljačkog pitanja...« Zahvaljujući tom ispravnom shvaćanju, Rusija je »i u Slavenstvu i na svijetu jedina država, gdje seljačtvo nije samo većina u statistici, u vojarni i pod porezkom bremenom, nego i u brizi koli državnoj, toli društvenoj, da doskoro bude glavna poluga svim ruskim javnim uredbama.«²⁵⁰ Budućnost ruskog seljaštva je, prema tome, osigurana, pred njim je takva perspektiva kao nigdje drugdje u svijetu. Silna briga carske Rusije za seljaštvo bila je, zapravo, isto takva obmana sredinom 1905. kao i 1897. kad joj se divio »Obzor«. No ta je izmišljena kvaliteta ruske države imala svoje važno mjesto u Radićevoj verziji o njezinu stanju i budućnosti. Za nj je ta navodna briga bila posve prirodna: narodan i slavenski u svojoj biti, imperij Romanova lako je shvatio potrebe najvećeg dijela svojih podanika potvrđujući time svoj pravi karakter. Neke temeljite političke promje-

²⁴⁹ Žensko pitanje, isto, 375—377.

²⁵⁰ Seljačko pitanje kod nas Slavena, *HM*, g. IV, 1905, br. 9, 385—386.

ne, proizlazilo je odatle, nisu nužne. I bez njih vladajući krugovi i demokratska javnost našli su se na istom, spasonosnom kolosijeku brige za ključne narodne potrebe i težnje. Koliko se carska vlast doista bavila seljačkim tegobama, dokazao je vrlo uvjerljivo novi val seljačkih buna, koje su uskoro, s većom snagom nego ikada ranije, buknule u Ukrajini i na Kavkazu. Stvarno živo zanimanje ruske javnosti za seljačko pitanje Radić je predočio u takvim razmjerima da su iza njega nestali svi drugi društveni interesi. Ne shvaćajući o čemu zapravo ovisi radničko pitanje uopće, a u Rusiji posebice, on mu je proizvoljno jako smanjio značenje i takva ga stopio sa seljačkim tvrdeći da je to pravovremeno na opću korist uradila ruska inteligencija. Zadovoljan svojom konstrukcijom, nije ni pokušao objasniti u čemu je jedno i drugo pitanje i kako bi ih trebalo riješiti.

Usprkos svojoj decidiranoj tvrdnji o prvorazrednoj brizi države i javnosti za rusko seljaštvo, urednik »Hrvatske misli« posudio je iz praških »Narodni listy« članak koji je toj tvrdnji slabo poslužio. U njemu se pričalo o dogovrštinama deputacije, sastavljene od jedne igumanke i pet seljaka, koja je stigla na dvor da se žali zbog postupaka katoličkog klera u ruskoj Poljskoj koji je iskoristio zakon o vjerskoj toleranciji za agitaciju protiv pravoslavlja. Već sam uvod članka glasio je kao da je potekao iz pera glasovitog reakcionara Uvarova: »Vjera podržaje formu narodnog života i običaja i čuva time narod od natruha tuđinstva, a narodnost opet vjeru upodpunjuje.« Pravoslavlje je, po češkom autoru, »snošljivo prema svakoj vjeri«. Odatle je slijedilo da zakon o vjerskoj snošljivosti nije ni bio potreban. U skladu s time njegova je pojava prikazana kao plod Witteove prevare Nikole II. Ministar je navodno plačnim glasom rekao caru da bi se milijuni podanika htjeli za nj pomoliti, ali ne mogu jer su silom vezani za pravoslavlje; tada se Nikola II. zgrozio i izdao spomenuti ukaz. Dakako, živo podupiranje pravoslavlja od strane carske vlasti, često zbog denacionalizatorskih namjera, posebice u Poljskoj, potpuno je prešućeno. Naglasak članka ipak nije bio na vjerskom pitanju, već na odnosu vladajućih prema seljacima. Ministar unutrašnjih poslova Buljigin primio ih je vrlo hladno, neki knez dežurni dvora nije ih htio bez njegove dozvole ni pustiti k caru. Kad su zaslugom igumanke i voljom samog Nikole II. ipak stigli do imperatora, ovaj ih je dočekao kao brat i pravi kršćanin. Nakon što im je obećao da će svakako zaštititi pravoslavlje, seljaci su ga zamolili: »Care bačuško, zauzmi se kod vlade, da nas ne progoni za to, što smo bili kod tebe i što držimo s tobom.« Piscu članka te su se riječi izvanredno svidjele kao odraz duboke veze između cara i naroda kojoj »smeta vlada, dvorjanici, kamarila i svi ostali urotnici proti caru i narodu«. Urednik »Hrvatske misli« prokomentirao je članak riječima: »Svakako imamo s ovim krasnu i vjernu sliku pravih prilika u Rusiji i osamljenosti seljačtva u obće.«²⁵¹ Polazeći od Radićevih ranijih članaka u istom časopisu, lako je pogoditi zašto mu se ta slika činila divnom i istinitom — zbog opisanog odnosa cara i seljačkih delegata. Zanesen time, nije primijetio koliko se kosi konstatacija o općoj »osamljenosti« seljaka, koji se s pravom boje vlasti čak i onda kad se zalažu za pravoslavlje, s njegovom nedavnom tvrdnjom o posebnoj, primarnoj brizi države za njih.

²⁵¹ Ruski seljaci kod cara, isto, 449—453.

Vrhunac druge faze ruske revolucije nije izazvao opću reviziju Radićevih gledišta, ali ga je prisilio na manje korekcije. »Hrvatska misao« u svojoj je stalnoj rubrici Naš narodni život objavila napis *Revolucija u Rusiji i budućnost ostalih Slavena*. Već se u samom naslovu očitovalo važno odstupanje: natjeran razvojem događaja, Radić je napokon priznao da je revolucija stigla u Rusiju. Zato se odmah požurio uvjeriti čitaoce da to ipak nije tako strašna nesreća. Radi njihova, a možda i vlastitog umirenja obratio se prošlosti Zapada. On upozorava da je Velika Britanija istom poslije revolucije postala prava velevlast a Francuska tek od 1789. preuzela kulturno i političko vodstvo Evrope. Uzevši obje te tvrdnje kao nepobitne, iako se druga takvom ne može smatrati, ovako ih tumači: »To nipošto ne znači, da je revolucija sama po sebi dobro, nego da iz nje, makar je to najveće društveno zlo, može nastati, a kod velikih naroda redovno i nastaje pravi preporod sveukupnoga javnoga i privatnoga života.« Ne obrazloživši tu svoju čudnu dijalektiku po kojoj najveće društveno zlo rađa ono što odgovara najvećem društvenom dobru, odmah ju je primijenio na suvremeni uznemirujući slučaj: »Nije se dakle nimalo bojati, da će današnja revolucija Rusiju upropastiti.« Ta je zemlja toliko jaka da će preživjeti revolucionarni orkan kao i dva druga: japanski panmongolizam i anglosaksonski imperijalizam. Misao je ostala nedovršena, ali je nije bilo teško razviti dokraja: kad protutnji velika nepogoda revolucije, Rusija će ući u epohu općeg preporoda. Stvarnih razloga za brigu, opominje Radić, ima na drugoj strani: u Slavenu izvan ruskih međa. Tegobe koje su se svalile na leđa Rusije oslabile su njezin utjecaj u srednjoj Evropi, što će iskoristiti Njemačka ili njezinom dozvolom prvo košutovska Ugarska i iredentistička Italija, a zatim će ona pobrati plodove. U hrvatskoj publicistici nimalo nova misao o opasnosti ruske revolucije za male slavenske narode, koju je i sam početkom 1905. nabacio, samo je proširena uvođenjem dvaju faktora koje je uz »Drang nach Osten« smatrao naročito opasnima. Iz tako shvaćene opće situacije izveo je ovaj zaključak: Južni Slaveni moraju se što brže okaniti aristokratskog diplomatiziranja i postaviti svoju politiku na demokratske, pučke temelje.²⁵² Drugim riječima, njihov je spas u tome da prihvate politiku kakvu on i njegova stranka nude i traže.

Čim je druga revolucionarna bujica počela jenjati, Radić je zaboravio svoje nedavno priznanje i u jednom većem članku opet ustvrdio da u Rusiji nema revolucije. One pak koji je svojim činima hoće izazvati proglasio je moralnim smećem: »... što god se u Rusiji diže proti najelementarnijim dužnostima svakog čovjeka, društva i naroda, to su ili tuđinski ili domaći izrodi koji su k tome još i tuđinski plaćenici.« Sadržaj tih dužnosti nije pobliže odredio niti na bilo kojem stvarnom primjeru pokazao te »izrode« u konkretnom liku. To su mogli biti i mornari s »Potemkina«, iz Kronštata ili Libave, radnici Petrograda, Lodza, Čenstohove, Jekaterinoslava, Rige ili Nikolajeva, seljaci iz Gurije na Kavkazu ili kurske gubernije u srcu Rusije, atentatori na moskovskog gradskog kapetana grofa Šuvalova ili guvernera Bakua kneza Nakašidzea, bilo tko od onih koji su se suprotstavili silom nasilju, nepravdi i izrabljivanju. Za sve je njih bilo mjesta u širokoj kategoriji »izroda« i »tuđinskih plaćenika«. Jedna njihova podvrsta bila mu je naročito mrska, činili

²⁵² Isto, 474—475.

su je »ubojice iz zasjede« — atentatori, koje je okrstio i »duševnim robovima«. Kome oni pripadaju i služe, moglo se lako pogoditi iz napomene da ih kao junake slave neprijatelji Rusije i slavenstva. Iako su ti »robovi« izabrali put za koji su gotovo sigurno znali da ih vodi pod vješala, pred puščane cijevi ili, u boljem slučaju, na robiju najgore vrste, Radiću su bili dostojni samo prezira. Kategoričan u osudi svih revolucionarnih elemenata, urednik »Hrvatske misli« nije više bio siguran u pogledu raspoloženja koje prevladava u Rusiji: »Što misli i osjeća preogromna većina ruskog puka, o tome ni sami Rusi nisu na čistu...« Tek dirnuvši to nezgodno pitanje, odmah ga je napustio i prešao na razmatranje ruske inteligencije. U njezinu razvoju posljednjih mjeseci pronašao je jednu, negativnu i drugu, pozitivnu crtu, kojoj je pridao mnogo veću važnost. Kako god se taj sloj primiče »onom ustavu, zbog kojeg se dobrim dielom ne žaca najnedostojnijeg i najsramotnijeg oružja«, to se više boji ruskog puka. Ostavivši tu misao bez razrade, Radić preskače na drugu — o svijetloj strani razvoja inteligencije. Snažan dojam koji su u njezinim redovima izazvali »nenadani rat i tuđinska revolucija« urodio je važnim povoljnim rezultatom: »... ruska inteligencija odvraća se sve to više od ovih zločinaca (revolucionara — R. L.), te jedni u liberalnom a drugi u konzervativnom taboru stupaju u javni život sa svojim reformama, koje pomalo dobivaju oblik ustavnoga programa.« Pod jakim utiscima spomenutih činilaca obrazovani Rusi osvijestili su se shvativši da je »jednako sramotno klanjati se bezsavjesnoj birokraciji, i s uživanjem šaputati o uspjesima bezdušne revolucije, i da je sudbina Rusije ovaj mah u rukama t. zv. višeg društva, koje će puk netragom otpuhnuti, ako se uvjeri, da je to društvo posvema nemoćno i suvišno«. Ta se spoznaja oslanja na jedan drugi važni element osvješćivanja: ruska inteligencija napokon je uvidjela da su »samovoljni birokratizam« i »tiranska revolucija« sestre blizanke njemačke filozofije jer ova sadrži teoriju o državnoj svemoći, ali i učenje o apsolutnoj slobodi i neodgovornosti pojedinca. Tim je svojim sadržajem »njemačka filozofija i njemačka kultura u obće učinila u Rusiji više zla, nego nekada Tatai, a danas Japanci, jer Rusi su listom u Njemačkoj učili, u Francuskoj se zabavljali, a u Engleskoj se bez straha vježbali u pravljenju dinamita«. Pisac tog razmatranja nije zamijetio kontradikciju u svojim tvrdnjama. S jedne strane, po njegovu sudu, ruska inteligencija sve se više odmiče od puka, kako i zašto — nije objašnjeno, a s druge, odbacuje štetne strane utjecaje, tj. postaje narodna i time slavenska. Njezino navodno osvješćivanje sastoji se zapravo u tome da je stigla do opredjeljenja koje je poslije »krvave nedjelje« on zastupao osuđujući istodobno birokraciju i revoluciju kao dva podjednako štetna oblika tiranije. Zapravo, do nekih bitnih promjena u držanju ruske inteligencije nije još došlo. Svojom većinom ona je nastavila ploviti opozicionim tokovima ruskog razvoja, sad bliže sad dalje od snažne, divlje i prkosne revolucionarne matice, u kojoj se uz buntovne elemente radništva, seljaštva i vojske nalazio i njezin najborbeniji dio. Kao i inače, Radić i ne spominje buržoaziju, koja se u njegovoj podjeli ruskog društva može pretpostaviti samo u okviru inteligencije. No čak i kad se to uzme u obzir, njegove tvrdnje jedva što dobivaju na vrijednosti. Ruska buržoazija, šira od inteligencije koja joj je svojom većinom pripadala kao važni sastavni dio, bila je u cjelini od ove umjerenija, sklonija taktiziranju s vlastima, u drugoj fazi revolucije nešto više nego u prvoj, ali

se njezin strah od pobunjenih masa u punoj mjeri ispoljio tek poslije treće faze. Što se tiče napuštanja stranih utjecaja, koji su po Radićevim slavjanofilskim nazorima bili glavna nesreća Rusije, on u nastavku teksta nije dosljedan, pa u stanovitom smislu pobija svoje prethodne tvrdnje.

Govoreći o liberalnom taboru ruske inteligencije, s priličnim se zakašnjenjem sjetio kongresa zemstava i gradova koji je caru podnio sredinom lipnja 1905. svoje zahtjeve o narodnom predstavništvu i građanskim slobodama. Car ih je, piše Radić, primio ljubazno, ali se nije suglasio s uvođenjem narodnog predstavništva u kojem bi bili zastupani svi društveni slojevi, već se »pozvao na slavenofilsko, tj. na rusko ustavno načelo o jedinstvu među carem i zemljom, tj. među državnom vlašću i narodnim duhom...« Prevedeno na jednostavni politički jezik, to je pozivanje značilo da se Nikola II. neće odreći samodržavlja, da ostaje kod projekta o savjetodavnoj skupštini skromnih prava i mogućnosti. Međutim, Radića je carev odgovor kao izraz odanosti drevnoj, slavenskoj Rusiji gotovo oduševio: »Nije, dakle Nikola II, a ako Bog da, ne će ni biti, puka vjetrenica na zgradi zapadno-evropskoga parlamentarizma.« No odatle je slijedilo da se za taj nevaljali politički sistem, oprečan slavenskom duhu, zalaže liberalna inteligencija. Dakle, moglo se dalje zaključiti, ona se povodi za stranim uzorima suprotnim pravim ruskim potrebama, koje zastupa car. Pažljivi čitalac morao se zabrinuti zbog te inteligencije koja je, rastrgavši spone njemačkog razornog utjecaja, zapala u novu štetnu ovisnost — o zapadnoevropskoj političkoj praksi i teoriji, tj. iz jedne zablude skliznula u drugu. To se pak nije podudaralo s Radićevom postavkom o osvješćivanju tog društvenog sloja.

Na kraju, članak se bavi konzervativnim taborom. U njegovoj glavnoj organizaciji — Savezu ruskih ljudi — nalaze se, piše autor, »na stotine odličnih članova svih stališa, ne izuzimajući naravski ni predstavnika nauke, ni visokoga ruskoga društva«. Zatim se navodi adresa tog udruženja caru u kojoj se uz pozivanje na osebujnu rusku prošlost tražilo uklanjanje činovničke samovolje kao zlokobne pregrade između cara i naroda uvođenjem staleškog predstavništva. Tom programu Radić nije našao nikakvu zamjerku, kao ni konzervativnom taboru u cjelini, iako su političke snage koje je tako prozvao najvećim dijelom pripadale ruskoj reakciji. Njezina borbena avangarda postaje baš Savez ruskih ljudi, koji će svojim stotinama »odličnih članova svih stališa« inscenirati pogrome i linčeve pokušavajući zaustaviti razvoj revolucije. Potkraj ljeta 1905. uredniku »Hrvatske misli«, koji se smatrao osobitim poznavaoцем ruskih prilika, taj tabor ni po čemu nije bio odbojan. Osim ove i liberalne skupine ruske inteligencije za nj nije bilo nikakve druge važne političke struje: »Adresa ovih dviju deputacija i govori izrečeni tom zgodom sada su ishodište sveukupnome javnomu mišljenju u Rusiji...« Otprilike mjesec dana prije početka treće, naj snažnije revolucionarne plime on je još jednom istakao da ruska javnost »revoluciju odbija sve to jednodušnije.«²⁵³ Ostajući u osnovi vjeran svojim ranijim pogledima o carskoj Rusiji, Radić je jedva dočekao stišavanje revolucionarnih borbi poslije njihova drugog poleta te je, nošen svojim nadama i željama, u njihovu privremenom opadanju spazio kraj revolucije koju je tek nedavno priznao.

²⁵³ Što je to u Rusiji, *HM*, g. IV, 1905, br. 11, 503—510.

Dok je »Hrvatska misao« kao časopis-mjesečnik razmatrala opća pitanja ruskog razvoja, tjednik »Hrvatski narod«, kao i ranije, pratio je događaje, a ponekad i donosio sudove o njihovu toku, izgledima i obilježjima. Izvještavajući o krvavim sukobima radnika s policijom i vojskom u poljskim gradovima prilikom prvomajskih manifestacija, list u njima nije otkrio najavu nove faze revolucije u ruskoj carevini, već je samo primijetio: »Nemiri u Rusiji nikako ne mogu da se sasvim stalože.«²⁵⁴ U slijedećem broju oni su odbačeni u pozadinu: »Mnogo veću važnost nego nemirima, koji se tu i tamo od vremena do vremena pojavljuju, daje međutim, sav sviet viestima, koje stižu iz Rusije o pripremama za uvođenje ustava.« Prikazujući zatim u glavnim crtama projekt Buljigina i protuprijedlog pokreta zemstva i gradova, »Hrvatski narod« suzdržao se od svake primjedbe.²⁵⁵ Nepuna tri tjedna poslije krvavih događaja u ruskoj Poljskoj list piše o velikom pogromu u Žitomiru. Situacija uoči i u toku tog strašnog krvoprolića tako je ocrtana kao da su isključivi krivci bili Židovi, tj. žrtve, jer su svojim protucarskim i proturatnim parolama razdražili narod, nasrnuli na jedan skup građana Rusa, pa i na vojsku.²⁵⁶ Opis je posve odgovarao onom antisemitskom tonu koji se zapaža u osvrtima lista na ruska zbivanja u prvoj fazi revolucije.

Tek što je to neslužbeno glasilo seljačke stranke utvrdilo da su se nemiri u Rusiji gotovo posve stišali, cušimska ih je katastrofa oživila i ono je moralo priznati da se poslije »groznog« poraza Rožestvenskog ponovno »počelo dizati nezadovoljstvo među narodom, koje se je jedva bilo stišalo.«²⁵⁷ Potkraj lipnja 1905. list je dosta opširno prikazao nove revolucionarne borbe u ruskom dijelu Poljske. O nezadovoljstvu naroda više nije bilo nikakva suda, ali je naglašeno da u Rusiji glavnu riječ u nemirima imaju Židovi, koji su većinom socijalisti. Važna uloga židovskog radništva i inteligencije u revolucionarnim borbama na tlu ruske Poljske bila je nepobitna, kao i u nekim krajevima Ukrajine; međutim, u ostalim krajevima velikog imperija Romanova dominirali su u njima drugi elementi. No »Hrvatski narod« nije tražio stvarno mjesto Židova u ruskoj revoluciji, njemu je trebao opći krivac koji nije smio biti nijedan sloj ruskog naroda. Krvavi obračuni vlasti s pobunjenim radnicima Lodza i drugih poljskih gradova činili su mu se posve prirodni jer su ovi klicali protiv carstva. Radničkoj štampi u Austro-Ugarskoj, koja je tom zgodom žestoko napala carsku Rusiju, »Hrvatski narod« poručio je: »Tá za Boga, neka naša gospoda socijaliste, a osobito njihove vođe i novinari pokušaju jedanput ući u Beču ili Zagrebu u tielovsku procesiju pod crvenim zastavama i tamo dizati viku i halabuku. A pogotovo neka pokušaju i pisnuti samo o caru i carstvu, razumije se našem, pa će vidjeti, kud će ih strpati...«²⁵⁸ List je potpunom šutnjom zaobišao neprijatno pitanje da li su ruski, a posebno židovski radnici imali stvarnih razloga da se dižu protiv carizma. Bez toga, prirodne su bile samo represalije, a ne i bunt koji su one trebale zatrti.

²⁵⁴ HN, br. 18, 4. V. 1905.

²⁵⁵ Isto, br. 19, 11. V. 1905.

²⁵⁶ Isto, br. 20, 18. V. 1905.

²⁵⁷ Isto, br. 23, 8. VI. 1905.

²⁵⁸ Isto, br. 26, 29. VI. 1905.

Razbuktvavanje revolucionarnog požara natjeralo je »Hrvatski narod« u brigu. Iznenaden pobunom crnomorske flote, morao je napustiti temu o Židovima kao glavnom elementu nemira. Komentator lista tmurno je zaključio da je sigurno najteže to što se očituje »nepostojanje ljubavi za rusku stvar u samoj vojsci, koja je još jedini oslon Rusije u ovo teško doba...« Mučen crnim slutnjama, zabrinuto se pitao »neće li se duh nepokornosti i otpora razširiti i u kopненоj vojsci, koja sada brani državu od neprijatelja u nutri i vani.«²⁵⁹ Veći dio vojske bio je zaista posljednji potporanj ugroženog samodržavlja. »Hrvatski narod« očito se plašio da li će taj oslon izdržati atake revolucije — unutrašnjeg neprijatelja; gdje se nalazi narod, nije se usudio ni nagađati. Pobunu »Potemkina« prikazao je dosta objektivno, što se ne može reći i za velike nemire u Odesi. Ne lučeci akciju organiziranih radnika od razaračkih istupa raznorodne gradske mase kojoj se radi grabeža pridružio i brojni odeski ološ, »Hrvatski narod« dao je iskrivljenu sliku događaja: »U isto vrijeme (s pobunom »Potemkina« — R. L.) stupi radništvo u štrajk i stade pljačkati i paliti magazine i skladišta u luci. Za čas propadoše milijuni u nepovrat.«²⁶⁰ Slika je vjerojatno preuzeta iz ruske desničarske štampe, koja je obično predstavljala radnike u akciji kao neodgovorne elemente sklone kriminalnim činima.

Sredinom srpnja 1905. list je još uvijek zabrinjavalo stanje u Rusiji. To pokazuje jedan tadašnji prikaz ruske situacije. U njemu se sa zadovoljstvom naglašava da se pobune u Poljskoj nisu razvile u opću revoluciju, kao što su neprijatelji Rusije očekivali, ali se opći položaj ipak procjenjuje vrlo ozbiljnim, u prvom redu zbog nemira na Kavkazu i u baltičkoj floti.²⁶¹ Kao i ranije, »Hrvatski narod« naročito se plašio stanja u oružanim snagama carske Rusije: »Najgore je, što se u samoj vojsci jednako zbivaju neredi i nepokornosti, a zlo je to zahvatilo i redove Kozaka, tih najvjernijih carevih vojnika.« Uz takvo držanje vojske list se bojao što će donijeti produžetak nemira u Varšavi, Lodzu i Minsku. Brige su mu povećavale vijesti s agrarnog juga Rusije: »Seljaci da pliene i haraju vlastelinska imanja i dvorove, i vojska da ne može ništa protiv njih da opravi.«²⁶² Tek što je došlo do stanovitog predaha u revolucionarnim borbama, crnostotinaški elementi na raznim su mjestima Rusije izveli nove protužidovske pogrome. No ovi, kao i ranije, nisu uzбудili »Hrvatski narod«. Izvješćujući bez traga negodovanja da ubojstva i premlaćivanje Židova prate pljačke i paljevine, ponovno ih je predstavio kao uglavnom prirodnu reakciju na protekle nemire: »... sve se čini da se batina okrenula. Prije su Židovi udarali na policiju i na vojsku, a sada narod, kao za osvetu ustaje protiv Židova.«²⁶³ Posljednji val druge faze revolucije koji su obilježili krvavi sukobi radnika s vojskom u Rigi i Bjalistoku i novi proplamsaj seljačkih pobuna u srednjoj Rusiji, list je samo registrirao napomenuvši da je u kurskoj guberniji »zavladala prava revolucija, mnoga dobra su poharana, a dvorovi vlastelinski i

²⁵⁹ Isto, br. 27, 6. VII. 1905.

²⁶⁰ Isto.

²⁶¹ *HN*, br. 28, 13. VII. 1905.

²⁶² Isto, br. 29, 20. VII. 1905.

²⁶³ Isto, br. 31, 3. VIII. 1905.

gospodarske zgrade popaljene».²⁶⁴ Tim je zbivanjima izvjestilac priključio i nove protužidovske nereda, ne uvidjevši ni ovaj put njihov pravi karakter.

Kao i kroz mjesece prve faze revolucije, »Novi Srbobran« često je pisao o Rusiji i donosio razne posuđene članke, ali sve do ljeta 1905. u njemu nije bilo informacija o revolucionarnim borbama. Da ove ipak nisu prestale, čitalac je iz lista mogao doznati samo posredno: u nekoliko se navrata upozoravalo na Židove kao glavne krivce nereda.²⁶⁵ U skladu s time pogromi kojima su oni bili žrtve predstavljeni su isto onako kao u »Hrvatskom narodu«. Svega jednom »Novi Srbobran« pisao je o seljačkim pobunama. Spomenuvši da su izbile u raznim krajevima Rusije, zadržao se na agrarnim nemirima u Podoliji. Ondje su, navodno, ruski seljaci planuli bijesom na poljske plemiće jer je ove neki opskurni letak optužio da su Rusiju izdali Japancima. »Pritiješnjeni« plemićkim veleposjedom, seljaci su tome povjerovali, to prije što je letak bio tako sročan kao da ih sam car poziva na obračun s izdajnicima. Iz te priče, vjerojatno presuzete iz nekih ruskih novina, anonimni pisac članka izvlači ovu pouku: ruski se narod očito ne raduje porazima na Dalekom istoku »kako to trube Čifuti i slični prijatelji ruske slobode«, već se želi osvetiti krivcima. Ostavivši po strani materijalne uzroke seljačkih napada na veleposjede poljske vlastele u Podoliji, ipak je iz tako prikazanog slučaja zaključio još nešto — da ruski seljaci žive u »užasnom mraku« te neobrazovani srljaju u zločine tukući u svojoj srdžbi na sve strane.²⁶⁶ Seljačko pitanje u Rusiji »Novi Srbobran« u ovom je periodu dirnuo samo još jednom donijevši bez primjedbe Tolstojev intervju listu »Rus'«, u kojem je veliki pisac izložio gledište da Rusiji treba seljačka vlada, jedino sposobna da seljaštvu namakne zemlju.²⁶⁷

Bez većeg interesa za seljačko pitanje i bez ikakva za radničko, »Novi Srbobran« više se zanimao reformama koje su se ticale uglavnom imućnih slojeva, napose u Poljskoj. Iz njegovih se prikaza moglo doznati da će se obnoviti lokalne skupštine poljskog plemstva, ukinuti razna privredna ograničenja koja su važila za Poljake poduzetnike i zemljoposjednike, dati više prostora poljskom jeziku u školstvu, itd.²⁶⁸ Slaveći te novosti kao velike korake prema potpunoj pomirbi Rusa i Poljaka, list se čuvao da išta kaže o opsegu i štetnosti prethodne intenzivne rusifikacije, ali je zato pohvalio Poljake za njihov pozitivni odnos prema carskim postupcima, zabašurivši da su ih dobro primili krugovi poljskih posjedničkih klasa, a ne i većina stanovništva. U više se navrata »Novi Srbobran« divio kritičnosti ruskog novinstva ističući da se njegov oštri glas uvažava. Pri tom je svaki put napominjao da tako nije u Hrvatskoj.²⁶⁹ Revolucija je svojim stalnim podstrecima znatno pojačala kritičke sklonosti dijela ruske publicistike; zaobilazeći razne pregrade cenzure, ne obazirući se na lako predvidljive sankcije, ona je otkrivala skandalozne postupke vlasti, čudovišne strane upravnog poretka i mane gornjih klasa, ali su ta vještina i hrabrost u najboljem slučaju samo pripomogle da se provedu promjene dru-

²⁶⁴ Isto, br. 33, 17. VIII. 1905.

²⁶⁵ NS, br. 103, 13/26. V; br. 109, 21. V/3. VI; br. 121, 8/21. VI. 1905. i dr.

²⁶⁶ Isto, br. 98, 7/20. V. 1905.

²⁶⁷ Isto, br. 121, 8/21. VI. 1905.

²⁶⁸ Isto, br. 96, 5/18. V; br. 101, 11/24. V; br. 103, 13/26. V. 1905.

²⁶⁹ Isto, br. 97, 6/19. V; br. 112, 25. V/7. VI; br. 118, 3/16. VI. 1905.

gostepene važnosti. No »Novi Srbobran« svojoj je tvrdnji tako povjеровao da je jednom prilikom gotovo pozavidio Rusiji jer se ondje čak i usred rata ori i jako poštuje glas kritike. Stoga je ona, ističe se, već dala obilna ploda — razne društvene i upravne reforme. Baš u tome list je našao najjači razlog vjere u preporod Rusije.²⁷⁰ No svega tri dana poslije izvijestio je da novi skup predstavnika zemstava u Moskvi protestira što se ništa od obećanih promjena nije ostvarilo pa Rusijom dalje caruje samovolja neodgovorne uprave, koja, kao i ranije, tlači zemlju.²⁷¹ Iako je vijest pobijala tvrdnju o uvažavanju javne kritike u Rusiji, »Novi Srbobran« donio ju je bez komentara.

Tek poslije Cušime glasilo srpskih samostalaca otkrilo je da u Rusiji postoji pokret koji je obuhvatio »ogromni dio ruskog društva«; prozvalo ga je ustavnim izbjegavši ikakav spomen revolucije. Velike promjene moraju se što prije provesti, naglašava list, ali ne tumači u čemu bi se one trebale sastojati.²⁷² Uz spomenutu oznaku pokreta, dalo se samo pretpostaviti da su nužne političke promjene. Vrhunac druge faze revolucije vjerojatno je zabrinuo »Novi Srbobran« barem koliko i »Hrvatski narod« i »Novi list«. To slijedi iz njegova općeg pristupa ruskim zbivanjima do tog trenutka a i iz primjedbe kojom je popratio izvještaje o pobuni u crnomorskoj floti i odeskim događajima: »Nema sumnje, da u čitavoj strahoti ima tuđinskih prstiju, ali da je autokrizam i birokracija glavni krivac, to se ne da poricati.«²⁷³ U svemu što se desilo »Novi Srbobran« vidio je samo nešto užasno, tj. vrijedno dubokog žaljenja. Doduše, zbog toga se prvi put poslije »krvave nedjelje« sjetio vladajućeg političkog pokreta i njegove zaštite kao velikih zala Rusije, ali se nije dokraja odrekao fame o podmuklom stranom utjecaju. Makar privremeno, list se teško rastajao i od uobičajenog žigosanja Židova kao destruktivnih elemenata koji Rusiju vuku u revolucionarni kaos. O tome govori primjedba koju je dodao vijestima o pobuni mornara i lučkih radnika u Kronštatu i vojničkim nemirima u unutrašnjosti zemlje: jedino je sigurno da Židovi dezertiraju iz vojske, što je izazvalo nove antisemitske izgrede u Kijevu.²⁷⁴ Iako ih ovaj put nije izričito optužio za podstrekivanje revolucionarnih gibanja, list je navodio na pomisao da postoji veza između buntovnih istupanja u carskoj vojsci i ponašanja Židova. Napokon, kad su pristigle vijesti o velikim nemirima u Tiflisu, Bakuu, Bjalistoku, o seljačkim bunama u Besarabiji, o novim štrajkovima i demonstracijama u Petrogradu i varšavskom kraju, »Novi Srbobran« u članku o tim burnim zbivanjima izostavio je omiljene tvrdnje o štetnoj ulozi Židova i razornom stranom utjecaju. Tek tada je opći položaj u Rusiji ponovno ocijenio kao vrlo ozbiljan: »Ono što se u Rusiji događa, mora baciti u brigu svako iskreno i pravo slovensko srce.« Pisac članka zabrinut je negodovao što »oni gore« kao da još ne shvaćaju kuda vodi »birokratska zasukanost i apsolutistička samovolja«. Zato je bujica pokreta postala takva da sve ruši na svom putu.²⁷⁵

Tek što je taj veliki nalet revolucionarnih snaga nešto oslabio, »Novi Srbobran« vratio se staroj temi o Židovima. Povod nije trebalo dugo čekati. Bježe-

²⁷⁰ Isto, br. 112, 25. V/7. VI. 1905.

²⁷¹ Isto, br. 114, 28. V/10. VI. 1905.

²⁷² Isto, br. 111, 24. V/6. VI. 1905.

²⁷³ Isto, br. 130, 21. VI/4. VII. 1905.

²⁷⁴ Isto, br. 131, 22. VI/5. VII. 1905.

²⁷⁵ Isto, br. 133, 25. VI/8. VII. 1905.

ći od pogroma koji nisu prestajali, ruski su Židovi u sve većem broju pristizali u razne evropske zemlje. Većinom su bili loše primljeni, iz Njemačke su ih kao stoku transportirali natrag u Rusiju, u Velikoj Britaniji su im zabranili naseljavanje. Javljujući o tome, »Novi Srbobran« nije požalio te bjegunce, većinom bijednike, među kojima je bilo i samih žena s djecom, već se obonio na licemjerstvo Evrope koja traži slobodu Židova u Rusiji samo zato da bi ovi tamo ostali.²⁷⁶ Dva dana kasnije objavio je članak *Židovska revolucija u Rusiji*, posuđen iz čeških »Národní listy«. U njemu se, u skladu s naslovom, tvrdilo da nema nikakve sumnje o židovskom porijeklu buna, nemira i meteža u Rusiji. Obuzeti nepojmljivim neprijateljstvom prema svemu što je rusko, Židovi djeluju po unaprijed izrađenom programu, oni i Rusija vode borbu na život i smrt.²⁷⁷ Ne obazirući se na to da je nedavno pisao o golemoj bujici pokreta koju su izazvali sami upravljači Rusije, »Novi Srbobran« ovom je posudbom sugerirao čitaocima da je revolucija plod sljepe mržnje jednog neslavenskog elementa koji postupa kao unutrašnji neprijatelj zemlje gdje živi. Kao što se nije htio pomiriti s time da u revoluciji na cijelom teritoriju Rusije sudjeluju pretežno pripadnici ruskog naroda, tako u poljskim krajevima carstva nije u njoj vidio do »čifutskih socijal-demokrata i anarhista«.²⁷⁸ Dakle, u »Novom Srbobranu« isto se onako ustrajno održavala izmišljotina o neslavenskom i čak protuslavenskom karakteru revolucije kao u »Hrvatskoj misli«, samo što je u listu srpskih samostalaca bila jače izražena antisemitska nota nego u časopisu vođe Hrvatske pučke seljačke stranke.

Istovrsna upornost ne zapaža se u »Dubrovniku«, ali su njegovi osvrti na rusku unutrašnju scenu bili u ovom razdoblju rijetki. Vrhunac druge faze revolucije iznudio mu je napokon škrtu konstataciju: »Vrlo zli glasovi stižu iz unutrašnjosti Rusije, te izgleda da će u samoj zemlji nastati čitava revolucija.«²⁷⁹ Uskoro je svoju zabrinutost izrazio ovim riječima: »Teška se iskušenja nijesu ograničila samo na neuspjehe na bojnopolju, već zahvatiše i kutni prag, i to u takom jeku, takovoj snazi, da srce svakog slavena nekako trne pred strahom velika rastrojstva i pred neizvjestnom budućnosti.« Tješilo ga je ipak da je pobuna »Potemkina« završila predajom broda rumunjskim vlastima: »Eto sreća je htjela da se ta komedija nije svršila tragično . . .«, već suprotno očekivanjima neprijatelja Slavena.²⁸⁰ Zatim je list dugo šutio o unutrašnjem razvoju Rusije, da bi tek pri razmatranju pitanja mira na Dalekom istoku napomenuo da se ruski narod »buni više zato, da ovom zgodom dobije željene konstitucije nego radi neuspjeha na bojnopolju . . .«²⁸¹ Iako ga je revolucija u Rusiji odbijala i strašila, »Dubrovnik« joj više nije nakalempljivao uvozni ili neruski karakter.

Potkraj druge faze ruske revolucije carskim je manifestom od 6/19. kolovoza napokon ozakonjen projekt Buljigina. Time je Rusija dobila neke vrste oktobrirani ustav, sličan francuskoj Charti iz doba restauracije. Taj skup malih ustupaka bio je ipak značajniji od dotad provedenih reformi, koje su se uglav-

²⁷⁶ Isto, br. 140, 5/18. VII. 1905.

²⁷⁷ Isto, br. 142, 7/20. VII. 1905.

²⁷⁸ Isto, br. 126, 15/28. VI; br. 161, 30. VII/12. VIII. 1905.

²⁷⁹ *Dubrovnik*, br. 27, 2. VII. 1905.

²⁸⁰ Isto, br. 29, 16. VII. 1905.

²⁸¹ Isto, br. 34, 20. VIII. 1905.

nom ograničile na uvođenje vjerske tolerancije, otpust nekih dugova seljaka državi i stanovito poboljšanje položaja Poljaka. Zato su o tom manifestu, odnosno ustavu, iako je jedva zaslužio to ime, pisali gotovo svi listovi u Hrvatskoj.

Zakonska potvrda Buljiginova projekta nije oduševila »Obzor«, ali ga nije ni razočarala. Ne tajeći da time Rusija dobiva tek mali dio onog što su liberali tražili, da se autokracija potpuno ne ukida i predstavnicima naroda pružaju skromne političke mogućnosti, list ipak tvrdi da je ta koncesija, iznuđena od »svemoćne birokratsko-reakcionarne stranke«, vrlo značajna — »velevažni pojav u ruskom životu«, prvi korak u pravcu parlamentarnog sistema. Zato ga i prilično žustro brani od kritičara. Dok za ruske liberalne samo kaže da s obzirom na svoje zahtjeve ne mogu osobito hvaliti sankciju projekta, »Obzor« napada one krugove inozemne publicistike koji traže nemoguće: »Vanjska štampa, ona, koja već možda stotinu godina omražuje Rusiju, kao zemlju robstva i tiranije, kao zemlju barbarstva, prosuđuje sve njene prilike sa stanovišta posve drugačije razvijenog evropskog života i svojih egistično (egoističko — R. L.) — zapadnih motiva.« To novinstvo ne uvažava da u Rusiji žive vrlo raznorodni etnički i socijalni elementi, dijelom vrlo zaostali, da u toj zemlji ima mnogo »raztvornih elemenata«, kao i »širokih slojeva politički posve neodgojenih«. Zbog toga bi nenadana sloboda mogla baciti Rusiju u velike neprilike. Kao »Novi list« mjesec dana ranije, »Obzor« posebno ističe opasnost da Židovi, okretniji i obrazovaniji od drugih dijelova stanovništva, ne prigrabe »moć i vlast« kao u raznim evropskim zemljama, npr. u Ugarskoj.²⁸²

Tražeci argumente u prilog buljiginskoj dumi, »Obzor« je posudio problematične tvrdnje ruske umjerene desnice o specifičnostima Rusije koje ne dopuštaju da se ondje uvedu široke političke slobode i parlamentarni oblik ustavnosti. Dakako, pobornici koncepcije o postepenim promjenama nisu se osvrtni na posve realnu mogućnost da se ondje po volji samodržavlje te promjene otegnu unedogled, odnosno da one ostvarene posluže kao paravan iza kojeg će neizmijenjena trajati preživjela i štetna politička struktura. Kao i oni, komentator »Obzora« o tome je šutio. Nije se upustio ni u pokušaj da protumači zašto je list nedavno tako visoko ocijenio pokret zemstava iako je ovaj na svom moskovskom kongresu odlučno odbacio Buljiginov projekt. Vjerojatno baš zbog te ocjene nije polemizirao s ruskim liberalima, već s evropskom štampom. Međutim, iako je u tom članku odobrio i branio objavljenu političku promjenu u Rusiji, »Obzor« nije htio zavaravati čitaoce lažnom slikom o nekom poboljšanju situacije. Već u slijedećem broju javio je da zbog različitog prijema carskog manifesta u ruskoj javnosti opći položaj nije jasan.²⁸³ Iz informacija koje je list poslije toga donosio proizlazilo je da se Rusija nije izvukla iz krize.

Vijesti o zakonskoj sankciji Buljiginova projekta »Novi list« dočekao je s velikim olakšanjem i neprikrivenim zadovoljstvom. U većem uvodniku bez potpisa ponovo se, čini se, ispovijedao glavni urednik. Motreći ono što je zadesilo Rusiju, podsjeća se bezimeni uvodničar, činilo se da je narod spreman na samoubojstvo: »na granici strašni rat i porazi, a u domovini — revolucija«. Zbog toga je drhtala »svaka prava slavenska duša«, misli autor i nastavlja: »U velikom strahu i zabrinutosti znala je kadkada i srčba ti srce preplaviti. Srdio

²⁸² Ustav u Rusiji, *Obzor*, br. 191, 21. VIII. 1905.

²⁸³ Isto, br. 192, 22. VIII. 1905.

si se na revolucionarce, zašto baš sada revoluciju prave, kad je domovina u opasnosti od vanjskog neprijatelja? ... A srdio si se i na vlastodršce, zašto ne popuste, kad vide, da bi revolucionarna groznica mogla teško nauditi Rusiji i ruskom narodu?» To je negodovanje i brigu još pojačalo veselje »neprijatelja Rusije i Slavenstva«. No baš kad je bilo »da od jada svisneš«, nadošla je »sreća iznenada«. Kongres zemstava odvažno se i razborito založio za političke promjene i cara se to dakako dojmilo. Zahvaljujući tome, Rusija je dobila ustav, čime je »uzpostavljen i položen na čvrste temelje« unutrašnji mir i sva se zemlja našla združena pred vanjskim neprijateljem. Tako je napokon prošlo doba »revolucionarne i bezumne groznice u kojoj je bio brat na brata pušku uperio«. Iako ustav nije kakav bi trebao biti, njime je stvorena osnovica na kojoj će genij ruskog naroda nadograditi što treba. Zato svaki Slaven, završava uvodnik, ima razloga da se raduje.²⁸⁴ To iskreno, ali posve neosnovano zadovoljstvo nije dugo potrajalo. Umjesto potpunog smirivanja i izražaja opće sloge »Novi list« je poslije nekoliko dana registrirao nove krvave nemire u Gruziji i Sibiru, atentate u Rigi i Radomu i uvođenju opsadnog stanja u guberniji Kovno.²⁸⁵ Drugi udarac zadalo je Supilu reagiranje dijela ruskih i slavenskih novina koje su carski manifest ocijenili kao običnu opsjenu. Spomenuvši to, list je, već bez ikakva poleta, primijetio da je u Rusiji ipak uvedena »neka forma ustava«.²⁸⁶

Iako je zadarski »Narodni list« baš uoči carske sankcije donio odlomak iz navedenog Radićevog članka s pohvalom caru što je odolio pritisku da se u Rusiji stvori parlamentarni sistem po zapadnoevropskom uzoru, ipak se nije prepustio nekom naročito zadovoljstvu zbog carskog manifesta. Dva dana prije njegove objave u listu se pojavio zanimljiv intervju s ličnošću za koju se samo kaže da je »naš zemljak«, od svoje 34. godine nastanjen u jednom gradu ruske provincije. Po sudu tog neznanca, Buljiginovim projektom neće se ništa postići, buntovna inteligencija traži mnogo više i vlast bi to morala uvažiti. Izgledi ruske reakcije su slabi, njezini pokušaji da uguši liberalni pokret samo bi poslužili revoluciji. Dok je cijela inteligencija u tom pokretu, radnici a osobito seljaci više-manje su pasivni. No ako se ne poboljša položaj posljednjih, i oni će se pokrenuti. Mlađi radnici, koji su prosvjećeniji, pristaju uz zapadni socijalizam, dok su stariji manje aktivni i zainteresirani samo za ekonomska pitanja. Vješti revolucionarni agitatori uvlače se među radnike, lukavim manevrom — potičući štrajkove s pretjeranim zahtjevima zbog kojih moraju propasti — pojačavaju njihovo nezadovoljstvo i tako ih privlače revoluciji. U više navrata ozbiljni su radnici to prozreli i raskrinkali zavodnike. Shvaćajući o čemu se radi, vlada utječe na poslodavce da se odluče na ustupke i radnici od toga imaju koristi. Ekstremisti su, smatra anonimni poznavalac ruskih prilika, uglavnom studenti. Njihova je organizacija odlična te prekriva čitavu zemlju. Zato su nemiri sinhronizirani, obilno se krijumčari revolucionarna štampa iz inozemstva i redaju atentati. Među revolucionarima ima uz Ruse mnogo Židova, koji se osvećuju za svoju neravnopravnost, Poljaka i Finaca. Najagilnija je židovska inteligencija. Narodnosne razlike nimalo ne smetaju mlade revolucionare kojima je nacionalizam istovjetan s reakcionarstvom. U

²⁸⁴ Ustav u Rusiji, uvodnik, *NL*, br. 234, 25. VIII. 1905.

²⁸⁵ *NL*, br. 238, 29. VIII. 1905.

²⁸⁶ Rusija nakon mira, uvodnik, isto, br. 241, 1. IX. 1905.

posljednje vrijeme ima u Rusiji mnogo više slobode nego ranije, pa se čak u prisustvu policijskih činovnika čuju oštre revolucionarne tirade. Postupak u zatvorima vrlo je obziran. Opći je utisak »našeg zemljaka« bio da vlasti sve više popuštaju. Zapitan o utjecaju najnovijih zbivanja na odnos Rusa prema dinastiji, odgovorio je da je njihova odanost oslabila, osobito prema velikim knezovima. Uvođenje parlamentarizma držao je nemogućim zbog nezrelosti masa za slobodu. Rusiji treba, po njegovu mišljenju, nešto drugo, primjereno njezinim posebnim uvjetima.²⁸⁷

Mada je taj prikaz ruske situacije bio bogatiji i bliže stvarnosti od većine slika s istom temom koje je tada hrvatska publicistika pružala javnosti, ipak se u njemu opažaju brojna slaba mjesta i jasni znaci preduvjerenja. Buljiginov projekt doista nije zadovoljio rusku inteligenciju, ali ga neće ona oboriti, već golemi masovni pokret na čelu s proletarijatom. Uloga radnika, pa i seljaka, očito je podcijenjena, čak uz pretpostavku da je do tog intervjua došlo prije vrhunca druge faze revolucije. Njezine su snage svedene na stalni dio, sastavljen od agitatora i drugih aktivista. Uz njih, u drugom planu, nalaze se mladi zavedeni radnici. Onaj tekući dio tih snaga, koji je nerijetko znao nabujati do izvanrednih razmjera, kao da nije ni postojao. Sabijanje revolucije u mnogo uže tokove od onih u kojima se stvarno kretala poklapalo se s pretjeranim naglaskom liberalnog pokreta. Iako nije izričito osudio revoluciju, niti je predstavio samo židovskom ili stranim otrovom, moglo se lako pogoditi na čijoj je strani »naš zemljak«. Ekstremisti, kojima je priznao nemale kvalitete, bili su za nj zavodnici radnika. O pristranosti je govorila i preoštra podjela radništva po generacijama, odnosno njezino obrazloženje. Iz toga je slijedilo da socijalizam i revolucionarnost pristaju nedoraslima koji još nisu stigli do ozbiljnog shvaćanja života. Veća sklonost mladih radnika novim idejama i odlučnoj akciji dobila je u takvoj interpretaciji obilježje opasne mane. Popuštanja vlasti zaista je bilo, ali je neznanac prešutio da je to iznudio snažni revolucionarni i opozicioni pokret. Uostalom, ustupci su se miješali s krvavim represalijama i podstrekivanjem programa, za što su odeski i kronštatski događaji bili izraziti primjeri. Tvrdnja o nezrelosti masa nije bila nimalo nova, njome su odavno baratali ruska reakcija i konzervativni krugovi opirući se zahtjevima svojih protivnika. Što bi Rusiji zapravo trebalo ako joj ne odgovara ni Buljiginova duma ni zapadni parlamentarizam, iz tog se intervjua nije dalo razabrati, perspektiva njezina političkog preobražaja ostala je nejasna.

Možda je baš taj razgovor s ličnošću koja je poznavala Rusiju izbliza naveo »Narodni list« da opreznije od Supilovih novina primi vijest o carskom manifestu od 6./19. kolovoza 1905. U članku koji mu je list posvetio naglašeno je da »krajnji elementi« odbacuju ozakonjeni projekt Buljigina te su navedene i njihove osnovne kritičke primjedbe. »Narodni list« preko noći je proširio značenje naziva »krajnji elementi«. Ranije je njime, kao i mnogi drugi, krstio revolucionarne stranke i grupe, a sada i liberale koji su se također izjasnili protiv tog pseudoustava ili tražili njegovu temeljitu reviziju. »Umjereni liberali«, napominje list, pokazuju mnogo trezniji stav ističući znatnu vrijednost objavljenih političkih promjena. Ipak se pisac članka nije upustio u neki hvalospjev,

²⁸⁷ Prilike u Rusiji, uvodnik, *NRL*, br. 66, 21. VIII. 1905.

već je samo zaključio da je to kompromisno rješenje između apsolutne vladavine i ustavnih težnji početak političke preobrazbe Rusije.²⁸⁸

Dubrovačka »Crvena Hrvatska« istog je dana zauzela posve drugačije stajalište. Poslije širih izvoda iz careva manifesta slijedio je odlučan sud: reforme neće umiriti Rusiju, liberali su htjeli parlament zapadnog uzorka a »dobili su skupštinu, kojom se krije autokratizam u svoj svojoj snazi«. ²⁸⁹ Prodanova »Hrvatska kruna« suzdržala se od ikakva suda, iako je na mjestu uvodnika donijela opširniju informaciju o sastavu i kompetencijama buduće ruske skupštine.²⁹⁰

Poput »Novog lista«, osječka »Narodna obrana« pridala je veliko značenje tom carskom manifestu. Poslije duge i teške borbe znatnog dijela ruske inteligencije, ističe list u duljem uvodniku, Rusija je dobila neke vrste narodno predstavništvo. No većina inteligencije nije s tim zadovoljna jer je htjela pravi ustav. Pisac članka ipak se nada »da će se i u Rusiji uvidjeti, a nama je vani, koji možemo stvar promatrati mirnije i objektivnije, jasno, da je 19. kolovoza historički dan u razvoju ruskog naroda«. Makar već ovom prilikom nije dobio pravo da s vladarom dijeli vlast i odlučuje o svim državnim poslovima, ustanovom dume »priznat je glas ruskoga naroda, njegovo javno mnijenje«. Time će se premostiti onaj jaz koji su razni sebični elementi iskopali između cara i naroda. S vremenom će дума jačati svoju ulogu te će postati bič protiv samovoljnih silnika i loših činovnika. Štoviše, činilo se komentatoru, možda je takvo rješenje za Rusiju i bolje od pravog ustava jer se zbog dugotrajne birokratske samovolje »sakupilo u srcima njenih boljih sinova gorčina, koja bi provalila, pa možda i haračila, da se odjednom povjeri ruskom narodu vlast«. ²⁹¹ U članku nije bilo ni jedne riječi o revoluciji, na poprištu borbe za političke promjene u Rusiji pisac je vidio samo inteligenciju, kao da nije baš »Narodna obrana« prije mjesec dana izvijestila da se kongres zemstava pridružio »radničkom i građanskom pokretu«. ²⁹² Iako je samo dan ranije isti list objavio razna ograničenja javnosti rada savjetodavne dume, ipak je njezin osnutak sad ocijenjen kao priznanje »glasa ruskoga naroda«. Autora nije zabrinulo kako će uz te uredbe narod čuti sam sebe, odnosno svoje predstavnike; važno mu je bilo samo to da ih može čuti vladar. Nije ni postavio pitanje izbornog reda, makar je o njemu ovisilo u kojoj će mjeri дума biti izraz narodne volje i težnji. Izbjegavši bilo kakav prigovor, pozdravio je carev manifest kao početak novog, boljeg doba. Završnom primjedbom čak je pokazao sklonost mišljenja da je taj skup skromnih ustupaka baš ono što Rusiji, nezreloj za veću slobodu, u datom momentu treba. Na ranija radikalna gledišta »Narodne obrane« o carskoj Rusiji podsjećao je samo ono nekoliko riječi o sebičnim elementima, silnicima i lošim činovnicima. Odmičući se od tih gledišta kroz drugu fazu revolucije, list se na kraju srozao do pozicije umjerene ruske opozicije koju nije dijelio neki veći jaz od vidovitijih reakcionara. No stajalište do kojeg je »Narodna obrana« pod utjecajem carskog manifesta stigla nije bilo čvrsto. Prateći pažljivo razvoj ruske situacije, već je poslije nekoliko dana primijetila: »Čini se, kao da ovih

²⁸⁸ O ustavu u Rusiji, isto, br. 67, 24. VIII. 1905.

²⁸⁹ *CH*, br. 34, 24. VIII. 1905.

²⁹⁰ *HK*, br. 88, 21. VIII. 1905.

²⁹¹ Ruski ustav, *NO*, br. 193, 22. VIII. 1905.

²⁹² *NO*, br. 168, 22. VII. 1905.

dana ruskome narodu dane reforme nisu još ni s daleka ona zora nove dobe, kojoj bi imao ruski narod u susret da ide.« Umjesto glasova o većoj političkoj uviđavnosti došle su vijesti o hapšenjima istaknutih liberala. Indignirana tim postupkom carskog režima, »Narodna obrana« u njemu je našla jasan dokaz »kako sve reforme, što se davaju i obećavaju ruskomu narodu, pružaju vrlo malo nade, da će u skoro Rusijom novi slobodniji duh zavladati.«²⁹³ U nepunih tjedan dana ništa nije ostalo od onog umjerenog zadovoljstva koje je list ispoljio prilikom stupanja na snagu Buljiginova projekta.

Ranije »Narodnoj obrani« vrlo bliski »Pokret« poklonio je istom događaju malo svoga prostora. U kraćoj informaciji o carskom manifestu samo je hladno primijetio da je Rusija dobila prilično ograničeni ustav koji ne dira u samodržavlje.²⁹⁴

Radićeva »Hrvatska misao« nije propustila priliku za još jedan hvalospjev. Njezin osvrt na carski manifest započeo je riječima: »Obilježjem ruske ustavnosti bit će takva moralna snaga, kakove nema nijedan zapadnoevropski sabor.« Dok se u Evropi stranke bijesno bore za vlast, u Rusiji će biti posve drugačije. Ondje će »i nadalje vladati car, ali će njegovo samodržavlje osim granica, što mu ih stavljaju temeljni državni zakoni, imati sada i kontrolu javnog mnijenja, nadzor narodne svijesti, koja će s vremenom porušiti činovničku ogradu među prestoljem i pukom...« Savjetodavni karakter dume nije S. Radiću nimalo smetao; važnim je smatrao, kao i komentator »Narodne obrane«, da će njezin glas u »svako vrieme« čuti car. Uz ostalo mu se osobito sviđala odredba po kojoj su seljaci trebali u dumu birati samo seljake. Dakako, stvarni smisao te odredbe nije ni pokušao potražiti. Za nj je novi politički red predstavljao savršenstvo nespojivo s bilo kakvim prigovorima. Budućoj dumi, po njegovu mišljenju, neće »pasti na um da bude i vlada«. Razlog za tu njezinu krotkost Radić nalazi u biti provedene velike promjene: »Ruski ustav zajamčuje p o s v e m a š n j u s l o b o d u s u d a, a caru pridržaje p o s v e m a š n j u s l o b o d u v l a d a n j a.« Time, s jedne strane, narod dobiva pravo slobodnog izraza »svoje skupne misli«, a s druge, ne dira se u jedinstvo vlasti po kojem je Rusija ostala jaka i othvala se svojim snažnim protivnicima. Na osnovi tog jedinstva i nadalje će biti snažna i kao takva jedini uzrok zbog kojeg slavenstvo štuju prijatelji a plaše ga se neprijatelji. Da carski manifest neki ipak kritiziraju, odala je tek posljednja rečenica osvrtu: »I što god se prigovaralo ruskom ustavu, ne može se reći, da je neiskren, kao što je to gotovo po svoj zapadnoj Evropi.«²⁹⁵

Takvim prijemom zakonske sankcije Buljiginova projekta S. Radić je ostao dosljedan svojim općim pogledima o Rusiji, njezinoj posebnosti i potrebama koje iz ove izvire. Pojavu savjetodavne dume prihvatio je kao ostvarenje slavjanofilskog ideala po kojem je narod trebao dobiti pravo da slobodno izlaže svoje želje caru-ocu, kao u zemskim saborima drevne Rusije. Kao ni nekada njegove velike uzore — Homjakova i Aksakova, nisu ga mučila pitanja da li se »posvemašnja sloboda misli« i isto takva careva »sloboda vladanja« podnose, postoji li mogućnost da se car ogлуši o glas naroda. U oduševljenju što se Rusija navodno vraća svojoj slavenskoj biti mimoišao je i druga neprijatna pitanja,

²⁹³ Isto, br. 198, 28. VIII. 1905.

²⁹⁴ *Pokret*, br. 34, od 20. VIII. 1905.

²⁹⁵ *HM*, g. IV, 1905, br. 12, 567—568.

kao ono o izbornom redu koji je, onakav kakav je predviđen, osiguravao samodržavnom caru da od mase svojih podanika čuje uglavnom ono što želi. Nisu ga uznemirila ni brojna i oštra ograničenja javnosti rada dume ni predviđene sankcije protiv neposlušnih poslanika. Sva ta pitanja jednostavno nisu pristajala njegovu shvaćanju o savjetodavnoj dumi kao trajnom, najboljem rješenju i za Rusiju i za sve Slavene. Na takav prijem nije carski manifest od 6./19. kolovoza naišao ni u jednom drugom hrvatskom listu i časopisu, i oni koji su ga pozdravili izrazili su nadu da će se ruski politički poredak dalje usavršavati u pravcu bolje, potpunije ustavnosti.

Iako je redakcija »Hrvatskog naroda« tada bila još tijesno povezana sa S. Radićem, taj se list prema promjeni objavljenoj u Rusiji držao prilično oprezno. Doduše, u rubrici »Mali razgovori« objavio je kraće tumačenje pojma ustav uzevši za primjer baš Rusiju. Autor, koji se potpisao s AK, ocrtao je djelokrug dume i zatim zaključio: »U jednu rječ, i Rusija će od sad imati narodni sabor, i ona je postala ustavna država.«²⁹⁶ Primjer je bio loše izabran i zaključak je bio netočan, ali se u tekstu nije pojavio nikakav izraz zadovoljstva s onim što je Rusija navodno postala. Nije ga bilo ni u članku istog broja u kojem se potanko govorilo o pravima dume. Spominjući i po treći put carski manifest — u prikazu najnovijih događaja u Rusiji, »Hrvatski narod« napominje da ga je većina ruskih novina dobro primila, ali dodaje da »ipak ruska gospoda te radništvo nisu nimalo zadovoljni s novim ustavom.«²⁹⁷ Tko su ta gospoda nije objašnjeno ni ovom prilikom ni u slijedećem izvještaju o ruskoj situaciji u kojem se kaže: »Kako ruska gospoda nisu zadovoljna samim ustrojenjem sabora, nego zahtievaju, da se zakonom zajamči sloboda govora, štampe i sastajanje te osobna sloboda svakog ruskog državljanina, to su petrogradsko i moskovsko gradsko vijeće stvorili odluku, da se ti zakoni imaju što prije doneti.«²⁹⁸ Oba su prikaza sadržala i vijesti o novim atentatima i nemirima u raznim krajevima Rusije. Ne zatvarajući oči pred stvarnim zbivanjima, poput S. Radića, list se čuvao bilo kakva razmatranja o važnosti carskog poklona od 6/19. kolovoza, kao i sudova o budućnosti Buljiginove dume. Svoju sklonost reformi pokazao je osim spomenutom tvrdnjom o pretvaranju Rusije u ustavnu državu samo nazivajući gospodom one koji joj se uz radnike protive. Taj je naziv za skupinu oko S. Radića već odavno označivao gornji sloj odvojen od naroda. Pišući o ruskoj opoziciji, »Hrvatski narod« dotada je nijednom nije nazvao gospodskom pa ni onda kad je javio da je moskovski kongres zemstava odbacio Buljiginov projekt.²⁹⁹

Još je opreznije carev manifest dočekao »Novi Srbobran«. Mjesec dana prije njegove objave upoznao je čitaoce s člankom publicista Menšikova, koji je u »Novoe vremja« podacima dokazivao kako plemstvo, iako malobrojno, drži više od polovice mandata u zemstvima većine gubernija, tj. više nego građani i seljaci zajedno, i opomenuo da će po sličnom ključu izabrana državna дума biti »ovjenčanje birokratskog sistema, apoteoza staleža koji je odgovoran za sadašnje rasulo u Rusiji.«³⁰⁰ Odmah zatim »Novi Srbobran« dosta je pažnje posvetio

²⁹⁶ HN, br. 34, 24. VIII. 1905.

²⁹⁷ Isto.

²⁹⁸ HN, br. 35, 31. VIII. 1905.

²⁹⁹ Isto, br. 30, 27. VII. 1905.

³⁰⁰ Reforme u Rusiji, NS, br. 142, 7/20. VII. 1905.

kongresu zemstava. Izvijestio je o razlozima zbog kojih je taj skup odbio Buljiginov projekt, o njihovu protuprijedlogu i oštroj osudi upravne i napose policijske samovolje.³⁰¹ Možda baš zato što je pozorno pratilo kako se razvija ustavni problem u Rusiji, glasilo srpskih samostalaca nije se zatrčalo poput »Novog lista« i »Narodne obrane«. Carskom manifestu dalo je mnogo prostora, jednom ga je opširno prepričalo, drugi put donijelo u cjelini, ali oba puta bez riječi komentara.³⁰² Pišući o njegovu odjeku u ruskoj štampi, samo je primijetilo da većina listova prihvaća manifest kao početak pozitivnog unutrašnjeg razvoja, iako svojim odredbama nikog posve ne zadovoljava. Ipak je na kraju kraće revije članaka raznih novina koje su zauzele takvo stanovište dodalo da ima mnogo i takvih koji manifest odbacuju kao opsjenu, ali ih nije osudilo.³⁰³ Dok je »Novi Srbobran« ustrajao u rezerviranom stanovištu, »Dubrovnik« čak nije posvetio istoj temi ni jedan jedini članak.

Kao što je »Crvena Hrvatska« pretpostavila, manifest od 6/19. kolovoza 1905. nije donio Rusiji nikakvo smirenje. Gotovo bez prave stanke, revolucija se nastavila. Početkom rujna 1905. naglo širenje nemira na Kavkazu navijestilo je novu revolucionarnu plimu. Jedva što su požari Bakua pogašeni, nastupio je moskovski proletarijat. Njegova uporna borba digla je u listopadu 1905. revolucionarni val neviđene snage. Pod njegovim udarcima, koji su dolazili sa svih strana, poklekla je samodržavna Rusija: carski manifest od 17/30. listopada pretvorio je imperij Romanova u ustavnu monarhiju.

Na pragu jeseni 1905. relativno zatišje revolucionarnih borbi poduprlo je uvjerenje redakcije »Obzora« da je carskom potvrdom Buljiginova projekta Rusija pošla dobrim putem. U više nastavaka list je objavio razmatranje o političkoj reformi u Rusiji nekog autora kojeg je predstavio čitalačkoj publici kao »uvaženog pravnika«. On je prvo citirao cijeli manifest od 19. kolovoza a zatim potanko razložio izborni red za državnu dumu. S obzirom da su njime predviđeni posredni izbori po staleškim komorama uz razne vrste cenzusa, pisac se ne čudi što se nisu umirili ne samo socijalisti već ni »slobodoumni otačbenici«, tj. liberali i demokrati. Međutim, važnijim od njihova otpora smatrao je nešto drugo: carevom zaslugom započelo je oprezno liječenje politički i privredno bolesne Rusije. Njezino ozdravljenje, ističe autor, može se postići samo na takav način a ne »amputacijama«.³⁰⁴ U jednom od nastavaka tog opsežnog razmatranja ističe se da u Rusiji postoje samo dvije »uistinu jake i organizovane stranke: nacionalističko napredna i stranka liberalna po evropskim uzorima«. Prva se bori za slavenski karakter Rusije jer je nasljednica stare panslavističke stranke, ali se odrekla političkog panslavizma. Konzervativna stranka, koja je ranije za Aleksandra III. bilo vrlo jaka, znatno je oslabila zbog poraza Rusije u ratu. Upotrijebivši olako naziv stranke za političke struje bez čvršće organizacije, pisac im je uz to dao neodgovarajuće oznake. Reakcionari su postali konzervativci, a konzervativci — naprednjaci nacionalističkog smjera, liberalima je valjda smatrao i demokrate. Da se dio reakcionara pod pritiskom zbivanja preselio u konzervativni tabor, nije ni naslutio. Revolucionarni

³⁰¹ NS, br. 143, 8/21. VII; br. 144; 9/22. VII. i br. 145, 11/24. VII. 1905.

³⁰² Isto, br. 166, 8/21. VIII. i br. 168, 10/23. VIII. 1905.

³⁰³ Isto, br. 167, 9/22. VIII. 1905.

³⁰⁴ Reforme u Rusiji (3. nastavak), *Obzor*, br. 206, 7. IX. 1905.

pokret imao je po njegovu sudu drugorazredno značenje: »Što se pako tiče ljudi, bomba, političkih ubojstava, štrajkova, što ih priređuju revolucionarne socijalističke anarhističke i srodne stranke, one su u Rusiji unatoč reklami, koju za nju prave neprijatelji Rusije, puno slabije tamo, nego li u mnogim tobož ustavnim zemljama ter ne mogu absolutno upravljati tokom unutarnjih događaja, jer su ove stranke brojem svojih učestnika slabe i još slabije organizovane.« Autoritativno, kao da su mu poznati podaci carske policije o brojnosti revolucionarnih stranaka i grupa ili njihovi vlastiti, pisac je pretvorio u snagu male važnosti onaj smjer ruskog političkog života koji mu je bio odbojan, možda i mrzak. Višu razinu organizacije pronašao je ondje gdje je nije bilo i, obratno, niski stupanj organiziranosti u revolucionarnom taboru, u kojem se, zapravo, nalazila relativno mala, ali najsolidnija politička snaga tadašnje Rusije — socijal-demokracija. Bez obzira na svoju podvojenost u boljševičko i menjševičko krilo, ona je nadvisivala sve druge i revolucionarne i opozicione stranke ne samo razrađenošću svog programa već i koherencijom i dimenzijama svoje organizacione mreže. Iz citiranog su teksta uz to virili ostaci predrasude o revoluciji u Rusiji kao stranom izumu. S time se slagalo mišljenje da sudbina Rusije ovisi o ishodu borbe prvih dviju političkih skupina. Sankcijom Buljiginova projekta, tvrdi autor, pobijedila je nacionalističko-napredna komponenta jer se novi politički red zasniva na ruskom nacionalnom načelu, koje ona zastupa i brani. Po njemu car i predstavnici naroda zajedno stvaraju zakone, dok samo car vlada. Ta predrasuda, nastala odavno kao plod idealizacije stare Rusije, bila je za »uvaženog pravnika« činjenica o kojoj se ne razmišlja. Koliko je u nju vjerovao, još je posvjedočio tvrdnjom koja je zažimala prethodnu ocjenu o ishodu borbe za politički preobražaj Rusije: »Ovakav je ustav pobjeda ruske narodne misli.« Rusija je time našla svoj put, primjeren njezinu puku koji je »u više zgoda pokazao onaj konzervativni značaj, prirodan narodima, koji imaju da tako reknemo specijalne nazore o političkom životu.«³⁰⁵ O tim zgodama i nazorima nije ništa napisao. Prikazavši u posljednjem nastavku kako je evropska štampa primila objavljenu reformu ruskog političkog sistema, pisac je svoje dugo razmatranje priveo kraju ovim sudom: »Mi, držimo, da je Rusija carskim manifestom prešla u kategoriju ustavnih država u zapadnom smislu rieči, ako smo i voljni dopustiti da se taj prelaz obavio vrlo plahom i ograničenom evolucijom.«³⁰⁶ Zaključak se još kako-tako oslanjao na raniji prikaz pisanja strane štampe u kojoj je bilo dosta sličnih ocjena, ali je odudarao od mišljenja izloženih u prethodnjem nastavku. Iz posebno ruskog rješenja Buljiginov projekt preobrazio se u soluciju koja odgovara zapadnoevropskim uzorcima ili im je barem vrlo bliska; iako pisac ranije ništa nije prigovorio »ruskom narodnom načelu« i tobože na njemu zasnovanom »ustavu«, na kraju je dopustio da je promjena provedena plašljivo i djelomično. Kad se izuzme to završno odstupanje, sličnost pogleda »uvaženog pravnika« i S. Radića o carskom manifestu je očigledna, samo što je prvi izlagao svoje misli smireno, bez riječi iskrenog ili namještenog zanosa.

Dok se »Obzor« tako marljivo bavi Buljiginovim »ustavom«, u Rusiji su se već skupljali oblaci oluje koja će tu tvorevinu rastrgati, što je jedino i za-

³⁰⁵ Reforme (4. nastavak), isto, br. 208, 10. IX. 1905.

³⁰⁶ Reforme (5. nastavak), isto, br. 210, 13. IX. 1905.

služila. Iako su s Kavkaza došle vijesti o valu novih nemira koji su zasjenili sve dotadašnje na tom području, redakcija tog popularnog zagrebačkog dnevnika nije se dala smesti u uvjerenju da Rusiji predstoji smirivanje. Osvrćući se u posebnom članku na događaje u Bakuu, gdje su se u zamršeno klupko splele socijalne i nacionalne borbe popraćene paležom većine naftnih izvora i divljačkim pogromima, »Obzor« je umjetno izdvojio kavkaski kompleks iz općeruske krize, priznavši mu samo jednu — nacionalnu komponentu. Dok je situaciju u Bakuu i uopće kavkavskom području pisac članka procijenio vrlo teškom zato što se ondje rasplamsao »nacionalni građanski rat«, stanje ostalih krajeva Rusije nije ga osobito zabrinjavalo. Ranije velike nemire u Odesi i drugim gradovima evropske Rusije skrivila je grozničava agitacija »radi nesretnog rata među radništvom i širokom masom puka«, ali je carski manifest, kojim su obećane liberalne reforme, presjekao nemire. Tim dokumentom uvjetovan pad moći birokracije i završetak rata na Dalekom istoku dovest će do potpunog smirenja.³⁰⁷ Prognoza je bila potpuno pogrešna, kao i njezine pretpostavke. Iako se revolucionarna propaganda uvelike služila ratom, odnosno nezadovoljstvom koje je izazvao, nije se na tome temeljila. Ruska joj je stvarnost i bez rata pružala obilje eksploatacionog materijala i ona je to zdušno iskorištavala. No sklapanje mira s Japanom nije moglo nauditi revolucionarnoj propagandi i zbog još jednog razloga: carska je Rusija vrlo krvavim, a ipak potpuno bezuspješnim ratovanjem tako teško oštetila svoj ugled da će se to dugo osjećati i kroz godine mira. U pogledu djelovanja carskog manifesta pisac članka isto se tako prevario ili je varao čitaoce. Revolucionarne borbe nisu naglo prestale ili barem jenjale poslije 19. kolovoza, nego prije toga datuma, što su i razne hrvatske novine zabilježile. Sam po sebi, manifest je tako malo što pružio Rusiji, napose donjim slojevima, da je neki njegov umirujući efekt bio isključen; naprotiv, svojim je sadržajem potpirivao nezadovoljstvo.

Prvih dana jeseni 1905. »Obzor« je napustio svoje tvrdnje o smirivanju Rusije. Novi revolucionarni val burno je nadolazio, toliko snažan i širok da ga je čak i promatrač s minimumom objektivnosti morao priznati. Gledajući kako iluzija o blagotvornom djelovanju carskog manifesta i mirovnog ugovora naglo kopni, list je još pokušao oslabiti dojam nepovoljnih informacija o razvoju događaja u Rusiji: »Brzobjavne agencije, što stoje u službi očitih i tajnih neprijatelja Rusije, raznose s nekom očevidnom zloradošću u sviet viesti o raznim nemirima, ustancima i krvoprolicima na raznim stranama velike slavenske države.« Koliko god su »Obzor« ti izvori obavještavanja bili odbojni, ipak im je predbacio samo pretjerivanje priznajući da su njihove vijesti »u suštini istinite«. Mali slavenski narodi primaju ih »s najvećim zanimanjem i uzbuđenošću« jer su svjesni utjecaja sjevernog imperija na njihovu sudbinu. To i određuje prilaz slavenske publicistike ruskim zbivanjima: »... neodvisno slavensko novinarstvo bilježi s najvećom radošću i svaku i najsitniju viest, koja je podesna, da prospe i tračak svjetla na tamnilo slike sadašnjeg kritičnog stanja u Rusiji.« Tako i »Obzor«, dodaje se u članku, prima sretan svaki glas o opravdanim reformama s kojima se Nikola II. suglasio. Čemu se pri tom nada redakcija lista a vjerojatno i politički krug oko nje, pisac je izrazio ovim riječima: »Mi od svega srca želimo, da Rusija preporođena i ojačana bude na strah svojim

³⁰⁷ Nemiri u Bakuu, isto, br. 211, 14. IX. 1905.

'vragom'.³⁰⁸ Ne obazirući se na moguće kritičke primjedbe, »Obzor« je jednostavno i iskreno izložio svoje stanovište o Rusiji zahvaćenoj novom revolucionarnom poplavom; nije sakrio pristranost koja je obilježavala ne samo njegov pristup ruskoj krizi već i onaj velikog dijela publicistike slavenskih zemalja. Može mu se samo prigovoriti što je pretjerao neopravdanim uopćavanjem. U slavenskim zemljama bilo je kao i ranije novina čiji su osvrti na prilike u carskoj Rusiji odisali skepsom ili čak neprijateljstvom prema toj državi, odnosno njezinoj službenoj politici.

Dosljedan stavu koji je u tom članku otvoreno izložen, »Obzor« je ustrajno držao u težištu svoje pažnje buržoasku opoziciju, iako se postepeno sve napadnije širio front nastupanja treće revolucionarne ofenzive. Kao i ranije, prvorazrednu važnost pridao je pokretu zemstava, čiji su predstavnici na svom trećem kongresu uvjetno prihvatili buljiginsku dumu, ali i izradili široku platformu reformnih zahtjeva za koje su se namjeravali zalagati i u izornoj kampanji i kasnije u savjetodavnoj skupštini.³⁰⁹ Ne shvaćajući da su sve burniji štrajkovi, demonstracije, skupštine i ulični sukobi u Moskvi predigra najveće političke bitke u borbama obilnoj 1905-oj, list se ponovno prevario u procjeni ruske situacije: »Što se bliže primiču izbori za dumu, to se i položaj sve više bistri. Nemiri doduše se opetuju po cijeloj zemlji i revolucionarni pokret bukne sad ovdje sad ondje, ali ga treba lučiti od konstitucionalnog pokreta građanskih stranaka.«³¹⁰ Iako tom odlomku prikaza političkog stanja u Rusiji nedostaje jasna valorizacija tih dvaju pokreta, ipak se dosta dobro razabire koji pisac smatra važnijim.

Pogrešna procjena o većem značenju opozicije od revolucionarnog pokreta došla je do izražaja u određenijoj, nedvojbnoj formi u jednom članku napisanom neposredno prije vrhunca treće faze revolucionarnih borbi, kad je već planuo golemi željeznički štrajk. Iako je visoki plameni zid revolucije zakrio buržoasko-plemičku opoziciju, »Obzor« je uvjerenio izjavio: »Građanski, liberalni, intelektualni elementi, to su oni kojima je suđeno da preuzmu u ruke vodstvo ili barem odlučno utjecanje na vodstvo Rusije.« Revolucionarni se elementi ovako definiraju: »... to su oni isti, koji se bore na ulicama, šireći proglose, priređujući štrajkove, sijući metež, grozeći se spriečavanjem izbora za dumu, oružajući se i buneći vojsku. Oni traže preokret socialni zahtjevom socialno-kolektivnog uređenja, preobrat politički zahtjevom demokratizovanja ustava, koga još i nema.« Pisac nije napao revolucionarne elemente zbog njihovih težnji, ali je iz teksta probijalo mišljenje da im je orijentacija utopijska ili barem prilično daleka od stvarnosti. Njihova akcija dobila je dvije bitne oznake: socijalističku i demokratsku. Ako se druga može prihvatiti, makar i nema klasnog atributa, prva je kao i u S. Radića prenaplašena. Socijalističke stranke bile su u toj revoluciji njezina avangarda, ali su inspirirale i vodile borbu za svoje minimalne ciljeve, a ne i za maksimalne, konačne. Inače, piscu članka revolucionarni elementi nisu bili nikakvi »izrodi« ili nesvjesno tuđe oruđe. Nazvao ih je baštinicima Hercena i osveticima »tolikih prognanih i pogubljenih mladih života, koji su sijali sjeme nihilizma, ali i sjeme prosvjete i zahtjeva čuvanja

³⁰⁸ Senzacije iz Rusije, isto, br. 211, 26. IX. 1905.

³⁰⁹ Zasedanje zemstva, isto, br. 244, 29. IX. 1905.

³¹⁰ Prilike u Rusiji, isto, br. 241, 19. X. 1905.

ljudskog dostojanstva kroz zadnje teške decenije terorizma i željeznog reakcionarnog obruča«. Iako je nasilje kojim se služe »odvratno«, njihov je »idealizam« simpatičan. No priznajući privlačnom spremnost za borbu i žrtvu revolucionarnih elemenata, »Obzorov« komentator izražava nevjericu u njihov uspjeh, što ovako obrazlaže: »Ovakvi pokreti su izprva vrlo dobrom opomenom vlastodržcima, dobrim potikačem i podporom umjerenijim elementima, ali mudrost politička i interes cjeline koaliraju proti njima i one, koji s njima simpatišu«. List ovom prilikom čak priznaje i nemalu korisnost revolucionarne borbe, ali samo u razdoblju do rješavanja političke krize, koja se mora prevladati drugačijom metodom. Protiv revolucionara u Rusiji ne djeluje samo njihova ekstremnost, koja im postepeno sužava popularnost, već i osnovna specifičnost zemlje: ona je prevelika da bi se njome moglo ovladati pobjedom u nekom središtu. Kako revolucionarni elementi nemaju snage da se svuda nametnu, osuđeni su na neuspjeh. Uzde Rusije preuzet će liberali, ponavlja pisac, koji su ondje iskreni, a ne »kukavni i lažni« kao u Evropi. Ne upustivši se u bilo kakvo tumačenje te razlike, on završava razmatranje ovim čvrstim sudom: »... danas je već stalno, da je Rusija pošla putem evolucije«. ³¹¹

Događaji kao ni ranije nisu štedjeli »Obzor« i već poslije dva dana list je morao odbaciti svoju procjenu ruske situacije i perspektive člankom *Revolucija u Rusiji*. Javljujući da se željezničarski štrajk razvio u generalni neviđenih razmjera, zabrinuti pisac nije nudio nikakve sudove, već se samo pitao: da li će se naći kompromisno rješenje ili će Rusija zapasti u opću krvavu revoluciju? ako do ove dođe, hoće li uspjeti? da li će dovesti na vlast »ruske jakobince«? ³¹² Već vrlo visoka revolucionarna plima rasla je i dalje, pa se briga u redakciji lista, čini se, pretvorila u strah. Ne nalazeći više nikakve utješne misli, »Obzor« priznaje da su vijesti iz Rusije »sve crnije« i mračno dodaje: »Narod će se uskoro sam među sobom poklati.« ³¹³ Do kraja treće revolucionarne faze ništa nije ostalo od umirujuće tvrdnje kako u Rusiji već pretežu umjereni elementi kojima je suđeno da upravljaju tom zemljom. Razočaranje koje je doživjelo uredništvo i politički krug oko njega moralo je biti duboko; dakako, bilo bi još teže da mu nisu prethodila razna druga koja su već mjesecima pogodala simpatizere Rusije.

I »Novi list« na pragu jeseni 1905. gledao je s pouzdanjem na rusku budućnost. To pokazuje njegov komentar članku W. Steada u »St. Peterburgskie vedomosti«, koji je tješio Rusiju poslije portsmutskog mira upozoravajući da poraz u ratu može biti i vrlo koristan, kao što je za Veliku Britaniju bio neuspjeh u stogodišnjem ratu s Francuskom i kasnije u borbi s američkim kolonijama. Prihativši tu misao, Supilove novine primjećuju da je carskim manifestom od 6/19. kolovoza već počeo unutrašnji preporod Rusije. Kao nekada engleski, tako je sada i ruski narod našao svoj pravi put. ³¹⁴ Međutim, razvoj događaja bezobzirno je demantirao taj sud. Ponovno razočaran, Supilo je uvrstio članak poznatog talijanskog publicista H. Ojettija o velikim nemirima u Bakuu. ³¹⁵ Nešto kasnije, u jednom nepotpisanom članku konstatira se da

³¹¹ Rusija i Witte, isto, br. 246, 25. X. 1905.

³¹² *Obzor*, br. 248, 27. X. 1905.

³¹³ Isto, br. 249, 28. X. 1905.

³¹⁴ K nebu srca, *NL*, br. 246, 6. IX. 1905.

³¹⁵ Baku, isto, br. 253, 13. IX. 1905.

je na cijelom Kavkazu takva anarhija kakve još nigdje u Rusiji nije bilo. Njezini su uzročnici socijalisti, koji svjesno mjesecima pogoršavaju situaciju, pa će Rusija, ako ne želi izgubiti Kavkaz, morati da ga ponovno vojnom silom pokori.³¹⁶

Prvi engleski nagovještaji o mogućnosti pomirbe s Rusijom naveli su »Novi list« da se izjasni o svom općem odnosu prema revoluciji uoči najjačeg vala njezine treće plime. U velikom članku, potpisanom inicijalima N. K., napadnuta je ta engleska ponuda kao perfidni manevar sračunat da uvuče Rusiju u sukob s Njemačkom, koja je, dobro iskoristivši njezinu zauzetost na Dalekom istoku, zagospodarila Turskom. Za Rusiju bi taj sukob, smatra autor, bio koban zbog stanja u koje je zapala: »S decimiranom vojskom, s nesposobnim generalima, s trulim državnim aparatom, razrovana gadnom nemani revolucije, predstavlja Rusija Nikole II tako bolnu i žalosnu sliku, da bi se moglo govoriti — o agoniji, da taj bolesni organizam nije — Rusija.« Kad bi se ona, takva, ipak pokrenula na jug, odmah bi joj se oružjem suprotstavile Njemačka i Austrija jer je Beč »avangarda pruska«. Rusija u tom slučaju neće dobiti ništa, a »južni Slaveni bit će žrtvovani germanizaciji«. Dolazak na vlast elemenata pod vodstvom Wittea vjerojatno bi spriječio nerazumnoj ruskoj diplomaciji da pođe tim putem. Kako je sada najvažnije da ne izbije rat na Balkanu, ističe autor, »pozdravili bismo s oduševljenjem i najžešću unutarnju revoluciju u Rusiji, jer će zemlja revoluciju preživjeti, no rane od nove vojne teško bi i preteško zacielile na ruskom organizmu«. ³¹⁷ Dakle, u interesu Rusije i Južnih Slavena revolucija je poželjna kao manje zlo, ukoliko ne prevagnu »razumniji« elementi. Stvarnih opasnosti od novog rata, ovaj put na Balkanu, nije bilo. Iako je u strahu od jedne izmišljene mogućnosti unaprijed odobrio rusku revoluciju, »Novi list« joj nije bio sklon. Dok je njezina bujica sve više rasla, Supilove novine samo su bilježile događaje, tek ponekad odajući da im je revolucija kao i ranije zazorna. Tako se u izvještaju o napetom položaju u Finskoj ističe da nema straha od općeg ustanka, ³¹⁸ u članku o moskovskim nemirima prvo se napominje da nisu tako ozbiljni kako su tvrdile inozemne novine, a zatim se navodi neka vijest »Timesa« po kojoj se radilo o akciji »trgovačkih putnika, švelja, starih žena, te nekolicine radnika i đaka«. ³¹⁹ No dva dana kasnije list je javio da je u Moskvi situacija vrlo ozbiljna jer već štrajkuje 200.000 ljudi, da je teško i u Tiflisu kao i u ruskoj Poljskoj. ³²⁰ Otada više nije bilo pokušaja da se stanje u Rusiji prikaže u povoljnijem svjetlu. Bez bilo kakve primjedbe »Novi list« je izvještavao o revolucionarnim borbama u Petrogradu, Moskvi, Jekaterinoslavu, Kazanju, Harkovu, Revalu, Rigi, u poljskim gradovima, o golemom željezničarskom štrajku koji se iz Moskve proširio na sve strane i postao motorna snaga općenarodnog pokreta protiv carskog samodržavlja. ³²¹ Koliko god sigurno zabrinut za Rusiju, Supilo je, poučen ranijim promašajima u ocjenama, šutke čekao rasplet velike krize.

Još je opreznije postupao »Narodni list«. Samo jednom u tom periodu na njegovim je stranicama izložen opći pogled o onom što je potrebno Rusiji:

³¹⁶ Batum, isto, br. 263, 23. IX. 1905.

³¹⁷ Danajski darovi, uvodnik, isto, br. 268, 28. IX. 1905.

³¹⁸ NL, br. 278, 8. X. 1905.

³¹⁹ Isto, br. 281, 11. X. 1905.

³²⁰ Isto, br. 283, 13. X. 1905.

³²¹ Isto, br. 289, 19. X; br. 294, 24. X; br. 295, 25. X. 1905. i dr.

u feljtonu o uvođenju vjerske snošljivosti. Njegov autor, koji se potpisao imenom Darko, prvo je naglasio da je problem nastao zbog toga što su se ruske vlasti godinama trudile da unijate u Poljskoj prevedu u pravoslavlje, što su napokon silom i provele. Žrtve tog nasilja odmah su počele iskorištavati ukaz o slobodi savjesti i vraćati se u svoju staru vjeru, a mnogi, čak prelaze u katoličku. Primijetivši s ironijom da je to toliko uzbudilo »Hrvatsku misao« da je gotovo požalila uspostavu vjerske slobode — radilo se o ranije spomenutom članku koji je taj časopis posudio od »Národní listy« i pohvalio u primjedbi — pisac feljtona, braneći tu reformu, čak se obratio francuskoj prošlosti: »Kad su iza velike revolucije u predprošlom stoljeću iz potoka ljudske krvi nikla bolja vremena, čuo se sa svih strana Francuske kao jedan glas, da je sloboda najbolji jamac mira i najsigurniji obrambeni ventil celog državnog stroja.« To isto danas, nastavlja autor, misle mnogi u Rusiji, dok drugi »proklinju taj najljepši božji dar«. Svoje je gledište joj istakao završnom rečenicom: »Mi Rusiji želimo slobodu!«³²² Spoj te želje s historijskim primjerom koji je upotrijebljen navodi na pomisao da autoru nije bila zazorna revolucija kao put do slobode.

Poslije tog feljtona »Narodni list« donosio je samo informacije o događajima u Rusiji.³²³ Kako se približavao vrhunac treće faze revolucije, tako su one bivale obilnije, ali su do kraja ostale bezlične.

Sličnog se stava držala i »Hrvatska kruna«. Doduše, desetak dana prije moskovskih nemira ocijenila je opću situaciju u Rusiji uglavnom zadovoljavajućom. Dok je Kavkaz još sav u buni, drugdje, tvrdio je Prodanov list, gdje su poslije mukdenskog poraza i drugih ruskih vojnih neuspjeha »revolucionarci bili stvorili malne anarhističke odnošaje, sada je prilično mirno i polažu se temelji parlamentu...« Zatim se tumačilo da će osnutak dume biti koristan i Poljacima jer će u njoj imati veći broj predstavnika i savjetovalo Rusiji da im uz to dade autonomiju kakvu već uživa Finska.³²⁴ Uskoro se pokazalo da o smirenju nema ni govora i »Hrvatska kruna« se, kao i »Narodni list«, povukla u sferu običnih informacija. U kratkim vijestima o burnim zbivanjima koja su sve jače tresla Rusijom dosljedno se izbjegavao naziv revolucija,³²⁵ kao da ga isti list nije sam upotrijebio još na početku njezine prve faze. Tek kad je nova revolucionarna ofenziva dosegla kulminaciju, tri dana prije objave Oktobarskog manifesta, »Hrvatska kruna« započela je vijesti o događajima u Rusiji napomenom da joj prijete revolucija.³²⁶ Koga bi ona i zašto mogla pokositi, objašnjavalo se u posebnoj notici: »Uslied nemira, koji svakog časa sve to više rastu, aristokracija boji se, da ih (? valjda: je — R. L.) ne stigne kazna ozlovoljenog naroda, jer u ovim nemirima vidi posljedicu svoga nepravednog postupka prema narodu, da ga se drži u robstvu.«³²⁷ Iz tih riječi ne zrači nikakva antipatija prema revoluciji, prije bi se moglo reći da se ona opravdava. No to je ipak preslaba podloga za pretpostavku da se odnos lista prema ruskoj revolu-

³²² Carski ukaz za slobodu savjesti, *NRL*, br. 73, 14. IX. 1905.

³²³ *NRL*, br. 80, 9. X; br. 82, 16. X; 84, 23. X. 1905.

³²⁴ *Polonia rediviva*, uvodnik, *HK*, br. 110, 18. IX. 1905.

³²⁵ *HK*, br. 128, 10. X; br. 131, 13. X; br. 133, 16. X. 1905. i dr.

³²⁶ Isto, br. 144, 28. X. 1905.

³²⁷ Isto.

ciji barem privremeno promijeni o afirmativnom smislu. Osim te notice o tome nema nikakva drugog simptoma.

Iako je »Crvena Hrvatska« najispravnije reagirala na manifest od 6/19. kolovoza, trećoj fazi revolucije nije poklonila gotovo nikakvu pažnju. Tek poslije novog, Oktobarskog manifesta primjećuje u jednoj bilješci da su Rusiju opet zahvatili nemiri koji sve više rastu. U nastavku se kaže: »Đačtvo i radništvo huckaju svjetinu, da u slučaju, da vojništvo bude htjelo potisnuti revoluciju, da odgovori oružjem i silom.«³²⁸ Budući da vojska nije pouzdana, autokracija bi tada došla u opasnost. Tako je samodržavlje, po »Crvenoj Hrvatskoj«, moglo propasti zbog neke podbodene mase i rastrojstva carske armije. Za ruske studente i radnike, već odavno najaktivnije u borbi protiv postojećeg političkog poretka, pretpostavila je da će krenuti u oružani ustanak iza tuđih leđa. Kako je ta bilješka jedini osvrt lista na treću fazu revolucije, teško je reći koliko je vjerno odrazila gledište redakcije o onome što se tada zbivalo u Rusiji.

U osječkoj »Narodnoj obrani« interes za ruske događaje nije popustio. Doduše, sve do kraja rujna 1905. pisala je gotovo samo o krvavim neredima na Kavkazu, ali se tada ponovno okreće općeruskoj pozornici. Revolucija, koja joj je već u prethodnom razdoblju postala zazorna, sada joj se učinila i sumnjiva. To slijedi iz članka preuzetog od reakcionarnih »Moskovskie vedomosti« u kojem se tvrdilo da razna engleska društva zajedno s framasonima i židovskim organizacijama ustrajno rovale protiv Rusije pomažući financijski i na druge načine revolucionarima. U članku se čak moglo pročitati da je britansko udruženje s nazivom »Sveza prijatelja ruske slobode« prouzrokovalo revolucionarne urote, pomagalo političkim kažnjenicima pri bijegu iz Sibira i skupljalo sredstva za revolucionarnu propagandu u vojsci.³²⁹ »Narodna obrana« nije nijedne riječi pridodala, iako se radilo o tipičnom pokušaju blaćenja revolucije s ciljem da se ona prikaže kao djelo vanjskih neprijatelja ruske države. Međutim, u izvještajima lista o nastavku nereda na Kavkazu i početku moskovskih nemira ne zamjećuje se bilo kakvo opredjeljenje.

Spomenuta posudba iz »Moskovskie vedomosti« ipak nije bila slučajna, »Narodna obrana« barem je neke tvrdnje iz tog članka držala istinitim ili gotovo takvim. O tome u znatnoj mjeri svjedoči veći osvrt lista na židovsko pitanje u Rusiji. Prvo se u njemu napominje da revolucionarni pokret snažno podupiru potlačeni narodi Rusije a zatim se ističe ona crta pokreta koja tom oslonu odgovara: »Naročito današnji revolucionarni pokret u Rusiji, kojemu stoji na čelu socijalistička revolucionarna stranka, nije samo borba radničkog stališa za poboljšanje staliških prilika i za socijalne i ustavne reforme, već je naročito borba za ravnopravnost zapostavljenih narodnosti i vjeroispovjesti.« Pisac članka smiješao je u jedno socijal-demokrate i socijal-revolucionare nazvavši tu umjetnu cjelinu imenom posljednjih, ali je istakao važan element ciljeva vodećih snaga ruske revolucije, koji se u hrvatskoj publicistici obično previdao. U nastavku on opominje da s revolucionarnim pokretom ne treba spajati krvave nacionalne obračune na Kavkazu, napose međusobno zatiranje Armenaca i Tatara, kao ni seljačke ustanke u raznim predjelima Rusije jer »ovi događaji

---

³²⁸ CH, br. 44, 2. XI. 1905.

³²⁹ NO, br. 223, 27. IX. 1905.

imadu sasma drugi karakter, te i povod u posve drugim razlozima, nego li revolucionarni te ustavni pokret ruski«. Naglašavajući posebnosti, autor je otišao predaleko ne uviđajući, kao ni pisac ranije spomenutog članka u »Obzoru«, da su nacionalne borbe na Kavkazu bez obzira na svoje barbarske crte na razne načine, izravne i posredne, povezane s revolucijom, da se čak dijele s njom stapaju kao što su to zorno pokazali primjeri Bakua, Tiflisa i Batuma, a da bune seljačkih masa rastrojavaju carsku vlast, privlače na sebe vojsku, ali je i demoraliziraju te tako pomažu revoluciji u gradu, pa ih valja smatrati važnim dijelom općeg revolucionarnog fronta. Prelazeći na glavnu temu članka, pisac ističe da su u ruskom revolucionarnom pokretu vrlo aktivni Poljaci, Finci i napose Židovi. Veliki udio posljednjih, a i drugih neruskih nacionalnosti u pokretu, materijalna i moralna pomoć iz inozemstva, gdje se i nalazi »sielo ruske revolucionarne akcije« i izlaze glavni revolucionarni listovi, sve je to dalo »cielom pokretu neki tuđinski, proturuski, upravo židovski karakter«. Odatle je potekla mržnja na Židove u visokoj birokraciji i u drugim krugovima, a i pogromi. Na Židove kivne narodne mase uz careve slike i pjevanje himne priređuju pokolje i pljačke. Vlasti se pri tom ne miču, a revolucionarna štampa i niz poznatih javnih radnika, među njima pisci Tolstoj, Gorki i Koroljenko, čak optužuju birokraciju da podstiče pogrome. No kako je velika uloga Židova u revolucionarnom i opozicionom pokretu sve očitija činjenica, zasnovana na tome što se u Rusiji nalaze u neravnopravnom položaju iako ih ondje ima nekoliko milijuna, napokon je i carski režim uvidio da se moraju poboljšati uvjeti njihova života. Zato su predviđene reforme, uz ostalo ukinut će se ograničenja koja su dosada velikom dijelu Židova priječila stjecanja visokog obrazovanja. S tim u vezi autor se plaši da oni ne preplave sveučilišta, a zatim i javni život, što bi moglo imati isto onakve loše posljedice kakve je uspon Židova donio Austriji i Ugarskoj.³³⁰ U njihovo se razglabanje ne upušta, ali što je pod tim mislio, nije se bilo teško dosjetiti: kao što su Židovi u obje polovice Habsburške monarhije postali vrlo utjecajan faktor u taboru vladajućih nacija koje tlače ostale, tako bi se u Rusiji mogli pretvoriti u jaku potporu carskog režima i njegove politike. Članak koji je trijeznim pristupom židovskom pitanju nadvisio ostale napise o toj temi u građanskoj publicistici Hrvatske završio je neprijatnom, antisemitskom žaokom kakva se ranije javila u »Obzoru« i »Novom listu« pri razmatranju istog aspekta promjene položaja Židova u Rusiji. Uz to, piscu se može prigovoriti što je previše naglasio udio neruskog elementa u ruskoj revoluciji i jednu njezinu crtu čiju je podlogu realno prikazao pretvorio u osnovno obilježje. Time se ovaj članak u stanovitom smislu nadovezuje na spomenutu posudbu iz »Moskovskie vedomosti«.

Već u sljedećem broju »Narodne obrane« ponovno je jedan prilog posvećen nacionalnom pitanju u Rusiji. Ovaj put radilo se o zaključcima trećeg kongresa zemstava, koji se posebice bavio tim pitanjem. U članku se hvalila ruska inteligencija što je, izjasnivši se za autonomiju Poljaka, Ukrajinaca, kavkaskih i drugih neruskih naroda, shvatila da je »zadovoljstvo narodnosti najbolji štiti protiv separatističkih aspiracija njihovih«. To će pak osloboditi centralnu vlast od mnogih briga i omogućiti široku aktivizaciju svih naroda u radu na općem preporodu Rusije. Izrazitu težnju

³³⁰ Židovski pokret u Rusiji, isto, br. 235, 11. X. 1905.

pokreta zemstava da se uplete i u druga pitanja, osim ustavnog, ocijenio je komentator lista kao značajan simptom: »Kako se iz svega toga vidi, ruska inteligencija ne misli se zadovoljiti sa onim mrvicama koje su dane ruskome pučanstvu ustrojstvom državne dume, već će odlučno stupati dalje u radu na preustroju celog današnjeg državnog života, dok se isti ne postavi na podlogu širokih narodnih slojeva bez razlike narodnosti.«³³¹ U članku je opet s ruske pozornice nestalo revolucionarnog pokreta — opozicioni ga je posve prekrrio, u skladu s time inteligencija je ponovno prikazana kao glavna snaga razvoja, ali je napokon, s velikim zakašnjenjem, napušteno gledište o naročitoj važnosti manifesta od 6/19. kolovoza a nacionalno je pitanje u Rusiji, koje je hrvatska publicistika obično poistovećivala s poljskim, shvaćeno u širim, realnijim dimenzijama, kao problem bez čijeg rješenja jedinstvo te zemlje nema budućnosti.

Poslije tih članaka »Narodna obrana« ponovno je prešla na kolosijek informacija o ruskim događajima. Revolucija joj je i dalje bila zazorna i njezino sve šire nastupanje ju je zabrinjavalo. Natjeran zbivanjima, list se ponovno sjetio da uz rusku inteligenciju, predstavljenu znatnim dijelom u pokretu zemstava, u burnom razvoju Rusije sudjeluju i druge društvene snage. U vezi s naglim širenjem željezničarskog štrajka »Narodna obrana« primjećuje da se radnici nikako neće pomiriti s Buljiginovom dumom, a da su njezinu bojkotu skloni i seljaci.³³² Dva dana kasnije list konstatira da se taj štrajk pretvorio u generalni, a na jugu Rusije u revoluciju. Situaciju je ocijenio krajnje ozbiljnom: »Obćenitost štrajka i naglo njegovo razširenje svjedok su razumne organizacije. Pogibelj je u tome, da se, ako za željezničkim štrajkom u Rusiji bukne revolucija, ne će moći koncentrirati čete, a nisu posve pouzdane ni čete ni mornarica, pa se očekuje i u vojsci bune. Viesti što iz Rusije dolaze, crne su i žalostne. Puk već razuzdano plieni i pljačka u glavnom gradu i drugim većim gradovima, te svaki čas biva položaj kritičniji.«³³³ Sve je to, organiziranost revolucionarnih snaga, nepouzdanost vojske i razuzdanost puka, strašilo »Narodnu obranu«. Pojave anarhije koje prate svaku veliku revoluciju shvatio je njezin komentator kao najavu općeg kaosa istovjetnog s revolucijom. No već dva dana kasnije, u kulminacionom trenutku treće faze revolucionarnih borbi, kao da se stanovište lista naglo izmijenilo. U članku *Ustanak u Rusiji* straha više nije bilo. Novi odnos prema ruskim zbivanjima, vidljiv već u naslovu, zrcalio se u cijelom tekstu članka. U njemu se, uz ostalo, kaže: »Borba, odlučna i neustrašiva u inteligenciji, i u narodu i radništvu za političke slobodštine, prava i ustav nije malaksala, dapače očitovala se u jakoj i razumnoj organizaciji, kojoj ne će moći do glave doći ruska birokracija sa svojom vojskom.« Radnici su, doduše, spomenuti posljednji, kao da nisu baš oni činili udarnu snagu revolucije u sve tri njezine dotadašnje faze, ali je cijelom pokretu dano pozitivno obilježje. Pisca pri tom čak nije smetalo ni to što je, po njegovu sudu, taj pokret danas-sutra mogao prerasti u opću revoluciju, koju je shvaćao, poput većine hrvatskih listova, u užem smislu riječi — kao oružani ustanak. O tome svjedoči ovaj odlomak članka: »Revolucija je po čitavom carstvu pri-

³³¹ Narodnostni pokret u Rusiji, isto, br. 236, 12. X. 1905.

³³² Isto, br. 248, X. 1905.

³³³ Isto, br. 250, 28. X. 1905.

pravljena i gotova stvar, samo se još gleda, da se učini pritisak na vlastodršce bez većeg prolijevanja krvi, da popuste opravdanim zahtjevima za ustavnim životom.« Zatim se napominje da željezničari, cijelo radništvo, razna zvanja kao advokati i apotekari, pa i oficiri, znatan dio vojske i činovnici naginju revoluciji.³³⁴ Iako su u isti spisak dospjeli elementi vrlo nejednake spremnosti za oružani obračun sa samodržavljem, pisac članka nije se prevario u bitnom — zamijetio je izvanrednu širinu općenarodnog fronta u kojem su se našle na okupu heterogene snage spojene željom da Rusiju oslobode apsolutizma.

Trećoj fazi ruske revolucije pripalo je u »Pokretu« znatno više prostora nego što su ga dobila oba prethodna njezina razdoblja, uglavnom zato što je list od 1. listopada 1905. počeo izlaziti kao dnevnik. Nekoliko dana ranije objavio je zanimljiv feljton o općem odnosu javnosti malih slavenskih zemalja prema Rusiji. Radilo se o posudbi — pismu Z. Pantelejeva koji se u dnevniku »Rus'« obratio uredniku »Slovanskog prehleda«. Tekstu je prethodila ironična primjeba redakcije »Pokreta« da šalje ovo pismo u spomenar S. Radiću, koji je svoj »slavenski demokratizam« spojio s klanjanjem ruskom despotizmu. Pantelejev se prvo čudi velikom interesu slavenskih naroda za ruski slobodarski pokret, o čemu mu je javio spomenuti urednik, pa ističe da je dvadeset godina posjećivao razne slavenske zemlje i uvijek mu je padala u oči »posvemašnja ravnodušnost zapadnih Slavena (osim Poljaka) naprama strujama našega unutarnjeg života«. Uz rijetke iznimke, kao što su bili Karavelov, Jagić i Masaryk, svi su se zanimali samo za vanjsku politiku Rusije, njezinu veličinu i moć. Od Češke do Crne Gore držali su izrazom najviše političke mudrosti i najvećim prijateljima Slavena Katkova, A. S. Suvorina i Komarova pa su se svagdje i čitali gotovo samo listovi i časopisi koje su ovi izdavali. Da ruska stvarnost ima svoje mračne crte, Zapadni su Slaveni »posve previdjeli ili izravno poricali kao zlobnu izmišljotinu neprijatelja Rusije, i to u prvom redu Židova i Nijemaca«. Ako im se govorilo o tim crtama, posebice političkom bespravljju ruskih građana i samovolji birokracije, uzvraćali su »ciničnim osudama blještave varke konstitucije, te se očitovale loše prikriveno zagovaranje apsolutizma«. Otkrića o pravom stanju kojima je ruski pokret za slobodu napadao na te predrasude ili ih nisu zanimala ili su ih odbacivali »grubim klevetanjem«. Na ovom je mjestu »Pokret« dodao u zagradi: vidi S. Radić. Tek su porazi u ratu 1904/5. otvorili oči Zapadnim Slavenima, zaključuje pisac, pa se napokon pojavio interes za »onu Rusiju . . . koja preko četrdeset godina vodi neprestanu borbu za ljudsko dostojanstvo, za političku slobodu i olakšanje sudbine radećih i razbaštinjenih«. ³³⁵ Pantelejev je u osnovi imao pravo. Opisani odnos prema Rusiji bio je dugo vidljiv ne samo kod S. Radića nego i u većem dijelu građanske publicistike manjih slavenskih zemalja, samo što iznimke do 1904/5. ipak nisu bile tako rijetke. Razbijanju tog odnosa mnogo su pridonijeli vojni neuspjesi Rusije, ali barem toliko i dojmovi koje je revolucija izazvala.

Prateći ruski razvoj u jeku treće revolucionarne ofenzive, »Pokret« nije štedio carski režim. Tako je, javljajući o pripremama za izbor dume, naglasio da je vlada dala slobodne ruke policiji u djelovanju protiv opozicije.³³⁶ U jed-

³³⁴ Isto, br. 251, 30. X. 1905.

³³⁵ Rusi o nama, *Pokret*, br. 39, 24. IX. 1905.

³³⁶ Isto, br. 3, 3. X. 1905.

nom većem feljtonu opisani su razni oblici cenzure koja je mučila sve grane ruske kulture, od likovnih umjetnosti do teatra.³³⁷ List je većim člankom prikazao studentski pokret koji je tada žigosao carstvo kao nepopravljivo i otvoreno tražio demokratsku republiku. »Pokret« ističe da su u studente mnogi građani, osobito radnici.³³⁸ Još tjedan dana prije početka željezničarskog štrajka piše o golemom revolucionarnom pokretu u Moskvi protiv kojeg su vlasti nemoćne. Takvu su situaciju iskoristili radnički vođe »u političke svrhe i odlučili spremati oružani ustanak.«³³⁹ Kao ni drugi listovi u Hrvatskoj, »Pokret« ne zna za podjelu ruske socijal-demokracije te odluku boljševika, odnosno III. kongresa partije, pripisuje radničkim vođama uopće. Izvještavajući o izvanrednim razmjerima i političkoj usmjerenosti željezničarskog štrajka, list u njemu nalazi dokaz ispravnosti gledišta onih koji su ranije tvrdili da je Buljiginov projekt promašen.³⁴⁰

U vrijeme kulminacije treće faze revolucije »Pokret« svakodnevno donosi članke s naslovom *Revolucija u Rusiji*, pokazujući time da je njegova redakcija shvatila pravi karakter ruskih događaja i ne želi ga zabašuriti. U prvom od njih konstatira se da je štrajk postao generalni, i to s izrazitom političkom notom. Pisac ga s pravom smatra tada glavnim oblikom revolucionarnog pokreta, kojem pridaje izvanrednu važnost. To je, po njegovu sudu, »historički i divski sukob privilegirane birokracije i agrarnog kapitala sa izrabljivanim i osvještenim proleterskim masama seljačkih, radničkih, đачkih, građanskih i činovničkih slojeva«. Upotreba naziva je konfuzna — gotovo svi slojevi društva dobili su oznaku koja posve odgovara samo drugom, donekle prvom, a malo ili nimalo ostalima— ali usprkos tome ocjena ima posebnu vrijednost u tadašnjoj hrvatskoj publicistici jer naglašava socijalnu podlogu i smisao revolucionarne borbe. Uz birokraciju, koju su svi spominjali, javlja se »agrarni kapital«, točnije bi bilo veleposjed; te su dvije snage shvaćene kao izrabljivačke, dok se obično pisalo u prvom redu ili samo o bespravljju, tj. političkom aspektu postojećeg poretka. No članak se i svojim nastavkom razlikuje od onih u drugim listovima koji su se tada također bavili ruskom situacijom. Naime, u njemu se kaže da su sada visoki krugovi spremni na pogodbu s revolucionarnim pokretom, kojoj međutim nisu bili skloni ranije iako su njegovi zahtjevi bili skromniji nego danas, već su ga nastojali suzbiti krvlju i vješalima. Pisac sumnja u korisnost te njihove zakašnjele promjene: »Danas, kada su prevratni elementi malo ne gospodari situacije u Rusiji, pitanje je, hoće li ovi elementi i htjeti prihvatiti kompromis, koji nuđaju odozgo.« Tim je gledištem, makar u uvjetnom obliku, zapravo anticipiran odgovor znatnog dijela revolucionarnih snaga na budući carski manifest. Na kraju je autor precizirao svoje stanovište prema revolucionarnom pokretu: »Nema sumnje, da je ofenziva organizovanih potištenih masa pogibeljna i zatorna, ali ako se uvaži, da je revolucionarna ofenziva potištenih naplata za stoljetna nedjela, za stoljetna nasilja i grijeha onih, koji vladaju, slobodouman čovjek može da shvati taj gorostasni pokret i da ga prati s udvojenom pažnjom i simpatijom.«³⁴¹ Stav se nije odlikovao unutraš-

³³⁷ Ruska cenzura, isto, br. 10, 11. X. 1905.

³³⁸ Događaji u Rusiji, isto, br. 11, 12. X. 1905.

³³⁹ Događaji u Rusiji, isto, br. 12, 13. X. 1905.

³⁴⁰ Događaji u Rusiji, isto, br. 23, 26. X. 1905.

³⁴¹ *Pokret*, br. 24, 27. X. 1905.

njom logikom: njime se prihvaćalo nešto što je ocijenjeno opasnim i štetnim, zato što ima realnu podlogu. Međutim, već u slijedećem broju javlja se afirmativno stanovište bez ikakve ograde. Kako predstavnici autokracije ne žele popustiti »pravедnim zahtjevima naroda«, autor smatra da neposredno predstoji sud-bonosni sudar samodržavlja i revolucionarnih elemenata. Trenutak mu se ne čini pogodnim za taj obračun jer »kako god nam se prikazivao grandioznim sadašnji ustanak, ipak su još slojevi, koji se onako heroički bore maleni procent goleme mase ruskoga naroda«. Usprkos tome ne odriče se nade da se njime ipak nanese »posljednji udarci nesnosnu apsolutizmu«. Makar mu se čini da su razmjeri revolucionarnog pokreta još daleko od mogućeg i potrebnog maksimuma, smatra ga toliko jakim da bi ga jedva mogla ugušiti lojalna voj-ska. Ako se pak samo dio ove pokaže nepouzdanim, autokracija će propasti za mjesec dana.³⁴² Već u narednom osvrtu na situaciju u Rusiji, vjerojatno iz istog pera, sumnja u uspjeh revolucije nešto se pojačala. Ishod borbe oštro suprot-stavljenih tabora, ističe se u članku, ovisi o držanju vojske, žandarmerije i po-licije, ali je pitanje da li su te snage po svojoj organiziranosti dorasle »zamjer-noj organizaciji revolucionarnih elemenata«. Kako, međutim, ti elementi ne mogu za »prevrat predobiti i seljačke mase«, koje su još posve neosviještene, u Rusiji nema nade za temeljitu preobrazbu državnog organizma, ali su moguće promjene u »demokratskom i naprednom pravcu«.³⁴³ Pisac je zaboravio da je dva dana ranije »Pokret« u revolucionarnu ofenzivu uključio te politički nez-rele seljačke mase. Obična su gledišta imala stvarnu osnovicu, ali umjesto da ih poveže, list je svako izložio zasebno pa su se kosila. Kao što je već spomenuto, seljaštvo je mnogobrojnim bunama od Gurije do Besarabije sudjelovalo u re-voluciji. Međutim, proces njegove politizacije tek je počeo i pokret grada, uostalom jako zauzet borbom u vlastitoj sredini, nije zato imao mogućnosti da u kraćem vremenu uspostavi gustu mrežu veza s golemom seljačkom ma-som. Tako su te dvije velike struje revolucije nastupale najvećim dijelom zasebno, neusklađeno. Snažni međusobni utjecaji ograničili su se uglavnom na sferu spontanog uzajamnog poticanja. Usprkos toj pogrešci, pisac se nije preva-rio u prognozi: koliko god snažna, revolucija nije bila dorasla tome da slomi postojeći politički poredak.

Plamen treće faze revolucionarnih borbi bio je S. Radiću toliko neprijatan da je pred njim čvrsto zatvorio oči. U rujanskom broju »Hrvatske misli« još se tvrdilo kako svi poljski rodoljubi uviđaju »da su pobune u Varšavi i Lodzu djelo židovsko-socijalističke propagande, i da je s gledišta poljskih nacionalnih interesa pravi zločin ne samo pomagati, nego i odobravati pokret takvih revo-lucionaraca, koji Ruse od ostalih Slavena samo zato više mrze jer ih se više boje«.³⁴⁴ U slijedećem broju časopisa, izašlom u trenutku neviđenog bujanja revolucionarnih borbi, nije bilo ni riječi o Rusiji, a čak je i broj časopisa za mjesec studeni šutio o njezinoj revoluciji.

Već zato što je bio tjednik »Hrvatski narod« nije mogao postupati kao »Hrvatska misao«. Pisao je redovno o novoj revolucionarnoj buri, ali sa sve očitijom antipatijom. Od velikog štrajka u Bakuu imali su, po tom listu, svi

³⁴² Isto, br. 25, 28. X. 1905.

³⁴³ Isto, br. 26, 30. X. 1905.

³⁴⁴ Poljski narodnjaci i nemiri u Rusiji, Naš narodni život, *HM*, g. IV, 1905, br. 12, 568.

samo štetu, u Moskvi i Tiflisu radnici su izazvali krvoproliće opirući se silom vojsci koja je htjela učiniti red, na sprovodu moskovskog rektora kneza Trubec-kog pucalo se na Kozake pa se opet morala uplesti vojska i žandarmerija, dok su u Harkovu na Kozake čak bacali bombe.³⁴⁵ Ta je pristranost došla još više do izražaja u većem članku koji je ocrtao vrhunac treće revolucionarne faze. Zgranut golemim štrajkom s 1,5 milijuna sudionika i cijelim pokretom, list je pokušao zorno predočiti čitaocima opću situaciju: »Pomislite sada sebi taj silni sviet bez posla, gdje se skuplja na skupštine, prolazi bukom po ulicama, kida brzojavne i telefonske žice, ruši željezničke nasipe, diže u zrak željezničke mostove, plieni dućane, i tko bi sve nabrojio što se je radilo, i to po svim većim gradovima velike ruske države. A sad razmislite, kako je proti toj strahoti nemoćna vlast, ne imajući u svojim rukama ni željeznice, da može vojsku slati, kamo treba, ni žica, da može svoje naloge dojavljivati, a niti joj mogu namjesnici (? , valjda: gubernatori — R. L.) slati vesti...« U prijestolnici nije bilo najgore jer je car svu izvršnu vlast predao »strašnom Trepovu«, koji je naredio da se puca čim se gdje skupe građani i dopremio topove u grad. Njegove oštre mjere, drži pisac prikaza, »došle su još u pravi čas«, inače bi opći štrajk doveo do velike gladi i smrti bolesnika jer su mu pristupili i apotekari. Drugdje je, po njegovu mišljenju, bilo još gore, osobito u Moskvi, Odesi, Harkovu, Rigi i Revalu. Zatim navodi razna zlodjela štrajkaše, od trovanja bunara do pljački banaka i trgovina. Kako je pobuna zahvatila velik broj mjesta, pa i ona u Sibiru, Kavkazu, Finskoj i poljskim krajevima, u jednom se trenutku »bilo bojati, da će buntovnici srušiti carstvo«. Tek s novim carskim manifestom počelo je onda djelomično smirivanje.³⁴⁶ »Hrvatski narod« nisu zanimali razlozi revolucionarne krize, on je svugdje vidio samo strahote i ekscese masa, kojih je dakako bilo, ali većinom zbog brutalnih postupaka vlasti. U velikom strahu za carstvo i javni red list je prihvatio kao spasonosne i najokrutnije mjere režima. Dospjevši do povlađivanja ruskoj reakciji, »Hrvatski narod« je u slavenski orijentiranoj publicistici Hrvatske zauzeo poziciju za koju se ni jedan drugi list tada nije odlučio.

Dotle nije došao ni »Novi Srbobran«, iako mu je ruska revolucija također bila zazorna. Iz razvoja ruskih prilika ipak je više naučio od »Hrvatskog naroda«. Sredinom rujna 1905. upoznao je čitaoce s komentarom »St. Peterburgskie vedomosti« na članak jednog »balkanskog Slavena«, zaplašenog da ruski porazi ne ohrabre nasrtljivost slavenskih neprijatelja. Ruski mu je list odgovorio da su Zapadni, a dijelom i Južni Slaveni, naučili obožavati Rusiju kao najmoćnije carstvo ne brinući se za njezino unutrašnje stanje. Porazi su, međutim, otkrili teške rane Rusije i rodili ispravno uvjerenje o nužnosti promjena koje je jedino mogu osposobiti da se othrvava zavidljivim susjedima.³⁴⁷ Dakle, »Novi Srbobran« popularizirao je istu misao koju je u već spomenutom pismu opširnije i odlučnije izložio Pantelejev. List je time indirektno priznao svoje stare grijeha, a još više svog prethodnika »Srbobrana«, koji se tvrdoglavo držao mita o svemoći Rusije i visokoj vrijednosti njezina političkog reda. Međutim, tu potrebu boljeg poznavanja unutrašnjih prilika ruske zemlje »Novi

³⁴⁵ *HN*, br. 37, 14. IX; br. 41, 12. X; br. 42, 19. X. i br. 43, 26. X. 1905.

³⁴⁶ Pobune u Rusiji, isto, br. 44, 2. XI. 1905.

³⁴⁷ Rusija i Sloveni, *NS*, br. 185, 2/15. IX. 1905.

Srbobran« uvažavao je na isti način kao i ranije: više je pratio liberalni pokret i tok parcijalnih reformi nego revolucionarna zbivanja. Tako je veću pažnju poklonio moskovskim nemirima tek onda kad je uvidio da se ovi neće smiriti.³⁴⁸ Zatim je sve do vrhunca treće faze revolucionarnih borbi o njima javljao samo u brzopjavnim vijestima. Tek tada se posebnim člankom osvrnuo na opću situaciju u Rusiji. No pri tom se poslužio uvodnikom iz »Berliner Täglicher Rundschau« u kojem je stanje u toj zemlji okarakterizirano kao duševna i politička anarhija. Nihilistička, anarhistička i socijaldemokratska inteligencija, tvrdio je njemački list, proširila je u radničkim i seljačkim masama pokret protiv postojećih ekonomskih odnosa, ali mu nije usadila jasnu političku liniju.³⁴⁹ Prigovor u osnovi nije bio opravdan. U trenutku kad je golemi revolucionarni val poplavio Rusiju u njemu su se doista nazirale i težnje za promjenom strukture društvenih odnosa, a i različite političke tendencije, ali je u toj šarolikosti ipak izrazito prevladavao jedan zahtjev — ukidanje samodržavlja preobražajem Rusije u ustavnu državu. Osim toga, pisac članka pripisao je ruskoj inteligenciji veću ulogu u pokretu nego što ju je stvarno imala i pri tom joj dao proizvoljne oznake. U njoj je bilo nihilističkih i anarhističkih sklonosti, ali osnovni pravci za koje se opredijelila bili su liberalizam, demokracija i socijalizam, koji su s tim afinitetima bili povezani u maloj ili čak neznatnoj mjeri. »Novi Srbobran« je, međutim, takvo tumačenje preuzeo bez ikakve zamjerke. Ipak je već tri dana kasnije javio da se pokret naglo širi i ima izrazito političko obilježje. Ne spomenuvši inteligenciju, list je izvjestio da je radnička parola: uzmimo sami svoja prava, birokracija nam ih neće dati.³⁵⁰ Tek je tada »Novi Srbobran« napokon shvatio tko je glavna snaga revolucije i kakvi su njezini izvanredni razmjeri. Istog dana kad je objelodanjen novi carski manifest zaključio je da je, čini se »vlada nemoćna prema revoluciji« koja se proširila od Varšave i Helsinkija do Tiflisa.³⁵¹ Nije izrazio ni uvjetnu simpatiju prema njoj, kao »Narodna obrana«, ali je nije ni predstavio kao skup grozota, poput »Hrvatskog naroda«. Na jugu, »Dubrovnik«, drugo glasilo srpske politike u Hrvatskoj, ponašao se kao »Hrvatska misao« — treću revolucionarnu oluju nije uopće spominjao.

Carski manifest od 17/30. listopada 1905. primila je većina hrvatskih i srpskih listova s očitim zadovoljstvom, kao značajnu prekretnicu kojom u Rusiji stvarno počinje nova era.

U članku posvećenom tom novom iznuđenom poklonu Nikole II. »Obzor« je pisao o pobjedi velike borbe za slobodu i ustav: »Zadnji ogromni pokret u Rusiji izvojsčio je napokon ono za čim je težio.« Nastojeći protumačiti tu neosnovanu tvrdnju, list je morao ponovno pogriješiti. Skup novih carskih obećanja, sadržanih u manifestu, po mišljenju pisca članka, odgovara zahtjevima štrajkaša i liberalnih krugova, a i minimalnom programu revolucionara koji traže ustavotvornu skupštinu i odgovornu vladu. Zapravo, Oktobarski manifest nije najavio ni takvu skupštinu ni takvu vladu, iako se za to zalagao i velik dio građanske opozicije, a i štrajkaša. Komentator »Obzora« nije ni

³⁴⁸ NS, br. 207, 29. IX/12. X. i br. 208, 30. IX/13. X. 1905.

³⁴⁹ Isto, br. 216, 10/23. X. 1905.

³⁵⁰ Isto, br. 219, 13/26. X. 1905.

³⁵¹ Revolucija u Rusiji, isto, br. 222, 18/31. X. 1905.

naslutio da je i novim manifestom Rusija dobila jednu polovičnu reformu i dosta obećanja, ustupke koji su mogli tek načeti samodržavlje. Ni njegov pogled na protekle događaje nije bio mnogo dublji. Borba nije prošla bez krvi, buna i terora, napominje se u članku, ali iako je Rusijom »zavladala revolucionarna sila, ona nije prevrnula stubokom cilu državu«. Umjesto toga, ta je sila »učinila svojim kolosalnim štrajkom samo snažnu presiju na reakciju i vladu i iznudila od ove za narod slobodu i ustav«. Zašto je revolucija ostala prilično skromna, nije se iz članka dalo zaključiti. Uostalom, svaki bi pokušaj objašnjenja bio pogrešan jer je stvarnost izgledala drugačije. Listopadske revolucionarne borbe obilovale su krvavim sukobima, uoči novog manifesta atmosfera je u Rusiji bila već tako užarena da je opći oružani ustanak postao pitanje dana — revolucija je stigla do ruba prekretnice na kojoj, poslužimo li se starim čarističkim nazivima, metoda »fizičke sile« naglo preteže metodu »moralne sile«. Borba koja se vodila s režimom, ističe »Obzor«, bila je gigantska, izvanredne snage i organizacije, a pobjedu su mnogi platili životima. Što se tiče njezina vodstva, list se nije oslobodio stare zablude: »Zemstva na čelu, radnici kao jako podnožje, najprije su molili cara, pa se bunili, štrajkovali i napokon pokazali svoju premoć nad vladom.« Ako se »Obzor« nije htio odreći pogrešnog suda o vodećoj snazi borbe s carizmom, barem je radništvu priznao ulogu njezine masovne osnovice. Prognoza o budućem razvoju Rusije sadržala je realističke elemente, ali je ipak bila pretjerano optimistička. List je predviđao nove okršaje, pa i lokalne oružane obračune zbog pokušaja reakcije da spriječi promjene, do čega će već slijedećih dana zaista doći. Međutim, drugi, važniji dio prognoze — da će narod sve to urediti zakonitim ili revolucionarnim pritiskom — budućnost neće potvrditi. S tom procjenom kretanja otprilike se podudarala karakterizacija dotadašnje i buduće borbe za novu Rusiju: »Revolucionarni pokret je etapne naravi, pa i ako su mu sredstva često puta revolucionarna, on vodi Rusiju putem evolucije unutarnjem ojačanju i regeneraciji.«³⁵² List se time jako približio staroj tvrdnji o evolutivnom obilježju ruskog preobražaja. U tom ga je pravcu uputio rasplet listopadske krize — ona nije završila oružanim sudarom neprijateljskih tabora, iako se to činilo neminovno, već novim popuštanjem režima. Revolucionarna bujica uoči tog popuštanja ispoljila je tako golemu snagu da je ponavljanje spomenute tvrdnje u neizmijenjenu obliku bilo bez svakog smisla. Zato joj je pisac dodao novu primjesu i time došao do umjetnog spoja evolucije s revolucijom u kojem je prva glavni element. Događaji poslije manifesta pokazali su koliko je ta utješna konstrukcija bila bespredmetna.

Dok je »Obzor« mirno hvalio promjenu objavljenu novim manifestom, »Novi list« prepustio se još većem zanosu nego u trenutku kad je sankcioniran Buljiginov projekt. U jednom većem članku koji je možda također napisao sam Supilo, zadovoljstvo manifestom izraženo je riječima: »Bogu hvala! Ovaj uzsklik odjeknuo je iz srca svakog dobrog Slavenina, kada je čitao viest, što ju je preksinoć brzopjavna žica iz Petrograda razniela širom čitavoga svijeta. Car Nikola II dao je slobodu svomu narodu. Rusija prestaje biti absolutistička, autokratska država i postaje ustavnom, parlamentarnom monarhijom, u kojoj građanska prava, građanske slobode i građanske dužnosti izjednačuju sve

³⁵² Pobjeda ustavne misli u Rusiji, *Obzor*, br. 252, 1. XI. 1905.

ruske državljane.« Tako je napokon sretno završila borba koja se nije vodila »protiv cara, za koga se znalo, da je slobodi sklon, nego protiv pohlepne aždaje birokracije i klerikalizma, koji su ruski autokratizam najnesmiljenije izrabljivali.« Čuvajući kao i ranije carsku ličnost, »Novi list« umjetno je razdvojio samodržavlje od visoke uprave i klera koji su, anonimni, predloženi kao jedini krivci dotadašnjih nevolja Rusije. Ne odričući se ranijega gledišta o stranom utjecaju u ruskoj revoluciji, Supilovo glasilo izražava još jedno, dodatno zadovoljstvo: »I više puta se činilo, da će upliv tuđih elemenata svrnuti ovaj pokret u pogibeljnu proturusku kolotečinu. Ali napokon slavenski patrijotizam prevladao je i u njegovu znaku sviće zora slobode velikoj, u zadnje doba toli izkušanoj bratskoj zemlji.« U produžetku članka nisu definirani ti elementi, kao što nije ni razjašnjeno u čemu se sastojao »slavenski patrijotizam«, odnosno tko ga je ispoljio — ona »pohlepna aždaja« birokracije popuštanjem pobunjenom zemlji ili borci za ustavnu Rusiju time što se nisu požurili podići opći ustanak. Taj je nedostatak imao svoju dobru stranu: list se nije zapleo u dokazivanje onog što se nije dalo dokazati. Uz cara, navodno sklonog slobodi, izdvojena je još samo jedna ličnost: »Da se tako dogodilo ide ne mala zasluga grofa Wittea, onog ženijalnog državnika, koji je u težkim okolnostima znao sklopiti s Japanom za Rusiju toli povoljan mir.«³⁵³ Prava uloga tog zaista sposobnog političara u događajima povezanim s donošenjem manifesta nije se u tekstu razabirala. Ona je stvarno bila samo u tome što se u neodrživoj situaciji založio za nešto što je smatrao manjim zlom, kao što slijedi iz jedne njegove kasnije izjave o manifestu: »Bolje se poslužiti makar i neudobnom lukom, ali dočekati buru u luci, a ne na uzburkanom moru u polutrujoj lađi.«³⁵⁴ Na kraju se u članku javlja o vrlo povoljnom odjeku novog manifesta širom Rusije, ali se navodi i odluka socijal-demokracije o nastavku borbe.

»Narodni list« i »Hrvatska kruna« ograničili su se na kratke obavijesti o uvođenju ustava u Rusiji. Međutim, »Crvena Hrvatska«, koja se ranije nije dala zavarati carskom potvrdom Buljiginova projekta, pripisala je veliku važnost manifestu od 17/30. listopada. Komentator lista svoje je razmatranje o njemu započeo čvrstim sudom: »Autokratizam je pred voljom naroda kapitulirao.« Sve donedavna takav je rasplet ruske krize bio nezamisliv. Ispravnoj prognozi smetala su neka pogrešna mišljenja: »Znalo se, da su inteligentniji krugovi nezadovoljni s režimom, koji su krivili zbog neuspjeha ruskih. Bilo je poznato i to, da za njima stoji radništvo, ali se je malo cijenila snaga ovoga pokreta. Cijenilo se je da je doba revolucija za Evropu prošlo...« Međutim, Rusija je bjelodano pobila to mišljenje pokazavši »da su revolucije još lakše nego prije«. Pisac članka to i ukratko obrazlaže: »Sam moderni razvoj društva, potrebe prometa, dali su narodu taku silu u ruku, koju puščana taneta ne mogu uništiti. Opći štrajk radnika, kad ga prate simpatije drugih građana, ne mogu svladati bajunete.« U Rusiji je taj neuništivi pokret napokon zahvatio i vojnike, koji su ga trebali zagušiti. Opazivši da u suvremenoj kapitalističkoj sredini s jakom unutrašnjom povezanošću revolucija dobiva u generalnom štrajku, posebice ako zahvati i prometnu mrežu, djelotvorno sredstvo, pisac je u tome brzo-

³⁵³ Pokret u Rusiji, *NL*, br. 302, 1. XI. 1905.

³⁵⁴ E. V. Tarle, Graff S. J. Vitte. Opyt karakteristiki vnešnej politiki, Sočinenija, sv. V, Moskva 1958, 554.

pleto našao jamstvo njezine lake pobjede. Njegov pogled nije obuhvatio više-mjesečne revolucionarne bitke po raznim krajevima Rusije, kao ni krvave moskovske događaje koji su prethodili generalnom štrajku. Glavna snaga borbe za novu Rusiju bila mu je jednom inteligencija uz koju pristaje radništvo, a drugi put radništvo koje slijede ostali građani. U nastavku članka odaje se priznanje caru i Witteu što su pravodobno shvatili »značaj pokreta, te ne dopustili, da se revolucija razmaha«. Njihova je zasluga u tome što su Rusiji prištedjeli velike žrtve nužne pri naglim promjenama koje, doduše, »kasnije urode dobrim plodom«. Dakle, revolucija je po svojim konačnim, dugoročnim rezultatima korisna, ali je njihova cijena previsoka i zato ju je bolje izbjeći. To je bio stav neprihvaćanja bez ikakve osude. Na ovu pisca nisu sklonuli ni brojni ekscesi koji su pratili rusku revoluciju. On ih je shvatio kao čine kriminalnih elemenata koji nemaju nikakve veze s borbom za slobodu, već u općem nemiru i rastrojstvu nalaze prilike za prijestupe. U tome je ipak bio samo dio istine. Ponesene strašću borbe, nerijetko su i revolucionarne mase počinjale izgrede; vlasti su pak i prije Oktobarskog manifesta i odmah poslije njegove objave potpirivale pogrome na mnogo mjesta. No iako je komentator »Crvene Hrvatske« previdio te dvije vrste ekscesa, njegovo je shvaćanje odnosa revolucije i razornih postupaka koji su je pratili bilo ispravnije od onog u »Hrvatskom narodu«, po kojem se revolucija sastojala od skupa izgrede neodgovornih masa. Završni sud dobro je pristajao općem optimističkom tonu cijelog osvrt: uvođenjem pravog ustava situacija se u Rusiji znatno poboljšala, iako zbog strasti razbuktalih prethodnom velikom borbom još nije nastupilo potpuno smirenje.³⁵⁵

Svoje veliko zadovoljstvo donošenjem Oktobarskog manifesta »Narodna obrana« pokazala je ovim riječima: »Dan 31. listopada 1905.* ostat će nezaboravan u ruskoj poviesti. Njime je dovršena ona dugotrajna, veličanstvena i mukotrpa borba za ustav.« Pun ushita, pisac članka je čak tu promjenu proglasio onim velikim ciljem zbog kojeg su »toliki od njenih najboljih sinova trunuli po sibirskim tamnicama i jedno izvijali svoj viek u rudnicima«. Izvan njegova vidokruga ostali su svi oni koji su stradali jer su se borili za Rusiju bez Romanova ili barem za ustav kao djelo naroda, a ne carski dar. Što je stanovništvo »taj plemeniti čin carev« primilo bez oduševljenja, gotovo hladno, »Narodna obrana« protumačila je posebnom ruskom naravi kojoj je »prirođeno, da ne daje bučna izražaja svojim osjećajima«. No komentator je bio siguran da je velikom Rusijom prohujao val »tihe radosti«, jer je 31. listopada 1905. ne samo uspješno završila jedna velika borba već i započela nova epoha. Zahvaljujući manifestu, Rusija je stekla »uvjete, da se slobodno razvija, da slobodno upotrebi toliko sada potisnute, prigušene i pritajene sile, pa da se razvije u moćnu državu kakvu je jedva vidio svet«. Takvoj je viziji odgovarao nastavak članka u kojem se kaže: »I mi, manji slavenski narodi, radujemo se sa ruskom braćom i blagosivljemo plemenitost i uvidavnost današnjeg cara. Naše simpatije za Rusiju bit će odsada iskrenije i nepomućenije. Svuda tlaćeni, mi smo nehotice morali da branimo onaj režim u Rusiji, koji je manifestom od 31. listopada cara Nikole II dokinut.« Naglasivši da će se zbog velikih unutrašnjih promjena

³⁵⁵ Rusija, Sedmični pregled, CH, br. 45, 9. XI. 1905.

* Manifest nosi datum 17/30. listopada 1905, a objavljen je slijedećeg dana, tj. 18. listopada po starom, odnosno 31. listopada po novom kalendaru.

u Rusiji ukloniti sve one zapreke koje su je dijelile od ostalih Slavena, pisac zaključuje: »Slobodna Rusija znat će bolje štititi svoju slavensku braću, nego neslobodna.«³⁵⁶ Vrlo zadovoljan onim što se u Rusiji dogodilo, zanesen vizijom o njezinoj budućnosti i obnovljenoj ulozi zaštitnika ostalih slavenskih ogranaka, on je, dakle, priznao raniju pristranost pobornika slavenske ideje i ujedno je opravdao. To se priznanje može shvatiti i kao ispričavanje »Narodne obrane« za njezin dotadašnji način pisanja o Rusiji. List je za to imao razloga, ali je smio spomenuti i nešto drugo — da je baš »Narodna obrana« bila prilično dugo najoštriji kritičar samodržavlja u građanskoj publicistici Hrvatske te da je oštro zamjerala onima koji su taj preživjeli sistem branili. Prepustivši se poletnim nadama, pisac članka nije se toga sjetio ili je to možda namjerno prešutio.

Čak i veće značenje pripisano je Oktobarskom manifestu u naprednjačkom »Pokretu«. Pisac uvodnika posvećenog tom aktu protumačio ga je kao konačni plod dugog procesa revolucioniranja ruskog društva. Ono je teklo pod utjecajem mnogih pisaca, filozofa i umjetnika, a i hrabrih atentatora. Napokon je iz tog procesa izrasla »prava ruska narodna stranka«, sa zahtjevom duševne slobode Rusije, sastavljena od raznih slojeva ruskog društva. Crtajući odlučnu borbu te stranke protiv carskog režima, autor je imenovao samo dva njezina sastavna dijela: »... u demonstracijama radništva i đaštva, u štrajkovima, u milijunima istisaka brošura i letaka, u nebrojenim tajnim skupštinama, u svim stručnim organizacijama: svugdje se tražila ustavna prava, jamstva za pravni život uz elementarni pokrik: dolje samodržavlje.« Dok su neki listovi u Hrvatskoj još uvijek pisali o inteligenciji kao vodećem elementu cijelog pokreta za politički preobražaj Rusije ili čak, šuteći o ostalima, pretvarali je u jedinu njegovu snagu, komentator »Pokreta« posebno je, i to na prvom mjestu, spomenuo one socijalne činioce koje su zaista bili predvođnici, borbena avangarda pokreta. No podvođenje svih koji su napadali samodržavlje pod jedan zajednički nazivnik imaginarne ruske narodne stranke brisalo je velike razlike među njima. Revolucionari i opozicionari tako su se našli zajedno kao istomišljenici i suborci, iako nije proteklo mnogo vremena otkada je u Hrvatskoj objavljeno poznato pismo kneza Trubeckog, jednog od najuglednijih vođa pokreta zemstava, u kojem se hitno tražilo uvođenje narodnog predstavnništva i zato da revolucija ne prevlada. Kasnije se isti taj pokret odlučio da uvjetno prihvati Buljiginovu dumu, dok su joj revolucionarne stranke i grupe najavile bojkot. Listopadska oluja, doduše, povukla je u svoje kovitlace većinu građanske i plemićke opozicije. To zблиženje revolucionarnih i opozicionih snaga, jače i šire nego ikad ranije, bilo je ipak samo privremeno. Pod dojmom koje je ono pobudilo »Pokret« ih je jednostavno stopio u cjelinu. Njezin karakter nije u članku jasan, ukoliko se ne uzme da je indirektno izražen riječima: »Plemenita borba ruskih revolucionaraca završila je s pobjedom.« Iz teksta se ne razaznaje da li ih je autor smatrao dijelom »prave ruske narodne stranke« ili su to za nj bili sinonimi. Prisjetivši se onih koji su ranije tvrdili kako je Rusiji nepotreban ustav, izrazio je uvjerenje da će sigurno »stotine članova prosvijetljene inteligencije ruske znati bolje voditi poslove velike slavenske države, nego li skup reakcionarnih pojedinaca«. Iako u izlaganju o velikoj borbi koja je prethodila carskom manifestu nije imenovao rusku inteligenciju, već samo jedan njezin segment — studente, autor ju je

³⁵⁶ Ustav u Rusiji, NO, br. 253, 2. XI. 1905.

očito smatrao pozvanom da upravlja Rusijom u ime naroda. Da je njezina vlast za nj bila isto što i vlast naroda, slijedi iz razmatranja o posljedicama ruske ustavnosti u slavenskom svijetu. Komentator zastupa gledište da će preporođena Rusija voditi drugačiju politiku prema ostalim Slavenima jer o ovoj više neće odlučivati ruski dvor nego ruski narod. Stoga smatra da je Oktobarskim manifestom nastupila nova era u međuslavenskim odnosima. O njezinim odlikama nije u članku ništa napisano, ali autorov pristup tom pitanju opravdava pretpostavku da se, kao i »Narodna obrana«, nadao većoj brizi, pažnji i pomoći Rusije malim slavenskim narodima. Napokon je upozorio i na još jedan važan razlog zašto treba pozdraviti ruski ustav. Promijenivši se temeljito iznutra, Rusija prestaje biti bastion reakcije i postaje »velikim čimbenikom slobode i napredka u čovječanstvu i zauzima onu ulogu u svijetu, koju su joj njezini najbolji sinovi namjenjivali«. Zato odsada treba u Rusiji gledati uzor.³⁵⁷ »Pokret« je tim uvodnikom nadmašio sve druge hrvatske listove koji su precijenili značenje carskog manifesta. Uzmak ruske reakcije shvatio je kao njezin slom, obećane promjene primio je kao stvarne, pred sobom je ugledao novu, preko noći posve prebraženu Rusiju — veliku nadu slavenstva, pa i ljudskog roda.

Dok je naprednjačko glasilo razmatralo razne aspekte važnosti uvođenja ustava u Rusiji, »Hrvatska misao« spomenula ga je samo u jednoj rečenici, ali je ona bila vrlo simpatična: »Ustav u Rusiji, autonomija u Poljskoj i obće izborno pravo u Češkoj, pa i u Austriji, toliko su i takve zapreke veliko-njemačkim pruskim prohtjevima za Podunavlje i za Jadranom da bismo baš sada mi Hrvati i Srbi svojom snagom bez ičije pomoći mogli skršiti mađarsku prevlast barem od Dunava i Drave do Jadranskog mora.«³⁵⁸ Tražeći argumente za svoju žestoku kampanju protiv »novog kursa«, S. Radić je početku ruske ustavnosti dao prvo mjesto u grupi novih vanjskih činilaca koji su po njegovu sudu presudno utjecali na Hrvate i Srbe. Što je smatrao sadržajem tog utjecaja, ostalo je nepoznato jer ni riječju nije obrazložio svoju tvrdnju. No ona sama po sebi govori da je Radić također pridao carskom manifestu značaj prekretnice u cijelom slavenskom svijetu. Kao i »Pokret«, on nije ispitao taj dokument, iako su ga objavili u cjelini ili u velikim izvodima svi važniji evropski listovi, pa i oni u Hrvatskoj, nije ga se ticalo što ga određen dio ruske javnosti odbacuje kao nezadovoljavajući ili kao prozirnu varku, nije ni pomislio da su svečana obećanja jedno, a njihovo ostvarenje drugo. Umjesto svega toga prihvatio je objavu o uvođenju ustava kao da je njome Rusija dobila političko uređenje izvanrednog međunarodnog značenja kojim se bitno mijenjaju uvjeti borbe za opstanak Južnih Slavena.

Takvo prepuštanje mašti ne zapaža se u »Hrvatskom narodu«. Taj se list zadovoljio opisom prvog dojma koji je carski manifest izazvao. U njegovoj verziji oduševljenje je zahvatilo sve članove ruskog društva: »Vojnik, policaj i oružnik, radnik, čak i građanin, svi su osjetili, da je krv međusobno u krvavom građanskom radu prolivena doniela prekrasan plod: slobodu potlačenoj domovini.« Međutim, toj idiličnoj slici u istoj su rubrici prethodile vijesti o novim krvoprolicima. Pri tom je izvjestitelj čak napomenuo da su ih skrivili

³⁵⁷ Pobjeda ruskoga naroda, uvodnik, *Pokret*, br. 28, 2. XI. 1905.

³⁵⁸ *HM*, g. V, 1905, br. 2, 112.

pristalice vlade i Kozaci.³⁵⁹ Čitaocima je prepušteno da sami odgonetaju zašto su opći ushit pratili novi masakri.

U uvodniku »Novog Srbobrana« o Oktobarskom manifestu našle su se na okupu one iste pogreške koje su istodobno ili nekoliko dana kasnije učinili hrvatski listovi. Pisac je svoje izlaganje započeo blagoslivljanjem poginulih na Dalekom istoku i »mučenika« koji su stradali za dobrobit Rusije. Ovi su osvetili »rijeke krvi« prolivene u Mandžuriji i dali svoje živote da nestane »ono čudovište, koje je ruskom narodu duh sapinjalo, snagu vezivalo, krila kršilo...« Neman nije imenovana, ali je tekst dopuštao samo jednu pretpostavku — da se radi o samodržavlju. Prepuštajući zaboravu da je »Novi Srbobran« ranije vrlo gorljivo opravdavao oružani sukob Rusije s Japanom i crnio ruske borbe za slobodu, pisac uvodnika slavi najavljenju promjenu političkog poretka u Rusiji kao pobjedu snage i savjesti naroda, pravde i istine. Taj trijumf postiglo je cijelo rusko društvo: »Uhvatio se ruku o ruku profesor univerziteta s čistačem ulice, siromašni radnik s đakom gimnazije, željeznički čuvar s visokim činovnikom, poštanski telegrafist s inženjerom, advokat s liječnikom, seljak sa svećenikom.« Na toj listi, vrlo sličnoj onoj iz »Hrvatskog naroda«, nije se dalo zamijetiti koji je sloj zapravo vodio pokret, tko je u njemu više a tko manje sudjelovao; njegovi protivnici nisu ni spomenuti. Po »Novom Srbobranu«, političko »čudovište« koje je tako dugo ugnjetavalo Rusiju trajalo je svoje posljednje dane izvan društva, bez ikakve potpore bilo kojeg njegova dijela. Iako je carski manifest samo najavio ustanovu zakonodavne skupštine, a ne i vlade njoj odgovorne, i tek obećao političke slobode, list je tvrdio da je Rusija dobila parlament »po najljepšem zapadnom obrascu« i »divne građanske slobode, nama na žalost nepoznate«. Kao da nije nikad pisao o revolucionarnom pokretu koji je »čifutsko-njemačko maslo«, »Novi Srbobran« odaje najviše moguće priznanje ruskom narodu jer je svojom borbom »dao primjer, koji će kroz vjekove svijetliti poniženima i potištenima kako se dolazi do narodne slobode«. Veliki preobražaj Rusije bio je za pisca uvodnika gotova stvar: »Unutrašnje uređena i sređena, spolja jaka, Rusija je ponos i nada slovenska.« Glasovi o nastavku revolucionarnih borbi nisu ga uznemirili; po njegovu mišljenju, to su bili zadnji proplamsaji velike vatre koja se gotovo potpuno ugasila.³⁶⁰ Želja za moćnom Rusijom koja je iznutra preuređena obilježila je pristup »Novog Srbobrana« ruskoj situaciji u tako velikoj mjeri da je od njezina ispravnog shvaćanja ostao isto toliko udaljen kao u vrijeme kad je s najvećom gorljivošću pobijao revoluciju zasipajući je vlastitim i tuđim izmišljotinama.

Iako je »Dubrovnik« ranije pokazivao veći oprez u prosuđivanju razvoja Rusije od zagrebačkog glasila srpskih samostalaca, ipak je carski manifest dočekaao na isti način. Razlika je bila samo u tome što je taj list još nešto većim oduševljenjem slavio promjene koje su se u Rusiji tek imale ostvariti. Tako se u uvodniku o ruskom ustavu uvjerava čitaoc da je ruski narod »dobio divnu slobodu, za kakvu mu i zapadni narodi mogu zavidjeti: slobodu riječi, slobodu sastanka, slobodu udruživanja, slobodu štampe, najsvetija lična nepovrijedivost, zakonodavna moć na temelju sveopćeg prava glasa...« Pun zadovoljstva, pisac je ne samo najavljena politička prava primio kao da su već stvarno uvedena

³⁵⁹ HN, br. 45, 9. XI. 1905.

³⁶⁰ Živio ruski narod! uvodnik, NS, br. 223, 20. X/2. XI. 1905.

već je i dodao ona koja manifest nije ni obećao. Poput »Novog Srbobrana«, proglasio je ruski narod uzorom »potištenijim narodima« u borbi za slobodu a rusku ustavnost jamstvom budućnosti malih ogranaka »velikoga slavenskog stabla«. ³⁶¹

Ni jedan od navedenih listova, a oni su činili pretežni i važniji dio nezavisne građanske publicistike u Hrvatskoj, nije se otrgnuo od površnih utisaka koje je carski manifest od 17/30. listopada 1905. izazvao. U brizi za Rusiju oni su ga dočekali s većim ili manjim olakšanjem, kao prikladan izlaz iz teške i duge političke krize s mogućim nepovoljnim posljedicama za Južne Slavene, odnosno Hrvate i Srbe. Čak ni naprednjački »Pokret«, dotada najmanje sklon bilo kakvu ukrašavanju ruskih prilika, nije naveo ni jedan prigovor. Ipak je otrežnjenje uskoro započelo. Kao ni poslije carskog manifesta od 19. kolovoza 1905, ruska zbivanja nisu dopustila predugo prepuštanje lažnoj nadi. Stišavanje kojim je poslije Oktobarskog manifesta završila treća faza revolucije bilo je tako malih razmjera da se o nekom, makar posve kratkom periodu mira ne može govoriti. Gotovo bez zastoja revolucija je ušla u svoje četvrto, kulminaciono razdoblje.

Iako se »Obzor«, za razliku od nekih drugih listova, nije zatrčao tvrdnjom da će Oktobarski manifest odmah donijeti smirenje, ipak je povjerovao u njegovu visoku političku vrijednost zbog koje će se Rusija poslije stanovitog prelaznog perioda manjih potresa napokon srediti. ³⁶² Nije prošlo ni pola tjedna od takve ocjene manifesta a list je morao priznati da mu je neposredna budućnost Rusije posve nejasna. Vijesti o novim borbenim akcijama revolucionarnih snaga i izgredima reakcije natjerali su ga na izjavu da je teško znati »jesu li ovi nemiri iza manifesta zadnji odjeci ili su početak strahovlade rulje, ili su sustavni i promišljeni nastavak revolucije, ili su napokon poticani od samih reakcionaraca, da se tako car ozlovolji, da ga se prisili na oštre mjere, na uzkratu slobode . . .« ³⁶³ Što je pisac članka razumijevao kao »strahovladu rulje«, ne može se reći, dok o sadržaju drugih mogućnosti koje navodi nema dvojbe. Zapravo, »Obzor« je nabrojio stvarne tendencije ruskog političkog stanja, ali se nije približio spoznaji o tome koja je od njih glavna, s najviše izgleda za razvoj u narednim tjednima i mjesecima.

Manju oseku socijalnih i političkih borbi koja je označila granicu između treće i četvrte faze revolucije taj je list žudno dočekao te je ponovno naglasio veliko zanimanje južnoslavenskih naroda za ruska zbivanja, a i razloge tog interesa: »Balkanski Slaveni prate s najvećom pažnjom i uzbuđenošću razvitak događaja u Rusiji« jer su uvjereni da ondje nije nestalo simpatija za njih i da će sređena, slobodna Rusija opet djelovati kao njihov branik. ³⁶⁴ Podloga za nadu u njezino skoro smirenje bila je, međutim, vrlo uska, gotovo fiktivna. U istom se broju »Obzor« još tješi da se stanje u Rusiji polako poboljšava, ali istodobno konstatira da su se lijeve stranke odlučile za nastavak borbe s ciljem da obore režim i monarhiju te stvore demokratsku republiku, dok s druge strane reakcija pomoću plaćeničkih »crnih četa«, koje vodi policija i pomaže voj-

---

³⁶¹ Krv i sloboda, uvodnik, *Dubrovnik*, br. 45, 5. XI. 1905.

³⁶² Kao u bilj. 352.

³⁶³ Neizvjestnost u Rusiji, *Obzor*, br. 254, 4. XI. 1905.

³⁶⁴ Rusija i Balkan, uvodnik, isto, br. 257, 8. XI. 1905.

ska, izazivlje krvave izgrede.³⁶⁵ Pod dojmom vijesti o velikoj seriji pogroma i linčeva u kojima su, po navodu lista, stradali mnogi Židovi, studenti i pripadnici intelektualnih profesija, valjalo je dodati i radničke aktiviste, komentator »Obzora« došao je na pomisao da bi, ukoliko se Witte ne održi, mogla »buknuti reakcionarna proturevolucija, mnogo krvavija i teža od ove napredne«. ³⁶⁶ Kao i neke druge novine, list je precijenio ulogu spomenutog državnika, kao da je o njemu, a ne o otpornoj snazi revolucije ovisilo da li će se razviti ofenziva ruske reakcije i ova ponovo ovladati velikim sjevernim carstvom.

Brzi završetak novog generalnog štrajka, koji je uslijed zamora revolucionarnim borbama znatnog dijela ruskog proletarijata utrnuo u drugoj polovici studenoga 1905, povratio je »Obzoru« nadu da će se stanje u Rusiji stišati.³⁶⁷ No jedva što je redakcija lista u to povjerovala, buknuo je štrajk poštanskih službenika i pobuna mornara u Sevastopolju, a zatim se naglo počela dizati četvrta revolucionarna plima. Prvih dana prosinca 1905. u »Obzoru« se ponovo moglo pročitati da iz Rusije stižu strašne vijesti. Uvodnik koji je započeo tim priznanjem ovako je ocrtao opću situaciju: »Sva je Rusija u plamenu, svi su slojevi pučanstva ogromne carevine koja je do prije nekoliko tjedana bila sapeta okovima autokracije i mučena svim mogućim veksacijama bezdušne birokracije, opojeni dosadašnjim uspjesima krvave borbe za slobodu, te postaju sve neuztrpljiviji da pozdrave osvit novog doba pod suncem ustavnosti.« Atribut kojim su na početku obilježene vijesti iz Rusije nije baš odgovarao tom nastavku teksta — iz njega je proizlazilo da nisu samo strahote ono što uzbuđuje u toj zemlji već i neutaživa žeđa cijelog stanovništva za novim političkim redom. Pri tom je uvodničar pretjerao. Težnja za novom Rusijom nije bila podjednake snage u svim slojevima ni tada ni kasnije. Ruska buržoazija većim dijelom a liberalni elementi plemstva u cjelini ostali su izvan nove revolucionarne ofenzive, koju su ili osuđivali ili iz prikrajka promatrali. Revolucionarnom poletu, smatra pisac članka, pogoduje sporost u provođenju neophodnih reformama, to više što protiv njih rade reakcionarne snage. Osim toga, razloge za zaostavanje političkih borbi valja tražiti i u ostacima nihilizma i »revolucionarnim prohtjevima« koji su prodrli u vojsku, među seljake i studente, što također otežava provedbu najavljenih promjena. Usprkos takvoj slici, koja je samog njezina tvorca sigurno plašila, uvodnik završava optimističkim akordom: »I balkanski Slaveni ne gube vjere i nade u Rusiju, njen preporodaj i njenu moć na korist Slavenstvu.«³⁶⁸ Čitalac se jedva mogao oteti dojmu da je taj svijetli dodatak neprirodan, bez opravdanja i smisla.

Nove vijesti koje su dolazile iz Rusije poslije tog članka grubo su otkinule »Obzor« od slamki nade koje je u želji za jakom Rusijom pronašao. Desetak dana prije završetka burne 1905. godine list više ne vidi nikakvo svjetlo na ruskoj pozornici: »Prilike u Rusiji su se opet neobično zaoštrile.« Uz novi generalni štrajk šire se i vojničke pobune, a »Livonska, Kurska (Kurlandija — R. L.) i Finska su u očitoj revoluciji«, drugdje bjesne neredi i izgredi. Što će se iz svega toga roditi, komentatoru je bilo posve nejasno: »Hoće li doći do

³⁶⁵ Nova ruska vlada, isto.

³⁶⁶ Prilike u Rusiji, *Obzor*, br. 258, 9. XI. 1905.

³⁶⁷ *Obzor*, br. 268, 21. XI. 1905.

³⁶⁸ Rusija u plamenu, uvodnik, isto, br. 282, 7. XII. 1905.

preokreta ili do građanskog rata, do nove bastille ili do nove vlade, to se neda nikako preoreći.« Napuštajući rusku unutrašnju scenu, za nj punu magle u kojoj se posve izgubio, okrenuo je pogled pitanju koje tada zapravo nije bilo aktualno — mogućnosti strane intervencije. Kad je revolucionarni požar zahvatio velikom snagom baltičke pokrajine, gdje je pretežno bio uperen protiv tamošnjih Nijemaca, odnosno plemstva njemačkog porijekla koje je stoljećima izrabljivalo seljačke mase i politički ih ugnjetavalo oslanjajući se na moćnu potporu ruskih careva, počeli su se pronositi glasovi o mogućem upletanju vilhelmske Njemačke. Neke su evropske novine pronašle u ugrožavanju života i imovine stranih građana osnovicu za intervenciju evropskih sila. »Obzor« napominje da Rusija nije ni Maroko ni Kina te podsjeća na konačne rezultate stranog upletanja u Veliku francusku revoluciju. Ova se ne samo obranila već i dala Napoleona, koji je gotovo zagospodario Evropom. U članku se dalje kaže da je još neizvjesno hoće li ruska revolucija postati »izhodištem tako velikih historičkih promjena i događaja« kao francuska, da li će »stvoriti novu epohu«, odraziti se širom Evrope ili ne. No bez obzira na njezino međunarodno značenje, iako su ruski revolucionari »odgojeni u tuđini i prodahnuti više manje zapadnim i kosmopolitskim duhom«, pisac ne sumnja da će se oni odlučno suprotstaviti svakom pokušaju strane intervencije. Ova bi podigla protiv sebe cijelu Rusiju, a i francuske i njemačke radnike.³⁶⁹ Iako je pitanje bilo tada posve teoretsko — ruska reakcija još se mogla uspješno braniti, pa i napadati bez izravne strane pomoći — te je njegovo postavljanje u jeku četvrte faze revolucije samo zastiralo stvarne probleme Rusije, prognoza je uglavnom bila ispravna. Njome se anticipirala jedna dalja budućnost koju će Rusija i Evropa zaista doživjeti, ali tek poslije treće ruske revolucije.

U istom broju »Obzora« uvršten je uobičajeni pregled zbivanja u Rusiji, koji također zaslužuje pažnju. U njemu se upozorava da je ondje »glavni i najopasniji pojav agrarni pokret među ruskim seljačtvom«. Dok je revolucionarni pokret obuhvaćao samo radnike i inteligenciju, »bilo je još kako-tako«, ali se sada situacija jako pogoršala time što su se u nj uključile seljačke mase, »i to ne iz političkih, već iz gospodarskih razloga«. U nastavku se odmah tumači taj značajni fenomen: »Neizmjerne plohe zauzimlju plemićka, državna, crkvena i carska imanja, pa za to seljačstvo već odavno za njima teži.« Ranije je snažan režim mogao obuzdavati tu težnju, ali otkada je oslabio, to više ne može i seljački pokret za zemljom proširio se diljem Rusije. Pisac je precijenio seljačku komponentu ruske revolucije — ona nije bila najvažnija, ali je svakako imala u njoj vrlo značajnu ulogu. Kako nije spomenuo da su revolucionarne snage grada uzdrmale temelje autokracije i privukle na sebe velik dio policije, žandarmerije, pa i vojske, zakrio je isticanjem iznimne važnosti pokrete ruskog sela prirodnu međuzavisnost oba ova glavna dijela općeg revolucionarnog fronta. Koliko god jaka, bujica seljačkih pobuna i nereda mogla bi se, misli pisac pregleda, vrlo brzo zaustaviti: iz Petrograda se svaki čas očekuje vijest da je car poklonio seljacima sva državna dobra koja obuhvaćaju 120 mil. desjatina. Šire se čak glasovi da će im se podijeliti i krunska dobra, kao i da će država kupiti od plemića veleposjede i prodati ih seljacima. Time bi se, drži pisac, taj veliki

³⁶⁹ Rusija i inozemstvo, uvodnik, isto, br. 294, 22. XII. 1905.

dio ruskog društva umirio i postao najčvršći oslon vladaru, pa i samodržavlju.³⁷⁰ Zadovoljenje seljačkih težnji i potreba, koje je očekivao »Obzorov« suradnik, najvjerojatnije bi urodilo predviđenim političkim rezultatom. Međutim, Nikola II. i njegova okolina nisu se odlučili na radikalne zahvate u agrarnim odnosima ni tada ni kasnije. Tek nakon što su kaznene ekspedicije svojim plotunima, knutom, pa i vješalima suzbile seljačke pobune, Stolipin će provesti reforme u toj sferi ruskog života. Ali se njima malo diralo u veleposjed bilo koje vrste, već se prišlo postepenoj likvidaciji »mira« i obaveza koje je njegova organizacija po volji vlasti nametala seljacima. Oni se time nisu mogla pretvoriti u veliku potporu carizma. Nezadovoljeno rusko selo ostat će važna rezerva nove revolucije.

U trenutku kad je u Moskvi iz generalnog štrajka izrastao oružani ustanak pod vodstvom revolucionarnog sovjeta, »Obzor« je morao zaboraviti i tu svoju najnoviju nadu. Ne zavaravajući se više mogućnošću spasonosnih carevih poteza, list piše: »Duboka i teška kriza potresa velikim ruskim carstvom.« Ona je došla posve prirodno — kao plod duge bolesti tog imperija. Pred godinu dana, podsjeća se komentator »Obzora«, ustavni pokret započeo je prvim velikim skupom predstavnika zemstava. S vremenom se taj pokret »pretvorio u revoluciju, a revolucija je urodila anarhijom u svim granama državnoga života«. Pokušaji da se u krvi uguši duh slobode samo su izvanredno umnožili broj osvetnika: »A to je krvi u Rusiji poteklo toliko, da se danas više ni ne može govoriti o revolucionarcima, koji uzbuniše narod nego o narodu, koji stvara revolucionarce. Stoga ne može više biti govora o pokretu, koji bi bio izazvan po jednoj ili više struja u narodu, već o obćenitom vrienju, u svim slojevima, o sveobćem ustanku.« Kad se odbiju pretjerivanja kakva smo u listu već ranije zapazili, »Obzor« se tim tekstom više od ijednog drugog lista u buržoaskom novinstvu tadašnje Hrvatske primakao ispravnom shvaćanju o širini ruske revolucije, o njezinoj orijaškoj društvenoj podlozi i izvornosti. Prije sloma moskovskog i drugih oružanih ustanaka u posljednjem tjednu 1905. i prvih dana naredne godine pisac još nije mogao znati da njegove konstatacije više vrijede za rusku revoluciju u cjelini nego za njezino četvrto razdoblje, u kojem joj se socijalna baza počela sužavati iako je do kraja ostala vrlo široka. Međutim, »Obzor« je i ovom prilikom počinio važnu pogrešku. Kao što je ranije precijenio seljačku komponentu revolucije, sad je pak pridao preveliko značenje vojsci. Kako vladajući krugovi, ističe se u listu, ne pristaju na reforme prije smirenja zemlje a puk se neće primiriti prije reformi, izlaz iz tog zatvorenog kruga može probiti samo armija. Iz te je tvrdnje komentator izveo ovu alternativu: ili će doći do diktature revolucionarne vojske ili do samovlade dijela oružanih snaga vjernog carizmu. Kao da o drugačijim rješenjima i ne vrijedi raspravljati, pouzdano je ustvrdio: »Pitanje je samo, hoće li tim diktatorom biti kaki stari general iz carskog dvora ili kaki stari kapral ruski Napoleon?« Tome je čak dometnuo da mase već takvog traže pa je razmatranje završio riječima: »Prije nego li ga nađu, treba im ga dati, da autokraciju odozgora ne zamieni autokracija odozdola.«³⁷¹ Tko će to Rusiji dati njezina Napoleona, komentator ne kaže, ali je očito da ga smatra nuždom, određenom općom

³⁷⁰ Rusija, Politički pregled, isto.

³⁷¹ Rusija, Obzor, br. 296, 24. XII. 1905.

situacijom, iz koje bi, po njegovu mišljenju, najgori izlaz bio u diktaturi donjih slojeva. Drugi dio članka ne samo što nije imao prave veze s prvim već mu je proturječio. Iako je pisac najprije konstatirao izvanrednu širinu revolucije, upozorio na njezino razgranato korijenje u masi naroda, kasnije je pretpostavio mogućnost uvođenja vojne diktature reakcionarnog pravca, odnosno ocrtao veliki krug koji ta ista revolucija može razbiti samo jednim svojim dijelom — pobunjenim vojnicima. Potraga masa za ruskim Napoleonom bila je pak čista konstrukcija, oslonjena na pogrešnu usporedbu s Velikom francuskom revolucijom i njezinim završetkom.

Usporedbom ove i ruske revolucije započeo je slijedeći kritički osvrt na prilike u Rusiji. Ovaj put komparacija je izvedena da bi se istakle razlike, a ne sličnosti. U Rusiji, naglašava pisac osvrta, ne postoji socijalni organizam dovoljno snažan da preotme vlast onima koji sada tom zemljom upravljaju i da ostvari svoju socijalnu ideju. Njihovi se protivnici dijele u tri skupine. Prvu čine liberali kojima se suprotstavlja moćna dvorska koterija. Protiv druge skupine — proleterske, koja se ponajviše bori za poboljšanje položaja radnika, nastupa »crna četa«, tj. proletarijat u službi dvorske koterije. Treća se skupina sastoji od seljaka koji samo traže zemlju. Takva kategorizacija protivnika carizma nije bila najsretnija: prva je skupina određena politički, a druge dvije socijalno. »Crne stotine«, mnogobrojne grupe izgrednika koje pisac zove »crna četa«, neispravno su okrštene proletarijatom u službi reakcije. Zapravo, u njima nije prevladavao ni jedan određeni društveni sloj; pripadnici su im bili ljudi bez stalnog zanimanja, skitnice, kriminalci, mali prodavači, obrtnici i službenici, naučnici i kalfe, nešto radnika a ponegdje i seljaci, dakle, vrlo šaroliko društvo sastavljeno od plaćenih, zavedenih i svjesnih pomoćnika carske policije, mjesnih vlasti i reakcionarnih političkih grupa. Odredivši dvije posljednje skupine socijalno, pisac nije ni spomenuo političke težnje proleterskog pokreta, a za seljački je čak tvrdio da takvih težnji uopće nema. I na početku revolucije takva bi se pogreška jedva smjela progledati kroz prste, poslije njezine treće faze bila je drastična. U listopadskom štrajku rusko je radništvo pokazalo politički interes takve snage da su ga morali zapaziti i neprijatelji i simpatizeri njegove borbe, dok se u pokretu seljaka nakon manifesta jasnije nego ranije primjećuju znaci njihove politizacije. Potkraj 1905. ovi se čak na mnogo mjesta, pogotovu na Kavkazu i Pribaltiku, ne zadovoljavaju političkim zahtjevima i napadima na mjesne veleposjednike već nasrću i na lokalnu upravu i ponegdje stvaraju vlastite organe vlasti. U nastavku svoje usporedbe ruske i Velike francuske revolucije pisac zamjera liberalima što popuštaju traženjima narodâ na periferiji carstva, od Poljske do Kavkaza, u čemu vidi njihovu spremnost da kumuju podjeli ruske države, njezinu raspadu, dok su u Francuskoj borci za slobodu i građanska prava odlučno čuvali jedinstvo zemlje. Komentatoru je promakla elementarna činjenica da u Francuskoj potkraj XVIII. st. nije postojalo nikakvo nacionalno pitanje, dok je u Rusiji na početku XX. st. imalo veliku važnost. Uviđajući to, ruski su liberali djelomice ili u cjelini priznavali nacionalne zahtjeve neruskih naroda, to prije što ih zastupaju buržoaski elementi — njihovi mogući ili stvarni saveznici. O pristajanju ruskih liberala na komadanje carstva ne može se uopće govoriti. Na kraju pisac se obara na vladajuće krugove koji pozivaju na smirenje, a ništa ne rade na tome da se što prije izabere i sastane дума, pa ih upozorava da se varaju ako misle da će

se radnici odazvati tim apelima. To je posve neosnovana nada, ističe se u članku, jer zdrav razum i prazan želudac ne idu zajedno. Drugim riječima, od radnika koji žive u vrlo lošim prilikama ne treba očekivati pametno postupanje. Pisac je očito smatrao razumnim društveni mir, ali nije osuđivao radnike što to u datom trenutku ne shvaćaju. Opravdavajući njihovu »nerazumnost«, još je napisao i ove riječi: »Moždani gore, a na površinu izbijaju lica kao što su Šmidti i Matušenki, isto kao što iza poplave na površini plutaju nečiste pjene, miševi i ostala nečistoća.«³⁷² Vođe ustanka mornara crnomorske flote, prvi u Sevastopolju, drugi na »Potemkinu«, bili su za nj neka vrsta ljudskog smeća koje je pod tlakom revolucije izronilo iz tamnih dubina društvenog života. U dotadašnjim revolucijama, pa i u ruskoj, nisu bili rijetki slučajevi naglog uspona do važnih položaja ranije nepoznatih ličnosti sumnjivog moralnog lika, pa i posve nedoličnih za ikakve javne funkcije, ali je među »novima« bilo i ljudi uzornih karakternih crta. Potpuno prešutjevši tu vrstu ličnosti, »Obzor« je kao primjerke prve kategorije naveo dvojicu boraca za novu Rusiju kojima su se mogli predbaciti određeni propusti i pogreške, ali koji nisu zaslužili da ih se predstavlja česticama prljave »pjene« burnih ruskih zbivanja. Bez obzira na sve te primjedbe, osnovna misao članka bila je ipak ispravna — ni jedna od društveno-političkih skupina koje su se tada borile protiv postojećeg političkog sistema u Rusiji nije imala dovoljno snage za pobjedu. One su je mogle postići samo povezanim, dobro usklađenim naporima. Međutim, zbog nepodudarnosti interesa, političkih i socijalnih te različitih stupnjeva svijesti, organiziranosti, odlučnosti i ustrajnosti, spomenute skupine nastupaju češće zasebnim stazama negoli zajedničkim putem. Još uvijek snažni carizam moći će ih stoga tući pojedinačno, jednu za drugom

Reagiranje »Obzora« na vijesti o slomu moskovskog ustanka i drugim porazima revolucionarnih snaga odudaralo je od ocrtanog pristupa lista ruskim zbivanjima. Javljujući da su carske čete u potocima krvi suzbile moskovske ustanike, njegov komentator napominje da pravi vođe nisu uhvaćeni te da se pokret u provinciji dalje širi.³⁷³ Uskoro je »Obzor« upoznao čitaoce s glavnim mislima P. Struvea o potučenoj revoluciji. U svom listu »Narodna sloboda« taj je poznati ruski liberal napisao da je revolucija bila besmislica, nepromišljeni nasrtaj na jačega, pa je nužno doživjela neuspjeh, ali joj je ipak priznao tragičnu veličinu i prorokovao da će poslije vjerojatnog novog uspona reakcije doći do neizbježnog moralnog i političkog sloma sadašnjih pobjednika.³⁷⁴

Već u slijedećem broju »Obzor« je zaključcima o situaciji i perspektivi Rusije čak nešto premašio Struvea. Osvrćući se na poraz revolucionarnih snaga, list ističe da je i dalje cijelo rusko društvo »obuzeto mišlju, da se bori protiv diktature i reakcije«. Stoga je sadašnja prevaga posljednje samo privremena, nikakva bitna promjena njezinom pobjedom nije i neće nastupiti. Kroz nekoliko godina, smatra komentator, revolucija se može svuda potući, ali ne i iskorijeniti; usprkos diktaturi protivnika napretka niknut će nova generacija boraca za slobodu.³⁷⁵ U osvrtu se ni jednom riječi ne izražava zadovoljstvo time što se u Rusiji situacija počinje smirivati, iako je list ranije u raznim prilikama po-

³⁷² Ruska i francuska revolucija, isto, br. 298, 29. XII. 1905.

³⁷³ *Obzor*, br. 3, 4. I. 1906.

³⁷⁴ Isto, br. 7, 9. I. 1906.

³⁷⁵ Iz Rusije, isto, br. 8, 10. I. 1906.

kazao posve otvoreno želju da do toga dođe. Tek kad se revolucija našla na nizbrdici, krećući se sve očitije konačnom porazu, »Obzor« je izmijenio odnos prema njoj vraćajući se stavu naklonosti koji je obilježio njegove napise i članke o Rusiji odmah poslije »krvave nedjelje«.

Vijesti o daljim revolucionarnim borbama i najvećem valu pogroma koji je zahvatio Rusiju nisu ni »Novom listu« dopustile da se dulje raduje carskom manifestu kao rješenju velike krize u slavenskom carstvu. Shvativši da smirenja ondje skoro neće biti, Supilove novine javljaju o novim događajima u Rusiji bez dodavanja ikakvih optimističkih primjedaba. Nade koju im je ulila nedavna carska odluka ipak se nisu posve odrekle. O tome govori uvodnik koji je za list napisao V. Škarić (potpisao se kraticom Dr. Vj. Šk.). Tema je bila »mlada Rusija«. Pisac je u nju uvrstio sve intelektualce, cijelo radništvo, mlade bez razlike i sve one »koji zastupaju umieće, znanost i radnju«. Ta je »mlada Rusija« prožeta željom da se učini kraj carizmu kao »nedoličnom sredovjekovnom vladanju«. Njegovim stupovima pisac smatra »uplivnu birokraciju« i »sve-moćno svećenstvo«, snage koje je »Novi list« i ranije žigosao kao glavnu nesreću Rusije. Pod sve jačim pritiskom mlade »pada i izčezava stara Rusija«. Škarić ne ističe samo politički već i privredni i kulturni aspekt preporoda Rusije. Riješivši se zastarjelog sistema, ona će se modernizirati preuzimajući »usavršene institucije« Zapada, njegove izume i knjige. Tako obnovljena, Rusija će uz talente svog naroda i velika prirodna bogatstva postati sila kojoj će se u svjetskoj utakmici malo tko moći othrvati. Već zato što će tražiti uzore na Zapadu s većom će se pažnjom odnositi prema ostalim Slavenima koji ondje žive. Preobražaj te velike države blagotvorno će utjecati na Austriju i Tursku potičući ih da se oslobode zastarjelih ustanova i loše politike. Sve će to uvelike utjecati na ostale Slavene. Krećući se žurno putovima progresa i ujedinjujući se, cijelo bi se slavenstvo povezivanjem s romanskim narodima moglo uspješno suprotstaviti germanskoj bujici i slomiti »Drang nach Osten«. Ponesen velikom svijetlom vizijom, autor na kraju kliče mladoj Rusiji kao spasu malih slavenskih naroda od njemačkih osvajača.³⁷⁶ Ni jedno od tih očekivanja nije imalo stvarnu osnovicu. »Mlada Rusija« bila je fikcija kao i »ruska narodna stranka« u »Pokretu«; od Oktobarskog manifesta front protiv carizma, koji se ni u jeku treće revolucionarne ofenzive nije odlikovao jedinstvom većeg stupnja, počeo se cijepati u neprijateljske tabore. Ruska buržoazija vratila se umjerenoj opoziciji, dok su revolucionarne snage pod vodstvom socijalista i demokrata produžile odlučnom borbom protiv carizma. Svestrani preporod Rusije kojim bi se aktivirao njezin veliki intelektualni i materijalni potencijal mogao se ostvariti tek u dalekoj, neizvjesnoj budućnosti, a ne u bliskoj sutrašnjici. Autorova vizija zamakla je u jedno doba od kojeg su tadašnju Rusiju dijelile mnoge godine.

Uspješniji je bio pokušaj lista da utvrdi pravac političkog kretanja u neposrednoj budućnosti, iako ni pri tom nisu izostale veće pogreške. U uvodniku o toj temi anonimni je pisac, pozivajući se na navode već spomenutog »Matina«, ustvrdio da je treći stalež u Rusiji izveo prevrat, nezavisno od revolucionara koji su ga posredno potpomogli. Stvarni sadržaj tog prevrata u članku nije određen, vjerojatno je autor upotrijebio taj neprikladni naziv kao zbirnu ozna-

³⁷⁶ Mlada Rusija, uvodnik, *NL*, br. 308, 7. XI. 1905.

ku za političke tekovine koje su revolucionarne i opozicione snage izborile prisilivši cara i vladajuće krugove na Oktobarski manifest i neke druge ustupke, kao što su bili ublažavanje cenzure, amnestija stanovnog broja političkih zatvorenika i prognanika, itd. Zasada, tvrdi se dalje u uvodniku, treći stalež — puk ide dalje s »prevratnicima«, a kad se zaustavi, ovi će se sami još neko vrijeme boriti vukući Rusiju u anarhiju s neizbježnim pokoljima. No taj je veliki i krvavi metež prolazne naravi. Glavni faktor ostat će treći stalež, koji je odlučno protiv stare vladavine jer ga je ona mučila globljenjem, legaliziranom pljačkom i krađom. Od njegovih sastavnih dijelova spominju se trgovci, industrijalci, obrtnici, veleposjednici izvan državne službe i mali posjednici. Radnici su prešućeni, a seoska sirotinja izdvojena je kao da ne pripada trećem staležu.³⁷⁷ Upotreba tog termina uz podsjećanje na Francusku u doba Velike revolucije nije bila nimalo opravdana, jer rusko društvo nije u većoj mjeri sličilo francuskom na kraju XVIII. st. U njemu postoji već čvrsto oblikovana radnička klasa s brojnim industrijskim proletarijatom koji se idejno i akciono osamostalio, buržoazija je pak prilično slaba, ograničene borbenosti i sklona pogodbama s carizmom, odnosno vladajućom klasom plemstva i svećenstva, pa je takva nesposobna da povede seljačku masu — golemu većinu stanovništva — u odlučnu borbu s ostacima feudalizma. U onom širem smislu kakav je imao u doba Velike revolucije treći stalež ne postoji na ruskom tlu. Međutim, ako se taj naziv shvati u užem značenju — kao oznaka za buržoaziju, prognozi iz ovog članka ne može se poreći neka vrijednost. Na većem ili manjem razmaku većina te klase u Rusiji slijedila je revolucionarne snage u njihovoj velikoj trećoj ofenzivi, a zatim se poslije manifesta od njih udaljuje pa ove nastupaju dalje same dok se iskrvarene nisu zaustavile i prešle u upornu, a ipak bezizglednu obranu. Uz posuđenu, neprikladnu terminologiju, pisac uvodnika otprilike je pogodio tok kretanja u četvrtoj fazi revolucije i kasnije, poslije njezine kulminacije. Dakako, njegov opći prilaz ruskom razvoju isključio je ispravnu procjenu onog što je čitaoe sigurno najviše zanimalo — konačnog ishoda revolucije. Njezin poraz neće podići na vrh političke piramide »treći stalež«, shvaćen u bilo kojem smislu, već će donijeti Rusiji novo razdoblje krvoločne reakcije.

U vrijeme novog poleta revolucionarnih borbi koji je započeo pobunom sevastopoljskih mornara i štrajkom poštanskih službenika, »Novi list« čuvao se komentara. Tadašnji odnos uredništva lista, odnosno Supila, prema ruskoj revoluciji može se ipak donekle rekonstruirati. Iako je njegovo glasilo odavno napustilo izmišljotine o tuđim prstima u borbi protiv carizma, ipak su se one u listu ponovno pojavile. U istom broju koji je izvijestio o sevastopoljskoj pobuni tiskan je na mjestu uvodnika članak Tresić-Pavičića o Čerep-Spiridoviću. Braneci ga kao iskrenog prijatelja malih slavenskih naroda i posebice Hrvata, pisac je, uz ostalo, naveo čime se on zamjerio ruskim liberalima: kad su u Rusiji počeli krvavi nemiri, »Spiridovič, koji je znao za mnoge spletke ruskih revolucionaraca u Londonu i drugdje brzojavio je svim glavnim francuzkim i ruskim listovima, da su ti nemiri potaknuti umjetno i to englezkim novcem i novcem židovskog saveza«.³⁷⁸ Iako Tresić-Pavičić ističe da je Čerep-Spirido-

³⁷⁷ Ruski prevrat, uvodnik, isto, br. 311, 10. XI. 1905.

³⁷⁸ A. I. Čerep Spiridovič, uvodnik, isto, br. 329, 28. XI. 1905.

vič govorio istinu, Supilo tome ne dodaje nikakvu primjedbu. Možda je šutio iz obzira prema piscu članka s kojim je održavao stalne političke veze, možda zato što je još uvijek uvažavao Čerep-Spiridoviča, gorljivog protunjemačkog agitatora koji je i dalje vodio moskovsko slavensko društvo. U svakom slučaju dopustio je da se nekoliko mjeseci poslije početka ruske revolucije baci na nju blato s najistaknutijeg mjesta njegova lista. Uz kakvu-takvu sklonost prema njoj jedva bi to dopustio.

Tome sudu vodi i jedan drugi uvodnik, ponovno potpisan inicijalima N. K., objavljen u »Novom listu« desetak dana prije početka moskovskog ustanka. Smatrajući se dubokim poznavaoцем prilika u Rusiji, pisac uvjereno tumači njezinu opću situaciju. Svoja razmatranja započinje tvrdnjom da je revolucija prošla, ali je kroz bune i anarhije došla »strahovlada«. Zato drži točnom Witte-ovu izjavu »da je veliki div Rusije šenuo pameću«. Gorko žaleći što je revolucija ustupila mjesto anarhiji, pisac, kao i ranije sklon historijskim usporedbama, objašnjava ono što se dogodilo u Rusiji pozivajući se na francusku prošlost. Razliku između revolucije i anarhije ovako tumači: »Nije revolucija divlje i bezsvjesno ubijanje i klanje perioda Marata, Robespierrea i Dantona, već mužko i junačko preobrazovanje države u smislu Mirabeaua. Ono što je stvorila Constituante, bila je revolucija, ono što je učinio Konvenat bila je anarhija.« Dok prva kao rezultat dobro promišljenog plana stvara, druga — »plod abnormalnoga mozga« — samo razara. U Francuskoj se to još jednom potvrdilo: »Ustanak komune stvorili su ljudi zreli za ludnicu.« Iz daljeg teksta izlazi da i Rusija ima svog Mirabeaua — Wittea, pravog oca oba carska manifesta o ruskoj ustavnosti, kojeg danas revolucionari nepravom napadaju. Predodžba o ruskoj revoluciji u Hrvatskoj posve je pogrešna jer je sagrađena na zlonamjernom pisanju zapadnoevropskih listova: »Oni nam svaku bunu pijanih i gladnih radnika prikazuju kao revolucionarni podhvat mukotrpnoga ruskoga naroda, ali prešućuju kako je ime vođa toga podhvata...« Pisac odmah domeće da se valjda zove Deutsch ili slično. Pobuna u Sevastopolju, koju je podigao poručnik Šmit, »moralna i materijalna propalica«, bila je ludost, a ona na »Potemkinu« djetinjarija. Tek se nešto povoljnije pisac izražava o studentskom pokretu: »Univerzitska omladina, na čelu joj Židovi, poduzimala je osim razumne revolucije i djetinjske pothvate...« Židovska inteligencija skrivila je pogrome u kojima stradaju nevini. Napadajima na cara i vjeru ultrarevolucionari su »stvorili 'crne čete' u kojima se okuplja »neuki ruski narod«. Nemilosrdna borba koja se vodi između jednih i drugih šteti razumnoj revoluciji te bi mogli opet zavladati »Sipjagini, Plevei, Trepovi, Pobjedonoscevi«. Došavši na sudbonosno raskršće, ruski se narod mora opredijeliti da li će poći zajedno s razornim elementima i reacionarima ili »stazom spasonosne revolucije«. Ako se odluči za taj drugi, ispravni put, pred ruskim kolosom klanjat će se svijet koji je zbog njega drhtao čak i onda kad je ovaj bio sapet lošom upravom. Na kraju pisac se još jednom obara na postupke koje čine »bezsvjesni nadri-revolucionarci« na veselje Velike Britanije i Njemačke.³⁷⁹ Njegovom interpretacijom revolucija je svedena na svoje desno krilo u Francuskoj iz 1789—91, odnosno na buržoasku opoziciju u suvremenoj Rusiji. Borba za temeljite političke i društvene promjene bila je i za nj istovjetna s iracionalnim krvavim nere-

³⁷⁹ Revolucija i anarhija, uvodnik, isto, br. 343, 12. XII. 1905.

dom bez ijedne pozitivne crte, s putom u propast. Odobravajući revoluciju, on ju je zapravo pobijao. Pri tom je stara teza o njezinu židovskom karakteru ponovno isplivala na stupcima »Novog lista«. Krivnju za najveći val pogroma koji je zapljusnuo Rusiju grozotama u prvim danima poslije Oktobarskog manifesta prebacio je na buntovnu židovsku inteligenciju, iako je ranije i sam »Novi list« prenio glasove o mračnoj ulozi vlasti u njima i čak o istosmjernom djelovanju svećenstva koje je huškalo vjernike protiv Židova, studenata i učitelja. Iako je uvodnik iskrivio opću sliku zbivanja i odnosa u burnom ruskom razvoju, iako je stvarnu revoluciju grdio i kaljao, uredništvo mu nije stavilo ni jedan prigovor.

Još neke indicije govore o tome kojoj je strani u Rusiji tada Supilo naginjao. U dva navrata navode se u njegovu listu izjava Gapona, jednom po pariškom »Matinu« a drugi put po ruskoj »Naša žiznj« u verziji »Corriere della Sera«. Sumnjivi vođa petrogradskih radnika do 22. siječnja 1905. neko je vrijeme poslije svog bijega u inozemstvo žestoko napadao službenu Rusiju, pa i samog cara, pozivajući na oružanu borbu sa samodržavljem. No s vremenom je njegova bučna borbenost popustila. Usred četvrte faze revolucije već je živo zagovarao smirenje. Tako je u prvoj od spomenutih izjava, prema »Novom listu«, tvrdio da treba obustaviti štrajkove i uopće revolucionarnu aktivnost koja samo donosi velike patnje ruskom narodu, još nespremnom za slobodu,³⁸⁰ dok je u drugoj korio revolucionarne vođe zbog agitacije za oružani ustanak, demokratsku republiku i osamsatno radno vrijeme nalazeći u tom dokaze da oni ne shvaćaju da se seljaci još klanjaju caru i da su radnike umjetno pobunili »skrajnji elementi«. Uz tu njegovu drugu izjavu prepričan je članak iz »Novoe vremja« u kojem se kritizira pokret zemstava što pretresa probleme, dok se anarhija krivnjom revolucionara dalje širi, a i zamjera Witteu što se ne zna poslužiti vlašću i smiriti zemlju. Jedinom snagom koja stvarno utječe na stanovništvo pisac tog članka smatra »više radničkih delegata« tj. petrogradski sovjet. To je tijelo, po njegovu sudu, organ anarhije kojoj bi se mogla suprotstaviti samo narodna skupština ili neki ruski Napoleon.³⁸¹ Ni tim pogledima uredništvo »Novog lista« nije ništa prigovorilo.

Navedeni članci i te posudbe bez komentara čine dovoljno čvrstu podlogu za pretpostavku da se Supilov odnos prema ruskoj revoluciji nije bitno promijenio iako se ova naglo bližila svom vrhuncu. Nikakvi znaci naklonosti ne primjećuju se ni u danima moskovskog ustanka. Ostajući na kolosijeku informacija, »Novi list« samo je javljao o uličnim borbama u staroj ruskoj prijestolnici, kao i o drugim revolucionarnim okršajima na raznim stranama Rusije.³⁸² No ako Supila ni očajna bitka revolucije s carizmom nije potakla na ijednu riječ u prilog onima koji su se oružjem borili za stvarnu, a ne fiktivnu novu Rusiju, u »Novom listu«, kao i ranije, povremeno se otkrivaju mračne strane ruskog političkog poretka. Tako se neposredno prije moskovskog ustanka u listu pojavio članak o korupciji u ruskoj policiji,³⁸³ a poslije njegova sloma izjava jednog ruskog generala koji je vojnu upravu okrstio skupom »bezsravnih

³⁸⁰ NL, br. 346, 15. XII. 1905.

³⁸¹ Isto, br. 347, 16. XII. 1905.

³⁸² Isto, br. 359, 28. XII; br. 360, 29. XII; br. 361, 30. XII. 1905. i dr.

³⁸³ Isto, br. 351, 20. XII. 1905.

lupeža«. Po »Novom listu«, on je završio svoje optuživanje najviših vojnih i civilnih funkcionara carske Rusije upitom: »Zašto dakle u našoj zemlji, koja je najbiednija od svijui i gdje polovica stanovništva umire od gladi — zašto u toj zemlji ministri i drugi visoki činovnici živu u carskim sjajem uređenim palačama?«³⁸⁴ Sličnih crnih otkrića bilo je u Supilovim novinama i kasnije, u vrijeme sve očiglednijeg gašenja ruske revolucije.

I ranije suzdržljiv, »Narodni list« o četvrtoj je fazi ruske revolucije javljao samo u telegrafskim vijestima. Tek u posljednjem broju za 1905. g. list se odvažio na ekskurziju izvan područja kratkih informacija. U općem pregledu zbivanja protekle godine kaže se da su završetak rata na Dalekom istoku i »prelaz sa samosilne na ustavnu vladavinu« u Rusiji ona »dva epohalna događaja, koja će i budući vijekovi spominjati sa još nedoglednim njihovim posljedicama...« Njihovo će međunarodno djelovanje imati tako široke razmjere kao ranije Velika francuska revolucija. Zapravo, dodaje pisac, oni »jur uplivaju na matoru Evropu, zagrezlu u griesima lažne ustavnosti i varavoga liberalizma.« Sigurno je pomišljao i na njihov utjecaj u Hrvatskoj jer u nastavku svog pregleda piše: »Tu lažnu ustavnost i taj varavi liberalizam malo je tko ljuće oóutio što naš hrvatski narod u ovo dualističko doba...«³⁸⁵ Revoluciju »Narodni list« ni ovom iznimnom prilikom nije izričito spomenuo, umjesto nje snažnim izvorom dalekosežnih, međunarodnih efekata proglasio je uvođenje ustava u Rusiju. Takvo mišljenje imalo je još slabiju osnovicu na kraju 1905. nego prvih dana poslije Oktobarskog manifesta jer ni poslije dva mjeseca obećane građanske slobode nisu ozakonjene, ali je zato revolucionarne borbe pratilo divljanje borbene reakcije najavljujući tmurnu sudbinu ruske ustavnosti.

Nešto više prostora dobila su zbivanja u Rusiji na stranicama »Hrvatske krune«. Međutim, donoseći o njima obilnije informacije, Prodanov list klonio se da ih tumači. Kao i »Narodni list«, istom se u osvrtu na proteklu godinu odvažio izložiti vlastiti sud. Rat na Dalekom istoku bio je, drži komentator »Hrvatske krune«, jedna »od najgroznijih tragedija«, po svom toku i ishodu »užasna po bratski nam ruski narod«, ali je istodobno vrlo povoljno djelovao na njegov unutrašnji razvoj: »On je bio nekom iskrom u barutani.« Što se tiče karaktera revolucije, pisac je zastupao gledište koje je u listu već ranije izloženo: »Ruska revolucija nije u istinu narodna ili njeka osobita buna, već je međunarodni proračunani pokret, da izazove njeku sebi sličnu akciju preko ruske granice.« Kao ni ranije, »Hrvatska kruna« nije ispravno ocijenila neke važne činjenice. Ruska je socijal-demokracija bila dio II. internacionale; u inozemstvu, blizu glavnih uporišta te međunarodne organizacije, djelovala je brojna ruska emigracija, koja je, koliko je znala i mogla, utjecala na politička zbivanja u svojoj zemlji, ali je ona kao i revolucionarne snage u Rusiji vodila borbu sa samodržavljem po vlastitom planu. Bez obzira na svoje inozemne veze, uostalom više idejne nego organizacione, ruska je revolucija rasla iz domaćeg terena; ostali je svijet u svijesti njezinih vođa i boraca imao mnogo manje mjesta nego što će ga imati u doba Oktobarske revolucije. »Hrvatsku krunu« spomenute su inozemne veze prve ruske revolucije zavele do negacije

---

³⁸⁴ Isto, br. 7, 7. I. 1906.

³⁸⁵ Pri koncu 1905, uvodnik, *NRL*, br. 103, 28. XII. 1905.

njezine samoniklosti. Usprkos tom pogrešnom shvaćanju, list je nije osudio. S više se razloga u članku naglašava drugi inozemni aspekt te revolucije: ruski primjer potiče političke i socijalne borbe u Evropi, pogotovu u Austro-Ugarskoj i Francuskoj, što opet hrabri nju samu. Osvrnuvši se još na borbu za izborno pravo vojske i osamsatni radni dan, pisac naglašava jedan važan element revolucionarnog programa i njegov mogući inozemni odjek: »Neodvisno od ovih razloga ruska pobuna je sjajan poziv agitaciji: zemlja težaku!« Ne razradivši, na žalost, tu misao, odmah prelazi na uži politički uzor koji revolucionarna borba u Rusiji daje bližim i daljim susjedima: »... predstavnici, ma bilo kojoj kategoriji pripadali, da su izabrani od slobodne narodne volje!« Taj primjer naj snažnije djeluje na Austro-Ugarsku u kojoj se rasplamsava kampanja za opće izborno pravo. Razlika je u tome, tvrdi se u članku, što u Habsburškoj monarhiji taj pokret potiče »od same volje i inicijative kraljeve«, dok se u Rusiji »sam vladar preko volje celoga ministarstva izjavio proti ovomu pravu...«³⁸⁶ Obje su tvrdnje bile neispravne: veliki pokret u Austro-Ugarskoj nije započeo voljom Franje Josipa I, već socijal-demokracije, a Nikola II. nije bio jedini pa ni uglavnom odgovoran za odbijanje zahtjeva da se uvede opće biračko pravo u Rusiji. On se tome protivio po volji reakcionarnih i konzervativnih koterija na dvoru i u visokoj upravi. Unatoč pretjerivanjima, nedorečenim, pa i krivim tvrdnjama, članak dotiče dva zaista važna pitanja: povratni efekt vanjskog utjecaja ruske revolucije i međunarodno značenje zadiranja u jednu golemu agrarnu strukturu. Ni jedno ni drugo pitanje ostala hrvatska publicistika nije zapazila.

Kao i ranije, »Crvena Hrvatska« malo je pisala o ruskoj revoluciji i u njezinu kulminacionom razdoblju. Samo u jednom članku, u kojem se obrazlagala misao da će socijalizam očistiti nacionalizam od prljavih crta koje mu utiskuju vladajući u težnji da opravdaju i obrane svoju dominaciju, list je prešao granicu obavještavanja o ruskoj revoluciji, ali je tom prilikom pokazao rijetku vidovitost: »... plodove kojim socijalizam rađa u Rusiji, teško je zamisliti gdje god drugogdje. Ruskoj socijalnoj revoluciji, koja je sada stoprva u zametku, nema slične u ostaloj Evropi. Moglo bi se dogoditi, da se nje prestraše i sami zapadno evropski socijalisti.«³⁸⁷ Kako pisac ove svoje misli nije obrazložio, nedostaje osnovica za bilo kakvu pretpostavku o tome kako je do njih došao i kakav im je konkretni smisao pridavao. Što god ga je na njih pobudilo, prekoračio je time prag spoznaje o posebnosti ruske revolucije shvaćene kao dugi proces i čak anticipirao negativan odnos većine zapadno-evropskih socijalista prema njoj. Doduše, u doba prvog velikog potresa ruskog društva te su misli bile preuranjene, ali ih je zato poslije desetak godina potpuno potvrdila Oktobarska revolucija.

Kroz tjedne četvrte faze revolucionarnih borbi »Narodna obrana« stalno je podjednakim interesom pratila zbivanja u Rusiji. Poslije Oktobarskog manifesta izvješćivala je o divljanju reakcije. Javljujući o krvoprolićima u Kijevu, Poltavi, Odesi, Hersonu, Rostovu, Minsku i Bjalistoku, osječki list piše da ih je skrivila vojska, odnosno »agenti monarkista«. Tek izvojevanoj slobodi prijete dvije povezane pogibelji: s jedne strane, reakcija joj suprot-

³⁸⁶ Koncem 1905, uvodnik, *HK*, br. 193, 30. XII. 1905.

³⁸⁷ Nacionalizam i socijalizam, *CH*, br. 50, 14. XII. 1905.

stavlja svoj teror, a s druge, »radikalni elementi svojom pretjeranošću rade samo u prilog reakcionarcima, koji će pozivajući se na razne izgrede dokazivat, kamo vodi ta sloboda«. ³⁸⁸ Ipak je list pri obavještanju o ruskim zbivanjima i dalje više pratio prvu opasnost. Tako uskoro prenosi vijesti o crnostotinaškim nasiljima u Moskvi, čije su žrtve bili radnici, studenti i inteligencija uopće, kao i o pogromima koji su uz ranije spomenute gradove zahvatili Rigu, Saratov, Kišinjev, Kazanj, Tomsk, Jaroslavl, Mariupolj i mnoga druga mjesta. ³⁸⁹

Odmah poslije nove pobune u Kronštatu, »Narodna obrana« u jednom uvodniku razmatra opći razvoj borbe za slobodu u Rusiji, kao i trenutnu situaciju. Ta je borba, podsjeća pisac, započela još 1825. Iz redova vojske i aristokracije slobodarske su se misli postepeno širile u mase. Za njihovu pobjedu žrtvovali su se velikani ruske kulture i brojni atentatori koji će se kao mučenici uvijek slaviti. Značajnim postignućem pisac smatra manifest od 17/30. listopada, iako još nisu »ni stvoreni zakoni, kojima će biti ruskom narodu zajamčena ta sloboda...« Da je do njega uopće došlo, najzaslužnija je »radnička socijalistička stranka«. Uvodničar je shvaća kao politički izraz važne promjene kojom je tabor slobodne Rusije postao mnogo snažniji nego ranije: »Dok nije borba za ustavna prava i ustavno preustrojstvo ruske monarhije zahvatila široke slojeve radništva i dok se ona ograničavala na uzki krug jednog diela ruske inteligencije, ostalo je sve nastojanje ruskih patriota za ustavnim slobodinama bezuspješno. Tek kada je zašlo u borbu to rusko radništvo pod crvenim stiegom, kojem se pridružilo i radništvo drugih narodnosti velikoga ruskoga carstva, morala je kapitulirati preživjela samodržavna vlast.« Međutim, »ogromne slobodštine« koje je radništvo carskim manifestom izborilo nisu dovele do smirenja krivnjom »*proturevolucionarne, reakcionarne stranke*«. Ona je svojim »crnim stotinama« koje slijedi »fukara« prouzročila silna krvoprolića kakvih nije bilo u toku borbe za slobodu. Pri tom su veliki krivci »i ruska policija i administracija, kojima su te 'crne čete' dobro došle bile kao uztuk proti revolucionarnim strujama, te nisu nikada proti njima ustajali nuždom eneržijom, već su ih puštali bez zaprieke haraćiti«. Ipak uvodnik završava nadom da će se Rusija uskoro smiriti. ³⁹⁰ Dok su razne novine u Hrvatskoj još uvijek imenovale nosiocem borbe za politički preobražaj Rusije narod uopće ili rusko društvo, inteligenciju samu ili u pratnji radnika, pa i imaginarni treći stalež, kao »Novi list« u prikazanom članku, ovdje je proletarijatu priznata važnost koju je zaista u toj borbi imao raširivši izvanredno njezine dimenzije i davši joj veliku udarnu snagu. Ali je Oktobarski manifest isto onako precijenjen kao i neposredno poslije njegove objave. Kako je u članku samo istaknuto da je ruska »radnička socijalistička stranka«, valjda socijal-demokrati, najzaslužnija za manifest, čitalac je mogao doći do pomisli da se ova pozitivno ili barem blagonaklono odnosi prema tom dokumentu. »Radikali«, kojima je list ranije zamjerao da na štetu slobode zaoštavaju situaciju, u tom se članku javljaju tek mimogred, kao »revolucionarne struje« protiv kojih vlasti koriste »crne stotine«. Ozbilnom opasnošću za novostečenu slobodu predstavlja se samo desnica. Njezine zločinačke akcije pisac opravdano povezuje s vlastima, ali je iz teksta slijedilo da je krivnja posljednjih u tome

³⁸⁸ Ustav u Rusiji, NO, br. 255, 4. XI. 1905.

³⁸⁹ Događaji u Rusiji, isto, br. 257, 7. XI. 1905.

³⁹⁰ Prevrat u Rusiji, uvodnik, isto, br. 263, 14. XI. 1905.

što dopuštaju divljačke postupke pobješnjele reakcije, dok su ih, zapravo, razni funkcionari, od policijskih šefova do gubernatora, ne samo podnosili nego često i poticali i organizirali. Gotovo prešutjevši revolucionarni pokret, uvodničar je završio članak optimističkim očekivanjem za koje tada nije bilo nikakva temelja.

Nisu prošla ni dva dana i »Narodna obrana« se sama uvjerila u ispraznost nade da će se Rusija uskoro smiriti. Zbog represalija protiv kronštatskih pobunjenika i uvođenja opsadnog stanja u ruskoj Poljskoj započeo je novi generalni štrajk. Međutim, list se nije prevario u prognozi njegovih izgleda za uspjeh. Čim su stigle vijesti o početku te akcije, »Narodna obrana« komentirala ih je tvrdeći da će pothvat propasti jer su radnici siti štrajkova zbog kojih gladuju.³⁹¹ Poslije nepunih tjedan dana generalni štrajk je zaista obustavljen, ali Rusija zato ipak nije pošla prema unutrašnjem miru. Jedva je vojna pobuna u Kronštatu bila svladana, buknule su nove — u Vladivostoku, Harbinu i Sevastopolju, što je i ovaj list registrirao.³⁹² Veću je pažnju pridao novom kongresu predstavnika zemstava. Ipak je samo opširno izvješćivao o diskusijama i zahtjevima skupa ne ulazeći ni u kakve ocjene.³⁹³ Burom novih revolucionarnih borbi sve više otiskivana od spomenute optimističke prognoze, »Narodna obrana« početkom prosinca 1905. piše: »Misli se da će budućih dana doći opet do velikih događaja.«³⁹⁴ Koliko je opće stanje smatrala eksplozivnim, pokazuje i ovaj početak jednog prikaza ruske situacije: »Cijela Evropa neprestano upire oči u najveću evropsku državu. Svaki dan donosi odanle novih nenadanih vijesti, koje nam pokazuju, da u tom vulkanu još neprestano gori i da sva lava nije još izbila napolju.« Kakve god su tmurne vizije tada morile redakciju »Narodne obrane« nije se htjela odreći svake nade. U članku o međuslavenskim odnosima, objavljenom u istom broju, pisac je sa zadovoljstvom konstatirao da je poslije hrvatsko-srpske i bugarsko-srpske pomirbe došlo zaslugom revolucije i do rusko-poljskog zbližavanja. Složni Slaveni nada se list, postat će »nova mlada ali moćna sila, kojom će računati ne samo Evropa, nego i cijeli svijet.«³⁹⁵ Međutim, tu su nadu sve više zatamnivali veliki oblaci nove revolucionarne oluje u jedinoj velikoj slavenskoj državi. Pristizale su vijesti o širenju vojnih pobuna i seljačkih nemira koji su se u baltičkim pokrajinama slijevali u velik oružani ustanak. U središtima Rusije napetost je rasla iz dana u dan; kao željeznički štrajk u trećoj fazi revolucije, tako je sada uporni štrajk poštanskih službenika podstrekivao nezadovoljne mase u borbu. Lišena ostataka nade u skoro smirenje Rusije, »Narodna obrana« priznaje da iz Rusije »dolaze svakim danom sve crnije vijesti.«³⁹⁶ Već bez riječi komentara prenijela je informaciju iz Moskve da »savjet radničkih odaslanika« u prvom broju svog biltena javno poziva na oružani ustanak.³⁹⁷ Na isti je način obavještavala o revolucionarnoj poplavi koja je zahvatila baltičke krajeve, o moskovskom ustanku i sve brojnijim pobunama carske vojske.³⁹⁸

³⁹¹ NO, br. 266, 17. XI. 1905.

³⁹² Isto, br. 275, 28. XI; br. 276, 29. XI; br. 278, 1. XII; br. 279, 2. XII. 1905. i dr.

³⁹³ Isto, br. 269, 21. XI; br. 270, 22. XI; br. 271, 23. XI. 1905. i dr.

³⁹⁴ Isto, br. 281, 5. XII. 1905.

³⁹⁵ Isto, br. 283, 7. XII. 1905.

³⁹⁶ Isto, br. 291, 18. XII. 1905.

³⁹⁷ Isto, br. 294, 21. XII. 1905.

³⁹⁸ Isto, br. 295, 22. XII; br. 296, 23. XII; br. 297, 27. XII. 1905. i dr.

Kao i neki drugi hrvatski listovi, i »Narodna obrana« tek se na samom kraju 1905. odlučila da u duljem uvodniku izloži vlastite sudove o situaciji u Rusiji. Kroz njegove retke opet je progovorila nada, ali okrenuta daljoj, a ne bliskoj budućnosti: »Nema dvojbe, da su žalostne prilike, koje u zadnje vrijeme zavladaše u Rusiji, nu mislimo, da imamo pravo, ne budemo li povjerovali onim glasovima, koji upravo najjernijim bojama rišu današnje prilike u Rusiji, a prema kojima bi se veliko rusko carstvo nalazilo upravo u razsulu. Nema dvojbe, da se drmaju temelji velikoga ruskoga carstva, nu posljedice svega toga biti će ipak samo ta, da će se država ruska konsolidirati, te da će još snažnija i moćnija iz današnjih prilika izaći.« Rusiju su zadesile velike nedaće dijelom zato što »su se u borbu, koja je u početku imala čisto ustavni karakter, koja je išla jedino za tim, da narodima velike Rusije izvojšti ustavne slobodštine, umiešali i elementi... koji su išli za tim da obóí metež i smutnju upotriebe za udovoljenje niskoga svog inštinkta«. Iz takve se formulacije dalo zaključiti da se radi o stihijskoj aktivizaciji pljačkaša i nasilnika s dna društva, što je samo donekle odgovaralo stvarnosti. Mnogo veći dio krvavih nereda predstavljao je nešto posve drugo — politički kriminal, kojim se ruska reakcija sve obilnije služila. U prije spomenutom članku gdje se govorilo o »crnim stotinama« ta je strana krvavih ruskih zbivanja bolje osvijetljena. Drugi je razlog potresa u Rusiji, po mišljenju pisca uvodnika, prisustvo mnogobrojnih »skrajnjih elemenata« u taboru boraca za ustav. Oni su velikim dijelom krivi za zaoštrenje odnosa »među pojedinim razredima društvenim«, što često dovodi i do »krvavog sukoba među pojedinim političkim strankama i slojevima«. Dakle, »Narodna obrana« ovaj je put naročito naglasila odgovornost revolucionarnih snaga za krvoprolića, vjerojatno zato jer je njihova akcija tada prevagnula a djelovanje reakcije nešto oslabilo. Temeljnu razliku između umjerenih i »skrajnjih« elemenata u datom trenutku list ovako određuje: »Dok inteligentniji i napredniji slojevi ruskoga naroda stoje na stanovištu, da se državnoj dumi prepusti, da ona proizvede temeljito preustrojstvo ruske države, dotle proletarijat, socialistička revolucionarna stranka o tom ne će nići da čuje, već želi sveobćim štrajkom prisiliti već danas rusku vladu na kapitulaciju, te na saziv konstitucionalne skupštine, koja će, ne očekujući na saziv državne dume, dati narodima ruskoga carstva novi eventualno i republikanski ustav.« Takvom formulacijom razlika između umjerenih i »skrajnjih« prikrivena je u članku činjenica da je znatan dio revolucionarnih snaga stupio u oružanu borbu s ciljem da svrgne carizam. To se, međutim, naziralo iz nastavka teksta u kojem se kaže da ekstremisti »idu za tim, da posve obračunaju sa starom Rusijom, da ovu jednostavno uklone sa površine zemaljske«, makar i upotrebom »najskrajnjih sredstava«. Njihova nastojanja kojima su uspjeli rasplamsati »najživlju borbu« ipak ne plaše »Narodnu obranu« jer se »pomalo počimaju triezni elementi grupirati, da paraliziraju uspjehe i težnje revolucionarnih elemenata«. Iako će još biti mnogo borbi i krvi, prvi će, svrstani u »snažnu falangu«, uspostaviti red u kojem će se Rusija mirno preobraziti u pravu ustavnu državu. To svoje uvjerenje pisac još ističe završnim riječima uvodnika: »Nadamo se stoga čvrsto, da će ono zdravo i snažno rusko društvo uspostaviti mir i red, kada je već vlada sama preslaba, da to izvede.«³⁹⁹ Nakon duljeg

³⁹⁹ Položaj u Rusiji, uvodnik, NO, br. 299, 29. XII. 1905.

vremena »Narodna obrana« time je ponovo obrazložila svoje negativno stanovništvo prema revoluciji i istodobno naglasila da ostaje privržena srednjem, opozicionom pravcu većine ruske buržoazije. Onaj isti proletarijat čiju je ulogu u borbi za slobodu list nedavno visoko ocijenio, sad je prikazan kao društvena osnovica političkih snaga koje, ugrožavajući mir i red, štete Rusiji. Njezina budućnost, prema tome, nije više ovisila o radništvu, već o »inteligentnijim i naprednijim elementima«. Naravno, u takvu članku nije bilo mjesta pitanju kako će ti elementi, ranije gotovo nemoćni pred birokracijom, postići svoje ciljeve ako ruski radnici budu poraženi.

Slom moskovskog ustanka nije pokolebao »Narodnu obranu« u tom stanovištu. Neposredno poslije njegova poraza list je u većem uvodniku ponovno razmotrio opći položaj u Rusiji. Konstatirajući bez uzbuđenja da su carske snage potukle ustanike, uvodničar zaključuje: »Time bi donjekar bila svršena revolucija, jer je izgubila težište svoje i jer će se po ostaloj Rusiji smiriti revolucionarni elementi, kada doznadu, da se je pokušaj njihovih drugova u središtu Rusije izjalovio.« Tom se sudu odmah dodaje drugi koji ga razvodnjuje: »Nu na žalost neima izgleda, da će ugušenjem ustanka u Moskvi sasvim prestati nemiri po ostalim krajevima Rusije...« Oružane borbe u centru zemlje, ustanci u pribaltičkim krajevima i neredi na jugu međusobno su nezavisni, povodi i uzroci su im različiti, pa slom buntovnika u nekom od tih područja ne utječe bitno na ostale. Sve ih povezuje samo elementarna zajednička podloga koju tvore: »slabost i omraženost do sada vladajućeg autokratskog regima, te odsutnost mnogobrojnih vojnih sila u Mandžuriji«. Stoga je, naglašava se u članku, posve pogrešno smatrati »sve te nemire... jedinstvenim revolucionarnim pokretom«. Oni su započeli akcijom poštanskih službenika a zatim željezničara i drugih radnika, uglavnom zbog materijalnih razloga, koji čine i osnovicu vojnih pobuna. »Smutnje pako, koje su se odatle razvile«, tumači dalje pisac, »upotrebila je tada socialistično-revolucionarna stranka, da pomoću ovih nezadovoljnika sruši, ne samo autokratsku, nego i monarhističku vladu, te da pretvori Rusiju u republičku državu, za koju široki slojevi ruskog naroda nikakva smisla ne imaju«. Na tu svoju tvrdnju pisac je odmah nadovezao opći sud o revoluciji. Kako u njoj »sudjeluju mnogo više ostale mnogobrojne narodnosti« negoli sami Rusi, ne smije se ona smatrati revolucijom ruskog naroda, već »ustankom ne ruskih narodnosti proti današnjoj Rusiji, odnosno u njoj utjelovljenoj državnoj i narodnoj ideji«. Poslije moskovskog ustanka i oružanih borbi na drugim mjestima središnje Rusije, komentator se nije usudio tvrditi da je revolucija posve neruska, ali je udio Rusa u njoj sveo na malu mjeru i ovako protumačio: »Ono, što imade u redovima revolucionara ruskih, to otpada na one slojeve ruskoga naroda, koje je već zadojila ideja internacionalizma i koji nemaju smisla za kakove narodne ciljeve, već im lebdi pred očima materijalni interes.« Budući da je revolucionarni pokret »posve skrenuo s prvobitne staze (borbe za slobodu — R. L.), te ide danas za tim, da uništi svaku vlast i poredak, a naročito da uništi premoć ruskoga naroda u vlastitoj njegovoj kući«, ruska narodna inteligencija od njega se posve odbila. Zaključak takva shvaćanja opće situacije u Rusiji morao je biti posve nepovoljan za revoluciju. Ona, po mišljenju uvodničara, mora »utihnuti« jer su protiv nje »mal ne cijeli ruski narod i ogromna većina ruske inteligencije«. Dalji razvoj Rusije ovisit će

o dumi, čiji će saziv potpuno smiriti zemlju i omogućiti da se državna vlast sredi i učvrsti.⁴⁰⁰

Prenaglašavanjem stvarnih specifičnosti sastavnih dijelova revolucije u Rusiji »Narodna obrana« nije stekla nikakvo prvenstvo. Već smo mogli vidjeti da se ta pogreška pojavila u hrvatskom novinstvu nedugo poslije »krvave nedjelje«. Osječki list ponovio ju je unatoč brojnim protudokazima koje je mjesecima pružala ruska stvarnost, pogotovu za vrijeme borbi u listopadu i studenom. U njima su sudjelovale stotine tisuća radnika, većinom ruske narodnosti. Svi su pak tada nesumnjivo istupili u prvom redu zbog političkih motiva. No pisac je svoju malu retrospektivu počeo od poštanskog štrajka, čija je podloga zaista bila izrazito ekonomska, iako ni u njoj nisu nedostajali politički motivi, a ne s prvim i drugim generalnim štrajkom, kojima su baš posljednji utisnuli jasan pečat. Sazrijevanje revolucionarne borbe radnih masa, koje su potkraj 1905. na raznim mjestima podigle oružane ustanke protiv carske vlasti, pisac je prekrpio konstrukcijom o vještom iskorištavanju »smutnji« od strane samo jedne političke snage koju je nazvao »socialistično-revolucionarnom strankom«. Nerazlikovanje esera od socijal-demokrata također nije bila nikakva nova pogreška, ali, kao i ranije spomenuta, sad je bila teža nego u vrijeme kad je revolucija tek počela uzbuđivati Rusiju. U toku višemjesečnih političkih i socijalnih borbi svaki je imalo pažljiviji promatrač morao prije ili kasnije zapaziti da revolucionarnu avangardu čine dvije stranke, a ne jedna. Obje su nastojale kanalizirati spontane akcije masa u opći veliki obračun s carizmom, ali su se mnoge od ovih i same razvijale u tom smjeru. Po »Narodnoj obrani«, pokušaji da se samodržavlje dotuče obaranjem monarhije bili su izraz volje jedne neznatne manjine koja je nastojala zavesti nezadovoljnike, stvarno zainteresirane samo za postignuće ciljeva materijalne prirode, i to onih elementarnih kao što su bolja plaća za radnike i bolja prehrana za vojnike. Ideja republike zaista u Rusiji tada nije imala velik broj pristaša, ali su se redovi protivnika carizma od »krvave nedjelje« do kraja 1905. znatno povećali, što su u raznim prilikama bilježili i neki listovi u Hrvatskoj. Ni tvrdnja o neruskom karakteru revolucije nije bila nova, samo što se ranije naglašavala uloga Židova, a ovom ih zgodom »Narodna obrana« ne spominje, već piše općenito o buni neruskih naroda. Njihov udio u revoluciji bio je zaista velik, potkraj 1905. svakako snažniji nego u njezinim prvim tjednima, ali ni u jednom razdoblju revolucionarnih borbi pokreti tih naroda nemaju proturuskog obilježje, svojim protivnikom oni ne smatraju Ruse uopće, već postojeći politički sustav, njegove nosioce i čuvare koji su ih držali u neravnopravnom položaju, pritiskali denacionalizatorskom politikom, s kojom široke mase ruskog naroda nisu imale nikakve veze. Iz prirodne težnje neruskih naroda da se oslobode nacionalnog ugnjetavanja koje je provodio uski sloj pripadnika ruskog naroda — tiranin i izrabljivač najvećeg dijela svojih sunarodnjaka, list je izveo zaključak da njihovi pokreti teže razaranju ruske države, da su upereni protiv ruskih narodnih interesa. Što im je stvarni sadržaj, pisac ne objašnjava, ali iz napomene da revolucionarni pokret hoće uništiti »premoć ruskoga naroda u njegovoj vlastitoj kući« proizlazi da je nacionalno-političku dominaciju malog dijela ruskog društva smatrao bitnim interesom ruskog naroda, prelazeći preko jedno-

⁴⁰⁰ Revolucija u Rusiji, uvodnik, isto, br. 2, 4. I. 1906.

stavne činjenice da je Rusija »vlastita kuća« i drugim narodima. U skladu s tim komentator »Narodne obrane« sudio je o udjelu pripadnika ruskog naroda u revoluciji. Ne samo što je taj udio jako smanjio već ga je protumačio anacionalnom orijentacijom ruskih revolucionara. Pod utjecajem internacionalizma, slijedeći samo određene materijalne interese, oni su se pridružili pokretu koji djeluje protiv ruske države i naroda. To je bila indirektna optužba za izdaju, koja se iz tabora ruske desnice mnogo puta čula u toku revolucionarnih okršaja. Krećući se kolotečinom pogleda te političke struje, uvodničar je pridao revoluciji i anarhističko obilježje tvrdnjom da njezine pristalice teže uništavanju svake vlasti i poretka. Čitaoci su se morali domišljati kako se ta tvrdnja slaže s onim dijelom teksta u kojem se navodi da revolucionari žele uspostaviti republiku. U svojoj konstrukciji o neruskom i anarhističkom karakteru revolucije pisac je našao razloge za umjereni kurs ruske inteligencije. Odmicanjem njezina liberalnog dijela od revolucionarnog pokreta on je predočio kao opći razlaz obrazovanih i odanih interesima ruskog naroda s revolucijom. Nikakva razlaza stvarno nije bilo. Taj dio inteligencije nikad nije ni bio privržen revoluciji, tek povremeno joj se približavao ili se barem sustezao od toga da je napada. Oni pak dijelovi tog društvenog sloja koji su se opredijelili za demokraciju i za socijalizam nisu potkraj 1905. u većoj mjeri napuštali revolucionarni pokret. Do te će pojave doći tek narednih mjeseci, u vrijeme progresivnog širenja opće depresije koju su porazi revolucije neizbježno morali izazvati. Prognoza kojom se završava članak bila je ispravna samo u pogledu sudbine revolucije. Ona je zaista morala »utihnuti«, ali ne zato što je bila onakvom kakvom ju je pisac prikazao i stoga lišena potpore ruskog naroda i njegove inteligencije, već zbog drugih razloga. Cijelim uvodnikom »Narodna obrana« pokazala je da ostaje dosljedna svom negativnom stavu prema revoluciji koji je još u proljeće 1905. zauzela.

Zagrebački »Pokret« rusku je revoluciju u njezinu četvrtom razdoblju pratio s naročitom pažnjom. Gotovo nije bilo broja bez širih informacija o ruskim zbivanjima, ali su ocjene situacije i perspektive bile rijetke. Tek ponekom rečenicom uz vijesti i njihovim izborom list otvara pukotine kroz koje se naziru elementi stanovišta uredništva prema osnovnim političkim tokovima tadašnje Rusije. Tako prikaz općeg položaja poslije Oktobarskog manifesta počinje riječima: »Najnovije vijesti iz Rusije nisu povoljne.« Kako se zatim kaže da do očekivanog smirenja nije došlo zbog velike i opće mržnje prema birokraciji koja se još povećava zbog nasilja policije i vojske, može se pretpostaviti, da je i sam »Pokret« priželjkivao prestanak revolucionarnih borbi, ali i odstupanje reakcije. Sklonost srednjoj liniji pokazuje i ova rečenica istog članka: »Jedina je nada u ovim crnim danima Witte.« Ipak se u izvještaju o ruskim zbivanjima koji je u istom broju objavljen ni jednom riječi ne napada revolucija, već se samo javlja da su zahtjeve kojima se traži posve nova vlada i republika prihvatili veliki dio radnika, studenata, »prosvjetljenih liberala« i »izobraženih seljaka«, najveći dio Poljaka i Finaca te dio mornarice i vojske.⁴⁰¹ Primajući vijesti o strašnom valu pogroma i drugih crnostotinaških izgreda, list ispoljava sve veće negodovanje djelovanjem ruske reakcije. Opisu višednevnih krvavih orgija rulje u Odesi prethodi primjedba: »Reakcionarci se trude da izazovu krvave sukobe s pučanstvom...« Njihov je cilj, napominje se u članku, stva-

⁴⁰¹ Događaji u Rusiji, *Pokret*, br. 29, 3. XI. 1905.

ranje što veće anarhije kako bi se car naveo da povuče već darovani ustav.⁴⁰² Nekoliko dana kasnije »Pokret« piše da su grozna zlodjela počinjena nad odeskim Židovima organizirali policija i vojne vlasti.⁴⁰³ Uskoro je list tu tvrdnju kategorički ponovio: »Pljačkanje, pustošenje i umorstva, koja su u Odesi od 31. listopada do 4. studenoga bila na dnevnom redu organizirale su vrhovne civilne i vojničke oblasti.«⁴⁰⁴ U jednom od prikaza situacije navodi se da su vlasti odgovorne za zločine uličnih bandi i u drugim mjestima Rusije, osobito u Moskvi gdje na javnim mjestima ubijaju studente i provaljuju u stanove poznatih liberala.⁴⁰⁵

Objava novoga generalnog štrajka pomakla je interes »Pokreta« ulijevo i navela list da se barem u dva članka više upusti u tumačenje političkog stanja i kretanja Rusije. U prvom se upozorava da Rusiji ponovo prijete teška kriza jer revolucionarni tabor traži opće pravo glasa, proširenje sloboda obećanih u manifestu te reforme i »preobrat« ne samo na političkom već i »na gospodarskom polju«. Na žalost, posljednja skupina zahtjeva se ne objašnjava pa je nemoguće odrediti koliko je »Pokret« premašio »Narodnu obranu« u shvaćanju tadašnjih stremljenja revolucionarnih snaga u Rusiji. U svakom slučaju, kao i osječki list, ni naprednjačko glasilo nije zapazilo da u taboru revolucije jača struja koja ne želi nove ustupke carskog režima, već njegovo obaranje. U taj je tabor »Pokret« uvrstio iste elemente kao i ranije, samo drugim redoslijedom. Njemu pripada, po piscu ovoga članka, »sva najviša inteligencija, sveukupno rusko radikalno djaštvo« i radnici na čelu sa socijal-demokratima. Onaj dio ruskog društva koji je već zbog pretrpljenih žrtava zaslužio da se prvi spomene došao je na posljednje mjesto; prioritet je pripao cjelokupnom gornjem sloju inteligencije. »Pokret« je tim rasporedom zastupao samo nešto ublaženu staru zabludu o vodećoj ulozi ruske inteligencije u revoluciji. Malo skresana, ta je pogreška dopunjena drugom: revolucionarnom taboru nije priključena sva inteligencija, već njezin vrhunski dio, ali u cjelini, bez iznimke, kao da su tom taboru pripadali i Tolstoj, Miljukov, Struve ili Tugan-Baranovski, dok su zapravo te i brojne druge istaknute ličnosti ruske kulture ostale izvan revolucionarnog pokreta, a neke od njih čak su ga otvoreno osuđivale, za razliku od Gorkog, L. Andrejeva i drugih pripadnika elite ruske inteligencije koji su mu se zaista pridružili. Ako se pisac članka nije približio ispravnom shvaćanju o vodećoj snazi ruske revolucije, njegovo je gledište o političkim efektima Oktobarskog manifesta nadmašilo sve što je građanska publicistika u Hrvatskoj o tome smislila: »Carev je manifest birokraciju konsternirao, buržoaziju zadovoljio, revolucionarnoj Rusiji podao jako oružje za daljnju borbu, dok u neosvještenom seljaštvu nije naišao ni na kakvo razumijevanje.« Obećanja iz manifesta vrlo se oprezno i polagano ostvaruju, dok tabor kontrarevolucije živo nastoji da izazivanjem što većeg nereda dokaže kako je Rusija nezrela za slobodu.⁴⁰⁶ Iz razbistrivanja situacije poslije iznuđenog carskog poklona »Pokret« je izvukao zaključke protivne svom ranijem stanovištu o izvanrednom značenju tog čina. Ispravljajući se, nije doduše

⁴⁰² Pokret, br. 30, 4. XI. 1905.

⁴⁰³ Isto, br. 32, 7. XI. 1905.

⁴⁰⁴ Isto, br. 39, 15. XI. 1905.

⁴⁰⁵ Isto, br. 33, 8. XI. 1905.

⁴⁰⁶ Događaji u Rusiji, isto, br. 41, 17. XI. 1905.

explicite osporio njegovu važnost, ali je diferencirao prijem na koji je naišao u ruskom društvu, tako da su istaknute razlike, zajedno uzete, nudile samo jedan opći sud: manifest najveći dio stanovništva Rusije odbacuje, odnosno i ne zapaža. Uzroci različitih varijanata odnosa prema tom izrazu carske volje nisu protumačeni. Kao najsazetije objašnjenje može se shvatiti samo napomena da je seljaštvo »neosvješteno«, ali je pisac njome samo natuknuo zašto je taj veliki dio ruskog društva prema manifestu ravnodušan. Da li bi ga, politički svjestan, odbacio ili prihvatio, nije se iz teksta dalo zaključiti. Bez obzira na taj nedostatak, klica sociološkog pristupa ruskim političkim gibanjima u članku je vidljiva — dvije su varijante spomenutog odnosa društveno određene.

U jednom drugom članku koji se također bavio stavom glavnih dijelova ruskog društva prema Oktobarskom manifestu ta je klica još očitija. Svoje razmatranje pisac započinje tvrdnjom da je zbog novoga generalnog štrajka došlo do rascjepa među revolucionarima, odnosno u pokretu za slobodu. Ljevica, sastavljena od socijal-demokrata koji vode većinu organiziranog radništva, i socijal-revolucionara koji »idu za potpunim preokretom državnog života«, odlučila se za nastavak borbe protiv režima. Protivno stanovište zauzima desnica — struja ustavnih demokrata — koja prihvaća Oktobarski manifest kao polazište svoje političke akcije. Uz njih će vjerojatno pristati i pokret zemstava, iako mu jezgro tvore posjednici koji žele opsežne reforme u agraru kako bi u revolucionarni pokret privukli seljačke mase. Poistovjećivanjem revolucionara s pralicama pokreta za građanske slobode pisac je ponovio pogrešku koja se u publicistici Hrvatske, a i drugdje, širom Evrope, često susreće. Ruska revolucija i pokret za političke slobode velikim su dijelom interferirali, ali su se i razlikovali, ne samo u pogledu metoda već i s obzirom na ciljeve borbe. Njihovim se izjednačivanjem u članku stvarni rascjep unutar pokreta za slobodu zamjenjuje navodnim u revolucionarnom taboru. Čitalac je mogao steći dojam kao da su potonjem dotada pripadali i ustavni demokrati, odnosno ruski liberali. Zapravo, oni su kroz Sojuz sojuzov (Savez saveza) i štrajkaške komitete surađivali s revolucionarima u listopadskim borbama, točnije u onim njihovim oblicima koji nisu imali obilježje oružane konfrontacije sa samodržavljem. Zbog carskog manifesta raspala se ta suradnja, a ne tabor revolucije. Razlika između socijal-demokrata i socijal-revolucionara nije u članku jasna; težnje pripisane posljednjima mogle su čak navesti na pomisao da su oni radikalniji od prve stranke, dok je zapravo bilo obratno. No pisac je barem diferencirao te dvije političke snage, za razliku od onih komentatora ruskih zbivanja u hrvatskim novinama koji su ih miješali. Veću je zabunu izazvao tretmanom pokreta zemstava. U njemu su zaista djelovali brojni zemljoposjednici, ali im pri tom nije bio cilj da revolucioniraju seljačke mase, već da ih privuku liberalnoj politici. U nastavku članka nalazi se njegov najvredniji dio. Ondje se ističe klasna određenost ruskog liberalizma i njegove političke evolucije: »Uz ustavnu demokraciju bit će i nadalje buržoazija, koja je i onako bila samo od nevolje na strani revolucije, budući da je u svojoj biti uzlazna i kapitalistička, a kao takova zabrinuta za redovito poslovanje svojih tvornica i poduzeća.« Toj je konstataciji jedino trebalo dodati da rusku buržoaziju nije odbijalo od revolucije samo to što je ona remetila privrednu djelatnost pogađajući kapitalističke profite već i strah da pobunjene mase, u prvom redu radničke, ne zaprijetu privatnom vlasništvu ili barem postave

čvrste barijere svakoj pretjeranoj eksploataciji, što su već u toku revolucionarnih borbi na raznim mjestima pokušale. Nazivajući na kraju osnivače stranke »oktjabrista«, pristaša manifesta, naprednjacima,⁴⁰⁷ tj. nazivom koji je u Hrvatskoj imala stranka kojoj je »Pokret« bio glasilo, pisac je indirektno odao svoje opredjeljenje a vjerojatno i lista. To potvrđuje i početna primjedba u prikazu ruske situacije objavljenom već u slijedećem broju. Naime, ondje se napominje da se položaj poboljšao zbog nesloge revolucionara i apela Wittea, koji je gorljivo pozivao na smirenje i potporu vladi.⁴⁰⁸

Poslije tih članaka »Pokret« je usmjerio pažnju novom kongresu zemstava. Dok su »Obzor«, »Novi list« i druge novine u Hrvatskoj pisali samo o političkim pitanjima na tom skupu, naprednjačko glasilo prikazalo je i pretres problema seljaštva te dodalo informaciju o radu kongresa seljačkih saveza. Čitaoci su mogli doznati da su još prije Oktobarskog manifesta seljački nemiri bjesnjeli u 24 gubernije, da ih je vlada uzalud pokušavala suzbiti krvavim kaznenim ekspedicijama te da seljaci manifest smatraju carskim darom koji se tiče gradova, a ne i njih, pa zato moraju sami za sebe izboriti slobodu.⁴⁰⁹ Ali izvjestilac »Pokreta« nije naveo ni jedno mišljenje o tome kako bi seljačko pitanje trebalo riješiti.

Nagli rast revolucionarne ofenzive, koji je započeo sevastopoljskom pobunom, održavao je živo zanimanje naprednjačkog glasila za događaje u Rusiji, ali je u jeku četvrte faze revolucije još manje nego ranije odavalo vlastito stanovište. Stanovitim znakom naklonosti ruskoj ljevici može se smatrati što je list u feljtonu objavio zanimljivi intervju L. Andrejeva »Berliner Tagblattu«. Poznati književnik izjavio je njemačkom dnevniku da je najvažnija crta suvremene Rusije nepoštedna borba revolucije i kontrarevolucije. Prva ima čvrste oslonce u gradovima, odnosno u inteligenciji i radništvu, dok se stupovi režima postepeno ruše. Od vlade se okreću i mali činovnici, pa čak se i pravoslavna hijerarhija koleba. Zato vlada traži potporu u »crnim stotinama«, sastavljenim od policijskih službenika i doušnika te od skitnica i besposličara, dijelom poštenih, ali neprosvijedenih. Kako bi se zaštitili od njihovih nasilja, radnici i studenti stvaraju naoružane družine koje razbijaju crnostotinaške bande i čuvaju ugrožene. O budućnosti Rusije pisac nije izložio neko određeniije gledište. Po njegovu sudu, Rusiji više nije ideal ustavna monarhija, kompromitirana na Zapadu, pa će valjda stvoriti nešto novo. U burnom političkom razvoju brzo će se izgubiti ličnosti koje sada imaju prvu riječ i novu će Rusiju voditi oni koje još nitko ne poznaje. O sudbini zemlje odlučit će, smatra Andrejev, vojska, koja se sve više raspada, i gladni seljaci. Na kraju suprotno ruskim liberalima, on poriče potrebu bilo kakve potpore postojećem režimu.⁴¹⁰ Tom intervjuu, posebice vrijednom po dalekoročnu prognozu, »Pokret« je dodao samo uvodnu primjedbu u kojoj se kaže da je Andrejev nasljednik Čehova, poslije Gorkoga najznačajniji ruski književnik, te da je njegova knjiga *Crveni smijeh* bacila reakciju u velik bijes. Ni ta primjedba ni samo objavljivanje intervjuja ne daju podlogu za ikakav kategorični sud o tadašnjem stavu naprednjačkog glasila

⁴⁰⁷ Događaji u Rusiji, isto, br. 43, 20. XI. 1905.

⁴⁰⁸ *Pokret*, br. 44, 21. XI. 1905.

⁴⁰⁹ Događaji u Rusiji, isto, br. 45, 22. XI. 1905.

⁴¹⁰ L. Andrejev o savremenoj Rusiji, isto, br. 61, 12. XII. 1905.

prema ruskoj revoluciji, već samo dopuštaju pretpostavku da mu je možda postala nešto bliža nego ranije.

Rezervirano stanovište »Pokret« nije napustio ni onda kad je izbio moskovski ustanak. Javljaajući svakodnevno o njegovu toku, kao i o oružanim sukobima na Kavkazu; u Kijevu, Harkovu, Lodzu i drugim gradovima Rusije, do kraja se suzdržao od bilo kakve vlastite ocjene.⁴¹¹

Hrvatska je javnost i u vrijeme dok je Rusija prolazila kroz četvrto razdoblje revolucionarnih borbi malo što mogla saznati o tome kako S. Radić prosuđuje njezino opće stanje i razvoj. Makar sigurno zaprepašten sve snažnijom tutnjavom ruske revolucije, urednik »Hrvatske misli« ipak nije utekao u potpunu šutnju. Njegov je časopis progovorio o Rusiji, ali opet samo u okviru nastavaka velikog razmatranja o slavenskoj politici u Austro-Ugarskoj. U jednom od njih ističe se kakvo stanovište mali slavenski narodi trebaju zauzeti prema svojoj velikoj sjevernoj sestri: »Upoznavši pravi karakter bivše ruske ekspanzivnosti, ne ćemo govoriti o kozačkom kopitu na bečkom pločniku, ali znajući, kako lako ruska diplomacija podliježe pruskim uplivima, ne možemo dosta naglasiti da smo odlučno protiv toga, da na kojigod način postanemo ovisni o Rusiji, jer smo uvjereni, da bi Rusija mogla zauzeti Galiciju samo u zločinačkoj slozi s Pruskom. Istom poslie promjene *unutarnje* ruske politike možemo se oduševiti i za rusku vladu.« Donedavno najustrajniji slavitelj carske Rusije u Hrvatskoj priznaje time mane njezine vanjske politike, a domaću čak sudi općenito neispravnom. U nastavku članka otkriva se što ga je u ruskoj unutrašnjoj politici osobito smetalo: »A Poljake, kao i Maloruse valja smatrati za najnesretnije narode slavenske zato, što je proti njihovoj narodnoj i političkoj individualnosti djelovala najsustavnije i najrevnije slavenska ruska carevina, dakako prevladana protislavenskim duhom i vođena neslavenskim političarima.«⁴¹² S velikim zakašnjenjem S. Radić je odnos carske Rusije prema Poljacima i Ukrajincima predočio onakvim kakav je stvarno bio. Navedene opće zamjerke službenoj Rusiji nisu bile nove; u raznim oblicima one su se, kao što smo mogli vidjeti, javljale u njegovim člancima i ranije. Međutim, tada su ih pratile tvrdnje o izmišljenim vrijednostima velikog slavenskog carstva; ovom prilikom Radić se nije odvažio ni na jednu jedinu.

Za vrijeme najžešćih revolucionarnih borbi potkraj 1905. »Hrvatska misao«, kao ni u prethodnom razdoblju, nije se osvrkala na zbivanja u Rusiji. Ta je zemlja u prosinačkom broju časopisa uopće spomenuta samo jednom, pri ponovnom određivanju osnovnog načela kojeg se mali slavenski narodi imaju držati u svom odnosu prema slavenskom carstvu. Po S. Radiću, oni su trebali »simpatizovati živo s ruskim narodom, ne poduzimati ništa ni proti ruskoj vladi, ali nastojati na svaki način vlastitom snagom postići sva svoja prava, poimence narodnu ravnopravnost i političku slobodu. To će im biti to lakše, što danas, hvala Bogu, kod Rusa redovno prevladavaju isti nazori kao kod ostalih Slavena.«⁴¹³ Kako se u članku više ništa ne kaže o tim postulatima, njihov je pravi smisao ostao nejasan. Čitalac je sam morao odlučiti da li su

⁴¹¹ *Pokret*, br. 72, 27. XII; br. 73, 28. XII; br. 74, 29. XII. 1905. i dr.

⁴¹² Slavenska politika u Habsburškoj monarhiji, II, *HM*, g. V, 1905, br. 2, 68, 78.

⁴¹³ Isto, broj 3, 137.

dopustive javne simpatije za borbu ruskog naroda protiv vlade, kao i kritičke primjedbe na njezino djelovanje.

Na ta je pitanja dao svojevrsni odgovor tek slijedeći broj »Hrvatske misli« u kojem je poslije gotovo pola godine šutnje S. Radić ponovno ocijenio opće stanje u Rusiji. Glavna tema njegova razmatranja bila je upravo revolucija. Priznao ju je činjenicom već u prvoj rečenici, ali je odmah ponovio raniju tvrdnju da se o ruskim zbivanjima još ne može znati ni »barem donekle pravu i podpunu istinu«. To je mišljenje nastojao potkrijepiti primjerom Velike francuske revolucije. Njezin je razvojni put, napominje Radić, i poslije sto godina nejasan. No zatim, kao da uopće nije napisao navedene riječi, on izriče kategoričan sud: »Za rusku revoluciju naprotiv znamo već sada i vidimo, da je ona naperena proti samoj ruskoj državi i ruskomu narodu, dapače i proti najelementarnijoj čovječnosti.« Nikakve dvojbe o bitnim obilježjima te revolucije za nj nije bilo. Objašnjavajući svoj čvrsti sud o tome, naveo je primjer željezničara koji su štrajkali u vrijeme dok je niz gubernija mučila glad. Čitalac je mogao pomisliti da su na kolodvorima stajali vagoni puni žita prikupljenog za otpremu u te krajeve Rusije, ali se zbog općeg zastoja željezničkog prometa onamo nisu mogli odaslati. Autoru nije došlo na um pitanje da li je protiv jednog krajnje nehumanog poretka, koji uz ostalo dopušta da gotovo svake godine gladuju milijuni a često i desetine milijuna siromašnih seljaka, uopće moguće voditi uspješnu borbu samo humanim postupcima koji ne pogađaju obične ljude, tj. one koji i inače pate. Neshvaćanje nužde da u toj borbi i mnogi takvi stradaju, bez obzira na to da li žele u njoj sudjelovati ili ne, pokazuje i ovaj ulomak teksta: »Ne krivimo ovdje toliko tzv. aktivnih revolucionaraca, koji neustrašivo srću u smrt i žrtvujući sami sebe, koliko toliko opravdavaju bezumnu svoju teoriju, da samo na ruševinama niče blagostanje, na lešinama pravednost, i iz nevine krvi sloboda.« Mnogobrojni primjeri samoodricanja i visoke požrtvornosti koje je mjesecima pružala ruska revolucija nešto su ublažili stanovište S. Radića o profesionalnim revolucionarima; nije ih više krstio izrodima, tuđim plaćenicima i podmuklim zavodnicima naivnih. Ne dovodeći u pitanje njihov moralni lik, osudio ih je zbog učenja koje su slijedili. To je pak formulirao tako kao da mu je bit u destruktivnim i nehumanim načelima. S velikim se bijesom, međutim, okomio na revolucionarnu masu: »Ali kojim imenom da okrstimo onu zločinačku rulju, koja baca kocke na tuđe glave, i koja najmanju neposlušnost kazni smrću, a drugoga oružja ni ne poznaje, nego stotruku laž i tisućkratno nasilje.« U Rusiji se, po njegovu mišljenju, sve izvrnulo na glavu: »djeca zapovjedaju roditeljima, daci profesorima, vojnici častnicima, radnici seljacima, a pobunjeni puk oblastima...« U skladu s takvim pogledom, koji ništa nije dijelilo od zgražanja i izvrtanja činjenica tipičnih za crnostotinašku štampu, bilo je i tumačenje svih zala i nedaća Rusije. Za samovolju i pokvarenost činovništva, promašenu politiku na Dalekom istoku, teoriju revolucionara koju je nazvao bezumnom, za pojavu da diktiraju oni koji to nikako ne bi smjeli, Radić je našao univerzalni razlog — strani utjecaj. Negativan utjecaj njemačkog školstva, znanosti i diplomacije, koji se u Rusiji započeo širiti u doba Petra Velikog, s vremenom je u znatnoj mjeri potisnut francuskim, engleskim, pa i japanskim; ruski, a još više općeslavenski duh ostao je trajno prigušen. Stoga, žali se Radić, u Rusiji gotovo ništa ne znaju o ostalim Slavenima, u prisustvu stranaca Rusi, pogotovu ruski

Židovi, pljuju na cara, vjeru i prosvjetu. Iskvarenu stranim utjecajima, »Rusiju danas razdiru tzv. crne i crvene rulje«. Jednima su i drugima na čelu ljudi tuđi Rusiji: »Prve vode sredovječni Bizantinci i Tatari u njemačkom ruhu, a druge pitomci Nitscheove škole, ili točnije sliepi obožavatelji potajne tiranije, zasjedničke despocije.« I jedni su i drugi, zaključuje urednik »Hrvatske misli«, »mrzki i odvratni preogromnoj većini ruskoga naroda.«⁴¹⁴ Čak ni najveća revolucionarna plima, obilježena oružanim ustancima u nizu ruskih gradova i seoskih regija, nije otisnula Radića od njegove koncepcije o dvjema tiranijama. Promjena je bila samo u tome što je ovom zgodom kao njihove nosioce označio naoružane formacije; među njima nije vidio nikakve bitne razlike, iako su crne stotine napadale ne samo revolucionare nego i liberale, a i inscenirale pogrome, dok su radničke i studentske družine vodile borbu i s njima i s režimom, koji je prve podupirao i čak organizirao, štatile pristaše revolucije, njihove demonstracije i skupove, ali i druge presumptivne žrtve ruske reakcije. Tvrdnju o raspoloženju izrazite većine stanovništva Rusije S. Radić nije ni pokušao dokazati, za nj je bilo prirodno da ovo mrzi one koje je sam smatrao pogibeljnim, tuđinskom natruhom, otrovom u tijelu slavenske Rusije. Ni puna godina dana revolucije izvanrednih razmjera i žestine nije ga gotovo ništa naučila; i na početku 1906. njegov su odnos prema Rusiji izražavali stihovi koje joj je posvetio poslije eušimске bitke:

»Rusijo velika, Rusijo sveta,
Zemljo hramova, stepa i rieka,
Gdje krušac je tvrd, al' duša meka,
Što ti to sprema sudbina kleta?...

Došada smo se dičili tobom;
Sad te volimo svi do jednoga,
Mi mali Slaveni — moleći Boga
Da poraz tvoj nam ne bude grobom.«⁴¹⁵

Opće stanovište »Hrvatskog naroda« prema revoluciji u Rusiji kroz njezino se četvrto razdoblje tek nešto malo izmijenilo u pozitivnom smislu. Javljujući o pogromima u kojima su poslije Oktobarskog manifesta od Ismailije na Dunavu do Tomska u Sibiru stradali Židovi, taj tjednik ne prebacuje krivnju na židovsku inteligenciju, kao N. K. u »Novom listu«, ali se i ne obazire na »Pokret« koji je pisao da su antisemitski izgredi djelo ruske policije i vojske, već samo primjećuje da su obrazovani Židovi ranije pomagali radnicima, a sad se protiv njih »okrenuo bies naroda«.⁴¹⁶ Zašto je do toga došlo, »Hrvatski narod« ne objašnjava. Čitaocu je ostalo da sam zaključi da li je te masakre i pljačke skrivila židovska inteligencija ili narod. Međutim, propagirajući uvođenje općeg prava glasa u Habsburškoj monarhiji, list je bez ikakve zamjerke upozorio na ruski primjer: »... mi vidimo, gdje se velika Rusija

⁴¹⁴ Što je to u Rusiji, *HM*, o. V, 1906, br. 4, 216—222.

⁴¹⁵ Novi vienac, književni prilog *Hrvatske misli*, g. I, br. 9.

⁴¹⁶ *HN*, br. 45, 9. XI. 1905.

ća tamo do ledenih poljana sibirskih potresa s kraja na kraj od silnog vapaja naroda za slobodom i pravicom. Od strašne lomljave u kojoj se ne razabire nego prasak bombi, zvuk taneta, bljesak mača i noža, sjaj požara, guste oblačine dima, ruj i zadah krvi, jauk i krik ranjenih, drmaju se i temelji gorostasne te države, koja je po prostoru jedan dio svieta — dvaput veći od Evrope, — i car samodržac, uprepašten, daje narodu ustav i sabor, obećaje mu svaku pravicu, pa i isto opće, izravno i tajno pravo glasa.⁴¹⁷ Zanesen crtanjem te dramatične slike, »Hrvatski narod« izmislio je i obećanja koja Nikola II. nije dao, ali ono što je u Rusiji vidio nije ga pobudilo na bilo kakvu osudu. Usprikoš tome, revolucija je listu ostala strana. To pokazuje njegovo obrazloženje pobune u Kronštatu. Budući da su mornari u toj luci, zaleđenoj pola godine, premalo zaokupljeni obavljanjem dužnosti na brodovima, »momčad na baltijskom brodovlju nije kako treba, jer umjesto da se na lađama vježba u službi, ona se opija po kronštatskim krčmama i pravi svakojake izgrede«. Istim razlogom list tumači i slabosti komandnog kadra. Opća neodgovornost urodila je time »da je u Kronštatu, tom ključu Rusije i njenoga glavnog grada Petrograda buknuła krvava pobuna vojništva.«⁴¹⁸ Kakvi su bili životni uvjeti mornara, koliko su na njih djelovali katastrofalni porazi ruske flote na Dalekom istoku i valovi revolucije, napose oni iz jednog od njezinih središta — u susjednoj prijestolnici, u listu se nije moglo doznati. Po »Hrvatskom narodu«, baltička flota ponovno je krenula u neredu iz obijesti prouzročene nerodom. Međutim, pobunu u Sevastopolju nije protumačio na sličan način. Konstatirajući da su ustanici vrlo disciplinirani, list navodi kao razloge njihova pokreta prekomjernu strogost oficira i lošu ishranu, dok je njihove političke zahtjeve prešutio.⁴¹⁹

Na kraju 1905, u vrijeme kulminacije ruske revolucije, »Hrvatski narod« samo donosi vijesti o događajima. U uobičajenom pregledu zbivanja godine pridao je veću važnost rusko-japanskom ratu nego potresima u carstvu Romanova. Svoje strahovanje zbog posljedica ishoda rata list je priznao riječima: »Za nas — Hrvate i za Slavene — u obće znači nesreća Rusije napose još veliku nesreću i nepriliku, jer je Rusija naša najjača obrana od njemačke bujice.« S druge strane, njezin je unutrašnji razvoj zbog odjeka koji je proizveo izvan Rusije ocijenio za Hrvatsku povoljnim: »Sreća, što ju je stara godina sa sobom doniela, a za nas vrlo važna jest pokret za obće pravo glasa, koji je započeo u Rusiji i razvio se tamo malne u pravu revoluciju.«⁴²⁰ O tome što je taj pokret njoj samoj dao članak šuti. Nije jasno zašto se pisac zaustavio na rubu priznanja revolucije u Rusiji, iako je u istom broju informativni prikaz moskovskog ustanka nosio naslov *Revolucija u Moskvi*. Ni u osvrtu na proteklu godinu, ni u ovom prikazu nije bilo kritičkih primjedaba za političke promjene u Rusiji, odnosno zamjeraka revoluciji.

Zbog razloga čiji se tragovi u »Hrvatskom narodu« ne razabiru list se uglavnom držao pozicije neutralnog promatrača, da bi na samom kraju 1905, čak ispoljio stanovitu naklonost revoluciji isticanjem važnih pozitivnih posljedica ruskih zbivanja u drugim zemljama.

⁴¹⁷ Za opće, izravno i tajno pravo glasa, uvodnik, isto, br. 46, 16. XI. 1905.

⁴¹⁸ Vojnička pobuna u Kronštatu, isto.

⁴¹⁹ *HN*, br. 48, 30. XI. 1905.

⁴²⁰ Stara godina, uvodnik, isto, br. 52, 28. XII. 1905.

Nešto izrazitije stanovište o revoluciji u Rusiji primjećuje se na stranicama »Novog Srbobrana«. Prvih dana poslije Oktobarskog manifesta list se nije htio odreći uvjerenja da je Rusija zaslugom velikog carskog dara krenula prema unutrašnjem miru. Što se borba ipak nastavljala, pripisao je djelovanju dvaju činilaca: strane propagande i elemenata kojima je ideal »Bakunjinova anarhistička republika«. Ne objasnivši ni jedan od tih faktora, list tvrdi da će ovi elementi uskoro malaksati i ostati osamljeni, jer je velika većina naroda oduševljena manifestom.⁴²¹ Kako su vijesti iz Rusije iz dana u dan sve manje odgovarale toj samouvjerenoj prognozi, »Novi Srbobran« polako ju je napuštao, kao i hrvatske novine svoje istovrsne procjene. Uz revolucionarne borbe list je registrirao i nastupanje ruske reakcije. U posebnom članku posvećenom kontra-revoluciji napominje da se njezine pristaše s još većim ogorčenjem obaraju na revolucionare nego ovi na režim, što je urodilo groznim sukobima punima bestijalnih čina. Međutim, opisujući te sukobe na raznim mjestima Rusije, pisac je podijelio krivicu na dva, otprilike jednaka dijela: sad je radnike i »Čifute« predstavio kao izazivače, sad protivnu stranu.⁴²² Iako je donio vijesti o smjenjivanju visokih funkcionara odgovornih za pokolje, nije osudio mračnu ulogu vlasti u širenju nacionalističke histerije.⁴²³ Skori kraj drugoga generalnog štrajka i opredjeljenje kongresa zemstava za uvjetnu potporu Witteove vlade oživjeli su očekivanje »Novog Srbobrana« da će se Rusija ipak napokon približiti miru, pa je baš uoči sevastopoljske pobune proglasio vidljivim znakove da je ta zemlja preturila revolucionarnu krizu.⁴²⁴ Međutim, nastavak revolucionarnih borbi prisilio je list prvih dana prosinca 1905. na gorko priznanje: »U Rusiji se ljulja čitav dosadašnji državni poredak. Štrajkovi i pobune na sve strane, to je obilježje situacije.« Jačanje utjecaja reakcije na dvoru ugrožava Witteove reformne napore, bez čije realizacije Rusiji nema mira ni preporoda.⁴²⁵ S vremenom je slika velikog sjevernog carstva postala u »Novom Srbobranu« još tamnija: »S jedne strane revolucionarci, s druge tzv. crne čete protiv njih, seljački (agrarni) pokret protiv spahija i plemića izazvali su pravu anarhiju u Rusiji«. Shvativši da bi i jedna riječ o smirenju u bližoj budućnosti bila suvišna, komentator je samo dodao da je teško reći kako će sve to svršiti.⁴²⁶

Kad su revolucionarne snage ponovno stekle izrazitu prevagu nad crnotinaškim bandama, glasilo srpskih samostalaca svu je krivnju za zastoj u pripremama za saziv dume prebacilo na prve. Što revolucija još traje, tvrdi se u »Novom Srbobranu« uz pozivanje na jedne engleske novine, dosta su odgovorni Židovi.⁴²⁷ Tako se opet pojavila, samo u nešto blažoj formi, stara teza o židovskoj krivici za potrese u Rusiji. No istodobno s osudom revolucije u listu se zastupa gledište o njezinim općim pozitivnim refleksima. Nekoliko dana prije moskovskog ustanka »Novi Srbobran« objavljuje na mjestu uvodnika pismo iz Petrograda u kojem se razmatra slavensko pitanje u sklopu

⁴²¹ NS, br. 224, 21. X/3. XI. 1905.

⁴²² Isto, br. 230, 28. X/10. XI. 1905.

⁴²³ Isto.

⁴²⁴ NS, br. 239, 9/22. XI. 1905.

⁴²⁵ Isto, br. 248, 19. XI/2. XII. 1905.

⁴²⁶ Isto, br. 250, 23. XI/6. XII. 1905.

⁴²⁷ Isto, br. 256, 1/14. XII. 1905.

novih političkih uvjeta nastalih u najvećoj slavenskoj zemlji. Pismo, potpisano inicijalima D. M., započinje riječima: »Od kako je plamen revolucije buknuo i počeo se rasprostrirati po nedoglednim teritorijama ruske države, od kako je svjetlost slobode počela ozarivati tamnu i zamrznutu rusku zemlju, od kada je očajna i ukočena ruska duša zatreptala životom — iskrslalo je na tisuću pitanja o kojima se dosad moralo šutiti.« Među njima je i slavensko pitanje. O njemu se, tvrdi anonimni sastavljač pisma, smjelo tek kroz zube govoriti. Svaki pokušaj manifestacije slavenskih osjećaja ruskog naroda »uvek je bio brzo, energično ugušen«. Kad je poneka i dopuštena, odnosila se samo na pravoslavne Slavene — Srbe i Bugare — dok se katolički Slaveni nisu ni riječju spominjali, tj. slavenstvo je svedeno na pravoslavlje. Sve je to bila krivnja njemačkog utjecaja na dvoru, u upravi i vojsci. Međutim, narod njime nije bio zahvaćen. Koliko je ostao jakim pravi slavenski duh, pokazuje odnos napredne ruske javnosti prema Poljacima. Razne skupštine, kongres zemstava i radnici u novom generalnom štrajku, podupirali su njihovu borbu za politička prava i autonomiju. U novoj povoljnoj plimi nikao je i prijedlog o osnivanju općeslavenske federacije koji je pobudio živo zanimanje. Na kraju se u pismu naglašava da tu inicijativu valja živo podržati.⁴²⁸ Pravi adresat nigdje se u tekstu ne spominje. S obzirom na to gdje je pismo objavljeno, može se pretpostaviti da je upućeno srpskoj javnosti u Hrvatskoj, dok se sudeći po općem smislu teksta obraćalo svim ograncima slavenstva. Pretjerivanja su u njemu bila raznovrsna. Nemali dio ruske publicistike godinama je agitirao za sveslavenstvo i vlasti mu u tome nisu smetale, ukoliko nije izlazio iz kolotečine zastupanja misli o zajednici Slavena pod moćnim okriljem carske Rusije. Primjedba o poistovećivanju slavenstva s pravoslavljem bila je uglavnom opravdana. Na to se u raznim prilikama na prijelazu stoljeća tužila pogođena, hrvatska strana, dok je srpska građanska politika u Hrvatskoj i drugdje prelazila preko tih žalbi. Pretjerivanja se u pismu ne zapažaju samo u pogledu prošlosti već i u pristupu suvremenim prilikama. Obnova slavenske misli na ovoj osnovici, koju je pružila ruska revolucija, nije imala neku veću važnost. Rusija je još bila previše zaokupljena brojnim i teškim unutrašnjim problemima da bi se mogla ozbiljno baviti općeslavenskim interesima. Podrška ruske javnosti, buržoaske i proleterske, opozicionom i revolucionarnom pokretu ruske Poljske nije se u prvom redu zasnivala na slavenskoj solidarnosti, već na osjećajima, mislima i interesima druge vrste. Ustrajna borba tog dijela velikog carstva uklapala se u opća nastojanja da se temeljito ili barem u znatnoj mjeri izmijeni cijela Rusija. Veliki poljski doprinos tim naporima urodio je simpatijama u središtima ruske zemlje bez obzira na etničku ili rasnu srodnost. Pripadnost Poljaka i Rusa istom slavenskom stablu imala je pri tom drugorazredno značenje. Sama ideja o slavenskoj federaciji pripadala je tada, kao i ranije, sferi političkih utopija.

Bespredmetnost gledišta da je nastupio historijski trenutak za akciju kojom bi se svi Slaveni sjedinili u jednoj golemoj političkoj tvorevini ruska su zbivanja dokazivala u takvoj mjeri da je »Novi Srbobran« tu inicijativu odmah prepustio zaboravu. Vizija o velikoj slavenskoj zajednici izgubila se u brizi za elementarni opstanak carske Rusije. Nekoliko dana prije moskovskog us-

⁴²⁸ Slovenski savez, uvodnik, isto, br. 258, 3/16. XII. 1905.

tanka »Novi Srbobran« piše da je stanje u Liflandiji i Kurlandiji strašno a da bolje nije ni drugdje. Jedinom svijetlom točkom na političkom nebu Rusije, šibane orkanom buna i nemira, list smatra carevu odlučnost da se Oktobarski manifest provede u život. Istodobno prenosi apel ruskog lista »Novosti« socijal-demokratima, liberalima i radikalima da umire selo, jer se 85 milijuna ljudi diglo u groznu bunu protiv veleposjednika, čime se iz revolucije odmaklo u anarhiju koja će potisnuti srednje slojeve reakciji — policijsko-vojnoj diktaturi. Glasilo srpskih samostalaca tome dodaje primjedbu: »Iz ovoga se najbolje vidi, kakve su prilike, kad od njih strah hvata i ruske liberale.«⁴²⁹ Da li se pobunjeno selo uopće može smiriti osim ispunjenjem njegovih zahtjeva ili masovnim krvoprolićima, kakav je stvarni izlaz, uredništvo lista se možda zapitalo, ali o tom na stranicama »Novog Srbobrana« nema traga.

Vijest o proglasu novog, trećeg po redu generalnog štrajka, taj je list primio kao novi razlog za svoju zabrinutost. O njemu se u jednom članku kaže da je »čudovište sa dvojakim socijalnim i političkim licem, kojem je ujedno ekonomno sredstvo presija s političkim svrhama« te opravdano budi veliki strah.⁴³⁰ Kad je moskovski ustanak počeo, »Novi Srbobran« nije se zadržao u krugu briga i mračnih očekivanja. Komentirajući pesimistička gledišta ruskih desničarskih novina, list upozorava na opće uzroke koji su odredili pravac razvoja ruskih prilika: »... gledajući na sve što se događa, vulkan koji je nešteditice izbio na površinu, posljedica je samo onog strahovitog potiskivanja duha i snage narodne, od strane autokracije i birokracije.« Iako žali »što će sav pokret ovaj stajati silne krvi, truda, muka, materijalnih žrtava«, nada se da će sve to »na kraju krajeva koristiti razvitku snage i mahu tako dugo sputanoga duha« u ruskoj carevini.⁴³¹ Revolucija, koju izričito ne spominje, ima, dakle, posve realnu podlogu i svoj smisao bez obzira na velike žrtve koje zahtijeva. No taj se sud u »Novom Srbobranu« nije učvrstio. Redakcija i suradnici lista koji su pisali o Rusiji nisu se potpuno otrgli od pogleda koji su se u njemu ranije branili. Tako u izvještaju o krvavim borbama u Moskvi ističe kao značajnu činjenicu da je »među uhapšenim revolucionarcima pronađeno nekoliko Nerusa« koji su bili pozvani iz inozemstva radi stručne gradnje barikada.⁴³² Zašto je to osobito važno — u članku se ne objašnjava; iza primjedbe zapravo se naziru ostaci dugotrajnog inzistiranja na stranom, uvoznom karakteru ruske revolucije. U istom broju »Novi Srbobran« donosi iz lista »Kijevljanin« prijedlog reformama nekog seljaka koji se založio da samodržavlje ostane na snazi jer Rusi radije služe caru nego Židovima, da se siromašni seljaci presele onamo gdje ima slobodne zemlje, da se svi lopovi otjeraju u Sibir, zabrani prodaja zemlje Židovima, smanji plaća ministrima zato što su loše vodili Rusiju, otpuste činovnici i izbace iz škole đaci zbog sudjelovanja u štrajkovima, uvede željezni red u vojsci, itd. U komentaru »Novi Srbobran« doduše primjećuje da su ti prijedlozi »prekonzervativni«, ali ih prihvaća kao izraz vrlo širokog raspoloženja koje se u Rusiji mora uvažiti: »90% seljaka ruskih neće revoluciju, a to trebaju imati na umu revolucionarci.« Dok su još bjesnjele seljačke pobune u raznim krajevima Rusije, pogotovu u baltičkim

⁴²⁹ NS, br. 261, 8/21. XII. 1905.

⁴³⁰ Isto, broj 263, 10/23. XII. 1905.

⁴³¹ Isto, br. 264, 14/27. XII. 1905.

⁴³² Isto, br. 267, 17/30. XII. 1905.

pokrajinama gdje je seljačka sirotinja uz pomoć revolucionarnih elemenata iz gradova stvorila brojne oružane odrede, vodila prave bitke s carskom vojskom i stvarala nove, narodne organe vlasti, list je u jednom reakcionarnom programu našao sigurni dokaz o negativnom odnosu gotovo čitavog seljaštva prema revoluciji. Stanovit dio tog društvenog sloja svakako je ostao vjeran samodržavljju i čak sudjelovao u velikim protužidovskim pogromima, ali je komentator posve proizvoljno odredio njegovu veličinu. Revolucija u Rusiji svedena je na grad, tj. na relativno mali postotak cjelokupnog stanovništva. Prema tome, njezini pristaše i vođe nisu smjeli zaoštrevati situaciju jer stvarnih izgleda da iz nje izađu kao pobjednici nisu imali. Međutim, opći odnos seljaštva prema revoluciji ili barem njegova politička konzervativnost komentatoru lista ipak se nije sviđala. To slijedi iz nastavka primjedbe u kojem se ističe da bi zbog kulturne zanemarenosti širokih slojeva car mogao radikalnim agrarnim reformama privući seljaštvo i oslonom na tu veliku društvenu snagu »gaziti do mile volje inteligenciju rugajući se njezinim slobodoumnim zahtjevima«. ⁴³³ S manjim zakašnjenjem »Novi Srbobran« pronašao je istu mogućnost kojoj je tjedan dana ranije povjerovao »Obzor«. Iako je o njoj pisao opreznije, komentator lista srpskih samostalaca se prevario. Mogućnost je bila toliko nestvarna da je nije trebalo ni usput spomenuti. Prestarjela klasa veleposjednika, kroz stoljeća navikla da Rusijom upravlja grubom silom ne obazirući se na raspoloženje seljačkih masa, i njezin car Nikola II, vladar vrlo skromnih sposobnosti, kratkovidan i neodlučan, neće poći putem ozbiljnih koncesija ruskom seljaštvu.

Tok moskovskog ustanka i drugih oružanih borbi potkraj četvrte faze revolucije, »Novi Srbobran« je registrirao hladno, bez izraza žaljenja, zgražanja ili olakšanja. ⁴³⁴ Svoje opće poglede o ruskim zbivanjima izložio je tek sredinom siječnja 1906, kad je golemi revolucionarni vrtlog počeo pokazivati jasne znakove slabljenja, u ocjeni svjetskih i domaćih zbivanja 1905. g. koju je proglasio početkom »novog doba u razvoju ljudskom«. Dajući Rusiji u tom osvrtu prvo mjesto, list ne pokušava prikriti istinu o snazi potresa koji je mjesecima njome drmao: »Strahovita revolucija rastakala je čitave godine organizam goleme ruske države. Svi veliki centri ruski bili su pozorištem užasnog građanskog rata«. Te strahote i užas približavaju se sada svom kraju, revolucija se zamorila pa će se »ugušiti sama od sebe«. Pisac osvrtu, očito bez ikakve sklonosti prema revolucionarnoj borbi ruskih radnika, studenata, vojnika i seljaka, zamaglio je tom tvrdnjom elementarnu činjenicu da su Moskvu umirile topovske salve po proleterskoj Krasnoj Presnji, da je ustanak slabo naoružanih radnika stare ruske prijestolnice skršen plotunima carske garde, mitraljeskim rafalima, u desetinama požara. Razlozi poraza neprijatelja carskog režima bili su »Novom Srbobranu« posve drugačiji: »Nosioci revolucije zanose se i suviše različitim utopijama, a da bi za svoju stvar mogli zadobiti sve slobodoumne i napredne elemente ruskog društva i uvući ih u aktivnu borbu.« U članku se te »utopije« ne navode, pa se moglo samo nagađati da li su ove više političke ili socijalne. U takvu tumačenju najnovijih ruskih događaja nije bilo traga spoznaje, makar u posve grubom, nedorađenu obliku, da je ruska buržoazija iskliznula iz kolo-tečine suputnika revolucije u koju je ušla u vrijeme listopadskih borbi s cariz-

⁴³³ Reforme seljaka Kozenka, isto.

⁴³⁴ NS, br. 268, 20. XII. 1905/2. I. 1906; br. 269, 21. XII. 1905/3. I. 1906. i dr.

mom, da ju je napustila kad su revolucionarne snage, napadajući jake ostatke ruskog feudalizma, zašle u sferu obračuna iz kojeg nema povlačenja osim preko mnogih leševa. Ta velika bitka bez milosti bila je piscu osvrta samo »kaos«. Njezin završetak primio je s olakšanjem, kao siguran znak da će iz opće zbrke i nereda »naskoro ipak izaći podmlađena, demokratska Rusija«. Ne shvaćajući da se po ulicama Moskve, Jekaterinoslava, Rostova, Harkova, Sormova i drugih gradova vodila borba na život i smrt između revolucije i reakcije o čijem je ishodu ovisio razvoj Rusije narednih mjeseci, pa i godina, ponadao se ostvarenju posve irealne mogućnosti — da će se ta zemlja unatoč porazu avangarde pobornika napretka politički preporoditi. Predavši se tom ispraznom očekivanju, pisac prelazi okvire Rusije tvrdnjom da će njezinim ozdravljenjem ući u novo doba »čitavo Slovenstvo, pa i slovenski narodi ove monarhije«. Tome odmah dodaje važno priznanje: »Dugo se u velikom dijelu Slovenstva vjerovalo, da je autokracija ruska jedini spas Slovenstva, a da bi ustavna Rusija postala ravnodušna prema sudbini manjih slovenskih naroda.« To kajanje zbog dugotrajne pogreške ipak nije bilo potpuno na mjestu. »Novi Srbobran«, a još više njegov prethodnik, zaista se sve do predvečerja revolucije pouzdao u apsolutističko carstvo Romanova, dok je prema pobornicima drugačije Rusije pokazivao otvoreno neprijateljstvo, ali nije zastupao gledište o njihovoj indiferentnosti prema slavenskoj misli. Glasila srpskih samostalaca odnosila su se prema protivnicima samodržavlja kao političkom subjektu koji je sam po sebi protuslavenski jer pokušava potkopati moć upravljača velikog slavenskog carstva, odvraća Rusiju od vanjske politike i zaokuplja je domaćim problemima. Tek kad je izbilo na javu da je ta moć zapravo sumnjiva, da je rusko carstvo puno mana koje ga osuđuju na teške vanjskopolitičke promašaje, da su mu najveći neprijatelji u vlastitom sustavu — birokracija u prvom redu, nasilna i trula, čak sve manje sposobna da dobro čuva samodržavlje, »Novi Srbobran« počeo je napuštati apriorističko stanovište o istovjetnosti interesa ruskog carizma i slavenstva. List je istom u ovom članku, godinu dana poslije početka revolucije, naročito istakao posve drugačiji identitet interesa tvrdnjom »da će baš u demokratskoj, ustavnoj Rusiji Slovenstvo imati najmoćniju zaštitu.« Pisca nije uznemirilo pitanje da li je takva Rusija moguća poslije poraza revolucionarnih snaga u moskovskom i drugim oružanim ustancima. On je umjetno rastavio rusku revoluciju od pokreta za liberalne i demokratske ustanove, kao da se radi o dva posve autonomna sklopa težnji i napora pa je moguće da potonji uspije i onda ako prvi doživi poraz. Produžujući svoj osvrt na proteklu 1905, »Novi Srbobran« tvrdi da je demokratizacija »promijenila iz osnove shvaćanja srpskog društva...«⁴³⁵ U drugom dijelu članka, objavljenom svega tri dana kasnije, ta se misao ne razvija, štoviše, unutrašnji razvoj Rusije i njegove posljedice u slavenskom svijetu, odnosno u srpskoj politici, isključuju se iz razmatranja. Odmah na početku upozorava se na prorusku orijentaciju koje se ova politika godinama držala: »Društvo je srpsko dugo gledalo spas Srpstva u pomoći sa strane, a oči sviju srpskih rodoljuba upirale su se prirodno u veliku, moćnu, slovensku Rusiju.« Ovaj put pisac nije naglasio u kakvu je Rusiju srpska javnost vjerovala, a od koje je zazirala. Porazi ruskog carstva na Dalekom istoku »izazivali su u prvi mah depresiju u srpskom društvu«, priznaje

⁴³⁵ 1905, I, uvodnik, isto, br. 1, 2/15. I. 1906.

se u članku, ali se odmah dodaje da se ono zato nije prepustilo očaju. Dakle, vjeru u zaštitničku ruku moćne, velike Rusije pogodili su tok i ishod rata u istočnoj Aziji. Revolucija, koja je tu vjeru barem toliko oštetila koliko ovaj rat, nije ni spomenuta. Prešavši preko nje šutnjom, pisac se odvraća od Rusije, kao da i nije nedavno tvrdio da će demokratski preobražaj ovu pretvoriti u stvarni štit cijelog slavenstva te pronalazi drugačiji plod otrežnjenja srpske politike. »Svijet se pribrao, i došao do uvjerenja, da nam je u nama samima, u našoj rođenoj snazi spas.« Na toj osnovici oživjela je politička aktivnost Srba u Ugarskoj, nikla je Hrvatsko-srpska koalicija, a i Srbija korača prema boljim danima.⁴³⁶ Spominjući posljednju, autor je vjerojatno mislio na početak njezine borbe za ekonomsku emancipaciju od Austro-Ugarske, koju je na početku 1906. započela. Čuvajući se izravnim riječima otkriti da su politički krugovi Srba i u Monarhiji i izvan nje shvatili koliko je u datom trenutku i neposrednoj budućnosti pouzdanje u moć ruskog imperija neosnovano, »Novi Srbobran« ipak je istakao bitnu posljedicu te spoznaje u srpskoj politici. Nije, međutim, priznao da su je uz vojne neuspjehe rodili i unutrašnji tokovi razvoja Rusije, odnosno revolucija svojim dugim slijedom potresa velike snage.

Poput »Novog Srbobrana« u Zagrebu, »Dubrovnik« poslije Oktobarskog manifesta neko vrijeme odaje nadu u skoro sređenje carske Rusije. Ličnošću koja bi to trebala postići i ovaj list smatra Wittea te zato očekuje da on što prije postane gospodar situacije.⁴³⁷ Međutim, tjedni su prolazili, a ruske se prilike nisu sređivale, već su bivale sve zapletenije i burnije, Na samom kraju 1905. »Dubrovnik« nije mogao nego zaključiti da je opće stanje u Rusiji vrlo ozbiljno, velikim dijelom zbog polovičnosti vladinih mjera.⁴³⁸ U osvrtu na proteklu godinu list nije zaobišao Rusiju. Prvi put okrstio je uzbuđljivi niz događaja koji su 1905. snažno drмали tu zemlju pravim imenom: ruskom revolucijom. Iako su njezini borci upravo vodili najžešću bitku s carskom vlašću, o čijem je ishodu ovisilo hoće li reakcija biti napokon odbačena od kormila Rusije ili će ga uzeti čvršće u svoje krvave ruke, komentator »Dubrovnika« nije o tome ništa napisao, već je samo napomenuo da su uspjesi ruske revolucije jedan od dokaza općeg, svjetskog kretanja prema pobjedi demokracije, liberalizma i nacionalne ideje.⁴³⁹ U čemu su zapravo ti uspjesi, u osvrtu se ne objašnjava; vjerojatno je pisac mislio u prvom redu na politička prava obećana Oktobarskim manifestom, koji je list ranije visoko ocijenio, ali se sada iz opreza suzdržao od ikakva tumačenja svojega gledišta. Situiravši s pravom tu revoluciju u najširi mogući okvir jednog univerzalnog procesa, zapustio je drugi aspekt njezina međunarodnog značenja: snažan utjecaj koji je nužno vršila na brojne sredine u Evropi, pogotovu u Habsburškoj monarhiji. U istom broju lista našla se i bilješka o situaciji u Rusiji, u kojoj se primjećuje da revolucija uzima sve više maha.

Nakon što je moskovski ustanak završio porazom pobunjenika, »Dubrovnik« ponovo, prvi put poslije Oktobarskog manifesta, izlaže svoje opće shvaćanje ruskih zbivanja posvećujući im prvi uvodnik u 1906. godini. Najprije podsjeća da su obrazovani ljudi u Rusiji već prije nekoliko desetljeća počeli

⁴³⁶ 1905, II, uvodnik, isto, br. 2, 3/16. I. 1906.

⁴³⁷ *Dubrovnik*, br. 47, 19. XI. 1905.

⁴³⁸ Isto, br. 52, 24. XII. 1905.

⁴³⁹ Uvodnik (b. n.), isto, br. 53, 31. XII. 1905.

slijediti slobodoumne ideje Zapada. Nastojeći da ih prošire u mase, prvo su se okrenuli seljaštvu, a zatim, razočarani slabim odzivom, gradskom proletarijatu »koji ih je razumio, koji je sad postao glavni faktor revolucije«. Ta nova društvena snaga, nastala na temelju živog razvoja industrije koji je manifest iz 1861. omogućio, morala je ponijeti revoluciju »jer je prvašnje stanje bilo nesnosno«. Kad je rat s Japanom još iznio na javu sve mane Rusije, narod je zatražio parlament, kontrolu vlasti. Njegova je borba za politička prava pobudila naklonost »cijelog obrazovanog svijeta«. Dotada, ističe su u uvodniku, slavenska slobodoumna štampa ustrajno je negirala »opravdanost ustavnosti u Rusiji, jer da ruski narod nije zreo za slobodu...« Pisac je generalizirao bezrazložno: dio slavenskih liberalnih i demokratskih novina slagao se s potrebom ustava u Rusiji, ali »Dubrovnik« nije bio među njima. Točno godinu dana ranije, uoči »krvave nedjelje«, odlučno je zastupao suprotno gledište tvrdeći da je Rusiji potreban prosvjeđeni apsolutizam. Iako tu vlastitu pogrešku u ovom uvodniku izravno ne spominje, list je ipak priznaje napominjući da se slavenska slobodoumna štampa pridružila općim simpatijama prema ustavnom pokretu u Rusiji, čime je »najasnije sama osudila svoje prvašnje držanje«. No odmah poslije te posredne samokritike »Dubrovnik« brani jedan drugačiji pogrešni sud: do Oktobarskog manifesta revolucija je »imala smisla, imala pravo na opstanak«, ali ga otada nema jer je tim aktom stvorena osnovica za pozitivan politički razvoj. List se, dakle, vratio svojoj ranijoj ocjeni manifesta. Redakcija je vjerojatno smatrala da je poraz revolucionarnih snaga na kraju vala oružanih ustanaka dokazao bespredmetnost njihovih napora i žrtava. Da li su se one mogle zaustaviti na pola puta, prihvaćajući kao tekovine novi skup carskih obećanja, da li bi obustava njihova pritiska ohrabrila rusku reakciju, koja je poslije manifesta nastojala svakako razbiti ne samo revolucionarni nego i opozicioni pokret, da li bi vrhovi carskog režima ubrzali ostvarenje najavljenih promjena usprkos izrazitoj prevazi te reakcije, sva su ta pitanja ostala izvan horizonta uvodničara. Ne udubljujući se u ruske prilike, on je na kraju odao zašto mu revolucija u prvom redu smeta: »... međusobna borba zapriječice Rusiju naročito u njezinoj spoljnoj politici. To je ono, što neprijatelji Rusije i Slavenstva žele, a što osobito nama na Balkanu nemože biti prijatno.«⁴⁴⁰ Prema tome, revolucija je morala utrnuti da bi Rusija mogla uspješno štititi male slavenske narode, posebice balkanske. Argument kojim se list poslužio poričući opravdanost njezina nastavka poslije Oktobarskog manifesta bio je za nj zapravo sekundaran; determinantom te negacije valja smatrati brigu za sudbinu Srba, koju je pojačala sve očiglednija perspektiva sukoba kraljevine Srbije s Austro-Ugarskom zbog neravnopravnih ekonomskih odnosa. »Dubrovnik« se nije želio odreći misli o zaštitničkoj misiji Rusije te poput »Novog lista« i »Novog Srbobrana« potražiti naknadu za izgublenu ili jako smanjenu mogućnost inozemne potpore u sabiranju unutrašnjih snaga za uspješniju samoobranu.

Ni u toku četvrte faze revolucije u kojoj su se njezine bujice, pri kraju 1905, usmjerile u pravcu oružanog obračuna sa carizmom, većina hrvatskih i srpskih novina nije bitno promijenila svoj pristup zbivanjima u Rusiji. Simpatije prema revoluciji, i one razgovjetne i one neartikulirane koje se smije pretpostaviti kao povremene elemente u sklopu općeg odobravanja borbe za

⁴⁴⁰ Uvodnik (b. n.), isto, br. 1, 7. I. 1906.

stvarnu ustavnost u Rusiji, nisu jako porasle. Opća shvaćanja o revoluciji variraju u rasponu od izvjesne sklonosti, vidljive prvih dana 1906. u »Obzoru« i »Pokretu«, do bezuvjetne osude u »Hrvatskoj misli« po kojoj je ova bila ne samo neruska već i proturuska. Svi su listovi buržoaske publicistike, i hrvatske i srpske, ustrajali u zastupanju srednje linije liberalnog preobražaja Rusije, s time da su neki u njemu priželjkivali jače ili slabije demokratske primjese. Razbijanje postojećeg političkog poretka ih je kao i ranije plašilo, takav način promjene stanja u Rusiji smatrali su polugom koja ovu zemlju može svaliti u provaliju općeg, krvavog kaosa; staro uređenje se imalo mirno ili barem bez velikih lomova pretopiti u novo, bolje. Međutim, nijedno od glasila hrvatske i srpske politike nije podcijenilo snagu revolucije prije sloma moskovskog ustanka, štoviše neka su konstatirala da su joj razmjeri izvanredni. Ostatke iluzija o seljaštvu odanom »caru, vjeri i domovini« smrvio je pritisak vijesti o naglom rastu buntovnog gibanja ovog najbrojnijeg dijela ruskog društva. Do početka prosinca 1905. ništa nije ostalo ni od varke da se stanoviti dio ruskog proletarijata odnosi neprijateljski prema revoluciji. U cijelom razdoblju a pogotovu u njegovim prvim tjednima hrvatsko i srpsko novinstvo uviđa da je ruska reakcija ozbiljna kočnica čak i skromnih političkih promjena u svojoj zemlji. Tako, ukupno uzevši, opća slika političko-društvenih odnosa u carskoj Rusiji postaje u hrvatskim i srpskim listovima još realnija nego ranije, iako na njoj i dalje neka mjesta svjetlucaju lažnim sjajem, posebice ono na kojem je prikazana povoljna perspektiva ruskog liberalizma. Jako uzdrmana i oštećena, vjera u Rusiju kao veliku zaštitnicu malih slavenskih naroda se ipak održava. Oni koji se usprkos njezinom teškom porazu u ratu i dugoj revoluciji titanske mjere ni tada nisu odrekli te vjere zastupaju i dalje gledište da će neizbježni preporod Rusije biti jamstvo obnove golemog štita koji ona predstavlja. U srpskoj štampi se priznaju pogreške koje su obilježile njezin raniji, dugotrajni odnos prema carskoj Rusiji. »Novi Srbobran« je povukao čitaoce prema spoznaji o utjecaju ruske revolucije na opća kretanja srpske politike i izvan i unutar Austro-Ugarske. Istodobno »Hrvatska kruna« i »Hrvatski narod« upozoravaju da su njezine brojne i jake iskre potakle velike požare borbe za demokratizaciju političkog uređenja u Habsburškoj monarhiji, odnosno u Hrvatskoj. Tako su međunarodno značenje ove revolucije priznala glasila kojima je gotovo uvijek bila odbojna jer su je ocijenile štetnom i za Rusiju i za cijelo slavenstvo.

Poslije sloma moskovskog i drugih oružanih ustanaka ruska revolucija očito gubi snagu, na njezine borbe u povlačenju oborio se teror reakcije žešće nego ikad ranije. Revolucionarne borbe će doduše još nekoliko puta, sredinom i potkraj 1906. te u proljeće 1907, ponovo zabilježiti takav polet da je izgledalo kao da se vraćaju najburniji dani iz 1905. Ipak je na početku ljeta 1907. ruska reakcija stekla definitivnu prevagu. Pod njezinim udarcima revolucionarne snage, iscrpljene i iskrvarene u dugim borbama, konačno su klonule i prepustile političku pozornicu premoćnom protivniku. Hrvatska i srpska publicistika pratile su s dosta pažnje zbivanja u Rusiji i u silaznom periodu revolucije, od prvih dana 1906. do njezinog završetka. Opći interes se nužno smanjio; nove spoznaje nisu, međutim, bitno promijenile gledišta, pristupe i odnose hrvatskih i srpskih listova prema suvremenosti i budućnosti Rusije koji su se kristalizirali 1905, u toku najžešćih revolucionarnih okršaja. Stoga se ovaj rad, uz manje dodatne primjedbe, može završiti utvrđivanjem općih obilježja prikaza-

nih informativnih članaka, osvrti i komentara koji su bitno utjecali na gledišta najvećeg dijela javnosti u Hrvatskoj o ruskim zbivanjima.

Poslije godinu dana većih i manjih revolucionarnih potresa u Rusiji koje su bilježili svi evropski politički seizmografi, u građanskoj publicistici Hrvatske su se ustalile nove predodžbe o toj zemlji. Njezino političko uređenje nijedno glasilo više nije pokušavalo uljepšati; do kraja 1905. nije ostao nijedan list ili časopis koji bi se usudio zatajiti kronične i teške bolesti njezina upravnog aparata. Gotovo svi su usvojili gledište da je vladajuća birokracija velika, gnojna rana koja truje golemo tijelo Rusije. S vremenom se učvrstilo i mišljenje da se bez većih promjena ondje ne može otvoriti vrata napretka, da su ove bitni preduvjeti za rješenje ozbiljnih socijalnih i nacionalnih pitanja. Društveni problemi Rusije nisu u hrvatskoj i srpskoj buržoaskoj štampi dobili dužno mjesto. U nekim su listovima gotovo potpuno prekriveni političkim zbivanjima, dok su u drugim utvrđene tek njihove osnovne konture. Radničko pitanje slabije je osvijetljeno od seljačkog. Bespravlje i bijeda ruskog proletarijata se dosta često spominju, ali su rijetka razmatranja o njegovom konkretnom položaju, iako se u mnogim člancima navodi da je taj dio ruskog društva važni ili čak najvažniji dio revolucionarnog tabora, odnosno širokog pokreta za politički preobražaj Rusije. U raznim prilikama upozorava se na nedaće ruskog sela; neki odlomci lažne slike o njegovu stanju i perspektivi vidljivi su samo u »Hrvatskoj misli« pa i ondje se susreću uz tužna priznanja koja ih poništavaju. U nacionalnom pitanju, odavno shvaćenom kao samo poljskom, postepeno se otkrivaju druge značajne komponente — finska, armenska, židovska, latiška, ukrajinska. Predrasude o negativnoj ulozi ruskih Židova provlače se kroz cijelu 1905, ali si istodobno krči put spoznaja o njihovoj tragičnoj sudbini pod žezlom Romanova i neizbježnosti naročitog udjela u revolucionarnoj akciji.

Kako se u Rusiji sve jasnije razabiru osnovne političke struje, pogotovu poslije Oktobarskog manifesta, tako se u Hrvatskoj konkretiziraju predodžbe o ustavnom i revolucionarnom taboru, odnosno njihovim sastavnim dijelovima, pa i simpatije i antipatije postaju određenije. Što se tiče socijal-demokracije, vrlo su rijetki znakovi shvaćanja da se ona podijelila u dvije struje različitih gledišta prema revoluciji, carizmu i ruskoj buržoaziji. Tek potkraj 1906. u posuđenom članku jednog ruskog autora spominje se na stranicama »Novog lista« Lenjin i njegova struja, u vezi s pitanjem bojkota izbora za drugu dumu, pri čemu je menjševistočko krilo socijal-demokracije proglašeno njezinim zdravim, konstruktivnim jezgrom.⁴⁴¹

Sam po sebi odnos prema ruskim zbivanjima 1905. važan je indikator opće političke orijentacije ličnosti, krugova, struja i stranaka u tadašnjoj Hrvatskoj. Opređeljujući se otvoreno, posredno a ponekad i šutnjom o onom što se događalo u Rusiji, oni pokazuju koliko su stvarno odani liberalizmu i demokraciji, odnosno koliko su usprkos proklamiranim pogledima i ciljevima konzervativni, u kojoj im je mjeri zazorno gibanje masa izvan čvrstih okvira akcije koje postavljaju posjedničke klase. Što je političkim glasilima čije smo pisanje o Rusiji u revolucionarnim olujama razmotrili najčešće strana odlučna borba

⁴⁴¹ NL, br. 338, 8. XII. 1906.

sa carizmom a nerijetko je i napadaju nije nimalo čudno. Sve novine i ličnosti o kojima je bilo riječi pripadaju svijetu buržoaske politike koju je revolucija u Rusiji morala odbijati već zbog naglašenog sudjelovanja radništva u svim njezinim etapama, kao i radi uloge koju je u njoj imala socijal-demokracija. »Hrvatska misao« i »Narodni list« posve su otvoreno pokazali negodovanje zbog aktivnosti snaga koje su, po njihovu sudu, zavodile Rusiju na kobni put socijalizma.

Zaključak o pogledima, pristupu i stavovima hrvatske i srpske građanske publicistike prema ruskim zbivanjima kao važnim pokazateljima njihove stvarne političke i socijalne orijentacije ipak ne treba apsolutizirati. Njihova su gledišta i shvaćanja ruskih prilika, događaja i razvoja u znatnoj mjeri određena izvorima obavještavanja, tj. dosegnutom razinom znanja o Rusiji. Hrvatski i srpski politički krugovi nisu slali nijednog novinara ili bilo koju drugu poznatiju ličnost da se na licu mjesta upozna s ruskom revolucijom. Nešto izravnih informacija koje su im pristigle iz njezinih snažnih vrtloga bile su dispartatne, različite vrijednosti, uz to, uglavnom slučajne. Samo se K. Heruc javlja poimence i češće, dok su drugi dopisi iz Rusije anonimni. »Novi list« se na početku 1906. čak poslužio pismom jednog »Švarckinstlera« koji se javio svom bratu u Senju. Iako je na Rijeci potkraj novembra 1905. održala predavanje o ruskoj revoluciji Anželika Barabanova, istaknuta pripadnica ruske socijalističke emigracije, kasnije član Centralnog komiteta socijalističke partije Italije i funkcioner Komunističke internacionale u Moskvi, predavanje koje je Supilov list prikazao u većoj bilješci uz napomenu da talijanski Krug socijalnih znanosti »nije mogao naći vrsnijeg tumača ruske revolucije«,⁴⁴² ipak je poslije dva mjeseca objavio pismo spomenutog sajamskog »umjetnika« u kojem se tvrdilo da u carskoj Rusiji ima dosta slobode, da je to zemlja izobilja i jeftinoće. Uredništvo je doduše napomenulo da ove tvrdnje smatra previše »optimističkima« a njegovo gledište da u Rusiji sve treba ostati po starom, za što se napokon zdušno založila njezina inteligencija, reakcionarnim, ali je crnostotinaškoj verziji ruske revolucije kao djelu Židova koji su uzbunili lakovjerni ruski narod dodalo primjedbu da se odatle dobro vidi da su ovi i njima srodni elementi lovili i mutnom.⁴⁴³ Od dopisa koje su anonimne ličnosti slale iz Rusije hrvatskim i srpskim novinama kroz mjesec revolucije najvrijedniji su se pojavili tek na početku 1906. u naprednjačkom »Pokretu«. U više prikaza opće situacije u toj zemlji neki je promatrač, očito blizak ruskoj građanskoj ljevici, žigosao zlodjela reakcije poslije sloma moskovskog ustanka, upozorio na nastojanje Witteove vlade da dobije pokornu dumu, ocijenio Oktobarski manifest kao mizerni poklon za zavaravanje široke javnosti i istakao veliku važnost seljačkog pokreta s njegovom sve jasnijom težnjom ozbiljnim političkim i socijalnim promjenama.⁴⁴⁴

Izravnih informacija slične kvalitete bilo je u hrvatskim i srpskim novinama malo. Glavno vrelo znanja o Rusiji na osnovu kojih su gradile stanovišta o tamošnjim zbivanjima i razvoju bila im je strana žurnalistika — ruski, njemački, francuski, engleski listovi, rijetko socijalistički, pretežno liberalni,

---

⁴⁴² Isto, br. 328, 27. XI. 1905.

⁴⁴³ Isto, br. 24, 24. I. 1906.

⁴⁴⁴ *Pokret*, br. 16, 20. I; br. 20, 25. I. i br. 27, 3. II. 1906.

često konzervativni a ponekad i izrazito reakcionarni kao »Moskovskie vedomosti« i »Russkij invalid«. Već sam izbor listova, odnosno informacija i tumačenja iz tih vrela svjedoči u znatnoj mjeri o općim, stvarnim političkim opredjeljenjima ili barem sklonostima novina koje su se s ovima služile. Dakako, pri tom valja imati na umu da su zbog materijalnih i drugih razloga redakcije hrvatskih i srpskih novina, osim »Obzora«, mogle osigurati svojim komentatorima ruskih događaja skromne mogućnosti izbora, ukoliko nisu bili voljni da preuzmu tuđe posudbe — one u velikoj štampi Austro-Ugarske koja im je pretežno bila mrska. Osim toga, ne smije se zaboraviti da su politički krugovi u Hrvatskoj koji su priželjkivali da im u aktivnosti protiv njemačkog prodora pomognu članovi Dvojnog saveza, makar samo moralnom potporom, bili odavno upućeni na ruske i francuske nacionalističke listove koji su redovno zastupali konzervativna ili reakcionarna gledišta. Stoga su hrvatske i srpske novine često bez zamjerke ili uz mršave primjedbe preuzimale njihove prikaze i objašnjenja ruskih prilika kao i prognoze ne obazirući da li je to odgovaralo političkim idealima i ciljevima koje su na svom domaćem terenu propagirale.

Spektar odnosa buržoaske javnosti tadašnje Hrvatske prema ruskoj revoluciji ostaje uglavnom kroz sve njezine faze isti. Na jednom polu susrećemo se s neprikrivenim i konsekvantnim neprijateljstvom izraženim u »Hrvatskoj misli« — glasilu vođe Hrvatske pučke seljačke stranke, a na drugom sa znakovima sklonosti prema toj revoluciji vidljivima u više listova. Izvan novina svoje su simpatije za nju javno pokazali samo naprednjaci. Prvih dana ožujka 1905. u njihovoj je zagrebačkoj čitaonici održano predavanje o ruskoj revoluciji. Izlaganje studenta D. Novosela, suradnika »Pokreta«, koji je, posluživši se Masarykovim radovima, prikazao mračno stanje Rusije i odlučnu borbu protiv samodržavlja, naišlo je, po bilješki naprednjačkog glasila, na opće odobravanje auditorija.⁴⁴⁵ Sličnu su akciju kao samostalna politička snaga pokušali samo još socijalisti, ali je njihov skup posvećen ruskoj revoluciji razbijen grubom intervencijom zagrebačke policije.⁴⁴⁶ Kad su ovi organizirali komers u povodu prve godišnjice »krvave nedjelje«, naprednjaci su im se pridružili. Među govornicima koji su izrazili divljenje borbi za slobodnu Rusiju bio je i V. Wilder, uz I. Lorkovića najistaknutija ličnost užeg naprednjačkog vodstva.⁴⁴⁷

Najveći dio građanske javnosti u Hrvatskoj oscilira u svom odnosu prema ruskim zbivanjima oko srednje linije povučene otprilike jednako daleko od pogleda, težnji i interesa ruske reakcije s jedne a revolucionarnih snaga s druge strane. Pod pritiskom zbivanja, sad povučeni plimom sad osekom političkih i socijalnih bitaka na ruskom tlu hrvatski i srpski listovi, odnosno njihove redakcije i politički krugovi koje predstavljaju, čas se odmiču u desno čas u lijevo od te linije, već prema tome koliko ih uznemiruju, straše ili privlače zbivanja u najvećoj slavenskoj zemlji, koja naizmjenice drobe njihove stare nade i, mada u znatno manjoj mjeri, pobuđuju nove. Bujice neželjenih

⁴⁴⁵ Isto, br. 12, 19. III. 1905.

⁴⁴⁶ Isto, br. 37, 13. XI. 1905. Prvi put socijalisti su pokušali sazvati skupštinu posvećenu ruskoj revoluciji još na početku 1905, u vrijeme kad su još teški utisci izazvani »krvavom nedjeljom« bili vrlo svježii. Međutim, vlasti u Zagrebu to nisu dopustile (isto, br. 7, 12. II. 1905).

⁴⁴⁷ Isto, br. 18, 23. I. 1906.

dogadanja raznijele su predodžbe o Rusiji kao državi izvanredne moći, stabilnog unutrašnjeg uređenja i sigurnog napretka. Uvjerenje o njezinoj sposobnosti da uspješno štiti male slavenske narode, posebice Hrvate i Srbe, krši se, iako ga ni ishod dalekoistočnog rata ni jaki udarci valova dugotrajne revolucije nisu do kraja razorili. Oni koji ga se usprkos svemu nisu htjeli potpuno odreći ne uzdaju se više, osim možda S. Radića, u prvom redu u rusku državu nego u ruski narod, u njegovu odlučnost da izbori preporod svoje države, obnovu njezine snage, ugleda i utjecaja.

Teška razočaranja kojima je carska Rusija 1904. i 1905. ošinula u Hrvatskoj pristalice ideje o njezinoj funkciji moćne obrane južnih ogranaka slavenstva potjerala su velik dio snaga hrvatske i srpske građanske politike da se više okrenu same sebi, ojačala shvaćanje da je nužno okupiti sve elemente narodâ o čijoj se sudbini brinu a koji su voljni i sposobni za borbu protiv stranog ugnjetavanja. Istovremeno se zbog ruskih događaja brže širi misao o povezivanju Hrvata i Srba zbog uspješnije, zajedničke samoobrane. Ideja općeslavenske solidarnosti se postepeno povlači pred težnjom za jugoslavenskom političkom, ekonomskom i kulturnom suradnjom i zajednicom. To se jasno manifestira već u jesen 1904, pola godine poslije početka rata na Dalekom istoku, kad su u Beogradu prilikom krunisanja novog kralja Petra I održani kongresi studenata te pisaca i umjetnika iz južnoslavenskih zemalja kao i prva izložba umjetnosti Južnih Slavena.⁴⁴⁸ U Hrvatskoj ove su tendencije postigle značajan uspjeh osnutkom Hrvatsko-srpske koalicije na kraju 1905, uoči kulminacije ruske revolucije. Slabljenje povjerenja u vanjski oslon nije povuklo građansku politiku Hrvata i Srba u depresiju, već naprotiv pripomoglo njezinom novom poletu jer su za to postojali nužni preduvjeti — gorka iskustva glavnih političkih snaga oba naroda na prijelazu stoljeća i jaki, svježiji tragovi Narodnog pokreta 1904/5. Stoga se poraz carstva Romanova na Dalekom istoku i ruska revolucija mogu smatrati glavnim vanjskim podstrecima nove orijentacije i dinamike koje obilježavaju politički život Hrvatske od jeseni 1905. Tome još valja dodati da je borba za ustavnost i građanske slobode koja je mjesecima bjesnila u Rusiji stimulirala veliku akciju za demokratizaciju političkog uređenja u Habsburškoj monarhiji pa i u Hrvatskoj, iako ovdje nije dobila tako impozantne razmjere kao u središtima Austro-Ugarske.

РЕЗЮМЕ

В конце XIX века в хорватской и сербской политике в Хорватии всё ещё существует идея славянской солидарности и с ней, в значительной части, связана вера в особую роль царской России, как мощной защитницы балканских славян в их борьбе за национальную эмансипацию и самостоятельность. Московское и Петербургское славянские общества, русская правая публицистика, да и дипломатия, поддерживают эту веру, являющаяся выражением стремления большей части хорватских и сербских политических кругов с тому чтобы приобрести сильную поддержку вне страны. Этим в основном определяется точка зрения хорватского бур-

---

⁴⁴⁸ Lovrenčić, n. dj., 474.

жуазного общества на внешнюю политику и внутреннее положение царства Романовых.

В разных статьях хорватские и сербские газеты в основном одобряют деятельность русской дипломатии, а особенно восхваляют проникновение России в Азию, как великое дело цивилизации отсталых. Внутренние условия этой страны они обычно рисуют в светлых тонах, иногда даже как образцовые, в то время как противников царизма провозглашают орудием внешних врагов России. Слухи о бурно развивающемся студенческом и рабочем движении, а затем движении крестьян, которые с 1899 г. по 1903 г. всё решительнее выступают против господствующих политических и социальных отношений, побудили всё же некоторые газеты славянской ориентации, публиковать критические обзоры внутреннего положения России. Наряду с газетой *Novi list*, которую в Риеке издавал уже известный хорватский публицист и политик Ф. Супило, в этом отношении особенно отличается газета *Narodna obrana* которую в Осиеке издают будущие руководители прогрессивной партии (*Napredna stranka*). В то время как другие газеты при сообщении о русских условиях жизни пользовались русской правой печатью и большими европейскими газетами, газета в Осиеке ссылается на социал-демократическую *Искру* и либеральное *Освобождение*.

Когда вспыхнула война на Дальнем Востоке, это быстро оживило симпатии буржуазного общественного мнения в Хорватии к царской России. Они проявились не только в печати, но и в разных публичных демонстрациях (в Загребе, Сплите и др.). Критические замечания о её внутреннем состоянии совсем исчезли из буржуазной славянофильской публицистики в Хорватии.

С. Радич, основатель и руководитель Хорватской народной крестьянской партии (*Hrvatska pučka seljačka stranka*), самый приверженный представитель прорусской ориентации, особенно выделяется в пропаганде морального долга поддержки России в войне и ш твёрдом убеждении, что её победа, вопреки начальным военным действиям, обеспечена.

Поражение русских военных сил на Дальнем Востоке и всё более очевидный рост оппозиционного и революционного движения под конец 1904 года вынуждает многие хорватские газеты снова признать серьёзность внутренних проблем в царской России. Как только "кровавым воскресеньем" началась революция, почти все газеты хорватской и сербской буржуазной политики посвятили большое внимание русским событиям, утверждая, что автократия и бюрократия виноваты в военных поражениях и в тяжёлом внутреннем положении России. На самое острое осуждение отважилась газета *Narodna obrana* которая напала на Николая II, как на убийцу несчастных русских рабочих. Однако скоро в хорватских и сербских газетах появляются открытые или прикрытые оправдания репрессий царизма, якобы необходимых из-за тяжёлой борьбы с Японией и утверждение, что тут замешаны чужие руки и деньги, являющиеся настоящими причинами русских "беспорядков".

От революционных выступлений масс внимание буржуазной публицистики в Хорватии постепенно обращается к реформизму. Проект Бульги-на о совещательной думе большинство хорватских и сербских газет встре-

тило с нескрываемым удовлетворением, особенно *Novi list* и *Hrvatska misao*, журнал С. Радича который опровергал, что вообще в России революция, доказывал, что самодержавие не тирания и прославлял русских царей.

Новая волна революционных событий летом 1905 года сильно взволновала большую часть хорватских и сербских политических кругов, тем более, что предварительно их глубоко разочаровали новые поражения царской России на Дальнем Востоке, особенно исход битвы при Цусиме. Это опасение, смешанное с надеждой либерального преобразования России ещё возросло осенью 1905 года, когда огромный поток общей забастовки поколебал основание русской монархии.

Октябрьский манифест буржуазная публицистика Хорватии встретила с большим облегчением; *Obzor*, *Novi list*, *Pokret*, *Novi Srbobran*, *Dubrovnik* и другие газеты прославляли это царское благодеяние как начало новой эры, а некоторые даже предвидели важные последствия для южных славян. Большая волна погромов после Октябрьского манифеста огорчила только некоторые газеты Хорватии, тогда как в других проявляется или чувствуется антисемитская точка зрения, заметная в хорватской и сербской буржуазной журналистике и ранее при известиях об изгнании и убийстве евреев в России.

Удовлетворение и восторг, с которым большинство буржуазных газет в Хорватии встретило Октябрьский манифест, быстро остановила четвёртая волна революционной борьбы, которая достигла наибольшего напряжения в московском и других вооружённых восстаниях. Беспokoйство за близкое будущее России снова приобрело большие размеры. Только после того, когда были разбиты эти восстания, что явилось началом окончательной фазы революции, снова становятся заметными некоторые признаки одобрения беспощадной борьбы с царизмом.

Органы хорватской и сербской буржуазной публицистики своей деятельностью во все периоды революции были ближе всего к буржуазной оппозиции либерального или демократического направления, в то время как отношение к революции чаще всего было отрицательным: они считают её плодом вредного экстремизма, опасного и для России, и для малых славянских народов. Напредняки (прогрессисты), которые в январе 1906 года вместе с загребскими социалистами прославили годовщину начала революции, проявили самые большие симпатии к борьбе за политическое преобразование России. Под сильным впечатлением, которое первая русская революция вызвала в хорватском и сербском общественном буржуазном мнении, почти совсем исчезли многолетние ошибочные взгляды на внутреннюю солидность царской России и распространились реалистические взгляды на её внешнюю мощь. Буржуазная политика хорват и сербов в Хорватии обратилась к самой себе, ища более решительно в общих действиях возмещение за потерю веры в силу иноземной защиты.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

1

ZAGREB

1971

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Za sadržaj priloga odgovara autor